

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Електронне наукове видання
«Вісник Асоціації кримінального права України» включено до
Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»
(наказ МОН України № 627 від 14 травня 2020 року)

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

УДК 343

ISSN 2311-9640

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Електронне наукове видання

Випуск 2(22) / 2024

*Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет постановою
Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
№ 36/8 від 13.11.2024 року*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень
Атестаційної колегії Міністерства від 14 травня 2020 року та внесення змін до
наказу Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409»
від 14 травня 2020 року № 627 електронне наукове видання «Вісник Асоціації
кримінального права України» включено до Переліку наукових фахових видань
України з присвоєнням категорії «Б»*

© ГО «ВАКП», 2024

Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2024. – Вип. 2(22). – ISSN 2311-9640 (online)

В електронному науковому збірнику Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права» висвітлюються актуальні питання з кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Редакційна колегія

Головкін Б. М., докт. юрид. наук, проф. (головний редактор); **Борисов В. І.**, акад. Нац. акад. прав. наук України, докт. юрид. наук, проф. (заст. головного редактора); **Баулін Ю. В.**, акад. Нац. акад. прав. наук України, докт. юрид. наук, проф. (наук. редактор); **Євтєєва Д. П.**, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. (наук. редактор); **Гродецький Ю. В.**, канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар); **Ласковська Катажина**, докт. юрид. наук, проф. (Польща); **Аркуша Л. І.**, докт. юрид. наук, проф.; **Вільчик Т. Б.**, докт. юрид. наук, проф.; **Лапкін А. В.**, канд. юрид. наук, доц.; **Маринів В. І.**, канд. юрид. наук, проф.; **Орловський Р. С.**, д.-р. юрид. наук, проф.; **Савченко А. В.**, докт. юрид. наук, проф.; **Халимон С. І.**, докт. юрид. наук, доц.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 14 травня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409» від 14 травня 2020 року № 627 електронне наукове видання «Вісник Асоціації кримінального права України» включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б».

Науковий збірник індексується в міжнародних наукометричних базах даних:

**Index Copernicus Journals Master List; Google Scholar; WorldCat;
Scientific Indexing Services (SIS); General Impact Factor (GIF);
ResearchBib – Academic Recourse Index**

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет постановою
Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
№ 36/8 від 13.11.2024 року

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Киричко В. М.</i> Імплементація положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду до Кримінального кодексу України: результати і перспективи	1–52
<i>Tuliakov Viacheslav, Savinova Nataliia.</i> COLONIZING CRIMINAL LAW: TOWARDS NEW ARCHITECTURE OF CRIMINAL CODE (<i>Туляков В. О., Савінова Н. А.</i> Колонізація кримінального права: до нової архітектури кримінального кодексу)	53–74
<i>Харитоновна О. В.</i> 100-річчя Міжнародної асоціації карного права (AIDP/IAPL)	75–102
<i>Мирошниченко Н. А., Степаненко О. В.</i> Деякі законодавчі новели у проєкті КК України в порівнянні з чинним КК України	103–115
<i>Musychenko O.</i> SYSTEMATISATION OF CRIMINAL LAW MEASURES IN THE DRAFT CRIMINAL CODE OF UKRAINE (<i>Мусиченко О.</i> Систематизація кримінально-правових заходів в проєкті Кримінального кодексу України)	116–132
<i>Гаджук Олена.</i> Застосування кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями і дискусійні питання опосередкованої декриміналізації	133–165
<i>Пономаренко Ю. А.</i> Пробаційний нагляд як вид покарання за кримінальним правом України	166–188
<i>Пономаренко Ю. А., Тютюгін В. І., Євдокімова О. В.</i> «Право на надію» осіб, засуджених до довічного позбавлення волі в Україні: чи досягнуто конституційності?	189–210
<i>Карачевська Г. Р.</i> Рішення ЄСПЛ у справі <i>Medvid v Ukraine</i> в контексті реформи довічного позбавлення волі	211–239

ПИТАННЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Письменський Євген.</i> Звільнення від покарання осіб, засуджених за вчинення колабораційної діяльності: аналіз поточного стану правозастосування і його подальших перспектив	240-259
<i>Тимофєєва Л. Ю.</i> Кримінальні правопорушення проти довіклля: пропорційність в контексті апроксимації актів Європейського Союзу	260–284
<i>Азаров Д. С., Марін О. К.</i> Як кваліфікувати бандитизм: чи народжується істина у полеміці?	285–307

Елізбарян І. А. Стан дослідження проблеми кримінальної відповідальності за екоцид 308–318

КРИМІНОЛОГІЯ

Голіна В. В. Проблема готовності України до впроваджень у практику концепції культурологічного напрямку у забезпечення дорожнього руху 319–337

Шрамко С. С. Оцінка сучасного стану безпеки дорожнього руху в Україні 338–352

Калініна А. В. Людський фактор у кримінальних правопорушеннях за статтею 286 КК України 353–370

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Правова характеристика методики визначення ступеня виправлення засуджених 371–385

Ворожбіт-Горбатюк В. В. Кримінально-виконавча ідея пробаційного нагляду 386–404

Ткаченко О. Г., Разумейко Н. С., Олефір Л. І. Забезпечення належного харчування військовополонених 405–413

НА ДОПОМОГУ СТУДЕНТУ

Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття неосудності та обмеженої осудності 414–446

УДК 344.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315947>

В. М. Киричко,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: РЕЗУЛЬТАТИ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовані результати імплементації до Кримінального кодексу України (далі – КК) положень статей 28, 6, 7, 8 та 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду, в яких ідеться про кримінальну відповідальність командирів та інших начальників, злочин агресії, воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності. Встановлено, що: 1) положення ст. 28 імплементовані з порушенням системності КК; 2) положення ст. 8 bis про злочин агресії імплементовані до ст. 437 КК зі збереженням в цій статті більш широкої диспозиції, що підтримується; 3) імплементація положень ст. 8 про воєнні злочини до ст. 438 КК здійснена без урахування того, що ця стаття КК зараз не поширюється на закони і звичаї, які застосовуються в збройних конфліктах неміжнародного характеру; 4) у статтях 442 і 442-1 КК про геноцид і злочини проти людяності виявлені невідповідності їх змісту положенням статей 6 і 7 Римського статуту. Запропоновані зміни до КК, які стосуються імплементації до нього положень Римського статуту.

Ключові слова: міжнародні злочини, міжнародне кримінальне право, злочин агресії, воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, кримінальне право України, імплементація Римського статуту, війна, збройний конфлікт.

Постановка проблеми й актуальність теми. Римський статут міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) був підписаний від імені України 20 січня 2000 р. на виконання Розпорядження Президента України від 11 грудня 1999 р. № 313/99-рп. Згідно з ч. 6 ст. 124 Конституції України в редакції Закону України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII, що набрала чинності 30 червня 2019 р., Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори

України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору.

21 серпня 2024 р. був прийнятий Закон України № 3909-IX «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Цим Законом Римський статут був ратифікований разом з раніше внесеними поправками до нього: 1) поправкою до ст. 8, прийнятою 10 червня 2010 р. в м. Кампалі; 2) поправками щодо злочину агресії, прийнятими 11 червня 2010 р. в м. Кампалі; 3) поправкою, яка доповнює п. 2 ст. 8 підпунктами, прийнятою 14 грудня 2017 р. у м. Нью-Йорку; 4) поправкою, яка доповнює п. 2 ст. 8 підпунктом, прийняту 6 грудня 2019 р. в м. Гаазі.

Згідно з цим Законом Римський статут набирає чинності для України в перший день місяця, що настає після 60-го дня з дати здачі на зберігання Генеральному секретарю ООН ратифікаційної грамоти, а поправки до Римського статуту – через один рік після цієї дати. Крім того, в цьому Законі Україна зробила заяви:

1) до підпункту (а) п. 1 ст. 87 Римського статуту: «Україна заявляє, що прохання Міжнародного кримінального суду про співробітництво можуть надсилатися як дипломатичними каналами, так і безпосередньо до Офісу Генерального прокурора (з питань розслідування та судового розгляду) або до Міністерства юстиції України (з питань виконання вироків та інших рішень Міжнародного кримінального суду, ухвалених за результатами розгляду справи)»;

2) до п. 2 ст. 87 Римського статуту: «Україна заявляє, що прохання Міжнародного кримінального суду про співробітництво та будь-які документи, що до нього додаються, мають надсилатися українською мовою або супроводжуватися перекладом на українську мову»;

3) про визнання та про невизнання юрисдикції Міжнародного

кримінального суду щодо окремих злочинів (про їх зміст йдеться далі при аналізі видів злочинів).

Закон України від 21 серпня 2024 р. № 3909-IX набрав чинності одночасно з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX, тобто з 24 жовтня 2024 р.

Метою імплементаційного Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX (прийнятого на основі законопроекту № 11484 від 15 серпня 2024 р., поданого Президентом України) насамперед є узгодження положень КК України з нормами Римського статуту та забезпечення кримінально-правового переслідування за найбільш тяжкі міжнародні злочини (геноцид, злочин агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності), а також адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу в частині виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції.

Прийняттю цього імплементаційного Закону України передував період активного обговорення цієї проблематики в науках кримінального, кримінального процесуального, міжнародного та конституційного права та пошуку оптимальної моделі імплементації, розробки різних імплементаційних законопроектів. Ба більше – 20 травня 2021 р. навіть був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект № 2689), який передбачає внесення аналогічних чи подібних за змістом змін до тих самих статей КК, але він не був підписаний Президентом України.

Отже, нарешті це сталося – відповідно до імплементаційного Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX до КК внесені зміни до багатьох

його статей, а це означає, що настав час для правових оцінок результатів імплементації норм Римського статуту до КК. Тому **метою цієї статті є:** 1) здійснення теоретичного аналізу внесених до КК змін та доповнень з погляду їх змістовної правильності та дотримання принципу системності, а також врахування концептуальних особливостей, які, на мій погляд, має процес імплементації положень Римського статуту порівняно з імплементацією інших міжнародно-правових положень; 2) розробка імплементаційних пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правових норм та системи КК.

Підготовка цієї статті розпочалася відразу після повідомлення про підписання Президентом України імплементаційного Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX і тривала не довго. Це означає, що ще не з'явилися наукові публікації з аналізом цього Закону, і далі в основному викладаються лише мій особистий погляд та особисті висновки і пропозиції з розглядуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до імплементаційного Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX були внесені зміни та доповнення до різних статей Загальної і Особливої частин КК. Тому далі йдеться спочатку про детальний їх теоретичний аналіз разом з пропозиціями щодо виправлення виявлених недоліків, а потім – про деякі аспекти розглядуваної проблематики, які мені вбачаються важливими для подальшого вдосконалення системи КК.

Процес імплементації положень Римського статуту до системи КК має багато аспектів і особливостей, які потребують уваги. Для теоретичної оцінки змін і доповнень, внесених до КК Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX, насамперед слід враховувати те, що відповідно до преамбули до Римського статуту «обов'язком кожної держави є здійснення її кримінальної юрисдикції стосовно осіб, які несуть відповідальність за вчинення міжнародних злочинів». Міжнародна кримінальна юрисдикція, визначена в

Римському статуті для Міжнародного кримінального суду, має в боротьбі з такими злочинами лише допоміжне значення. Імплементация положень Римського статуту до КК має за мету правове забезпечення у цій сфері реалізації національної і міжнародної юрисдикцій як окремо, так і в їх взаємодії.

1. Доповнення статті 8 КК

Відповідно до імплементаційного Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-ІХ стаття 8 КК після ч. 1 доповнена новою частиною такого змісту:

«2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які за межами України вчинили будь-який із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ цього Кодексу, підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом незалежно від випадків (умов), передбачених частиною першою цієї статті, якщо такі особи перебувають на території України і не можуть бути видані (передані) іноземній державі чи міжнародній судовій установі для притягнення до кримінальної відповідальності або якщо в їх видачі (передачі) відмовлено». У зв'язку з цим ч. 2 цієї статті КК стала ч. 3.

В основному законопроекті № 11484, поданому Президентом України, розглядуваного доповнення ст. 8 не було передбачено, але така пропозиція містилася в альтернативному законопроекті № 11484-1, поданому групою народних депутатів України. Отже, ця пропозиція з'явилась в основному законопроекті при підготовці його до розгляду в другому читанні.

У висновку щодо законопроекту № 11484, підготовленому Комітетом з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України до другого читання, зазначено таке: «Зміни до статті 8 КК України *передбачають запровадження принципу універсальної юрисдикції* щодо злочинів агресії, геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та застосування зброї масового знищення, тобто, такої дії законодавства про кримінальну відповідальність, що не пов'язана з місцем вчинення злочину, громадянством,

постійним місцем проживання підозрюваного чи потерпілого або шкодою національним інтересам держави».

Як самі нові положення ч. 2 ст. 8 КК, так і зазначений висновок Комітету про «запровадження принципу універсальної юрисдикції» стосуються питань, які традиційно в кримінальному праві розглядаються в основному з погляду дії закону про кримінальну відповідальність в просторі. Однак для правильного розуміння і вирішення розглядуваних питань важливо розрізнити: 1) кримінальну юрисдикцію України в аспекті міжнародного права і 2) міжнародно-правовий обов'язок України щодо криміналізації певних діянь чи щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які їх вчинили.

До внесення доповнення до ст. 8 КК Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-ІХ в аспекті міжнародного права кримінальна юрисдикція України мала два види, яким можна надати такі назви з урахуванням їх сутнісних особливостей: 1) «суверенна кримінальна юрисдикція України», яка є похідною від суверенітету України і відображена в статтях 6, 7 і 8 КК у вигляді територіального, громадянства і реального принципів дії закону про кримінальну відповідальність у просторі; 2) «договірна універсальна юрисдикція України» (обмежена міжнародна юрисдикція України, встановлена міжнародним договором України), яка відображена в ч. 1 ст. 8 КК у вигляді універсального принципу дії закону про кримінальну відповідальність в просторі.

Для правильного розуміння договірної універсальної юрисдикції важливо враховувати такі її особливості: а) вона є похідною від суверенних юрисдикцій держав-учасників відповідного міжнародного договору; б) вона є обмеженою, тому що застосовується в межах сукупності суверенних юрисдикцій держав-учасників договору і не поширюється на ситуації, де діє тільки суверенна юрисдикція держави, яка не є учасником відповідного договору; в) юрисдикція України набуває універсального характеру, оскільки

виходить за межі суверенної юрисдикції і не обмежується тими ознаками, які в КК характеризують територіальний, громадянства і реальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність в просторі.

У практичному аспекті питання про наявність договірної універсальної юрисдикції України виникає у випадках, коли кримінальне правопорушення вчинене іноземцем або особою без громадянства (що не проживає постійно в Україні) за межами території України і ситуація не підпадає під дію реального принципу дії закону про кримінальну відповідальність в просторі, закріпленому в ч. ч. 1 і 3 ст. 8 КК. Для визнання наявності договірної універсальної юрисдикції України необхідно встановити, що конкретний випадок охоплюється словосполученням «у випадках, передбачених міжнародними договорами», що міститься в ч. 1 ст. 8 КК. Тобто у міжнародному договорі, ратифікованому Україною, повинні бути передбачені положення про встановлення державами-учасниками договору обмеженої міжнародної кримінальної юрисдикції стосовно певного виду (видів) кримінальних правопорушень для кожної з таких держав-учасників.

Викладене вище моє бачення видів кримінальної юрисдикції України вбачається важливим для з'ясування дійсного змісту і значення ч. 2 ст. 8 КК в редакції Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX і того, про *запровадження* якого принципу універсальної юрисдикції йдеться у наведеному вище витягу з висновку Комітету з питань правоохоронної діяльності. Насамперед звернемо увагу на те, що в ч. 2 ст. 8 КК йдеться про вчинення будь-якого із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК, іноземцями або особами без громадянства, що не проживають постійно в Україні. Тобто, в цій частині ситуація начебто така сама, як у випадку наявності договірної універсальної юрисдикції України, про яку йдеться в положеннях ч. 1 ст. 8 КК про універсальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність в просторі. Однак, в дійсності в ч. 2 ст. 8 КК відображені ситуації з більш широким змістом. Про це свідчить

формулювання «підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом незалежно від випадків (умов), передбачених частиною першою цієї статті». Таким чином ч. 2 ст. 8 КК поширюється як на випадки, передбачені договорами України, так і на випадки, які *не передбачені* такими договорами.

Отже, можна зробити висновок про те, що в ч. 2 ст. 8 КК запроваджена «частково всесвітня» кримінальна юрисдикція України стосовно злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК. Вона відрізняється від договірної універсальної юрисдикції, про яку йдеться в ч. 1 ст. 8 КК, зокрема, тим, що дія КК поширюється на іноземців або осіб без громадянства (що не проживають постійно в Україні), які за межами України вчинили будь-який із зазначених злочинів *на території будь-якої держави*. Водночас із змісту ч. 2 ст. 8 КК випливає, що така «частково всесвітня» кримінальна юрисдикція України *обмежена в застосуванні* такими ознаками: 1) вона стосується лише злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК; 2) вона поширюється лише на іноземців або осіб без громадянства (що не проживають постійно в Україні), які за межами України вчинили будь-який із зазначених злочинів і перебувають на території України; 3) випадки, на які вона поширюється, характеризуються також тим, що зазначені особи «не можуть бути видані (передані) іноземній державі чи міжнародній судовій установі для притягнення до кримінальної відповідальності або якщо в їх видачі (передачі) відмовлено».

При загальній оцінці такого рішення законодавця важливо враховувати, що запроваджена в ч. 2 ст. 8 КК «частково всесвітня» кримінальна юрисдикція України не є тим рішенням, щодо якого інші держави надавали згоду. Тому при практичному застосуванні цих положень КК можуть виникати претензії з боку інших держав щодо порушення Україною принципу невторчання в їх внутрішні справи.

У зв'язку з цим доречно звернути увагу на те, що навіть питання договірної універсальної юрисдикції України щодо злочинів, про які йдеться в ч. 2 ст. 8 КК, вирішені лише частково. Зокрема, в чотирьох Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. це передбачено стосовно серйозних їх порушень як зобов'язання кожної Високої Договірної Сторони «розшукувати осіб, обвинувачуваних у тому, що вони вчинили або віддали наказ вчинити такі серйозні порушення, та незалежно від їхнього громадянства віддавати їх до свого суду». Одночасно з цим зазначено, що кожна Висока Договірна Сторона може також, якщо вважає за доцільне, передавати їх згідно з положеннями свого законодавства іншій заінтересованій Високій Договірній Стороні для проведення суду за умови, що така Договірна Сторона зібрала достатньо серйозні докази для порушення справи (ст. 49 Конвенції I, ст. 50 Конвенції II, ст. 129 Конвенції III, ст. 146 Конвенції IV). У статті VI Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. зазначено, що «особи, звинувачені у вчиненні геноциду або будь-яких інших діянь, перелічених у статті III, мають постати перед компетентним судовим органом Держави, на території якої таке діяння було вчинено, або перед таким міжнародним кримінальним судом, який може мати юрисдикцію стосовно Договірних Сторін, що визнали його юрисдикцію». Ці положення взагалі не передбачають універсальної юрисдикції. Так само відсутні положення про договірну універсальну юрисдикцію щодо злочинів агресії та проти людяності.

Усе це вказує на те, що запроваджена в ч. 2 ст. 8 КК «частково всесвітня» кримінальна юрисдикція України щодо зазначених в ній злочинів фактично є лише похідним наслідком суверенітету України і результатом заходів, здійснених Україною на виконання свого міжнародно-правового зобов'язання щодо боротьби з такими злочинами. Зокрема, таке зобов'язання випливає з преамбули до Римського статуту, де зазначено, що «обов'язком кожної держави є здійснення її кримінальної юрисдикції стосовно осіб, які

несуть відповідальність за вчинення міжнародних злочинів». Однак, як в цьому, так і в інших подібних за змістом положеннях міжнародно-правових актів йдеться лише про зобов'язання держав боротися з певними видами кримінальних правопорушень в межах їх існуючої кримінальної юрисдикції. За своїм змістом такі положення не стосуються запровадження або зміни міжнародної кримінальної юрисдикції України. За таких правових обставин лише з часом стане ясно чи витримає «частково всевітня» кримінальна юрисдикція України, закріплена в ч. 2 ст. 8 КК, іспит практичної її реалізації на правозастосовному рівні.

У контексті ризиків настання негативних наслідків внаслідок застосування положень ч. 2 ст. 8 КК на практиці варто зазначити, що застосування універсального принципу дії закону про кримінальну відповідальність ґрунтується на тому, що у відповідному міжнародному договорі передбачена правова підстава для цього, що є запобіжником проти загострення міждержавних відносин внаслідок застосування такого принципу. Запровадження такого принципу окремою державою не має такого запобіжника і здатне спровокувати погіршення міждержавних відносин. Підставою для такого припущення є те, що при підготовці Римського статуту Міжнародного кримінального суду держави не погодились на надання Суду всевітньої кримінальної юрисдикції, не закріпили в Римському статуті договірної універсальної юрисдикції для держав-учасниць, а лише наділили Міжнародний кримінальний суд допоміжною (за функціональним призначенням) юрисдикцією, яка реалізується коли держава не бажає або не здатна належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування. При цьому в преамбулі до Римського статуту спеціально наголосили на тому, що «ніщо в цьому Статуті не повинно сприйматися як таке, що надає право будь-якій державі-учасниці втручатися у збройний конфлікт або у внутрішні справи будь-якої держави». Що ж стосується світової кримінальної юрисдикції щодо геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та агресії, то вона

реалізується Міжнародним кримінальним судом у випадках, коли «ситуація, в якій імовірно було вчинено один або декілька таких злочинів, передана Прокурору Радою Безпеки, яка діє відповідно до Глави VII Статуту ООН» (ст. 13 Римського статуту).

2. Доповнення розділу VI Загальної частини КК статтею 31¹ (імплементация положень ст. 28 Римського статуту)

Відповідно до імплементацийного Закону України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX розділ VI «Співучасть у кримінальному правопорушенні» Загальної частини КК доповнений статтею 31¹ такого змісту:

«Стаття 31¹. Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників

1. Військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442 і 442¹ цього Кодексу, що вчинений підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення ним належного контролю над такою особою, якщо при цьому військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, знав або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинен був і міг знати, що зазначена підлегла особа вчинила або мала намір вчинити такий злочин, проте не вжив дій, які повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу.

2. Начальник, правовий статус якого не визначений частиною першою цієї статті, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ цього Кодексу, якщо такий злочин стосувався діяльності, що підпадала під його фактичну відповідальність і контроль, та був вчинений підлеглою особою, яка на момент вчинення

злочину перебувала під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення таким начальником належного контролю над такою підлеглою особою, якщо при цьому він знав або повинен був знати, або свідомо проігнорував інформацію, що явно вказувала на те, що підлегла особа вчиняла або мала намір вчинити такий злочин, але не вжив заходів, яких повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу.

3. Військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, інший начальник у випадках, передбачених частинами першою і другою цієї статті, підлягає кримінальній відповідальності згідно з відповідною частиною цієї статті та статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений підлеглою особою.

Примітка. 1. Для цілей цієї статті під військовим командиром слід розуміти особу, яка на законних підставах уповноважена здійснювати командування та контроль над однією чи більше підлеглими особами, які беруть участь у бойових діях та належать до збройних сил держави.

2. Для цілей цієї статті під іншою особою, яка фактично діє як військовий командир, слід розуміти особу, під владою та контролем якої у зв'язку з веденням бойових дій перебувають одна чи більше підлеглих осіб, які беруть участь у бойових діях та не належать до збройних сил держави.

3. Для цілей цієї статті під начальником слід розуміти особу, не зазначену у пунктах 1 і 2 примітки до цієї статті, яка обіймає посаду чи перебуває у становищі, що надає владні повноваження (владу) та контроль над однією чи більше підлеглими особами».

Це доповнення КК має за мету імплементувати до КК положення ст. 28 Римського статуту, в якій ідеться про відповідальність командирів та інших начальників і яка має таку редакцію:

«Стаття 28. Відповідальність командирів та інших начальників

На додаток до інших підстав кримінальної відповідальності згідно з цим Статутом за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду:

а) військовий командир або особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, вчинені силами, які перебувають під його чи її фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його чи її фактичною владою і контролем, в результаті нездійснення ним або нею належного контролю над такими силами у випадках, коли:

i) такий військовий командир чи така особа або знала, або за існуючих обставин на той момент повинна була знати, що ці сили вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини; та

ii) такий військовий командир або така особа не вжила всіх необхідних і розумних заходів у межах його або її повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування.

б) Стосовно відносин начальника й підлеглого, не описаних у пункті (а), начальник підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, вчинені підлеглими, які перебувають під його чи її фактичною владою і контролем, у результаті нездійснення ним чи нею належного контролю над такими підлеглими у випадках, коли:

i) начальник або знав, або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини;

ii) злочини стосувалися діяльності, що підпадає під фактичну відповідальність і контроль начальника; та

iii) начальник не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах його чи її повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування».

Із порівняння текстів цих норм видно, що: 1) назва і зміст частин 1 і 2 ст. 31¹ КК є викладенням змісту ст. 28 Римського статуту в зміненій редакції; 2) в ч. 3 та в примітці до ст. 31¹ КК передбачені положення, додані законодавцем. Такий спосіб імплементації суттєво ускладнює оцінку його результату і потребує детального теоретичного аналізу.

Першим і ключовим в такому аналізі є питання про місце ст. 31¹ КК в системі КК, яке визначається соціальною і юридичною природою самої кримінально-правової норми. Оскільки ст. 31¹ включена до розділу VI «Співучасть у кримінальному правопорушенні» Загальної частини КК, то логічно виникає похідне питання: ця стаття включена як норма про співучасть чи як норма про причетність до кримінального правопорушення (як в ч. ч. 6 і 7 ст. 27 КК)? Для відповіді на нього необхідно врахувати що в ст. 28 Римського статуту зазначено про те, що ця норма є додатком до інших підстав кримінальної відповідальності, передбачених в ч. 3 ст. 25 Статуту. Такі інші підстави кримінальної відповідальності за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, які не охоплюються ст. 28 Римського статуту, а значить і нормою, передбаченою ст. 31¹ КК, відповідно до ч. 3 ст. 25 Статуту наявні в особи, яка:

«а) вчиняє такий злочин особисто, *спільно з іншою особою* або через іншу особу, незалежно від того, чи підлягає ця інша особа кримінальній відповідальності;

б) *наказує, підбурює або спонукає* до вчинення такого злочину, якщо він фактично вчиняється або здійснюється замах на його вчинення;

в) з метою сприяння вчиненню такого злочину *здійснює пособництво, підбурювання чи в будь-який інший спосіб сприяє* його вчиненню або замаху на нього, включаючи надання засобів для його вчинення;

г) *будь-яким іншим чином сприяє* вчиненню або замаху на вчинення такого злочину групою осіб, які діють зі спільною метою. Таке сприяння повинно здійснюватися умисно та:

i) з метою сприяння злочинній діяльності чи досягненню злочинної мети групи в тих випадках, коли така діяльність чи мета пов'язана з учиненням злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду; або

ii) з усвідомленням умислу групи вчинити злочин;

e) стосовно злочину геноциду, прямо та публічно *закликає* інших до вчинення геноциду;

f) здійснює замах на вчинення такого злочину, вчиняючи дію, яка є істотним кроком у його вчиненні, однак злочин виявляється незакінченим через обставини, що не залежать від намірів цієї особи. Однак особа, яка відмовляється від спроби вчинити злочин або іншим чином запобігає закінченню злочину, не підлягає покаранню відповідно до цього Статуту за замах на вчинення цього злочину, якщо ця особа повністю і добровільно відмовилася від злочинної мети».

На мій погляд, виділені мною положення, які відображають різні прояви співучасті в злочині в аспекті системи КК, однозначно вказують на те, що *в ст. 31¹ КК ідеться не про співучасть, а про причетність до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК, в якій відсутні ознаки співучасті.*

Цей висновок дозволяє виявити і правильно осмислити основний недолік імплементації положень ст. 28 Римського статуту до КК, який можна назвати як *грубе порушення системності КК* при включенні до нього ст. 31¹. Цей недолік виявляється при правильному осмисленні змісту положень ч. 3 цієї статті КК, відповідно до якої військовий командир або інший начальник «підлягає кримінальній відповідальності згідно з відповідною частиною цієї статті та статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений підлеглою особою».

Таке рішення законодавця не враховує, що в Римському статуті немає такої складної нормативної системи як в КК, а питання про відповідальність

командирів та інших начальників вирішено в простий спосіб: 1) в ст. 28 Статуту виділені дії зазначених осіб, як окремий вид дій, які створюють окрему підставу для відповідальності; 2) підкреслено, що ця підстава є іншою, ніж ті, про які йдеться в ст. 25 Статуту (зокрема, іншою стосовно спільного вчинення злочину, віддання наказу, підбурювання, пособництва); 3) суд призначає покарання з урахуванням тяжкості злочину та індивідуальних обставин особи, визнаної винною (відповідно до ст. 78 Статуту). Отже, в Статуті відсутня нормативна диференціація діянь за їх тяжкістю (крім положень ч. 3 ст. 70 Статуту), а відмінність діянь за тяжкістю визначається безпосередньо судом.

У КК передбачена законодавча диференціація кримінальної відповідальності, що виражається у встановленні в різних статтях КК або в різних частинах однієї статті КК різної караності діянь виходячи з характеру та ступеня суспільної небезпечності діянь (їх тяжкості). Учинення кримінального правопорушення в співучасті визнається більш тяжким, ніж причетність до нього. Отже, вчинення злочину, передбаченого статтями 437–439, 442, 442¹ КК, у співучасті є більш тяжким правопорушенням, ніж причетність до такого злочину, про яку йдеться у ст. 31¹ КК. Ця відмінність повинна бути відображена в КК в санкціях відповідних статей або частин статті, що буде мати наслідком різну кваліфікацію таких діянь та забезпечуватиме призначення судом покарання, яке відповідатиме тяжкості вчиненого діяння.

Законодавча оцінка тяжкості злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК, вчинених однією особою або декількома особами у співучасті, відображена в санкціях зазначених статей КК. Положення ч. 3 ст. 31¹ КК про те, що військовий командир або інший начальник підлягає кримінальній відповідальності згідно з цими самими статтями КК, з погляду караності злочинів означає, що на передбачені в ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК діяння, які є менш тяжкими, буде поширюватися законодавча оцінка більш тяжкого злочину з

можливістю призначення більш суворого покарання, в якому немає необхідності. Проілюструвати сутність такого грубого порушення системності КК можна на такому гіпотетичному прикладі: за невиконання або неналежне виконання особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна, своїх обов'язків, якщо це спричинило розкрадання такого майна шляхом крадіжки (з тяжкими наслідками для власника майна), передбачено покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ст. 197 КК), а за крадіжку чужого майна в ч. 5 ст. 185 КК передбачено позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна; однак, якщо відповідальність за діяння, передбачене в ст. 197 КК, була б встановлена в спосіб, аналогічний ч. 3 ст. 31¹ КК з посиланням на ст. 185 КК, то воно безпідставно б каралось як за ст. 185 КК.

Ще ясніше стає розглядуване грубе порушення системності КК з урахуванням того, що ст. 31¹ КК охоплюються також злочини, вчинені з необережності. Адже це означає, що вони будуть каратися покаранням, яке встановлено в статтях 437–439, 442, 442¹ КК за вчинення умисних злочинів, що буде мати наслідком призначення покарання, яке не відповідає тяжкості необережного злочину. Розглядуване грубе порушення системності КК є ще одним проявом законодавчого вірусу, про який детальніше вже йшла мова в моїх публікаціях.

У розглядуваному контексті для причетності до злочинів, про яку йдеться в ст. 31¹ КК, «повністю непридатним» є словосполучення «підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442 і 442¹ цього Кодексу, що вчинений підлеглою особою», що міститься в ч. 1 ст. 31¹ КК (аналогічне словосполучення є і в ч. 2 цієї статті). Оскільки таке словосполучення включено до диспозицій ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК, то вони стосуються *підстав відповідальності*. У такому значенні це словосполучення має виправдання в тексті ст. 28 Римського статуту і може бути використане стосовно системи КК, якщо йдеться про дії

організатора організованої групи чи злочинної організації (ч. 1 ст. 30 КК). Однак у контексті причетності до злочинів воно є неправильним, оскільки підставою для відповідальності командирів та інших начальників за ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК виступає нездійснення ними належного контролю над підлеглою особою, *наслідком чого було вчинення останньою злочину*. Тобто йдеться про відповідальність не за злочинні дії підлеглої особи, а за свою злочинну бездіяльність, наслідком якої було вчинення останньою злочину.

Отже, із викладеного можна зробити такі висновки: 1) *включення ст. 31¹ до розділу VI «Співучасть у кримінальному правопорушенні» Загальної частини КК здійснено з грубим порушенням системності КК;* 2) *така кримінально-правова норма повинна бути включена до розділу XX Особливої частини КК як окрема стаття, в якій слід передбачити покарання менш суворе, ніж в статтях 437–439, 442, 442¹ КК, яке відповідатиме тяжкості вчиненого злочину.*

Далі, стосовно змісту ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК та примітки до цієї статті. На мій погляд, актуальними є два аспекти в його теоретичному аналізі: перший стосується точності відображення в ст. 31¹ КК положень ст. 28 Римського статуту, а другий – відповідності цієї кримінально-правової норми вимогам щодо правової визначеності. Деякі питання, які стосуються цих аспектів, ще потребують теоретичного з'ясування та практичного вирішення на законодавчому рівні.

По-перше, що стосується суб'єкта злочину. За ч. 1 ст. 31¹ КК суб'єктом злочину визнається військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, а за ч. 2 цієї статті – начальник, правовий статус якого не визначений частиною першою цієї статті. Такі формулювання хоч і не тотожні, але змістовно відповідають їх визначенням за ст. 28 Римського статуту.

Однак зміст примітки до ст. 31¹ КК, в якій конкретизуються ознаки зазначених суб'єктів злочинів самим законодавцем, викликає відразу

декілька критичних зауважень. Насамперед, як вбачається, сумнівним є розмежування законодавцем понять «військовий командир» і «інша особа, яка фактично діє як військовий командир», за ознакою належності чи неналежності підлеглих до збройних сил. Так, обов'язки військових командирів (начальників) визначені в Статуті Збройних Сил України, затвердженому Законом України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV, але цим Законом дія Статуту поширена на військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями. Як мені вбачається, розмежування зазначених понять за змістом ст. 28 Римського статуту лежить в іншій площині. Поняття «військовий командир» охоплює осіб, які за своїм правовим статусом є такими, а поняття «особа, яка фактично діє як військовий командир» стосується осіб, які здійснюють командування без такого статусу. Зокрема, в ст. 60 Статуту Збройних Сил України передбачені ситуації, в яких за відсутності командира за посадою або за спеціальним призначенням *«командування бере на себе старший за посадою, а у разі відсутності старшого за посадою – старший за військовим званням, про що доповідає старшому командирові (начальникові)»*.

Крім того, сумнівним виглядає включання до визначень понять «військовий командир» і «інша особа, яка фактично діє як військовий командир», ознак командування лише тими особами, які беруть участь у бойових діях. Наприклад, жорстоке поводження з військовополоненими може здійснюватися підлеглими особами, які не беруть участь в бойових діях.

Більшій правовій визначеності потребує поняття «начальник» за ч. 2

ст. 31¹ КК. Це поняття поширюється, на мій погляд, як на військових начальників, які не діють як військові командири, так і на цивільних начальників. Однак в статтях про військові кримінальні правопорушення в розділі XIX Особливої частини КК використано поняття «начальник», яке стосується тільки військових начальників. Це вказує на необхідність внесення до КК відповідних доповнень, які б внесли ясність у співвідношення цих понять в системі КК.

По-друге, щодо об'єктивної сторони злочинів, передбачених ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК. На мій погляд, ознаки і конструкція об'єктивної сторони цих злочинів редакційно відображені не кращим чином, що дуже ускладнює сприйняття основного змісту цих кримінально-правових норм. Зокрема, це проявляється в тому, що спочатку зазначене злочинне діяння, потім його наслідки, після чого ще раз діяння, але з іншими ознаками. Така конструкція потребує більш детального теоретичного пояснення.

Як вбачається, не повинен викликати заперечення висновок про те, що об'єктивну сторону злочинів, передбачених ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК, характеризують: 1) діяння – нездійснення суб'єктом злочину належного контролю над підлеглою особою; 2) наслідок – вчинення підлеглою особою будь-якого із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідком.

Конкретизоване діяння, відображене в ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК після вказівки на наслідки, характеризується як невжиття суб'єктом злочину дій (за ч. 1) або заходів (за ч. 2), які він повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу. При встановленні його співвідношення з діянням у вигляді нездійснення суб'єктом злочину належного контролю над підлеглою особою, слід враховувати те, що вони поєднані словосполученням «якщо при цьому», а в ст. 28 Римського статуту – словосполученням «у випадках, коли». Це означає, що «друге» діяння в

дійсності не є таким, а є конкретизацією «неналежного контролю» (його проявом) як підстави кримінальної відповідальності. Тому у випадках, коли суб'єкт злочину здійснював належний контроль над підлеглими особами і завдяки цьому встановив факт підготовки чи вчинення підлеглим зазначеного в ст. 31¹ КК злочину, але вирішив не вживати дій чи заходів щодо запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу, об'єктивна сторона злочину також буде наявною.

У контексті змісту конкретизуючих ознак діяння слід звернути увагу на те, що в ст. 28 Римського статуту йдеться про невжиття суб'єктом злочину «всіх необхідних і розумних заходів» у межах його повноважень. Формулювання «які він повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень» можна визнати прийнятним заміником з урахуванням наявності в КК положень про необхідну оборону. Однак, ознака «повинен був» потребує уваги з огляду на те, що в законодавстві, яке регулює суспільні відносини у сфері діяльності осіб, які можуть виступати суб'єктами розглядуваних злочинів, повинні бути відповідні положення, які передбачають обов'язок щодо вчинення дій чи заходів для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу. Обґрунтування наявності такого обов'язку з посиланням безпосередньо на ст. 31¹ КК також можливе, але може мати ускладнення в застосуванні.

Крім того, у ст. 31¹ КК йдеться про неповідомлення про зазначений в ній злочин компетентного органу, а в ст. 28 Римського статуту – про невжиття заходів «для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування». Останнє формулювання вбачається кращим з погляду правової визначеності. Однак, важливо враховувати те, що цей вид бездіяльності стосується періоду до вчинення підлеглою особою злочину, а тому йдеться про такий обов'язок, виконання якого може бути необхідним для запобігання чи припинення вчинення

злочину підлеглими. Тому в розглядуваних складах злочинів «для повідомлення про такий злочин компетентного органу» слід замінити на «для повідомлення про такий злочин компетентного *правоохоронного* органу».

За конструкцією об'єктивної сторони злочину, передбачені ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК, є матеріальними і вважаються закінченими з моменту вчинення підлеглою особою хоча б одного із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК. Серед цих злочинів є також злочин, передбачений ст. 439 КК «Застосування зброї масового знищення». У ст. 28 Римського статуту немає окремих положень про такий злочин, але застосування зброї масового знищення може кваліфікуватися як воєнний злочин (ст. 8 Статуту). Водночас ст. 439 КК стосується більш широкого кола випадків її застосування. За відсутності зазначеного наслідку, діяння суб'єкта злочину не можна кваліфікувати за ч. ч. 1 або 2 ст. 31¹ КК, але воно може бути кваліфіковане за ст. 426 КК як бездіяльність військової влади (за наявності складу цього злочину).

Важливою особливістю наслідку у ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК є те, що він полягає у вчиненні злочину підлеглою особою. Саме цим обумовлена особливість причинного зв'язку між діянням суб'єкта злочину і наслідком, який (зв'язок) характеризується тим, що за умови належного виконання суб'єктом злочину своїх обов'язків (в контексті його бездіяльності) можна було запобігти або припинити вчинення злочину підлеглою особою. Якщо особа належно виконала такий обов'язок, але підлеглий все ж вчинив злочин, то склад розглядуваного злочину відсутній, тому що немає злочинного діяння.

По-третє, щодо суб'єктивної сторони розглядуваних злочинів. У ст. 31¹ КК вона характеризується по-різному: 1) за ч. 1 «військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, знав або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинен був і міг знати, що зазначена підлегла особа вчинила або мала намір вчинити такий злочин»;

2) за ч. 2 начальник «знав або повинен був знати, або свідомо проігнорував інформацію, що явно вказувала на те, що підлегла особа вчиняла або мала намір вчинити такий злочин».

Співставлення цих приписів між собою, а також зі змістом ст. 28 Римського статуту дозволяє зробити відразу декілька важливих висновків:

а) ознака «знав» вказана у всіх цих нормах і означає, що невиконання суб'єктом злочину свого обов'язку здійснюється умисно і таке саме ставлення його до наслідку;

б) ознака «повинен був і міг знати» стосується військового командира та іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, і вказує на кримінальну протиправну недбалість як вид необережної форми вини щодо наслідку;

в) недбалість як вид необережності можлива і в поведінці начальника, але можливість її визнання в ст. 28 Римського статуту обмежена випадками, коли начальник «свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини»; в ч. 2 ст. 31¹ КК це словосполучення також передбачено, але одночасно вказана альтернатива «повинен був знати», що є грубою помилкою, яка поширює дію норми на всі випадки недбалості, що не відповідає змісту ст. 28 Римського статуту і не має обґрунтування такого рішення.

Окремо звернемо увагу на розбіжності в формулюванні змісту інформації, яку суб'єкт злочину знав або повинен був знати: а) що підлегла особа *вчиняла* (за ст. 28 Римського статуту і ч. 2 ст. 31¹ КК), *вчинила* (за ч. 1 ст. 31¹ КК) зазначений злочин, або б) що підлегла особа мала *намір* вчинити зазначений злочин (у всіх нормах). Використання законодавцем в одній статті різних слів «вчинила» і «вчиняла» є неправильним не тільки з погляду уніфікації термінології. Ці слова перебувають у змістовному взаємозв'язку зі змістом обов'язку, який не виконується при бездіяльності суб'єкта злочину. Зокрема, за наявності інформації про намір вчинення злочину підлеглим

виникає обов'язок щодо вжиття заходів для його запобігання. А обов'язок припинення злочину змістовно кореспондує інформації про злочин, вчинення якого ще триває – особа «вчиняла» злочин на момент отримання інформації. Використання слова «вчинила» у ч. 2 ст. 31¹ КК є неправильним, оскільки це унеможлиблює припинення злочину, оскільки він вже вчинений. У зв'язку з викладеним слід також зазначити те, що повідомлення про злочин компетентного органу у розглядуваному контексті може розглядатися як альтернативний спосіб припинення злочину або запобігання його вчиненню, вибір якого обумовлений конкретними обставинами виникнення обов'язку. У розглядуваному контексті невдалим є і використання слова «намір», адже виявлення наміру без ознак готування до злочину не створює підстав для запобіжних заходів. Тому замість «наміру» краще використовувати поняття «готування до злочину».

Злочини, передбачені ч. ч. 1 і 2 ст. 31¹ КК, важливо відрізнити від співучасті у вчиненні злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК. Особливо це стосується випадків, коли зазначена в ст. 31¹ КК бездіяльність здійснюється на реалізацію спільного умислу на вчинення зазначених злочинів і є усуненням перешкод в їх вчиненні. Така бездіяльність кваліфікується за ч. 5 ст. 27 і ст. 437, 438, 439, 442 або 442¹ КК. Ще важливіше звернути увагу на випадки, коли будь-який із цих злочинів вчинюється організованою групою або злочинною організацією, в якій військовий командир або начальник виступають її організаторами, а підлеглі особи – учасниками. У такому випадку відповідно до ч. 1 ст. 30 КК організатор підлягає кримінальній відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом.

З метою усунення відображених вище недоліків ст. 31¹ КК і вибраного законодавцем способу імплементації положень ст. 28 Римського статуту пропоную виключити цю статтю із КК, а натомість доповнити розділ XX

Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» статтею 438¹ такого змісту:

«Стаття 438¹. Бездіяльність командира або іншого начальника щодо запобігання або припинення злочину

1. Нездійснення військовим командиром або особою, яка фактично діє як військовий командир, належного контролю над підлеглими, які перебувають під їх фактичним командуванням/владою і контролем, внаслідок чого підлегла особа вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК, – карається...

2. Нездійснення начальником (крім зазначеного в ч. 1) належного контролю над підлеглими, які перебувають під його фактичною владою і контролем, внаслідок чого підлегла особа вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК, який стосується діяльності, що підпадає під його фактичну відповідальність і контроль, – карається...

Примітка. 1. Під нездійсненням належного контролю у цій статті розуміється невжиття військовим командиром, іншою особою, яка фактично діє як військовий командир, або іншим начальником заходів, які він повинен був і міг вжити в межах своїх повноважень для недопущення чи припинення вчинення зазначеного злочину підлеглою особою або для повідомлення про такий злочин компетентного правоохоронного органу.

2. Кримінальна відповідальність за злочини, передбачені частинами 1 і 2 цієї статті, настає, якщо військовий командир або особа, яка фактично діє як військовий командир, знали або повинні були і могли знати, що підлегла особа вчиняла чи готувалась до вчинення зазначеного злочину, а інший начальник знав або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлегла особа вчиняла чи готувалась до вчинення зазначеного злочину.

3. Під іншим начальником у цій статті розуміється особа, яка не є військовим командиром чи особою, яка фактично діє як військовий

командир, і яка при виконанні своїх функцій в легально існуючій організації (військовій чи цивільній) здійснює фактичну владу і контроль над підлеглими».

Покарання за такий злочин повинно бути менш суворим, ніж за вчинення злочинів, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК (злочину агресії, воєнного злочину, застосування зброї масового знищення, геноциду і злочину проти людяності).

3. Зміни в інших статтях Загальної частини та статтях 376 і 384 КК

Зміни в статтях 49 і 80 КК. Вони стосуються імплементації положень ст. 29 Римського статуту, відповідно до якої до злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, не застосовуються будь-які строки давності. Юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до ст. 5 Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; в) воєнні злочини; д) злочин агресії.

До 24 жовтня 2024 р. (дня набрання чинності Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX) давність не застосовувалась, зокрема, до злочинів, передбачених ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» (зараз – «Злочин агресії»), ст. 438 «Порушення законів і звичаїв війни» (зараз – «Воєнні злочини»), ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» і ч. 1 ст. 442 «Геноцид» КК. Таке незастосування давності стосувалося як звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК), так і звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК).

Зазначеним Законом України незастосування давності поширено також: 1) на злочин, передбачений ч. 2 ст. 442 КК, тобто на прямі та публічні заклики до вчинення геноциду, а також на виготовлення та розповсюдження

матеріалів із такими закликами; 2) на злочини проти людяності (ст. 442¹ КК, включена до КК цим самим Законом України).

Зміни в ч. 4 ст. 68 КК. Згідно із Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-ІХ в ч. 4 ст. 68 КК додатково вказано на ст. 442¹ «Злочини проти людяності». Тим самим суду дозволено застосовувати довічне позбавлення волі за вчинення готування до такого злочину та вчинення замаху на такий злочин. До внесення цих змін можливість застосування довічного позбавлення волі вже існувала, зокрема, стосовно готування чи замаху на вчинення будь-якого із злочинів, передбачених статтями 437, 438, 439, 443 та ч. 1 ст. 442 КК.

Зміни в ч. 1 ст. 69 КК. Вони стосуються вчинених в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці злочинів, передбачених статтями ст. 437 «Злочин агресії», ст. 438 «Воєнні злочини», ст. 439 «Застосування зброї масового знищення», ст. 442 «Геноцид» і 442¹ «Злочини проти людяності» КК. У результаті цих змін унеможливлено призначення судом основного покарання за будь-який із зазначених злочинів нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті), або перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті).

Ці зміни виглядають логічними з урахуванням наявності в ч. 1 ст. 69 КК подібних унеможливлень стосовно інших видів злочинів, але, на мій погляд, всі такі обмеження в застосуванні ст. 69 КК не мають належного обґрунтування. Більш того, вони формуються виключно з урахуванням тяжкості кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим доречно нагадати про рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання), в якому він визнав неконституційним незастосування ст. 69 КК до осіб, які вчинили злочин невеликої тяжкості, про що було зазначено в цій статті КК. Суд визнав, що це «є порушенням принципу справедливості покарання, його

індивідуалізації та домірності». На мій погляд, ці доводи також стосуються й такого непоширення дії ст. 69 КК на злочини, які зазначені в ч. 1 цієї статті тільки виходячи з їх тяжкості. Мені вбачається правильним таке законодавче рішення, за якого ст. 69 КК може бути застосована щодо будь-якої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, незалежно від його виду і тяжкості. Однак самі підстави для застосування цієї статті КК можуть містити особливості, обумовлені особливостями суспільної небезпечності різних видів кримінальних правопорушень та осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Міжнародний кримінальний суд при призначенні покарання бере до уваги «тяжкість злочину та індивідуальні обставини особи, визнаної винною» (ст. 78 Римського статуту) і має дуже широкі можливості для індивідуалізації покарання за вчинення злочинів агресії, воєнних злочинів, геноциду та проти людяності, оскільки може призначити покарання у виді позбавлення волі на строк до 30 років включно або довічне позбавлення волі (ч. 1 ст. 77 Статуту).

Зміни в статтях 96³ і 96⁹ КК. Ці зміни стосуються злочинів, передбачених ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» та ст. 442¹ «Злочини проти людяності» КК, і дозволяють застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру: а) штрафу і конфіскації майна – у випадках вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з цих злочинів (п. 4 ч. 1 ст. 96³ КК); б) ліквідації юридичної особи – у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого з цих злочинів (ч. 1 ст. 96⁹ КК). Можливість застосування таких заходів у зв'язку із вчиненням злочинів, передбачених ст. 437 «Злочин агресії», ст. 438 «Воєнні злочини» і ст. 442 «Геноцид», була передбачена в КК раніше.

Зміни в статтях 376 та 384 КК (з поширенням дії на інші статті КК). Згідно із Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX стаття 376 «Втручання в діяльність судових органів» КК була доповнена приміткою

такого змісту: «Примітка. Під судом і суддями у статтях 376–379, 382 цього Кодексу слід, крім судів і суддів України, розуміти також і Міжнародний кримінальний суд, його суддів і посадових осіб». Отже, за своїм змістом ця примітка також стосується ст. 376¹ «Незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя», ст. 377 «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного», ст. 378 «Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного», ст. 379 «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя», ст. 382 «Невиконання судового рішення» КК.

Крім того, ст. 384 «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» КК також була доповнена приміткою, але іншого змісту: «Примітка. Особа підлягає кримінальній відповідальності за вчинення нею діянь, передбачених статтями 384–386 цього Кодексу, також у випадках вчинення таких діянь у провадженні, що здійснюється Міжнародним кримінальним судом». Отже, ці зміни стосуються ст. 384 «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу», ст. 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта, спеціаліста чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків», ст. 386 «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» КК.

Внесення зазначених змін до статей КК кореспондує положенням ч. 4 ст. 70 Римського статуту, відповідно до яких «кожна держава-учасниця поширює своє кримінальне законодавство, що встановлює покарання за злочини, спрямовані проти об'єктивності своїх слідчих і судових процедур, на злочини проти відправлення правосуддя, зазначені в цій статті, вчинені її громадянином або на її території».

Однак не всі зазначені зміни витримують критику за своїм змістом. Зокрема, на мій погляд, не можна погодитись зі змістом та значенням

примітки до ст. 376 КК. У статтях 376¹ і 382 КК, де йдеться про суд, поширення їх дії на Міжнародний кримінальний суд не викликає заперечень. Але ж в статтях 376, 377, 378 і 379 КК ідеться про суддів. Рішення законодавця про те, що під суддями в цих статтях слід розуміти суддів Міжнародного кримінального суду також не викликає заперечень. Однак не можна погодитись з тим, що поняттям «суддя» охоплюється посадові особи Міжнародного кримінального суду. У Римському статуті розрізняються поняття «суддя» і «посадова особа» (Прокурор, Секретар та інші) і в самій примітці ці категорії осіб названі як окремі. Для виправлення цієї помилки необхідно виключити із КК примітку до ст. 376 КК, а натомість вказати безпосередньо в диспозиціях ст. 376¹ та 182 КК на Міжнародний кримінальний суд, а в статтях 376, 377, 378 і 379 КК – на суддів та інших посадових осіб Міжнародного кримінального суду.

4. Зміни в ст. 437 КК (імплементация положень ст. 8 bis «Злочин агресії» Римського статуту)

Згідно із Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX до ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» КК були внесені такі зміни: 1) назва статті викладена в новій редакції: «Стаття 437. Злочин агресії»; 2) мінімальні строки позбавлення волі підвищені: а) за ч. 1 – з 7 до 10 років; б) за ч. 2 – з 10 до 12 років; 3) максимальний строк позбавлення волі за ч. 1 підвищений з 12 до 15 років; 4) за вчинення злочину, передбаченого ч. 2, передбачена можливість довічного позбавлення волі (як і за Римським статутом за злочин агресії).

Ці зміни в контексті імплементации до КК положень ст. 8 bis Римського статуту про злочин агресії мають важливі особливості, для з'ясування яких спочатку важливо зафіксувати правову реальність. А вона є такою, що злочин хоча й отримав однакову назву «злочин агресії» в ст. 437 КК та ст. 8 bis Римського статуту, однак характеризується різними сукупностями ознак, включених до цих норм.

Зокрема, в ст. 437 КК злочин характеризується так: за ч. 1 – «планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій»; за ч. 2 – «ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій».

Стаття 8 bis «Злочин агресії» Римського статуту має такий зміст:

«1. Для цілей цього Статуту «злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй.

2. Для цілей пункту 1 «акт агресії» означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй. Будь-який з таких актів, незалежно від оголошення війни, буде кваліфікуватися відповідно до резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1974 року як акт агресії:

а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка військова окупація, незалежно від її тимчасового характеру, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія із-застосуванням сили на території іншої держави або її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави чи застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

с) блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави;

д) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили чи морські та повітряні флоти іншої держави;

е) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, чи будь-яке продовження їх перебування на такій

території після припинення дії угоди;

f) дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

g) направлення державою або від імені держави озброєних банд, груп та іррегулярних сил або найманців, які вчиняють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівноцінно переліченим вище актам або її істотній участі в них».

Отже, можна констатувати, що законодавець все ж не наважився на пряму заміну норм шляхом викладення диспозиції ст. 437 в редакції ст. 8 bis Римського статуту, хоча така пропозиція була відображена в різних законопроектах, які активно обговорювалися на наукових форумах, і можна припустити, що прихильники такого рішення ще й надалі будуть лобіювати його прийняття.

Беручи участь в обговоренні цих питань під час наукових заходів та в своїх публікаціях я вже звертав увагу, а зараз ще раз наголошу на наявності важливих особливостей у вирішенні цього питання. У ст. 437 КК передбачена норма з більш широким змістом, яка охоплює собою як злочин агресії, про який йдеться в ст. 8 bis Римського статуту, так і деякі інші злочинні дії. Такий висновок випливає з того, що в цій статті КК йдеться не лише про агресивну війну, а й про воєнний конфлікт, основними видами якого є: 1) війна і 2) збройний конфлікт: а) міжнародний і б) внутрішній (відповідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII). Це означає, що ті законопроекти, в яких пропонується змінити редакцію ст. 437 КК таким чином, щоб в ній було викладене лише міжнародно-правове визначення агресії та її основні види, можуть мати похідним наслідком декриміналізацію інших дій, передбачених ст. 437 КК, за відсутності підстав для такої декриміналізації.

Детальніше про загрози для миру, що виникають у зв'язку із вчиненням

таких інших дій, можна дізнатися з моїх попередніх публікацій. А в контексті цієї публікації лише ще раз зверну увагу на ключовий момент в осмисленні розглядуваної проблематики. Він стосується того, що агресія за своїм визначенням означає застосування збройної сили державою проти іншої держави. Тому якщо в ст. 437 КК буде зазначена лише агресія в такому розумінні, то ця норма буде забезпечувати захист лише від збройної агресії іншої держави. Чинна редакція ст. 437 КК дозволяє застосовувати її також у випадках нових сучасних загроз для миру, які пов'язані з діяльністю проти України недержавних збройних формувань або з плануванням, підготовкою та розв'язуванням внутрішнього збройного конфлікту, який може перерости в міжнародний збройний конфлікт. Таким чином, *ст. 437 КК з таким широким змістом більше відповідає сучасним загрозам для миру.* Такому змісту норми більше відповідає інша назва: «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (злочин агресії) або воєнного конфлікту».

Альтернативним варіантом для цього рішення є створення двох кримінально-правових норм: в ст. 437 КК можна передбачити кримінальну відповідальність за злочин агресії, як він визначений в ст. 8 bis Римського статуту, а в окремій статті КК – кримінальну відповідальність за інші дії, які зараз охоплюються ст. 437 КК. У деяких моїх публікаціях йшлося саме про цей варіант, оскільки пропозиція про викладення диспозиції ст. 437 КК в редакції ст. 8 bis Римського статуту була домінуючою в різних законопроектах.

Крім того, з метою надання змісту ст. 437 КК більшої правової визначеності щодо її співвідношення із ст. 8 bis Римського статуту пропоную доповнити ст. 437 КК частиною 3 такого змісту:

«3. Вчинення повнолітньою особою злочину агресії, передбаченого ст. 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду, карається за цією статтею Кодексу або може тягти за собою міжнародно-правову

кримінальну відповідальність перед Міжнародним кримінальним судом на підставі Римського статуту».

В аспекті реалізації кримінальної відповідальності за злочин агресії важливо враховувати, що: 1) при ратифікації Римського статуту відповідно до п. 3 ст. 12 Статуту Україна підтвердила визнання нею юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії починаючи з 17 липня 2018 р.; 2) відповідно до ч. 5 ст. 15 bis Римського статуту «стосовно держави, яка не є учасницею Римського статуту, Суд не здійснює своєї юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами цієї держави або на її території».

5. Зміни в ст. 438 КК (імплементация положень ст. 8 «Воєнні злочини» Римського статуту)

Згідно із Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX до ст. 438 «Порушення законів і звичаїв війни» внесені такі зміни: 1) назва статті викладена в новій редакції: «Стаття 438. Воєнні злочини»; 2) в ч. 2 цієї статті словосполучення «Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством» замінено словосполученням «Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини». Нова редакція ч. 2 ст. 438 КК відрізняється від попередньої тим, що суб'єктивне ставлення винної особи до загибелі людини може бути як умисним, так і необережним.

Оскільки ці зміни були здійснені для імплементации положень ст. 8 Римського статуту про воєнні злочини до ст. 438 КК, то для оцінки результату імплементации спочатку, як і стосовно ст. 437 КК, зафіксуємо правову реальність.

До внесення змін ст. 438 КК називалась «Порушення законів та звичаїв війни». У ч. 1 цієї статті зараз диспозиція статті є такою: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни,

заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій».

У ч. 1 ст. 8 «Воєнні злочини» Римського статуту встановлено, що «Суд має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема, у випадках, коли їх вчинено в рамках плану чи політики або в рамках широкомасштабного вчинення таких злочинів». А далі в цій статті викладений великий перелік тих порушень, які визнаються воєнними злочинами для цілей цього Статуту. У ст. 8 Статуту виділені чотири групи таких порушень: 1) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.; 2) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права; 3) грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру; 4) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру.

Насамперед, звернемо увагу на те, що в ст. 438 КК ідеться про порушення законів і звичаїв війни, а в ст. 8 Римського статуту – про порушення законів і звичаїв стосовно збройних конфліктів міжнародного або неміжнародного характеру. Як можна припустити, законодавець обмежився внесенням мінімальних змін до ст. 438 КК тому, що вважав, що наявне в ній словосполучення «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами», вже охоплює всі ті види порушень законів і звичаїв, про які йдеться в ст. 8 Статуту. У дійсності це не так. У ст. 8 Римського статуту передбачена відповідальність за порушення законів і звичаїв: 1) які застосовуються щодо війни і міжнародних збройних конфліктів (тобто законів і звичаїв війни); 2) які застосовуються в неміжнародних збройних конфліктах. У ст. 438 КК не передбачена

кримінальна відповідальність за порушення законів і звичаїв, що застосовуються в збройних конфліктах неміжнародного характеру.

Такий мій категоричний висновок ґрунтується на тому, що бланкетна диспозиція ст. 438 КК для встановлення видів порушень відсилає безпосередньо до текстів відповідних міжнародних договорів. Терміні-поняття «закони і звичаї війни» є, зокрема, в текстах всіх чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та в Додатковому протоколі I до них від 8 червня 1977 р. Відповідно до спеціальних приписів в них дія законів і звичаїв війни поширена на збройні конфлікти міжнародного характеру. Такого самого поширення законів і звичаїв війни на збройні конфлікти неміжнародного характеру в цих міжнародно-правових документах *не передбачено*. Закони і звичаї, які застосовуються в збройних конфліктах неміжнародного характеру, передбачені в ст. 3 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., яка є загальною для них, а також в Додатковому протоколі II від 8 червня 1977 р. що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. У цих документах не використовуються терміни-поняття «закони і звичаї війни», а використовуються терміни-поняття «закони і звичаї». Той факт, що в ст. 8 Римського статуту терміни-поняття «закони і звичаї» поширюються на всі види порушень, не може виступати підставою для такого самого тлумачення ст. 438 КК в чинній її редакції, тому що ст. 438 КК відсилає до тих актів, які встановлюють самі закони і звичаї війни, а не до тих, які передбачають відповідальність за їх порушення. До того ж у тексті ст. 8 Римського статуту взагалі немає термінів-понять «закони і звичаї війни».

Назва «воєнні злочини» відображає характер війни та всіх збройних конфліктів, під час яких застосування зброї проявляється у веденні воєнних дій. Отже, стосовно війни і збройних конфліктів (міжнародного і неміжнародного характеру) в ст. 438 КК та ст. 8 Римського статуту використовується поняття «воєнні злочини», а в ст. 437 КК – «воєнний

конфлікт» (визначений Законом України).

Із викладеного випливає, що до ст. 438 КК необхідно внести зміни, які б мали своїм наслідком поширення дії цієї статті КК на порушення законів і звичаїв, які застосовуються в збройних конфліктах міжнародного характеру. З цією метою пропоную в ч. 1 ст. 438 КК словосполучення «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» замінити на *«інші серйозні порушення законів та звичаїв, які передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і застосовуються під час війни або в міжнародних збройних конфліктах чи збройних конфліктах міжнародного характеру»*. Термін *«серйозні порушення»* використаний в ст. 8 «Воєнні злочини» Римського статуту, а також в текстах Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і вказуватиме на те, що не будь-які порушення законів і звичаїв визнаються злочинними за ст. 438 КК.

Крім того, з метою надання змісту ст. 438 КК більшої правової визначеності щодо видів порушень законів і звичаїв, а також відображення змістовного і правового взаємозв'язку ст. 438 КК із ст. 8 Римського статуту пропоную доповнити ст. 438 КК частиною 3 такого змісту:

«3. Вчинення повнолітньою особою воєнного злочину, передбаченого ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, карається за цією статтею Кодексу або може тягти за собою міжнародно-правову кримінальну відповідальність перед Міжнародним кримінальним судом на підставі Римського статуту».

Таке доповнення означатиме, що всі ті види порушень законів та звичаїв, які передбачені в ст. 8 Римського статуту, визнаються видами порушень за ст. 438 КК. Водночас ст. 438 КК передбачає можливість визнати воєнним злочином й інше серйозне порушення законів та звичаїв за наявності для цього правових і фактичних підстав.

В аспекті реалізації кримінальної відповідальності за воєнні злочини важливо враховувати, що при ратифікації Римського статуту: 1) Україна відповідно до п. 3 ст. 12 Статуту підтвердила визнання нею юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів починаючи з 21 листопада 2013 р.; 2) Україна заявила, що протягом семи років після набрання Римським статутом чинності для України вона не визнає юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, зазначених у статті 8 (з урахуванням поправок), коли, ймовірно, злочин було вчинено її громадянами.

6. Зміни в ст. 442 КК (імплементация положень ст. 6 «Геноцид» Римського статуту)

З метою імплементации положень ст. 6 «Геноцид» Римського статуту згідно із Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX ст. 442 КК викладена в новій редакції:

«Стаття 442. Геноцид

1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом:

- 1) позбавлення життя членів цієї групи;
- 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди;
- 3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення;
- 4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;
- 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

2. Прямі та публічні заклики до вчинення діянь, передбачених частиною першою цієї статті, проголошені з метою повного або часткового

знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Примітка. Для цілей цієї статті під серйозною шкодою слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення згвалтування або інших форм сексуального насильства, заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання».

Оцінюючи таке рішення законодавця, насамперед звернемо увагу на те, що в статтях 437 і 438 КК, які перед цим були проаналізовані, передбачені формулювання з більш широким змістом, ніж в статтях 8 та 8 bis Римського статуту, у збереженні якого в КК є необхідність. Стосовно ст. 442 КК також виникає це питання, але зовсім по-іншому. У цілому зміст ст. 442 КК, якщо порівняти із ст. 6 Римського статуту, є більш широким, тому що додатково передбачає ч. 2. Однак критерій оцінки здійсненої імплементації є зовсім іншим: положення ч. 1 ст. 442 КК підлягають оцінці з погляду відповідності змісту ст. 6 Римського статуту, а положення ч. 2 ст. 442 КК – з погляду відповідності іншим положенням Римському статуту про геноцид.

Порівняння ч. 1 ст. 442 КК в новій редакції із ст. 6 Римського статуту дає мені підставу для висновку про те, що законодавець діяв всупереч тому, що повинен був здійснити, і надав ст. 442 КК ще більшої невідповідності ст. 6 Римського статуту. Зокрема, це проявляється в тому, що було повністю змінено формулювання такої форми геноциду як «заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи» (п. «b» ст. 6 Римського статуту). Замість нього в ч. 1 ст. 442 КК передбачено *«заподіяння членам групи серйозної шкоди»*, під яким відповідно до примітки до цієї статті пропонується розуміти *«заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення згвалтування або інших*

форм сексуального насильства, заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання».

Така зміна ознак складу геноциду як міжнародного злочину, визначеного в ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. та в ст. 6 Римського статуту, є недопустимою. Тому пропоную викласти цю форму геноциду в ч. 1 ст. 442 КК так само як в п. «b» ст. 6 Римського статуту. Це необхідно як з погляду приведення цих норм у відповідність, так і з урахуванням того, що йдеться про діяння, яке розглядається як можливий шлях (спосіб) повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої. У цьому аспекті тяжкі тілесні ушкодження можуть виступати таким способом, оскільки вони характеризуються в ст. 121 КК ознаками небезпечності для життя в момент їх заподіяння, тобто самі по собі можуть спричинити смерть потерпілого. Так само з урахуванням конкретних обставин може розглядатися і заподіяння психічного розладу. Крім того, редакція форм геноциду, передбачених п. п. «а» і «с» ст. 6 Римського статуту, змінена в ч. 1 ст. 442 КК в гіршу сторону, що потрібно також виправити.

Відповідно до п. «е» ч. 3 ст. 25 Римського статуту особа підлягає кримінальній відповідальності й покаранню за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, якщо ця особа «стосовно злочину геноциду, прямо та публічно закликає інших до вчинення геноциду». Ці положення законодавець включив до ч. 2 ст. 442 КК, але безпідставно обмежив коло таких дій обов'язковою ознакою мети дій винного – «повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої». Це не відповідає зазначеним положенням Римського статуту і не є правильним за змістом, оскільки унеможливує притягнення до кримінальної відповідальності тих осіб, які здійснюють заклики з метою одержання неправомірної вигоди від замовника здійснення закликів, та деяких інших. Насправді така мета характеризує не дії винної особи, а дії тих осіб, яких схиляють до геноциду, і

в контексті закликів є характеристикою змісту інформації, яка передається адресату закликів. Тому пропоную виключити із ч. 2 ст. 442 КК словосполучення «проголошені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої».

У новій редакції ч. 2 ст. 442 КК законодавець також змінив категорію тяжкості цього злочину з нетяжкого на тяжкий і відповідно апробаційний нагляд виключив із санкції статті, а максимальний строк позбавлення волі підвищив з 5 до 7 років. Ці зміни кореспондують змінам щодо незастосування строку давності стосовно злочину геноциду, передбаченого не тільки ч. 1, а й ч. 2 ст. 442 КК.

З метою відображення змістовного і правового взаємозв'язку ст. 442 КК із ст. 6 Римського статуту пропоную доповнити ст. 442 КК частиною 3 такого змісту:

«3. Вчинення повнолітньою особою злочину геноциду, передбаченого ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, карається за цією статтею Кодексу або може тягти за собою міжнародно-правову кримінальну відповідальність перед Міжнародним кримінальним судом на підставі Римського статуту».

В аспекті реалізації кримінальної відповідальності за геноцид важливо враховувати, що при ратифікації Римського статуту відповідно до п. 3 ст. 12 Статуту Україна підтвердила визнання нею юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину геноциду починаючи з 21 листопада 2013 р.

7. Доповнення КК статтею 442¹ (імплементация положень ст. 7 «Злочини проти людяності» Римського статуту)

Згідно із Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX КК доповнено статтею 442¹ такого змісту:

«Стаття 442¹. Злочини проти людяності

1. Умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного

нападу на цивільне населення:

1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

4) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

5) оборнення в рабство або торгівлі людьми;

6) насильницького зникнення;

7) незаконного позбавлення волі;

8) катування;

9) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю, –

карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

2. Умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років

або довічним позбавленням волі.

Примітка. 1. Для цілей цієї статті під нападом на цивільне населення слід розуміти багаторазове (два і більше разів) вчинення будь-якого з діянь, зазначених у цій статті, проти цивільного населення на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу.

2. Для цілей цієї статті під насильницьким зникненням слід розуміти арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або з приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування, а так само відмову від визнання факту арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі чи приховування даних про долю такої людини чи місце її перебування.

3. Термін «злочин апартеїду» у цьому Кодексі вживається у значенні, наведеному в Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року.

4. Для цілей цієї статті під винищенням слід розуміти позбавлення життя однієї чи більше осіб шляхом умисного створення життєвих умов, спрямованих на знищення частини населення, у тому числі шляхом позбавлення доступу до води, продуктів харчування або лікарських засобів.

5. Для цілей цієї статті під катуванням слід розуміти умисне заподіяння особі сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання».

Імплементация положень про злочини проти людяності має особливості, які відрізняють її від інших випадків, розглянутих раніше. Це пов'язано з тим, що ст. 7 Римського статуту передбачає різні види злочинів проти людяності, більшість з яких визначені з використанням термінів, які характеризують злочини, передбачені іншими статтями КК. І проблема в імплементации виникає у випадках, коли один і той самий термін

наповнюється різним змістом, що не відповідає вимогам системності. Це було однією з причин того, що норму про злочини проти людяності не було включено до КК раніше. Оскільки розглядувана імплементація вже відбулась, то насамперед важливо зазначити, що у випадках, коли використаний в ст. 442¹ КК термін має інше понятійне значення ніж в інших статтях КК, він використовується для цілей застосування ст. 442¹ КК в тому значенні, в якому він визначений в цій статті КК. Наприклад, це стосується терміну «катування», яке в ст. 442¹ КК визначено інакше, ніж в ст. 127 КК.

Ще однією особливістю ст. 442¹ КК є те, що в ній фактично йдеться не про форми вчинення одного виду злочину, а про види злочинів, що відображено в назві цієї статті КК. Диференціація відповідальності, яка реалізована законодавцем шляхом встановлення в ч. 2 ст. 442¹ КК більш суворого покарання, означає, що вчинення апартеїду, винищення та вбивств карається більш суворо, ніж вчинення інших видів злочинів проти людяності. Зокрема, можливість довічного позбавлення волі передбачена лише в ч. 2 ст. 442¹ КК. Така законодавча диференціації відповідальності є допустимою, хоча в ст. 7 Римського статуту немає нормативної диференціації відповідальності.

Водночас, на мій погляд, не можна погодитись з включенням до ч. 2 ст. 442¹ КК всіх проявів злочину апартеїду. За ст. 7 Римського статуту злочин апартеїду відрізняється тим, що його визначення ґрунтується одночасно на всіх інших видах злочинів проти людяності, передбачених в п. 1 ст. 7 Статуту. А саме: «злочин апартеїду» означає нелюдські діяння, подібні за своїм характером до тих, що зазначені в пункті 1, які вчиняються в контексті інституціоналізованого режиму систематичного гноблення і домінування однієї расової групи над будь-якою іншою расовою групою або групами та які вчиняються з метою збереження такого режиму». Ще більшої ясності в цьому питанні дає звернення безпосередньо до визначення злочину апартеїду в ст. 2 Міжнародної конвенції про припинення злочину апартеїду та

покарання за нього від 30 листопада 1973 р. (про це йдеться в п. 3 примітки до ст. 442¹ КК). У цьому конвенційному визначенні прямо зазначено, що позбавлення члена або членів расової групи чи груп права на життя, а також умисне створення для них умов, розрахованих на їх повне або часткове фізичне знищення, можуть бути проявами злочину апартеїду.

З урахуванням цієї особливості злочину апартеїду пропоную диспозицію ч. 2 ст. 442¹ КК викласти в такій редакції: *«Умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення винищення, вбивств або злочину апартеїду, що супроводжується винищенням або вбивствами»*. За такої редакції ч. 2 ст. 442¹ КК інші види злочину апартеїду повинні кваліфікуватись за ч. 1 цієї статті, для чого до неї необхідно внести доповнення: включити п. 8¹ «злочин апартеїду;».

У контексті питань співвідношення ст. 442¹ КК з іншими статтями КК слід також звернути увагу на те, що можливі випадки, коли у вчиненому злочині проти людяності одночасно будуть ознаки складу злочину, передбаченого іншими розділами Особливої частини КК, за який в іншій статті КК передбачене більш суворе покарання. Наприклад, у разі вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення згвалтувань малолітніх осіб, що карається за ч. 6 ст. 152 КК позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі. У цьому та подібних випадках слід виходити з того, що вчинення такого злочину в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення є обставиною, яка не знижує, а підвищує ступінь небезпечності вчиненого діяння. Тому в таких випадках вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів. З погляду системності КК таке рішення є «вимушеним» і для науковців очевидно стала необхідність вдосконалення системи КК.

В аспекті співвідношення змісту ст. 442¹ КК із змістом ст. 7 Римського статуту, на доповнення до вищевикладеного, звертаю увагу на наступні положення:

1) Законодавець не включив до характеристики вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення такої ознаки, передбаченої в ст. 7 Римського статуту, як «усвідомлення такого нападу». Як можна припустити, законодавець розраховував на те, що це буде охоплюватись поняттям умислу. Однак при цьому не враховано те, що за відсутності зазначеної ознаки може виникати питання про допустимість необережного ставлення до зазначених обставин, як це питання виникає стосовно умисного вбивства малолітньої дитини, зґвалтування неповнолітньої особи та в інших випадках. Тому пропоную доповнити абзац перший ч. 1 ст. 442¹ КК словосполученням «з усвідомленням такого нападу».

2) У п. 1 ч. 1 ст. 442¹ КК поняття «переслідування» визначено як «обмеження прав». Це не відповідає змісту ст. 7 Римського статуту, де це поняття визначено як «умисне і грубе позбавлення основоположних прав усупереч міжнародному праву за ознакою належності до тієї чи іншої групи або спільноти». Відмінність між цими поняттями добре зрозуміла на прикладі відмінностей між позбавленням волі і обмеженням волі як видами покарання. Тому пропоную в п. 1 ч. 1 ст. 442 КК словосполучення «обмеження прав людини» замінити на «*грубе позбавлення основоположних прав людини*».

3) У п. 4 ч. 1 ст. 442¹ КК вказано на будь-які інші форми сексуального насильства». Це не відповідає положенням ст. 7 Римського статуту, де йдеться про будь-яку іншу «*подібну за тяжкістю форму*» сексуального насильства. Оскільки в ст. 442¹ КК йдеться про безпідставне розширення кола злочинних дій, то пропоную в п. 4 ч. 1 ст. 442¹ КК словосполучення «будь-яких інших форм сексуального насильства» замінити на «*будь-яких інших подібних за тяжкістю форм сексуального насильства*».

4) У п. 5 ч. 1 ст. 442¹ КК йдеться про обернення в рабство *або* торгівлю людьми. У ст. 7 Римського статуту співвідношення цих понять є іншим, а саме: як вид злочину проти людяності визнається «обернення в рабство», яке «означає здійснення щодо особи будь-якого або всіх повноважень, притаманних праву власності, і включає здійснення таких повноважень у ході торгівлі людьми, зокрема, жінками та дітьми». Тому пропоную виключити із п. 5 ч. 1 ст. 442¹ КК слова «або торгівлі людьми», а до примітки до цієї статті КК включити визначення «обернення в рабство», наведене в ст. 7 Римського статуту.

5) У п. 2 примітки до ст. 442¹ КК у визначенні насильницького зникнення відсутні дві ознаки, які характеризують цей вид злочину проти людяності в ст. 7 Римського статуту, а саме: 1) вчинення цих дій «державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу, за їхньої підтримки чи за їхньою мовчазною згодою» і 2) мета дій – залишення потерпілих осіб без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу. Кращим способом усунення цього недоліку вважаю викладення п. 2 примітки до ст. 442¹ КК в такій самій редакції, як в ст. 7 Римського статуту, але з урахуванням того, що йдеться про дії представників держави чи політичної організації.

6) У п. 7 ч. 1 ст. 442¹ КК як вид злочину проти людяності вказано на «позбавлення волі». Таке формулювання є гіршим, ніж в ст. 7 Римського статуту, де йдеться про «ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права». Останнє формулювання має більшу правову визначеність щодо поширення дії норми як на випадки повного позбавлення волі, так і на випадки її істотного обмеження. Пропоную викласти п. 7 ч. 1 ст. 442¹ КК в такій самій редакції, як в ст. 7 Римського статуту.

7) У п. 5 примітки до 442¹ КК у визначенні катування вказано на заподіяння особі «морального» страждання замість заподіяння «психічних» страждань, як про це йдеться в ст. 7 Римського статуту. Оскільки ці поняття

мають різний зміст, то пропоную замінити в п. 5 примітки до 442¹ КК слова «морального страждання» на «психічного страждання».

Як вбачається, викладені недоліки ст. 442¹ КК потребують внесення відповідних змін до цієї статті КК в обов'язковому порядку для забезпечення єдиного розуміння злочинів проти людяності, що є важливою умовою успішної протидії таким злочинам на практиці.

Крім того, з метою відображення змістовного і правового взаємозв'язку ст. 442¹ КК із ст. 7 Римського статуту пропоную доповнити ст. 442¹ КК частиною 3 такого змісту:

«3. Вчинення повнолітньою особою злочину проти людяності, передбаченого ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, карається за цією статтею Кодексу або може тягти за собою міжнародно-правову кримінальну відповідальність перед Міжнародним кримінальним судом на підставі Римського статуту».

В аспекті реалізації кримінальної відповідальності за злочини проти людяності важливо враховувати, що при ратифікації Римського статуту відповідно до п. 3 ст. 12 Статуту Україна підтвердила визнання нею юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів проти людяності починаючи з 21 листопада 2013 р.

Завершуючи теоретичний аналіз змін і доповнень до КК, внесених згідно із Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX з метою імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду, зверну увагу також на деякі питання загального характеру. Насамперед, що стосується суб'єктів злочинів агресії, воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності (ст. ст. 437, 438, 442 і 442¹ КК). За статтями КК кримінальна відповідальність за ці злочини настає з 16 років, а за Римським статутом – з 18 років. Розглядуваний процес імплементації положень Римського статуту не вимагає підняття в КК мінімального віку відповідальності до 18 років. Це означає, що навіть за наявності повної

відповідності за іншими ознаками між статтями КК і Римського статуту більш широкий зміст буде в статтях КК, оскільки вони поширюються на більш широке коло суб'єктів злочинів.

Крім того, не має формалізованого директивного характеру питання про види та розмір покарання за проаналізовані злочини. У Частині 7 Римського статуту, яка називається «Види покарань» буквально зазначено, що «ніщо в цій Частині не зачіпає застосування державами покарань, передбачених їхнім національним законодавством, або законів держав, що не передбачають покарань, встановлених у цій Частині». Тому зараз існує різна караність діяння залежно від того, який суд буде його засуджувати за злочин. Наприклад, за злочин проти людяності, передбачений ч. 1 ст. 442¹ КК, може бути призначене в Україні максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк 15 років, а Міжнародний суд за такий же злочин, кваліфікований за ст. 7 Римського статуту, може призначити покарання у виді позбавлення волі на строк до 30 років або довічне позбавлення волі.

Будь-якій особі, від якої ми очікуємо дотримання вимог КК, повинно бути зрозуміло, що в КК є такі кримінально-правові заборони, за порушення яких можливе покарання, яке значно перевищує те, що вказано в статті КК, і навіть довічне позбавлення волі. Така вимога безпосередньо пов'язана з принципом верховенства права (ст. 8 Конституції України), зокрема, з обумовленими ним вимогами щодо правової визначеності кримінально-правових норм. З метою забезпечення такої правової визначеності кримінально-правових норм, передбачених статтями 437, 438, 442 і 442¹ КК, мною були запропоновані вище пропозиції щодо доповнення цих статей положеннями про можливість настання кримінальної відповідальності за вказані злочини не лише за статтями КК, а й перед Міжнародним кримінальним судом на підставі Римського статуту. Такі доповнення, з урахуванням їх змісту, виконують і друге завдання – вони вказують на те, що

діяння, передбачені в статтях 6, 7, 8 і 8 bis Римського статуту караються за відповідними статтями КК (за наявності між ними змістовної відповідності).

Із викладеного вище можна зробити такі короткі **узагальнені висновки** щодо **результатів імплементації положень Римського статуту до КК**, здійснених Законом України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-ІХ: 1) застосування положень ч. 2 ст. 8 КК на практиці за певних умов може призводити до ускладнень відносин України з іншими державами; 2) стаття 31¹ включена до КК з порушенням вимог системності, що може мати наслідком обмеження прав, в якому немає необхідності, а тому цю статтю слід виключити з КК і включити нову статтю, яка запропонована мною вище; 3) зміни в статтях 49, 80, 68, 96³ і 96⁹ КК не мають заперечень; 4) зміни в ч. 1 ст. 69 КК викликають сумнів з погляду їх конституційності; 5) зміна в статті 384 КК (з поширенням дії на інші статті КК) не викликає заперечень, а зміна в статті 376 КК (з поширенням дії на інші статті КК) є повністю неприйнятною за змістом; 6) імплементація положень ст. 8 bis Римського статуту про злочин агресії до ст. 437 КК здійснена зі збереженням в цій статті більш широкої диспозиції, в якій є практична необхідність, а тому вибраний спосіб імплементації заслуговує підтримки; 7) імплементація положень ст. 8 Римського статуту про воєнні злочини до ст. 438 КК здійснена без урахування того, що ця стаття КК зараз не поширюється на закони і звичаї, які застосовуються в збройних конфліктах міжнародного характеру (мною запропоновано вирішення цього питання); 8) імплементація положень ст. 6 Римського статуту про геноцид до ст. 442 КК має негативний наслідок у вигляді збільшення змістовної невідповідності між цими статтями; 9) імплементація положень ст. 7 Римського статуту про злочини проти людяності у вигляді доповнення КК статтею 442¹ КК має одночасно два види наслідків: а) позитивний – нарешті така норма з'явилась в КК, і б) негативний – ст. 442¹ КК має багато змістовних невідповідностей положенням ст. 7 Римського статуту (мною запропоновано вирішення цього питання).

Перспективи подальшої імплементації положень Римського статуту до КК мають дві складові: перша – вдосконалення тих положень, які вже з’явилися в КК, і на цьому шляху викладені вище мої критичні зауваження та пропозиції можуть бути корисними; друга – це пошук і наукова розробка інших аспектів цієї проблематики. Для того, хто буде займатись цією проблематикою, важливо пам’ятати, що йдеться про таку імплементацію міжнародно-правових положень до КК, яка до сих пір не мала аналогів і яка потребує системного осмислення нових правових реалій.

Kyrychko V. M. Implementation of the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court to the Criminal Code of Ukraine: results and prospects

The article analyzes the results of the implementation of the provisions of Articles 6, 7, 8, 8 bis, 28, 29, 70 of the Rome Statute of the International Criminal Court (hereinafter referred to as the Rome Statute) to the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Code). Such implementation was carried out in accordance with the Law of Ukraine No. 4012-IX of October 9, 2024. The main conclusions are as follows:

1) the provisions of Article 28 of the Statute on the criminal liability of commanders and other superiors were implemented to Article 31-1 of the Code in violation of the system of the Code; this may result in unnecessary restriction of rights; therefore, a new article with a different content is proposed for inclusion in Section XX of the Special Part of the Code;

2) the implementation of the provisions of Article 8 bis of the Rome Statute on the crime of aggression to Article 437 of the Code was supported, while maintaining in this article criminal liability for related criminal acts related to armed conflicts;

3) the implementation of the provisions of Article 8 of the Rome Statute on war crimes to Article 438 of the Code was only partially implemented; amendments to Article 438 of the Code were proposed for the full implementation of Article 8 and the extension of its effect to violations of laws and customs applicable in non-international armed conflicts;

4) the implementation of the provisions of Article 6 of the Rome Statute on genocide to Article 442 of the Code was carried out with shortcomings in the form of inconsistency of certain provisions of Article 442 of the Code with the provisions of Article 6 of the Rome Statute;

5) the provisions of Article 7 of the Rome Statute on crimes against humanity are implemented in the Code by including Article 442-1 “Crimes against humanity”, which is a positive result; a negative result is the presence in Article

442-1 of provisions that do not comply with Article 7 of the Rome Statute in their content;

6) the amendments to Articles 49 and 80 of the Code, which relate to the non-application of the statute of limitations (Article 29 of the Rome Statute), as well as the amendments to Article 384 of the Code, which relate to crimes against justice (Article 29, paragraph 4, subparagraph “a” of the Rome Statute), are supported; at the same time, the amendments to Article 376 of the Code, which relate to crimes against justice, are recognized as inapplicable;

7) critical remarks are made regarding the provisions of the new Part 2 of Article 8 of the Code (it concerns the effect of the law on criminal liability) due to the fact that its practical application may lead to problems in Ukraine's relations with other states;

8) doubts are expressed regarding the compliance with the Constitution of Ukraine of the amendments made to Part 1 of Article 69 of the Code, which concern the imposition of punishment for international crimes.

Proposed amendments to the Code in order to eliminate shortcomings in the implementation of the provisions of the Rome Statute and improve the system of the Code.

Key words: *international crimes, international criminal law, crime of aggression, war crimes, genocide, crimes against humanity, Rome Statute, International Criminal Court, criminal law of Ukraine, implementation of the Rome Statute, war, armed conflict.*

УДК 343.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313732>

Viacheslav Tuliakov,
Doctor of Juridical Science,
professor Corresponding member of
the National Academy of Legal
Science of Ukraine,
professor of the Department of
Criminal Law,
National University Odesa Law
Academy;
Nataliia Savinova,
Doctor of Juridical Science
Director of the Educational and
Scientific Institute
of Maritime Law and Management
National University "Odessa
Maritime Academy"

COLONIZING CRIMINAL LAW: TOWARDS NEW ARCHITECTURE OF CRIMINAL CODE

The transition from colonial criminal law to a new legal architecture is vital for societies in transition, requiring careful reform and inclusive dialogue. This study explores the urgent need to deconstruct and reform criminal law frameworks in a globally interconnected world, where national legal systems struggle to address cross-border crimes like cybercrime, terrorism, and human trafficking. Traditional national frameworks, driven by state sovereignty, often conflict with international mandates, leading to discrepancies in how crimes are prosecuted across jurisdictions. This selective enforcement fosters public disillusionment with the rule of law and reveals the limitations of national sovereignty in regulating transnational offenses. As globalization accelerates, the world faces increasing social and cultural fragmentation, exemplified by war conflicts, which expose the limitations of traditional legal frameworks in addressing contemporary criminal challenges. These evolving dynamics necessitate an urgent re-evaluation of the mechanisms governing criminal liability, as national criminal law systems often prove inadequate in a globalized world where cross-border criminal activities and transnational offenses are on the rise. National criminal law, historically driven by state sovereignty and often perfectionist in its approach to national interests, increasingly collides with international mandates and global legal norms. This collision results in selective enforcement of justice, leading to discrepancies between how crimes are defined and prosecuted across different jurisdictions. To address these challenges, the study proposes the "architectonics of criminal regulation", a multi-layered framework that integrates national, regional, and international legal systems. This approach seeks to create a universal platform for criminal law that

upholds human rights, promotes justice, and ensures consistent legal application across borders. The protection of human rights, especially in conflict zones, is central to this restructuring, with a focus on preventing abuses of power and ensuring accountability where local authorities have failed. In the context of transnational criminal law, the study emphasizes the importance of integrating international legal norms, such as those enshrined in the European Convention on Human Rights (ECHR), into the architectonics of criminal regulation. The ECHR provides a foundational legal framework that protects individual rights across member states, ensuring that any reforms to criminal law prioritize the protection of human dignity and justice. The architectonics approach builds on these principles by advocating for a unified legal platform that harmonizes national and international laws, allowing for effective prosecution of cross-border crimes while safeguarding human rights. This ensures that states adhere to a consistent standard of justice, even in the face of evolving global criminal challenges. By incorporating the ECHR's protections into transnational criminal law, the architectonics framework strengthens the legal mechanisms required to combat international crimes while upholding fundamental human rights. The proposed architectonics of criminal regulation serves as a foundational platform for bridging the gaps between national legal systems and global criminal justice, ensuring that criminal law is capable of addressing the challenges of an interconnected, complex, and increasingly fragmented world.

Key words: *Criminal Law, Architectonics, Transnational Law, Human Rights, European Convention on Human Rights.*

Introduction: The transition from colonial criminal law to a new legal architecture is a critical process for societies in transition. It requires a thoughtful examination of the existing legal frameworks, a commitment to reform, and an inclusive dialogue among stakeholders to ensure that the new laws serve the interests of justice and reflect the values of the society they govern. This evolution is essential for fostering a legal system that is both effective and just in the contemporary world¹. Nevertheless, some scholars criticize the need for decolonizing criminal law, emphasizing the importance of re-evaluating colonial influences to develop a more equitable and culturally relevant criminal code².

¹ Leslie, Sebba. (1999). The creation and evolution of criminal law in colonial and post-colonial societies. *Crime, history and societies*, 3(1), 71–91. doi: 10.4000/CHS.936.

² Shaila, Alam, Asha. (2018). Decolonizing criminal law: a critical appraisal. *Commonwealth Law Bulletin*, 44(4), 652-667. doi: 10.1080/03050718.2019.1669061.

But there is a gap from another side: Universal, transnational colonization through development.

In the current paradigm of human rights and rule of law, modern criminal law regulation aspires to universality and inclusivity, yet remains constrained by the boundaries of national sovereignty, cultural particularities, and legal traditions. Such limitations often result in conflicts between national criminal policies and the broader, transnational criminal justice framework. This study advocates for the establishment of a supra-national, universal platform for criminal law regulation, particularly for regions experiencing jurisdictional instability, such as conflict zones or regions with "virtual state" characteristics.

Key Points: Globalization and Fragmentation: The rise of "virtual states" and unstable jurisdictions shows the necessity of a global criminal law framework. **Justice Gaps:** International criminal justice does not universally apply to all situations, leading to perceived injustices. **Need for Change:** Modern society's transformations require a fresh approach to criminal law, one that addresses both global and local challenges. These areas, currently lacking adequate criminal law frameworks, require immediate international attention and coordination to prevent further exacerbation of human rights violations.

Objectives: The principal aim of this research is to underscore the necessity of dismantling outdated, heterogeneous criminal law systems. The objectives include:

1. Defining the role and influence of "colonizing" criminal law in the metamodern global society.
2. Establishing the urgent need for a supra-national criminal law framework, illustrated by the ineffectiveness of current legal structures in regions with unstable jurisdictions.
3. Identifying key developmental vectors and levels of criminal law communication within the context of a globally interconnected, metamodern information society.

Methodology. The research methodology for this study encompasses a structured approach comprising the following: a comprehensive analysis of the intricate interrelationships between developmental vectors and levels of criminal law interaction, and their consequential impact on the doctrinal, legislative, and law enforcement aspects of Ukrainian substantial criminal law, as well as supranational and international (transnational) criminal law. The research is grounded in the sociology of deviant behavior, utilizing general sociological dialectical methods to analyze social and legal phenomena in their development.

1. Colonizing Criminal Law in the Metamodern Era:

The term "colonizing criminal law" is used to describe the persistent use of outdated, state-centric legal frameworks that reflect the dominance of elite structures within society. Historically, criminal law has been shaped by the power dynamics of states, where the ruling class imposed legal frameworks to maintain control and order. In contemporary society, however, these archaic frameworks are increasingly inadequate for addressing the complexities of modern criminal behavior, especially in the context of a globally interconnected world.

Scholars are increasingly debating whether global law represents a comprehensive model or simply a theoretical concept rather than an operational legal reality. In his book "Global Criminal Law", Adan Nieto Martín thoroughly examines two key pillars central to the development of global criminal law. The first concept is sovereignty, traditionally seen as the absolute authority of a state over its territory and internal affairs. Globalization, however, has complicated this idea by introducing transnational laws and regulations that often override national sovereignty, particularly in areas like human rights, environmental law, and global security.

The second concept, which Nieto Martín emphasizes, is security. He argues that security, especially in the context of global criminal law, serves as the driving force behind many contemporary legal frameworks. Security has evolved from a purely national concern into a binominal concept that links domestic and

international dimensions. In today's interconnected world, threats like terrorism, cybercrime, and organized crime often transcend borders, requiring a collective global response that complicates traditional views of sovereignty. Nieto Martín explores how countries now balance protecting their own citizens with contributing to global security, a dynamic that blurs the lines between national and international law. As such, the interdependence between domestic and foreign security has become a core focus in global criminal law³.

The tension between these two concepts—sovereignty and security—reveals the complexities of implementing global criminal law, where ensuring global security may sometimes require compromising traditional notions of state sovereignty⁴.

In the metamodern era, which represents a blend of modern and postmodern societal structures, criminal law must evolve to address the realities of a fragmented world. A key challenge in this era is the rise of "virtual states" – territories that, while existing geographically within the borders of a recognized nation-state, operate under their own jurisdictional frameworks due to political, social, or economic instability. Examples include the self-declared republics which function outside the purview of recognized state authority. In these virtual states, traditional criminal law enforcement mechanisms fail to deliver justice or maintain order, as there is no legitimate state authority to enforce the law. The absence of centralized control leads to a breakdown of legal norms, creating conditions where crimes often go unpunished. This highlights the inadequacy of "colonizing" criminal law, which relies heavily on state sovereignty and does not accommodate the realities of regions with unstable governance. The continued reliance on such frameworks results in a fragmented legal landscape where certain regions are effectively "lawless" zones. To address this, criminal law must evolve by integrating new principles that recognize

³ Adán Nieto Martín, *Global Criminal Law: Postnational Criminal Justice in the Twenty-First Century*, Palgrave Macmillan, (under exclusive license to Springer Nature Switzerland AG), 2022. ISBN 978-3-030-84830-9.

⁴ Tuliakov V. O. Sovereignities and Criminal Law: a Research Hypothesis *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 161–163.

the fluidity of sovereignty and the challenges posed by virtual states. This includes moving away from the rigid structures of traditional state-centric criminal law towards a more flexible, adaptive legal framework that can function in both stable and unstable jurisdictions. Moreover, in the context of global communication networks, where the dissemination of information occurs almost instantaneously, the failure of local legal systems to adapt to new realities is magnified. Public perception of injustice grows in regions where law enforcement is weak or absent, leading to further erosion of the legitimacy of criminal law. According to Michael Tonry, “in trying to understand and normatively evaluate crime control we need to talk about of prevailing sensibilities, of «timeless» human rights ideas, and of what we know about past interactions between sensibilities, circles of tolerance and public policies”⁵. Actually, the absence of such an approach in the understanding of criminal policy and the infantile attitude of many modern elites to the consequences of the value transformations of society’s assessments of political crime and the inquisitorial application of criminal law is the cause of the antagonisms of sovereignty.

2. The Necessity of a Universal Criminal Law Platform:

The increasing interconnectedness of the global information society demands a universal approach to criminal law. Currently, criminal law is fragmented across jurisdictions, each state applying its own legal principles based on national interests, cultural values, and historical precedents. This fragmentation creates a situation where similar crimes are treated differently depending on the jurisdiction, leading to inconsistencies in the application of justice.

For instance, the treatment of cybercrime—particularly transnational offenses—varies significantly between jurisdictions. In some countries, certain forms of hacking are considered minor offenses, while in others, they are treated as serious crimes with severe penalties. The lack of a unified approach to such crimes enables

⁵ Michael Tonry (2004) *Thinking About Crime: Sense and Sensibility in American Penal Culture*. New York: Oxford University Press, 2004, 260 pp. P. 7.

offenders to exploit these legal loopholes by operating in jurisdictions with weaker penalties or enforcement mechanisms.

Next. The incorporation of AI in warfare demands a comprehensive review of current legal frameworks, possibly leading to new regulations. Several critical issues require attention. First, establishing accountability for actions performed by AI systems—especially autonomous weapons systems—presents challenges, suggesting that traditional command responsibility concepts may need to adapt to the semi-autonomous or fully autonomous characteristics of these systems. A superior may be held criminally responsible under that doctrine where, despite his awareness of involving autonomous or semi-autonomous AI systems activity into subordinates' war crimes, he culpably fails to fulfill his duties to prevent and punish these crimes⁶. Moreover, transparency and explainability are key concerns. As noticed Erik Luna and Paul G Cassell “A mandatory minimum deprives judges of the flexibility to tailor punishment to the particular facts of the case and can result in an unduly harsh sentence”⁷. The opaque nature of many AI algorithms complicates transparency in military decision-making, which is especially alarming for autonomous weapons. In such cases, understanding the reasoning behind targeting decisions can be problematic after the event.

Crime, Criminal responsibility, and Punishment will be considered from the limits of internationally recognized substantive forms of conduct that necessary to criminalize, margins of criminal responsibility and the nature of punishment in comparison with preventive detention, security measures and criminal restitution on international, different narrative and national level.

The necessity for a universal criminal law platform is further underscored by the rise of non-state actors who operate across borders, including terrorist organizations and transnational criminal networks. These entities often exploit gaps

⁶ Carlos Batallas (2024) When AI Meets the Laws of War – *IE insights*- October 3, 2024. URL: <https://www.ie.edu/insights/articles/when-ai-meets-the-laws-of-war>.

⁷ Erik Luna, Paul G Cassell. Mandatory Minimalism. *Cardozo L. Rev.*, 2010. Vol 32. 83 p. URL: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1095&context=wlufac>.

in national criminal law frameworks, moving freely between jurisdictions to evade prosecution. A universal platform would ensure that crimes such as terrorism, human trafficking, and money laundering are addressed consistently across borders, closing the legal gaps that currently allow such activities to thrive.

This universal platform must be built on a foundation of human rights and the rule of law, ensuring that justice is applied fairly and consistently, regardless of the jurisdiction in which a crime is committed. The European Court of Human Rights (ECHR) has played a pioneering role in this regard, establishing key legal principles that transcend national boundaries and prioritize the protection of fundamental human rights.

Orientation to the external, purely dogmatic side, or subjective political will does not provide an opportunity to understand the essence of phenomena that is criminalized. The key to this is a lot of gaps in advancing the ideas of "eternal" crimes, sometimes the collapse of the current system of legal norms in the field of combating crime in general. At the same time, the rise of the value of Human Rights and a new value system in general, makes obsolete structures of legal regulation dead and ideologically particularly unacceptable that inhibit the development of public relations and annoy society with inefficiency and clichés.

However, in cases where parallel reality (augmented reality) of communicative images and Post-truth senses forms new opportunities for individual or collective behavior, traditional narratives of prohibitions do not act as effectively as before, and new waves of public opinion force the legislator to resort to spontaneous criminalization or decriminalization. The prohibition of criminal changes to its relative admissibility, and vice versa: decriminalization - to relative freedom, if the act does not contradict morality or tradition.

The content of guarded criminal legal relations covers only the relations between the state and the offender concerning the commitment of a criminal offense and a social reaction to it. However, society expects the criminal legal regulation of

modern decisions, in order to obtain for themselves proclaimed by EU Safety, Security and Justice.

In addition, the development of the impact of the right to social changes, or the development of legal institutions should stress the legitimization of responsibility in criminal relations. According to the Niklas Luhmann theory of binary code of communication⁸ it will gain "Guilty / innocent", "state / offender", "victim / offender", "victim / state", "third parties (civil society) / offender", "third parties (civil society) / state" models, though, we hope, in the modern understanding of criminal legal aspects, we should talk about something else.

From our point of view, the effectiveness of criminal legal influence is related to the assessment of the communication effect of criminal-law regulation, the criminal-political situation, the peculiarities of law enforcement and law awareness at several levels of social interaction, corresponding to the sense of individual or network security of the subjects of criminal law relations. In particular, Johannes Andenaes wrote about the informational influence of punishment in 1974⁹. Is this information not the root of further narratives of the consequences of crime and criminal law behavior? Of course, yes, but the mission of such information is no longer intimidation, but corresponding to society, including all conditions and EU Safety, Security and Justice Area standards.

Thus, the "colonizing" criminal law loses its original pillars of dogmatics, and modern criminal justice platforms must satisfy Safety, Security and Justice Area not for the exclusive, but for all actors of the relevant society. Consequently, the platform of criminal law regulation of an open society is a theater of action, which houses all members of society, including the offender, the victim, and society, and the main role of such a production is given to a state that must meet the needs of the majority under the pressure of the human rights paradigm, justice and the rule of law.

⁸ Niklas Luhmann: *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt: Suhrkamp, 1984. 674 s.

⁹ Johannes Andenaes. *Punishment and deterrence*. University of Michigan Press, 1974. 195 p.

However, creating a universal criminal law platform requires more than the mere harmonization of legal codes. It necessitates the adoption of a dynamic, adaptive framework that incorporates the realities of the modern information society. This includes the integration of Big Data analysis to monitor and predict criminal behavior, particularly in the digital realm, where crimes such as identity theft and cyber-attacks are becoming increasingly prevalent. Big Data can provide insights into the patterns of criminal behavior, allowing law enforcement agencies to develop more targeted and effective strategies for preventing and prosecuting crime. Social media, in particular, has become a crucial tool for understanding public perceptions of safety and security. Public outcry over perceived injustices can now spread globally within minutes, influencing both national and international policy decisions.

3. The Role of Human Rights and International Jurisprudence:

Any universal criminal law framework must be firmly grounded in the protection of human rights. Over the past several decades, international legal institutions such as the ECHR have developed a body of jurisprudence that emphasizes the importance of safeguarding individual rights in the administration of justice. These legal principles must form the foundation of a global criminal law platform.

The ECHR has been particularly instrumental in setting precedents that protect individuals from abuses of power by the state. For example, in *S.V. and A. v. Denmark*¹⁰, the Court ruled that the deprivation of human rights, including the right to a fair trial and the right to liberty, must be subject to strict legal safeguards. The case highlighted the need for legal mechanisms that protect individuals from arbitrary detention and ensure that any restrictions on freedom are proportional and justified by legitimate state interests.

¹⁰ ECHR (2018) Case S., V. and A. v. Denmark (Application No. 35553/12, 36678/12 and 36711/12) 22/10/2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-187391>.

The incorporation of human rights into criminal law is essential for maintaining the legitimacy of legal systems, particularly in regions where state authority is contested or weak. In areas of conflict, where "virtual states" often arise, the absence of clear legal frameworks often leads to severe human rights abuses, including extrajudicial killings, torture, and arbitrary detention. A universal criminal law platform must prioritize the protection of these rights, ensuring that all individuals, regardless of their geographic location or political affiliation, are afforded the protections enshrined in international human rights law. From the other side, as Adan Nieto Martin noted: "Individuals can exercise their right to self-determination in areas other than the state and a pre-established community. This is why a stateless criminal law can exist"¹¹. Moreover, the rule of law must be upheld in all criminal proceedings. This includes ensuring that individuals accused of crimes are given a fair trial, have access to legal representation, and are not subjected to excessive punishment. The principle of proportionality, which requires that punishments correspond to the severity of the crime, must be consistently applied across all jurisdictions.

In this context, the development of a universal criminal law platform must also address the growing influence of the "Post-Truth" era, where facts are increasingly contested, and public opinion is shaped by misinformation and disinformation. Criminal law must adapt to this new reality by ensuring that legal decisions are based on objective evidence and adhere to the principles of fairness and justice.

As the landscape of criminal law continues to evolve, principles such as equality, legal certainty, proportionality, predictability, subsidiarity, and legality must be reframed within the context of human rights and the security of victims. Striking a balance between coercion and compensation, restitution, rehabilitation, and the prevention of future harm to victims becomes a pivotal endeavor. In addition,

¹¹ Adán Nieto Martín, *Global Criminal Law: Postnational Criminal Justice in the Twenty-First Century*, Palgrave Macmillan, (under exclusive license to Springer Nature Switzerland AG), 2022. ISBN 978-3-030-84830-9.-p.86.

the development of the European Strategy on Criminal Justice envisages consideration of issues related to combating family violence, environmental crimes, and corruption offenses, as well as cooperation in the field of justice through mutual recognition and protection of the rights of victims of crime. This is linked to the developments in justice (child-friendly and victim-centered justice), society (e.g., increased need for a coordinated approach to ensure constant availability of the victims' support services during crises (such as health crises), and developments of technology (digitalization, and availability of new technologies to victims' support, protection, and access to justice). In the context of the approximation of EU and EU law to Ukrainian criminal legislation, it becomes obvious that modern criminal law should primarily serve as a fundamental tool for the protection of human rights and constitutional principles of state-building. These theoretical principles are in line with the recommendation CM/Rec (2023)2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe¹², which emphasizes the paramount importance of protecting individual human rights. Therefore, Member States should ensure that the rights of victims are effectively recognized and respected concerning their human rights; they must, in particular, respect the liberty, security, property, dignity, and private and family life of victims and recognize the negative impact of crime on victims. Hence, a crime can be seen as an unlawful act against society and a violation of human rights: this fundamental principle, taken in the dynamics of development from the 'offense' in antiquity, emphasizes the dual nature of criminal acts and the genesis of the attitude from full and limited talion, absolutization of the ultima ratio to the victim-centered model of the present. Given the departure from a purely normative definition, crimes in the context of the mainstream criminal policy of EU and COE are considered as an offense not only against the state or society or 'federation' but primarily as a violation of the rights of individual victims. Thus, the concept of

¹² Recommendation CM/Rec2(2023) of the Committee of Ministers to member States on rights, services, and support for victims of crime (2023) (Adopted by the Committee of Ministers of Ministers on 15 March 2023 at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680aa826.

‘crime’ in modern criminal law should cover both the public dimension of social harm and the personal dimension of the violation of the victim's rights¹³.

The next step should be the implementation of the bilateral Ljubljana-the Hague Convention on MLA¹⁴. This document as a milestone step in mutual legal assistance and prosecution of international crimes after the Rome Statute represents a significant development in the realm of international legal assistance and extradition, addressing crucial gaps in this field. The convention underscores a victim-centric perspective within international criminal law while upholding the principles of equitable justice for those accused of criminal wrongdoing. Central to its mandate is the elucidation of procedural intricacies, the delineation of substantive content, and the delimitation of the scope of legal assistance. Furthermore, the Convention categorically prohibits the provision of amnesty in cases involving international crimes. Due to conventional understanding and rules “Victims” means natural persons who have suffered harm because of the commission of any crime to which this Convention applies. “Victims” may include organizations or institutions that have sustained direct harm to any of their property which is dedicated to religion, education, art, science, or charitable purposes, or their historic monuments, hospitals, and other places and objects for humanitarian purposes. Each State Party shall take appropriate measures within its means to provide effective protection from potential retaliation or intimidation, including ill-treatment, to victims and witnesses and, as appropriate, their relatives or representatives, experts as well as any other persons participating in or cooperating with any investigation, prosecution, or other proceedings within the scope of this Convention. Each State Party shall, subject to its domestic law, ensure that the victims of a crime to which the State Party applies

¹³ Tuliakov V. (2023-1) Approximation of the Criminal Law of Ukraine in the Context of the EU Legislative Work: Prospects and Methods [Aproksymatsiia kryminalnoho prava Ukrainy u konteksti zakonodavchoi roboty ES: perspektyvy ta metody.] *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* / editors: V. Zhuravel et al: Law, 2023. Vol. 30, No. 3. P. 323–335.

¹⁴ The Ljubljana-The Hague MLA convention on International Cooperation in the Investigation and Prosecution of Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes and Other International Crimes of 26.05.2023 (2023). URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention-English-v6.pdf>.

this Convention, have the right to reparation for harm consisting of but not limited to, as appropriate, restitution, compensation, or rehabilitation insofar as either: the crime has been committed in any territory under the jurisdiction of that State Party, or that State Party is exercising its jurisdiction over the crime. Each State Party shall, subject to its domestic law, establish procedures, as appropriate, to permit victims to participate in and enable views and concerns of victims to be presented and considered at appropriate stages of criminal proceedings against alleged offenders in a manner not prejudicial to the rights of the defendant. Each State Party shall, to the extent provided for in its domestic law and if so requested, give effect to a judgment or order in criminal proceedings, issued by the domestic law of the requesting State Party, to provide restitution, compensation, or rehabilitation to victims of crimes to which they apply this Convention. Of note is the Convention's commitment to streamlining various aspects of asset management. It introduces simplifications in the processes associated with the freezing, seizure, confiscation, and conversion of assets. Additionally, the Convention contains explicit provisions concerning the disposal of such assets, with a specific emphasis on the interests of victims of international crimes¹⁵. It also addresses identifying and tracing property or proceeds linked to criminal activities. Importantly, the treaty acts as a consolidating force, transforming established practices in asset management into a comprehensive legal framework. This framework fills a void that has persisted for an extended period, enabling individual states and associations to circumvent asset confiscation based on its prior absence.

Mostly it will give a new theoretical landscape to criminalize unified crimes against humanity and war crimes in national substantial criminal legislation.

¹⁵ Tuliakov V. O. (2023-2) War, Crime, Victimology, Human Rights and Criminal Justice Holistic Approach *The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War: monograph* / edited by: Tomas Davulis, Ligita Gasparėnienė. Kraków: Księgarnia Akademicka Publishin - Chapter 7. P. 635–650. DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381388887.07>; Tuliakov Viacheslav (2023-3) Victims of international crimes through the war in Ukraine: human rights discourse / *Victimología y violencia: conectar con las víctimas. / Victimology and violence: connecting with victims*. Thomson-Reuters(Aranzadi), 2023, p.p. 23–34.

4. Addressing Injustices in Regions with Unstable Jurisdictions:

The proliferation of virtual states and territories with unstable governance presents one of the most pressing challenges to the global criminal law framework. These regions, often characterized by ongoing conflict or political instability, operate outside the control of recognized state authorities, creating significant gaps in the enforcement of criminal law. This lack of legal oversight results in widespread human rights violations and allows criminal activity to flourish unchecked. International law, as it currently stands, is ill-equipped to address the unique challenges posed by these virtual states. While the International Criminal Court (ICC) has jurisdiction over certain types of crimes, such as genocide and war crimes, its reach is limited by the political realities of international diplomacy. Many states are reluctant to grant the ICC jurisdiction over their territory, and in regions where state sovereignty is contested, such as in the case of virtual states, the ICC has no clear mandate.

To address these challenges, the research advocates for the establishment of a global legal framework that specifically targets regions with unstable governance. This framework would operate under the auspices of the United Nations or another international body, providing legal oversight and ensuring that fundamental human rights are protected¹⁶. It would also facilitate cooperation between states and international organizations to prosecute crimes committed in these regions, including war crimes, human trafficking, and other forms of organized crime.

5. The Collapse of Traditional Criminal Law in a Changing World:

The traditional framework of criminal law, based on state sovereignty and rigid legal structures, is no longer sufficient to address the realities of a rapidly changing world. Domestic conflicts, hybrid warfare, and the rise of non-state actors have fundamentally altered the nature of criminal behavior, making it increasingly difficult for traditional legal systems to maintain order.

¹⁶ Victor, Tadros. (2009). The Architecture of Criminalization. *Criminal Justice Ethics*, 28(1): 74–88. doi: 10.1080/07311290902831433.

Virtual states, in particular, represent a significant challenge to the traditional criminal law framework. These territories, which operate outside the control of recognized states, have developed their own legal systems that often conflict with international norms. In some cases, these legal systems are used to justify human rights abuses and the suppression of political dissent. For example, in Northern Cyprus, which declared independence in 1983 but remains largely unrecognized by the international community, the legal system operates independently of both Turkey and the Republic of Cyprus. While Northern Cyprus maintains a functioning legal system, it is not subject to the same international oversight as recognized states, creating a legal gray zone where crimes may go unpunished.

We argue that the collapse of traditional criminal law in such regions necessitates a new approach that recognizes the fluidity of state sovereignty and the need for flexible, adaptable legal frameworks. This includes the development of a "multi-layered" approach to criminal law, which takes into account the unique social, political, and legal contexts of each region. By adopting a more holistic approach, criminal law can better address the complex realities of regions with unstable governance while maintaining the principles of justice and human rights.

6. Reforming Criminal Law Through the Complementarity Principle:

The principle of complementarity, which asserts that seemingly contradictory elements can be reconciled to create a more coherent whole, is essential for the future of criminal law. In the context of global criminal law, this principle can be applied to reconcile the punitive and rehabilitative functions of the law, ensuring that justice is both fair and effective.

The research posits that the punitive nature of criminal law must be balanced by its protective function, safeguarding fundamental human rights while maintaining social order. This requires a shift away from the purely punitive approach that has historically dominated criminal law towards a more restorative model that emphasizes rehabilitation, restitution, and social reintegration.

In this context, the complementarity principle can be used to harmonize the competing interests of the state, the individual, and society. By recognizing that the protection of society does not necessitate the excessive punishment of offenders, criminal law can evolve into a more balanced system that promotes justice for all parties involved.

Furthermore, the complementarity principle must guide the development of new criminal law platforms that operate at both the national and international levels. These platforms must be flexible enough to accommodate the unique legal, social, and cultural contexts of different regions while maintaining the core principles of human rights and the rule of law.

Conclusion: This research concludes that the future of criminal law lies in the creation of a universal platform, one that transcends national boundaries and adapts to the realities of an interconnected, metamodern world. This new framework must prioritize the protection of human rights, integrate modern social narratives, and respond to the unique challenges posed by "virtual states" and regions of unstable jurisdiction. Only through the adoption of a multi-layered, complementarity-based approach to criminal law can justice, safety, and security be achieved in the 21st century. As the landscape of criminal law continues to evolve, principles such as equality, legal certainty, proportionality, predictability, subsidiarity, and legality must be reframed within the context of human rights and the security of victims. Striking a balance between coercion and compensation, restitution, rehabilitation, and the prevention of future harm to victims becomes a pivotal endeavor. In addition, the development of the European Strategy on Criminal Justice envisages consideration of issues related to combating family violence, environmental crimes, and corruption offenses, as well as cooperation in the field of justice through mutual recognition and protection of the rights of victims of crime. This is linked to the developments in justice (child-friendly and victim-centered justice), society (e.g., increased need for a coordinated approach to ensure constant availability of the victims' support services during crises (such as health crises), and developments of

technology (digitalization, and availability of new technologies to victims' support, protection, and access to justice). In the context of the approximation of EU and EU law to Ukrainian criminal legislation, it becomes obvious that modern criminal law should primarily serve as a fundamental tool for the protection of human rights and constitutional principles of state-building. These theoretical principles are in line with the recommendation CM/Rec (2023)2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe, which emphasizes the paramount importance of protecting individual human rights. Therefore, Member States should ensure that the rights of victims are effectively recognized and respected concerning their human rights; they must, in particular, respect the liberty, security, property, dignity, and private and family life of victims and recognize the negative impact of crime on victims. Hence, a crime can be seen as an unlawful act against society and a violation of human rights: this fundamental principle, taken in the dynamics of development from the 'offense' in antiquity, emphasizes the dual nature of criminal acts and the genesis of the attitude from full and limited talion, absolutization of the ultima ratio to the victim-centered model of the present.

Given the departure from a purely normative definition, crimes in the context of the mainstream criminal policy of EU and COE are considered as an offense not only against the state or society or 'federation' but primarily as a violation of the rights of individual victims. Thus, the concept of 'crime' in modern criminal law should cover both the public dimension of social harm and the personal dimension of the violation of the victim's rights.

Like the Spanish Penal Code Preamble reflects the idea of the Code as a 'Negative' Constitution, new architectonics should be based on human rights law as architectonics of criminal regulation. We must consider this dual nature of crime when developing theories of punishment, deterrence, and rehabilitation in Ukrainian criminal justice and substantial criminal law. The future trajectory of criminal law will be influenced by localized traditions and the convergence of coercive measures

drawn from diverse cultures based on a human rights victim-oriented approach and secure policy of the state.

REFERENCES

1. Adán Nieto, Martín. (2022). *Global Criminal Law: Postnational Criminal Justice in the Twenty-First Century*, Palgrave Macmillan, (under exclusive license to Springer Nature Switzerland AG).
2. Johannes, Andenaes. (1974). *Punishment and deterrence*. University of Michigan Press, 195 p.
3. ECHR. (2018). *Case S., V. and A. v. Denmark* (Application No. 35553/12, 36678/12 and 36711/12) 22/10/2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-187391>.
4. Carlos, Batallas. (2024). *When AI Meets the Laws of War*. *IE insights*-October 3, 2024. URL: <https://www.ie.edu/insights/articles/when-ai-meets-the-laws-of-war>.
5. Erik, Luna, Paul, G Cassell. (2010). *Mandatory Minimalism*. *Cardozo L. Rev.*, Vol 32. 83 p. URL: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1095&context=wlufac>.
6. Niklas, Luhmann. (1984). *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt: Suhrkamp, 674 p.
7. Leslie, Sebba. (1999). *The creation and evolution of criminal law in colonial and post-colonial societies*. *Crime, history and societies*, 3(1), 71–91. doi: 10.4000/CHS.936.
8. The Ljubljana-The Hague MLA convention on International Cooperation in the Investigation and Prosecution of Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes and Other International Crimes of 26.05.2023. (2023). URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention-English-v6.pdf>.
9. Shaila, Alam, Asha. (2018). *Decolonizing criminal law: a critical appraisal*. *Commonwealth Law Bulletin*, 44(4), 652–667. doi: 10.1080/03050718.2019.1669061.
10. Michael, Tonry (2004). *Thinking About Crime: Sense and Sensibility in American Penal Culture*. New York: Oxford University Press, 2004, 260 pp.
11. Tuliakov, V.O. (2018). *Sovereignties and Criminal Law: a Research Hypothesis*. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Odesa, 18 trav. 2018). Vols. 1–2. Vol. 2. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 161–163 [in Ukrainian].
12. Tuliakov, V. (2023-1). *Approximation of the Criminal Law of Ukraine in the Context of the EU Legislative Work: Prospects and Methods* [Aproksymatsiia kryminalnogo prava Ukrainy u konteksti zakonodavchoi roboty ES: perspektyvy ta

metody.] *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* / editors: V. Zhuravel et al. Law, Vol. 30, No. 3. P. 323–335 [in Ukrainian].

13. Tuliakov, V.O. (2023-2). War, Crime, Victimology, Human Rights and Criminal Justice Holistic Approach *The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War: monograph* / ed. by: Tomas Davulis, Ligita Gasparėnienė. Kraków: Księgarnia Akademicka Publishin. Chapter 7. P. 635–650. DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381388887.07>.

14. Tuliakov, V. (2023-3). Victims of international crimes through the war in Ukraine: human rights discourse / *Victimología y violencia: conectar con las víctimas. / Victimology and violence: connecting with victims*. Thomson-Reuters(Aranzadi). P. 23–34.

Список використаних джерел

1. Адан Ньето Мартін. Глобальне кримінальне право: Постнаціональне кримінальне правосуддя у двадцять першому столітті, Palgrave Macmillan, (за ексклюзивною ліцензією Springer Nature Switzerland AG), 2022.

2. Йоханнес Анденаес. Покарання і стримування. Видавництво Мічиганського університету, 1974. 195 с.

3. ЄСПЛ. Справа «С., В. та А. проти Данії» (заява № 35553/12, 36678/12 та 36711/12) 22/10/2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-187391>.

4. Карлос Баталлас. Коли ШІ відповідає законам війни. *IE insights*. 3 жовтня 2024 р. URL: <https://www.ie.edu/insights/articles/when-ai-meets-the-laws-of-war>.

5. Ерік Луна, Пол Г. Касселл. Обов'язковий мінімалізм. *Cardozo L. Rev.* 2010. Vol 32. 83 р. URL: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1095&context=wlufac>.

6. Ніклас Луман. Соціальна система. Grundrißeinerallgemeinen Theorie, Frankfurt: Suhrkamp, 1984. 674 с.

7. Леслі Себба. Створення та еволюція кримінального права в колоніальних і постколоніальних суспільствах. *Злочинність, історія та суспільства*. 1999. № 3(1). С. 71–91. doi: 10.4000/CHS.936.

8. Люблянсько-Гаазька конвенція про міжнародну правову допомогу та міжнародне співробітництво у розслідуванні та судовому переслідуванні геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів від 26.05.2023 р. URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention-English-v6.pdf>.

9. Шайла Алам Аша. Деколонізація кримінального права: критична оцінка. *Бюлетень права Співдружності*. 2018. № 44(4). С. 652–667. doi: 10.1080/03050718.2019.1669061.

10. Майкл Тонрі. «Думати про злочин: Розум і чутливість в американській пенітенціарній культурі. Нью-Йорк: Oxford University Press, 2004, 260 pp.

11. Туляков В. О. Суверенітети і кримінальне право: дослідницька гіпотеза *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. кол. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 161–163.

12. Туляков В. Апроксимація кримінального права України в контексті законодавчої роботи ЄС: Перспективи та методи *Вісник Національної академії правових наук України* / редкол.: В. В. Журавель [та ін.]: В. Я. Журавель та ін. Київ: Право, 2023. Т. 30, № 3. С. 323–335.

13. Туляков В. О. (2023-2) Війна, злочинність, віктимологія, права людини та кримінальне правосуддя Холістичний підхід: виклики та можливості в праві: *Український випадок в умовах війни: монографія* / за ред.: Томаш Давуліс, Лігіта Гаспаренене. Краків: Księgarnia Akademicka Publishin. Розділ 7. С. 635–650. DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381388887.07>.

14. Туляков В. Жертви міжнародних злочинів через війну в Україні: правозахисний дискурс / *Victimología y violencia: conectar con las víctimas. / Віктимологія та насильство: зв'язок з жертвами*. Thomson-Reuters(Aranzadi). 2023. С. 23–34.

Туляков В. О., Савінова Н. А. Колонізація кримінального права: до нової архітектури кримінального кодексу

Перехід від колоніального кримінального права до нової правової моделі є критично важливим процесом для суспільств у транзиції. Він вимагає ретельного вивчення існуючої правової бази, прихильності до реформ та інклюзивного діалогу між зацікавленими сторонами для забезпечення того, щоб нові закони слугували інтересам правосуддя та відображали цінності суспільства, яким вони керують. Проте існує й інша модель, пов'язана із колонізацією на кшталт глобалізації. У цьому дослідженні розглядається нагальна необхідність деконструкції та реформування кримінально-правових рамок у глобалізованому світі, де національні правові системи стикаються з труднощами у вирішенні таких транскордонних злочинів, як кіберзлочинність, тероризм та торгівля людьми. Традиційні національні правові рамки, підкріплені суверенітетом держави, часто вступають у конфлікт із міжнародними мандатами, що призводить до відмінностей у тому, як злочини визначаються і переслідуються у різних юрисдикціях. Така вибірковість у застосуванні закону підриває довіру до верховенства права і виявляє обмеженість національного суверенітету у врегулюванні транснаціональних злочинів. Зі зростанням глобалізації світ стикається з дедалі більшими соціальними та культурними розмежуваннями, зокрема через воєнні конфлікти, що демонструють недоліки традиційних правових рамок у

реагуванні на сучасні кримінальні виклики. Ця мінлива динаміка вимагає термінового перегляду механізмів кримінальної відповідальності, оскільки національні кримінально-правові системи часто виявляються недостатніми в умовах глобалізованого світу, де зростає кількість транскордонних злочинів і транснаціональних правопорушень. Історично національне кримінальне право, орієнтоване на суверенітет держави та національні інтереси, все частіше вступає в конфлікт із міжнародними мандатами та глобальними правовими нормами. Це призводить до вибіркості в правосудді, що породжує розбіжності у визначенні та переслідуванні злочинів у різних юрисдикціях.

Для вирішення цих проблем дослідження пропонує "архітектуру кримінального регулювання" – багаторівневу структуру, яка інтегрує національні, регіональні та міжнародні правові системи. Цей підхід спрямований на створення універсальної платформи для кримінального права, що захищає права людини, сприяє справедливості та забезпечує послідовне застосування правових принципів у різних країнах. Захист прав людини, особливо в зонах конфліктів, є центральним елементом цієї перебудови, акцентуючи увагу на запобіганні зловживанням владою та забезпеченні відповідальності там, де місцева влада зазнає невдач.

У контексті транснаціонального кримінального права дослідження наголошує на важливості інтеграції міжнародних правових норм, таких як ті, що закріплені в Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ), у архітектурі кримінального регулювання. ЄКПЛ забезпечує основоположну правову основу для захисту прав людини серед держав-членів, гарантуючи, що будь-які реформи кримінального права будуть спрямовані на захист гідності та справедливості. Архітектонічний підхід розвиває ці принципи, пропонуючи створення єдиної правової платформи, яка гармонізує національне та міжнародне законодавство, дозволяючи ефективно переслідувати транскордонні злочини, забезпечуючи при цьому захист прав людини. Це гарантує, що держави дотримуються єдиних стандартів правосуддя, навіть в умовах глобальних викликів кримінального характеру. Інтеграція захисту ЄКПЛ у транснаціональне кримінальне право зміцнює правові механізми, необхідні для боротьби з міжнародними злочинами, при цьому захищаючи фундаментальні права людини. Запропонована архітектура кримінального регулювання слугує основою для подолання розривів між національними правовими системами та глобальним кримінальним правосуддям, забезпечуючи здатність кримінального права вирішувати проблеми взаємопов'язаного, складного та дедалі більш фрагментованого світу.

Ключові слова: кримінальне право, архітектура, транснаціональне право, права людини, європейська конвенція з прав людини.

УДК 341.4:[343:341.231.4]

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314981>

О. В. Харитонова,

канд. юрид. наук, доцентка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, членкиня Української національної групи Міжнародної асоціації карного права

100-РІЧЧЯ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ КАРНОГО ПРАВА (AIDP/IAPL)

Стаття присвячена 100-річчю Міжнародної асоціації карного права (Association Internationale De Droit Pénal / International Association of Penal Law (AIDP/IAPL)). Ювілей організації відзначався в Парижі під час XXI Конгресу Асоціації 25–28 червня 2024 року. Дана подія стала значущою віхою в історії організації, що вже ціле століття сприяє розвитку національних та міжнародних кримінально-правових механізмів та розширює можливості міжнародної академічної, дипломатичної та правової співпраці.

Авторка аналізує основні моменти та глибокий символізм урочистостей і зосереджується на дослідженні значення внеску Асоціації у формування правових стандартів і підходів у сфері кримінально-правової політики та її ролі в підтримці правових інститутів на міжнародній арені. Вишановуючи історію Асоціації та її пов'язаність з традиціями Міжнародного криміналістичного союзу, авторка описує історичні причини, особливості та етапи еволюції Асоціації, їх вплив на становлення міжнародного кримінального права, впровадження принципів верховенства права, боротьбу з міжнародними злочинами та захист прав людини, а також перспективи її розвитку.

Через аналіз ініціатив, реалізованих в рамках організації та її структурної мережі, що складається з індивідуального, колективного та національного членства, у статті підкреслюється значущість різноманіття правових систем та візій і важливість міжнародного співробітництва у сфері кримінально-правової науки та практики.

Спираючись на вивчення досягнень Асоціації та наукову біографістику стосовно її Президентів, авторка підкреслює значення впливових фігур, які заклали основи для розвитку кримінального права у порівняльному та міжнародному контексті, вели активну роботу з гуманізації кримінально-правової політики, просували створення системи міжнародного кримінального правосуддя, брали участь в розробці важливих міжнародних конвенцій та інших механізмів захисту прав людини, працювали над розширенням інститутів і посиленням ролі AIDP, підтримували

міждисциплінарний підхід у науці, збагачували міжнародну співпрацю між асоціаціями в галузі кримінальної юстиції.

Аналіз ключових сфер діяльності Асоціації, серед яких кримінально-правова політика, порівняльна кримінальна юстиція, міжнародне кримінальне право та захист прав людини в кримінальному судочинстві, підкреслює, що конгреси та інші майданчики Асоціації стали платформами для обміну ідей, які сприяють формуванню та вдосконаленню кримінально-правових політик на різних рівнях, дозволяють створювати більш обґрунтовані, інклюзивні та ефективні підходи до кримінального правосуддя, покращувати юридичну освіту, розвивати правову науку та практику. AIDP продовжує виступати організацією, що має стратегічне значення для пошуку відповідей на виклики маргіналізації міжнародного кримінального права, юрисдикційні колізії, глобальні, кліматичні та цифрові проблеми сучасного світу, і сприяє фундації правових ідей, які з часом можуть привести до важливих соціальних змін.

Ключові слова: Міжнародна асоціація карного права (AIDP), 100-річчя Міжнародної асоціації карного права (AIDP), міжнародне кримінальне право, права людини, кримінальне право, кримінальне правосуддя.

Заснування Асоціації: шлях та місія від Відня до Парижу

25–28 червня 2024 року в Парижі під патронатом Президента Французької республіки Емануеля Макрона відбувся XXI Міжнародний Конгрес «Штучний інтелект та кримінальне право» Міжнародної асоціації карного права (Association Internationale De Droit Pénal / International Association of Penal Law (AIDP/IAPL)¹. В рамках роботи Конгресу відзначався 100-річний ювілей Міжнародної асоціації карного права, яка була заснована 100 років тому, 28 березня 1924 року, в стінах юридичного факультету Паризького університету. Саме у зв'язку з тим, що установчі збори Асоціації відбувалися у Парижі, було прийнято рішення про символічне відзначення 100-річного ювілею і проведення XXI Конгресу в цьому славетному місті.

Асоціація підкреслює, що сягає своїм корінням Міжнародного криміналістичного союзу (Internationale Kriminalistische Vereinigung), створеного у 1889 р. у Відні трьома відомими ученими-криміналістами – Францем фон Лістом (Австрія, Німеччина), який мав колосальний вплив,

¹ Програма XXI Міжнародного Конгресу AIDP. URL: <https://congres-aidp.assas-universite.fr/en/program-centenary-iapl>.

Жераром ван Гамелем (Нідерланди) та Адольфом Принсом (Бельгія). Видатні професори були занепокоєні зростанням репресивних тенденцій у сучасному їм кримінальному праві. Вони спостерігали стрімку зміну соціальних структур у Західній Європі, індустріалізацію і скорочення сільськогосподарської праці та демографічний зсув, пов'язаний з урбанізацією, що призводило до зростання як обсягів злочинності, так і розширення криміналізації та ужорсточення пеналізації у кримінально-правовій політиці. Ідея професорів полягала у створенні союзу, який об'єднав би фахівців, чия діяльність охоплювала усі аспекти наук кримінального циклу, які на той момент були відомі.

Як нагадав під час ювілейного виступу президент AIDP проф. Джон Вервале, мета Міжнародного криміналістичного союзу полягала у тому, щоб просувати як юридичний, так і соціологічний підхід до вивчення злочинності. Він черпав натхнення також і з італійської позитивістської школи, відзначеної роботами Чезаре Ломброзо та Енріко Феррі. Задачею Союзу було не тільки просування більш ліберальних та стримуючих репресію підходів, а і спроба здійснювати конструктивний позитивний вплив на розвиток кримінальної юстиції, надавши майданчик для обміну думками, ідеями і сприяючи гармонізації різноманітних підходів для вироблення більш ефективних та інтегрованих систем кримінального правосуддя. Від початку до Союзу входило 75 криміналістів, половина яких була німцями, але вже через деякий час організація розрослася до більш ніж 1000 членів з національними групами в багатьох частинах Європи².

Втім, під час Першої світової війни Союз зазнав розпаду. Директор кримінологічного інституту в Парижі проф. Дід'є Ребю у своїй промові до 100-річчя пояснював це тим, що це була свого роду реваншистська реакція,

² Vervaele John A. E. The UIDP/AIDP: 125 years serving Criminal Justice, Human Rights and Humanity. *Revue internationale de droit penal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 759–780.

викликана війною і серйозними розходженнями французької школи з німецькою³. Це було бажання не тільки «відновити», а і «змінити».

Зрештою, ренесанс відбувся у 1924 році, коли в Парижі була заснована AIDP. Ініціатором відновлення виступив проф. Квінтіліан Салдан'я з Мадриду, який запропонував професору юридичного факультету у Парижі Анрі Донед'є де Вабру⁴, директору паризького Кримінологічного інституту, створити асоціацію, наслідуючи модель Міжнародного союзу криміналістів. Професор де Вабр обговорив зі своїм колегою та деканом юридичного факультету Анрі Бертелемі дану ідею, і той заснував комісію з розробки статуту асоціації. Заклик засновників щодо створення Асоціації формулював її місію в такий спосіб:

«Ми вважаємо доцільним відновити через створення Міжнародної асоціації кримінального права роботу, яку Міжнародний союз залишив незавершеною. (...)

У нас немає політичних цілей. Ми не підпорядковуємо свою роботу жодному науковому кредо. Всі школи, які борються в галузі кримінального права, можуть пишатися тим, що володіють часткою правди. Ніхто не може претендувати на монополію. ... (нинішні) проблеми ... досить значні та тривожні, щоб вирішувати їх разом, у науковому дусі, не маючи жодної іншої турботи, окрім бажання встановити більше справедливості та допомогти зруйнованому та пораненому людству».

³ Німецька група Міжнародного союзу криміналістів продовжувала певною мірою свою діяльність до 1937 р. та відмовилася брати участь у конгресі AIDP у 1926 р., а її діяльність в цей період була здебільшого наближена до авторитарних цілей.

⁴ Анрі Донед'є де Вабр відомий також тим, що був суддею від Франції на Нюрнберзькому процесі. Він мав унікальний та дещо «іконоборчий» погляд на міжнародне кримінальне правосуддя, адже його першою інтелектуальною любов'ю було міжнародне приватне право, і через це протягом своєї кар'єри він розглядав міжнародне кримінальне право як фундаментальне питання колізійного права, яке є результатом весвітнього руху злочинців. Його бачення міжнародного кримінального суду дуже співпадало з ранньою пропозицією AIDP, що це має бути кримінальна палата Постійної палати міжнародного правосуддя в Гаазі для розгляду спорів між державами щодо кримінальної юрисдикції. Він також разом з Рафалом Лемкіним та Веспасіаном Пеллою був одним з розробників Конвенції щодо геноциду 1948 р. На думку дослідників, його фігура хоча і залишається дещо забутою, але є ключовою на етапі раннього розвитку міжнародного кримінального правосуддя. Більше про Д. де Вабра див.: Mégret F. Henri Donnedieu de Vabres: Penal Liberal, Moderate Internationalist and Nuremberg Judge. In: Mégret F., Tallgren I., eds. *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Cambridge University Press, 2020. pp. 146–173.

На установчих зборах було затверджено статут, згідно з яким штаб-квартира Асоціації знаходиться в Парижі. До 2014 року вона залишалася в Паризькому інституті кримінології та кримінального права; нещодавно офіс перемістили до апеляційного суду Парижу. Щоб віддати данину історичному місцю, реєстрація учасників Конгресу проходила в бібліотеці кримінологічного інституту, який є найстарішим французьким дослідницьким інститутом з питань кримінального права та кримінології, заснованим у 1922 р. в структурі юридичного факультету Паризького університету і пізніше переміщеним до Paris-Panthéon-Assas University. Спочатку Паризький юридичний факультет був розташований у будівлях Сорбонни, а у XVIII ст. був перенесений до Центру Пантеон на вершині пагорбу Святої Женев'єви, який був спеціально побудований для його розміщення (поруч з Національним пантеоном Франції). Panthéon Center був головною будівлею Паризького юридичного факультету до розколу Паризького університету в 1970 році, відколи він був спільно виділений університетам Paris 1 Panthéon Sorbonne та Paris-Panthéon-Assas і продовжує залишатися місцем викладання права цими двома університетами. Серед будівель та місць Paris 1 Panthéon Sorbonne особливо виділяються деякі, названі на сайті університету «скарбами». Серед них – Appartement Décanal, стара деканська квартира юридичного факультету, де відбулася перша вітальна зустріч учасників Конгресу, з прекрасним символізмом організована Інститутом кримінології разом з Виконавчим комітетом французької національної групи AIDP.

Президентство в Асоціації: впливи та здобутки

Першим Президентом Асоціації⁵ було обрано Анрі Картона де Віара, державного міністра Бельгії. Він був видатним бельгійським державним діячем, прем'єр-міністром, міністром юстиції Бельгії, бельгійським представником в Лізі Націй, багато зробив для розвитку законодавства щодо

⁵ Anciens Présidents / Former Presidents (1924–2014). *Revue internationale de droit penal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 1305–1322.

захисту дитинства. Залишив слід в історії також і як літератор, публіцист, автор історичних романів та мемуарів. Анрі Картон де Віар обіймав президентську посаду до 1946 р., коли його було обрано почесним президентом. Як засновник Бельгійського союзу карного права та Бельгійської секції AIDP він організував у Брюсселі Перший Конгрес карного права у 1926 р.

Наступним президентом Асоціації в 1946–1951 рр. став Веспасіан Пелла, видатний румунський юрист, дипломат, проф. права в Ясському університеті, голова Румунської національної групи, ініціатор створення Міжнародного бюро з уніфікації кримінального права на Першому конгресі Асоціації; посаду генерального секретаря бюро він обіймав до своєї смерті. Як секретар організаційного комітету, він відіграв значну роль в організації Другого Конгресу Асоціації у Бухаресті (1929 р.). В. Пелла був палким прихильником створення міжнародної кримінальної юрисдикції, яка б запобігала війнам, карала звірства та відстоювала політичні та економічні права людства⁶. У своїй книзі «La Criminalité Collective des États et le Droit Penal de L'Avenir» («Колективна злочинність держав і кримінальне право майбутнього») 1925 р. він обґрунтовував ідею загального плану міжнародного кримінального права, в основі якого лежить уявлення про те, що агресивна війна є злочином. Відтоді була розвинена концепція «outlawry of war» («війна – поза законом»), і завдяки зусиллям Пелли Міжпарламентський союз створив постійний комітет, який займався вивченням злочинності війни. Веспасіан Пелла стверджував, що для запобігання та боротьби з державним «колективним злочином» обов'язковим є визнання злочинної природи війни, а також генезис міжнародного кримінального права та правових інститутів, здатних застосовувати ці стандарти на практиці. Він просував кампанію «за міжнародне кримінальне

⁶ Mamolea A. Vespasian V. Pella: International Criminal Justice as a Safeguard of Peace, 1919–1952. In: Mégret F., Tallgren I., eds. *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Cambridge University Press, 2020. pp. 49–92.

право майбутнього». За зусилля у даному напрямі В. Пелла був номінантом на Нобелівську премію миру у 1926 р.

На думку Пелли, якщо держава розуміється як активний суб'єкт кримінального права і цей суб'єкт може засудити і покарати особу, яка порушила закон, то в рамках своїх відносин з іншими членами міжнародного співтовариства держава може порушувати норми закону. Якщо держава вимагає від індивіда підкорятися правовим і моральним нормам, то і навпаки – індивід використовує свої права, щоб вимагати від держави поваги до правил поведінки в рамках міжнародних відносин. Пелла пропонував список санкцій, які можуть застосовуватися до держав за акти агресії, але водночас він прагнув зробити і осіб, які фактично вчиняють дії, що підлягають кримінальному переслідуванню, такими, до яких можуть бути застосовані кримінальні санкції.

В. Пелла як повноважний міністр від Румунії в Лізі Націй був одним з авторів Конвенції щодо протидії та покарання тероризму і Протоколу щодо створення Міжнародного кримінального суду (1937). На жаль, події Другої світової війни завадили ратифікації державами цих угод і ідеї Пелли за його життя так і не матеріалізувалися, але вони справили визначний вплив на подальший розвиток міжнародного кримінального права⁷. Важливим був також і його внесок в розробку проекту Конвенції щодо геноциду разом з Р. Лемкіним. В пам'ять про визначні заслуги професора Міжнародна асоціація карного права започаткувала медаль Веспасіана Пелли. Її лауреатами стали Б. Ференц, Ш. Бассіуні, В. Шабас, К. ван ден Вінгарт.

У 1951 р. асоційованим Президентом AIDP був призначений Пауль Корніл⁸, а у 1953 його було обрано Президентом. Представник бельгійської

⁷ Ciuca A. Romanian Contributions to the Codification of International Law: Vespasian V. Pella. *European Journal of Law and Public Administration*. 2018, Vol. 5, Issue 2, pp. 142–152; Chiriță A., Cravencu N., Cujbă L. Vespasian V. Pella – A Peace Fighter. URL: <https://www.themarketforideas.com/vespasian-v-pella-a-peace-fighter-masters-of-diplomacy-i-a649/>.

⁸ Anciens Présidents / Former Presidents (1924–2014). *Revue internationale de droit penal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 1305–1322.

школи права, він також був Президентом Міжнародної карної та пенітенціарної фундації і Європейського комітету проблем злочинності. За його головування відбулися конгреси Асоціації у Афінах (1957) та Лісабоні (1961).

Наступним Президентом AIDP було обрано Жана Гравена у 1963 р.; він очолював Асоціацію до Конгресу у Римі 1969 р. Професор права, згодом декан та ректор у Женевському університеті, він був обраний членом Міжнародної академії порівняльного права і представляв Швейцарію під час Нюрнберзького трибуналу. Його зусилля з розповсюдження ідей міжнародного кримінального права пов'язані, серед іншого, з викладанням курсу щодо злочинів проти людяності в Академії міжнародного права в Гаазі та курсів міжнародного кримінального права в Женеві, Тегерані та Каїрі⁹. Проф. Гравен відомий також своїми зусиллями з розробки кримінального, цивільного та процесуального законодавства Ефіопії як радник Міністерства юстиції Ефіопії. Окрім видатних юридичних заслуг, Жан Гравен знайшов визнання як автор новел, поезій та музичних творів, які він присвячував своєму рідному кантону Вале¹⁰. Бібліофіл, що мав глибоку пристрасть до книжок, які були «сонячним променем його моментів дозвілля», він створив багату бібліотеку цінних видань¹¹, яку заповідав кантональній бібліотеці Вале.

П'єр Буза, Президент AIDP у 1969–1979 рр., поміж багатьох його функцій та посад, був Директором *Revue Internationale de Droit Penal* (RIDP – Міжнародного журналу карного права, офіційного органу Асоціації, що вперше був опублікований у 1924 і дотепер публікується двічі на рік) та відіграв значну роль у перемовинах, що призвели до створення Міжнародного інституту вищих досліджень кримінальних наук (*International Institute of*

⁹ Laguel R, Scalia D. Jean Graven: Interdisciplinary and International Criminal Lawyer. In: Mégret F., Tallgren I., eds. *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Cambridge University Press. 2020. pp. 358–380.

¹⁰ Докторська дисертація Ж. Гравена «*Essai sur l'évolution du droit pénal valaisan jusqu'à l'invasion française de 1798*» була присвячена еволюції кримінального права кантону Вале.

¹¹ Majeur R. Jean Graven (1899–1987) Notice biographique. Beccaria IV/2021. URL: <https://libreo.ch/revues/beccaria/2018/beccaria-iv-2018/jean-graven-1899-1987-notice-biographique>.

Higher Studies in Criminal Sciences (ISISC)¹² у Сиракузах, Італія, під науковим патронатом Асоціації¹³. Він був президентом цього інституту з 1972 по 1988 рр. Заснування інституту було абсолютним успіхом і об'єднувало молодих пеналістів, які згодом стали обличчями системи міжнародної кримінальної юстиції. Це було покоління, яке побачило, як «мрії стають реальністю», на що особливо звернула увагу у своїй промові до 100-річчя AIDP Крістіна ван ден Вінгарт, суддя Міжнародного кримінального суду (2009–2018), яку можна побачити на перших світлинах Інституту, де здійснювалася промоція тоді зовсім молодого семінару для студентів з міжнародного кримінального права у Сиракузах¹⁴.

Ганс-Гайнріх Єшек, каденція якого як президента AIDP тривала з 1979 по 1989 рр.¹⁵, був представником німецької кримінально-правової школи, брав участь у Другій світовій війні, перебував у французькому полоні; після завершення війни його зв'язки та зусилля сприяли відновленню місця німецької кримінально-правової науки у міжнародному співтоваристві. Під його керівництвом з 1962 по 1982 рр. Інститут іноземного та міжнародного кримінального права імені Макса Планка у Фрайбурзі став провідним міжнародним дослідницьким центром у галузі кримінального права та кримінології, що має одну з найкращих бібліотек світу з цих питань. Одним з його найвідоміших висловів є наступний: «Кримінальне право без кримінології сліпе, а кримінологія без кримінального права – безмежна»¹⁶.

¹² ISISC зараз – The Siracusa International Institute for criminal justice and human rights.

¹³ Ottenhof R. Pierre Bouzat (1906–2002). *Revue internationale de droit penal*. 2001/3. Vol. 72. pp. 655–656.

¹⁴ Zapatero L. A. M. Cherif Bassiouni: a resplendent light shining forth upon the future. Blog de Luis Arroyo Zapatero. URL: <https://blog.uclm.es/luisarroyozapatero/2018/10/19/m-cherif-bassiouni-a-resplendent-light-shining-forth-upon-the-future/>.

¹⁵ Anciens Présidents / Former Presidents (1924–2014). *Revue internationale de droit penal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 1305–1322; De La Cuesta J.L. In memoriam Hans-Heinrich Jescheck, 10 janvier 1915 – 27 septembre 2009. *Revue internationale de droit penal*. 2009/3. Vol. 80. pp. 431–434; Sieber U. Necrología del profesor Dr. Dr. h.c. mult. Hans-Heinrich Jescheck. Centro nazionale di prevenzione e difesa sociale. URL: <https://defensesociale.org/noticias/necrologia-del-profesor-dr-dr-h-c-mult-hans-heinrich-jescheck/>.

¹⁶ Strafrecht und Kriminologie unter einem Dach. Kolloquium zum 90. Geburtstag von Professor Dr. Dr. h.c. mult. Hans-Heinrich Jescheck am 10. Januar 2005. Hrsg von Sieber, Ulrich Albrecht, Hans-Jörg. Berlin Duncker & Humblot, 2006. 212 s.

Проф. Єшек був надзвичайно далекоглядним у впровадженні міждисциплінарного підходу у наукових дослідженнях, у питаннях визнання важливості проблем порівняльного кримінального права, міжнародного та європейського кримінального права. За його президентства відбулися Міжнародні конгреси AIDP в Каїрі (1984) та Відні (1989). Він був відкритий до співпраці з країнами Південної Америки та виступив за визнання іспанської мови однією з робочих мов Асоціації та видання наукового журналу Асоціації також і іспанською мовою. За визначні наукові заслуги Міжнародне товариство соціального захисту нагородило його медаллю Беккарія. У 2009 р. Міжнародна асоціація карного права спільно з Інститутом іноземного та міжнародного кримінального права Макса Планка заснували премію імені Ганса-Гайнріха Єшека для відзначення досліджень в галузі порівняльного кримінального права та/або міжнародного чи наднаціонального кримінального права (включаючи кримінальний процес). Перша премія була присуджена видатній професорці Колеж де Франс Мірей Дельмас-Марті під час XVIII Конгресу AIDP в Стамбулі, а під час ювілейного конгресу у Парижі у 2024 р. премія була присуджена проф. Гельсінського університету Раймо Лахті.

Шериф Бассіуні був обраний Президентом AIDP у Відні у 1989 р.; він служив на цій посаді три терміни, поки не був обраний почесним президентом на Конгресі у Пекіні в 2004 р.¹⁷. Народжений у Каїрі у дипломатичній родині, він був нагороджений в Єгипетській армії за участь у Суецькій війні, отримав юридичну освіту у Єгипті, Франції, Швейцарії та США, збудував успішну професорську кар'єру в Університеті Де Поля в Чикаго, а згодом став почесним професором багатьох університетів світу, був дуже впливовим дипломатом у Державному департаменті США та ООН, президентом Міжнародної асоціації

¹⁷ Anciens Présidents / Former Presidents (1924–2014). *Revue internationale de droit pénal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 1305–1322; Атаджанов Р. Б., Денисов В. Н. Бассіуні Махмуд Шериф. Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1. А-Д. К.: Академперіодика, 2014. С. 211–215.

кримінального права, засновником Міжнародного інституту прав людини. Роль Бассіуні у розвитку Міжнародного інституту вищих досліджень кримінальних наук в Сиракузах була фундаментальною. Спочатку він був деканом інституту, а згодом, у 1988 р., став його президентом. Його висока спеціалізація та значний науковий та дипломатичний досвід у галузі міжнародного кримінального права привели його до виконання найвищих обов'язків як експерта Організації Об'єднаних Націй. Так, Бассіуні служив, зокрема, як співголова Комітету експертів із розробки проекту Конвенції про запобігання та припинення катувань (1978), консультант комітету з Південної Африки Комісії ООН з прав людини, в рамках якої за його участі підготовлено проєкт Статуту зі створення міжнародної кримінальної юстиції з метою імплементації Міжнародної конвенції про запобігання апартеїду і покарання за нього 1973 р. (1980–1981), голова Комісії Ради Безпеки з розслідування воєнних злочинів у колишній Югославії (1992–1994), незалежний експерт Комісії з прав людини щодо прав на реституцію, компенсацію та реабілітацію для жертв грубих порушень прав людини та основоположних свобод (1998–2000), незалежний експерт Комісії з прав людини щодо ситуації з правами людини в Афганістані (2004–2006), голова, а потім член Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування подій у Лівії (2011), голова Бахрейнської незалежної комісії розслідування (2011).

Ім'я Шерифа Бассіуні особливим чином пов'язане зі створенням Міжнародного кримінального суду (МКС), яке він гаряче підтримував. В медіа його неодноразово називали «хрещеним батьком міжнародного кримінального права». Він був віце-головою Спеціального та Підготовчого комітетів Генеральної Асамблеї ООН зі створення Міжнародного кримінального суду (1995 та 1998) та головою Редакційного комітету Дипломатичної конференції ООН 1998 року зі створення Міжнародного кримінального суду.

Серед різноманітних нагород і відзнак, які він отримав, слід особливо відзначити номінацію на Нобелівську премію миру в 1999 р. В пам'ять про визначний внесок Ш. Бассіуні в розвиток міжнародної кримінальної юстиції та його, як влучно зауважив віце-президент AIDP проф. Луїс Сапатеро, «сліпуче світло, що сяє на майбутнє»¹⁸, виконавчий комітет AIDP запропонував у 2017 р. перейменувати Siracusa Prize для молодих пеналістів, заснований AIDP разом з Інститутом у Сиракузах у 2009 р., на M. Cherif Bassiouni Siracusa Prize. На Конгресі в Парижі (2024) дану премію отримала К. Х. Бродерсен, докторантка Маастрихтського університету¹⁹.

Наступний Президент AIDP Хосе Луїс де ла Куеста, професор кримінального права юридичного факультету у Сан-Себастьяні (Країна Басків, Іспанія), був обраний на Міжнародному конгресі в Пекіні (2004) і переобраний у 2009 році в Стамбулі²⁰. Протягом цього часу він інтенсивно працював над покращенням світового та регіонального іміджу та присутності Асоціації, а також для розвитку більш ефективної її організації. Він також сприяв діалогу та співпраці між п'ятьма великими асоціаціями, що діють у сфері кримінальних наук – Міжнародною асоціацією карного права (AIDP/IAPL), Міжнародним товариством криминології (ISC); Міжнародним товариством соціального захисту (ISSD), Міжнародною карною та пенітенціарною фундацією (IPPF) і Всесвітнім товариством віктимології (WSV) – і розширив відносини та співпрацю з іншими відповідними установами та дослідницькими центрами.

Президент Хосе Луїс де ла Куеста відомий дослідженнями у сфері гуманізації системи кримінального правосуддя в глобалізованому світі. Принцип гуманності в його роботах є основоположним на користь поваги до

¹⁸ Zapatero L. A. M. Cherif Bassiouni: a resplendent light shining forth upon the future. Blog de Luis Arroyo Zapatero. URL: <https://blog.uclm.es/luisarroyozapatero/2018/10/19/m-cherif-bassiouni-a-resplendent-light-shining-forth-upon-the-future/>.

¹⁹ Brodersen K. H., *Longer Than Life – How the ICTY Strengthened the Rule of Law in Bosnia and Herzegovina and Serbia*, The Hague: Eleven International Publishing, 2020.

²⁰ Anciens Présidents / Former Presidents (1924–2014). *Revue internationale de droit penal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 1305–1322.

людської гідності, а також до забезпечення гарантій захисту процесуальних прав у кримінальному судочинстві на різних рівнях національної та міжнародної пенітенціарної системи. Після традиційних двох термінів Хосе Луїс де ла Куеста був обраний почесним президентом на Конгресі в Ріо-де-Жанейро у вересні 2014 року.

Президент АІДР у 2014–2024 рр. Джон Вервале²¹ отримав освіту з кримінального права та кримінології в Університеті Гента, а докторський ступінь з теоретичних та історичних основ кримінального правосуддя – в Університеті Антверпена в Бельгії. Істотну частину своєї університетської кар'єри він розвинув у Нідерландах (Утрехтський університет). Отримавши субсидію *Pionier* (подібну дослідницькій премії Гумбольдта) від Нідерландської організації наукових досліджень (NWO), він створив Центр європейської інтеграції та правозастосування, директором якого став. У 1992 році він був призначений професором економічного та фінансового кримінального права. Це стало початком масштабних досліджень і викладання в галузі економічного та фінансового кримінального правосуддя, включаючи його розвиток у Європі. З 1996 року він викладав європейське кримінальне правосуддя в Коледжі Європи в Брюгге, Бельгія. У 2007 році він став віце-президентом Утрехтського університету для Латинської Америки; його активність в цьому регіоні була значною з середини 1980-х років. Проф. Вервале завжди приділяв час навчання практикуючих працівників судової системи в Європі, Латинській Америці та Китаї та дослідженням у співпраці з практиками кримінальної юстиції. Він також працював консультантом нідерландських та європейських інституцій, був впливовим консультантом щодо розвитку європейських правоохоронних органів (Європейське управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству, Євроюст, Прокуратура ЄС). Президентство Дж. Вервале характеризувалося увагою до

²¹ Anciens Présidents / Former Presidents (1924–2014). *Revue internationale de droit penal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 1305–1322.

питань захисту довкілля, боротьби з корупцією, організованою злочинністю, фінансовою злочинністю, кіберзлочинністю. На Конгресі у Парижі в червні 2024 р. його було обрано почесним президентом AIDP.

Сфери діяльності Асоціації

З 1924 року Міжнародна асоціація карного права фокусується на таких сферах: 1) кримінально-правова політика та кодифікація кримінального права; 2) порівняльна кримінальна юстиція; 3) міжнародне кримінальне право; 4) права людини під час здійснення кримінального правосуддя. В них вона досягла значних здобутків та визнаного іншими організаціями, вченими, експертами, урядовцями та професіоналами статусу²².

Стосовно першої з цих сфер, Асоціація відіграє важливу роль у розвитку зусиль щодо кримінальної кодифікації в ряді країн, особливо щодо загальної частини кримінального права. Вплив Асоціації на кодифікацію здійснюється через збори її членів та діалогу навколо тем, що мають безпосереднє відношення до процесу кодифікації, зокрема принципів і теорій відповідальності, політики криміналізації, визначення і розмежування злочинів і покарань. Міжнародні конгреси Асоціації, їх підготовчі колоквиуми та національні секційні засідання з цих тем мали великий вплив на розвиток національної кримінально-правової політики в різних країнах. Цей напрям особливо важливий зараз в українському контексті, де триває робота з розробки проекту нового кримінального кодексу²³.

Щодо другої сфери, порівняльної кримінальної юстиції, очевидно, що сама природа Асоціації, яка поєднує велику кількість експертів з різних куточків світу, які збираються на національних, регіональних і міжнародних зустрічах з різних тем, сприяє зосередженню на порівняльних аспектах

²² Bassiouni Cherif M. AIDP: Over a Century of Dedication to Criminal Justice and Human Rights. *Revue internationale de droit pénal*. 2015/3–4. Vol. 86. pp. 1095–1120.

²³ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. / За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

кримінального права та судочинства, осмисленню усього багатства правового матеріалу та розвитку правової науки, освіти та практики в цій області.

Третя сфера спеціалізації, яку просуває Асоціація, – міжнародне кримінальне право – є особливою зоною її «покликання». Асоціація була піонером у кодифікації міжнародного кримінального права та створенні Міжнародного кримінального суду. Роль її президентів В. Пелли та Ш. Бассіуні у цих процесах, що обговорювалася вище, була надзвичайно вагомою. Прикметно, що на IV Конгресі Асоціації у Парижі в 1937 р., який був акцентований на проблемі міжнародного миру, Рафал Лемкін, який пізніше ввів у обіг концепцію геноциду, представив доповідь з цього питання. Головними розробниками Конвенції щодо геноциду 1948 р. були члени AIDP Р. Лемкін, А.Д. де Вабр, В. Пелла. Асоціація була акредитована в ООН як неурядова громадська організація з консультативним статусом у 1950 р. і отримала статус спостерігача в Раді Європи у 1975 р. Активізм організації та її членів, Інститут у Сиракузах, зустрічі, обговорення та публікації, прийняття Генеральною Асамблеєю AIDP на Конгресі у Ріо-де Жанейро у 1994 р. резолюції щодо Міжнародного кримінального суду здійснили значущий вплив на розбудову системи міжнародної кримінальної юстиції.

Зрештою, захист прав людини під час здійснення кримінального правосуддя, будучи четвертою сферою спеціалізації Асоціації, з моменту її заснування і дотепер залишається важливим центром її діяльності. Асоціація послідовно відстоює цінності верховенства права та належної процедури, а однією з тем на її з'їздах завжди є кримінально-процесуальна тематика, яка включає процесуальний захист прав обвинуваченого. Одним з вагомих внесків Асоціації в цій сфері є подання нею в 1978 р. до Підкомісії з питань запобігання дискримінації та захисту меншин проєкту конвенції проти катувань, співавтором якого був Ш. Бассіуні (цей проєкт був розглянутий комітетом експертів, зібраним у ISISC у Сиракузах у 1977 р.). Проєкт конвенції AIDP згодом був включений до пропозиції Швеції, яка ініціювала

розробку конвенції, і у 1984 р. Конвенція (CAT – Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) була прийнята.

Важливою частиною зусиль Асоціації є також боротьба за скасування смертної кари в усьому світі. Під час ювілейного Конгресу у Парижі віце-президент AIDP проф. Луїс Сапатеро презентував підготовлений Міжнародною академічною мережею проти смертної кари для обговорення та підписання проєкт Декларації²⁴, яка визнає заборону цього покарання імперативною нормою міжнародного права (*jus cogens*), а проф. В. Шабас, член ради директорів Міжнародного інституту для кримінальної юстиції та прав людини в Сиракузах, представив доповідь з цього питання. Частиною ювілейного заходу став також триб'ют пам'яті Робера Бадінтера (1928–2024), почесного віце-президента AIDP, колишнього міністра юстиції Франції, який домігся скасування смертної кари у Французькій Республіці.

В рамках урочистостей з нагоди 100-річчя AIDP заслужений проф. Університету Гельсінкі Раймо Лахті, почесний президент AIDP проф. Хосе Луїс де Ла Куеста, почесний президент Інституту Макса Планка у Фрайбурзі проф. Ульріх Зібер і колишня суддя МКС, заслужена проф. Крістіна ван ден Вінгарт під час сесії «100-річчя впливу та значущості AIDP для кримінальної юстиції» особливо підкреслили важливість Асоціації в даний історичний момент і наголосили на важливості спільного обговорення та розвитку кримінального права для більш мирного та справедливого світу.

Проф. ван ден Вінгарт у своїй блискучій промові згадувала війну Росії проти України і застерігала щодо небезпеки таких явищ, як маргіналізація юридичної рамки міжнародного кримінального права та підваження значущості юридичної професії. Вона також зауважила, що ідея уніфікації кримінального права ЄС певною мірою була покинута, і недавня дискусія навколо визнання згвалтування «єврозлочином» демонструє, що цей

²⁴ Declaration on the Abolition of the Death Penalty as a Peremptory Norm of International Law (*juscogens*). Paris, June 25–29, 2024. URL: <https://www.academicsforabolition.net/blog/declaracion-de-paris-con-ocasion-del-congreso-del-centenario-de-la-asociacion-internacional-de-derecho-penal>.

довготривалий і складний процес зазнає серйозних обмежень. Втім, професореса звернула увагу на те, як важливо закладати зерна певних правових ідей, які проростуть у визначений час. Вона проводила паралелі між долями В. Пелли і Ш. Бассіуні та підкреслила, що хоча за життя Пелли його ідеї щодо міжнародного кримінального суду не втілилися, проте, коли відкрилося вікно політичних можливостей, його створення стало реальністю. Проф. також розповіла, як разом з професоркою Мірей Дельмас-Марті працювала над створенням такого інституту, як European Public Prosecutor, і як вони переконували інших учасників процесу розробки Лісабонської угоди закласти саму можливість майбутнього створення такої інституції, коли прийде її час. Як можемо бачити, цей вплив учасниць AIDP отримав своє практичне втілення і European Public Prosecutors' Office (EPPO) став реальністю.

Крістіна ван ден Вінгарт також, окрім резолюції AIDP щодо МКС, акцентувала увагу на деяких інших значущих резолюціях Асоціації, які, зокрема, стосувалися універсальної юрисдикції (Палермо, 1933), конкуренції національної та міжнародної юрисдикції та принципу «ne bis in idem» (Пекін, 2004), а також ролі національного судді в застосуванні іноземного карного права (Лісабон, 1961) тощо. Завершила свій виступ пані професор думкою про те, що місія AIDP, попри різноманіття підходів, сьогодні полягає у тому, щоб «поважати гуманітарні принципи та забезпечити правосуддя для всіх».

Асоціація, як справедливо зазначав Шериф Бассіуні, заохочує різноманітність концепцій, ідеологій і точок зору серед своїх членів, і таким чином, фактично, функціонує як «плавильний котел»²⁵, який необхідний для подальшої еволюції кримінальних наук. На думку Хосе Луїса де Ла Куеста, резолюції, прийняті Конгресами Асоціації, представляють собою спадщину зусиль та ідей, які протягом тривалого періоду поділяють більшість пеналістів,

²⁵ Bassiouni Cherif M. AIDP: Over a Century of Dedication to Criminal Justice and Human Rights. *Revue internationale de droit pénal*. 2015/3–4. Vol. 86. pp. 1095–1120.

теоретиків, професіоналів та експертів, відданих розвитку «більш гуманного та ефективного кримінального правосуддя». Незважаючи на політичні та соціальні зміни, які відбулися за минулий час, більшість резолюцій все ще є корисними орієнтирами для орієнтації та розвитку важливих зусиль, які міжнародна спільнота та різні країни докладають у пенітенціарній сфері²⁶.

Структурно-організаційні основи діяльності Асоціації

Збори Генеральної асамблеї AIDP/IAPL відбуваються кожні 5 років на Конгресах Асоціації. Там же здійснюється прийняття резолюцій Асоціації²⁷. Окрім Генеральної асамблеї учасників, органами Асоціації є також Рада Директорів (*Conseil de Direction*), яка збирається щорічно у Парижі; Виконавчий комітет, який зазвичай збирається двічі на рік (один раз у Парижі разом із щорічним засіданням Ради та один раз у Сиракузах, разом із щорічним засіданням Правління ISISC); Комітет *Revue Internationale de Droit Penal*, який збирається до або після засідань Виконавчого комітету в Парижі та Сиракузах; Науковий комітет, який збирається в Парижі разом із щорічним засіданням Ради.

На кожному з Конгресів учасники Генеральної асамблеї обирають Раду директорів, яка з 1994 р. складається з сорока дев'яти членів із п'ятирічним терміном повноважень. Генеральна асамблея також обирає президента, генерального секретаря і, з 1974 року, ряд заступників генерального секретаря (з метою сприяння регіональному представництву), також на п'ятирічний термін. Активні видатні заслуги в Раді директорів визнаються через категорію віце-президентів, тоді як минулі видатні заслуги в Асоціації визнаються обранням почесним президентом (лише для колишніх президентів), почесним віце-президентом або почесним членом. Склад Ради відображає географічні фактори та різноманітність правових систем світу, а також членство в Раді

²⁶ De La Cuesta J.L., Ottenhof R. The Association Internationale de Droit Pénal and the Establishment of the International Criminal Court. *Revue internationale de droit penal*. 2015/3 Vol. 86. pp. 1237–1255.

²⁷ Resolutions of the AIDP-IAPL Congresses. URL: <https://www.penal.org/en/resolutions-aidp-iapl-congresses>.

побудоване на критерії визнання і включає видатних діячів, чії особисті досягнення та заслуги в Асоціації визнані їх обранням до Ради. В Раді директорів також представлені усі національні секції²⁸.

Таким чином, організаційна структура AIDP дозволяє ефективно координувати глобальні зусилля у розвитку кримінального права, забезпечувати високий рівень наукової та практичної взаємодії між юристами з різних правових систем і країн та активно сприяти впровадженню напрацювань Асоціації у магістральних сферах її діяльності.

Міжнародна асоціація карного права нараховує близько 3000 окремих членів і філій в категоріях індивідуального, національного та колективного членства (для установ). Це найбільша та найстаріша у світі організація у сфері кримінального правосуддя. Наразі вона має активними 39 національних груп²⁹.

Підготовка та проведення Міжнародних конгресів карного права має особливе значення не тільки у зв'язку з виборчими процесами та організацією управління AIDP, а і перш за все тому, що це науковий захід глобального рівня, до якого залучена вся Асоціація, де приймається офіційна позиція Асоціації щодо дуже фундаментальних і сучасних питань, що стосуються теоретичного та практичного розвитку різних галузей кримінального права та кримінальної політики.

Згідно з методологією AIDP/IAPL³⁰, підготовка Конгресу має такі етапи:

Рада директорів спочатку визначає загальну тему Конгресу та окремі питання кожної з 4 традиційних секцій (I – Загальна частина кримінального права, II – Особлива частина кримінального права, III – Кримінальний процес, IV – Міжнародне кримінальне право), а також призначає генеральних

²⁸ Bassiouni Cherif M. AIDP: Over a Century of Dedication to Criminal Justice and Human Rights. *Revue internationale de droit pénal*. 2015/3–4. Vol. 86. pp. 1095–1120.

²⁹ List of National Groups. AIDP. URL: <https://www.penal.org/en/list-national-groups>.

³⁰ De La Cuesta J. L., Ottenhof R. The Association Internationale de Droit Pénal and the Establishment of the International Criminal Court. *Revue internationale de droit penal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 1237–1255.

доповідачів і національні групи, відповідальні за підготовчі міжнародні колоквиуми, які відбуваються протягом 5-річного циклу;

доповідачі, призначені національними групами Асоціації:

а) відповідають на анкету (розроблену Генеральним доповідачем за результатами загальних коментарів щодо центральних питань, підготовлених у співпраці з Науковим комітетом AIDP/IAPL) з точки зору відповідного національного законодавства та рішень, у ньому передбачених, та б) беруть участь у загальному обговоренні з метою схвалення проєктів Резолюції та рекомендацій, пропонувані науковою спільнотою законодавцям та правозастосовувачам з метою встановлення (або вдосконалення) юридичного та кримінально-політичного вирішення досліджуваної проблеми;

RIDP публікує матеріали підготовчих колоквиумів перед Конгресом;

Генеральною асамблеєю під час Конгресу здійснюється ухвалення Резолюції.

Українська національна група Міжнародної асоціації карного права

Вочевидь, Конгрес та підготовча робота щодо нього працюють як значуща координаційна платформа, яка сприяє розвитку наукових мереж. При цьому однією з фундаментальних інституційних опор Асоціації є діяльність її національних груп. Українська національна група Міжнародної асоціації карного права була офіційно зареєстрована у 2017 р. Історія внеску українських криміналістів в діяльність Міжнародного криміналістичного союзу та Міжнародної асоціації кримінального права, а також процес створення української національної групи AIDP/IAPL задокументований та описаний її секретарем проф. М. Шепітько у статті «Українська група Міжнародного Криміналістичного Союзу: на шляху від Відня до Парижа» у журналі «Криміналіст Першодрукований»³¹.

³¹ Shepitko M. Ukrainian Group of International Union of Penal Law: Way from Vienna to Paris. *A First Printed Criminalist*. No 18. 2019. pp. 43–61. URL: https://crimcongress.com/wp-content/uploads/2019/12/criminalist_18_full.pdf.

Станом на червень 2024 року до її складу входить 18 членів: проф. Юрій Баулін (президент), проф. Вячеслав Борисов (віце-президент), проф. Наталія Гуторова (віце-президент), проф. Михайло Шепітько (секретар), проф. Людмила Демидова, проф. Сергій Денисов, проф. Микола Карчевський, проф. Юрій Пономаренко, проф. Вячеслав Туляков, проф. Павло Фріс, проф. Валерій Шепітько, др. Костянтин Задоя, др. Катерина Латиш, др. Олександр Радутний, др. Оксана Сенаторова, др. Олена Харитоновна, др. Надія Шульженко.

В рамках підготовки до XXI Конгресу AIDP члени української національної групи, забезпечуючи участь України в глобальних та регіональних правових обговореннях, підготували такі матеріали: «Міжнародні перспективи штучного інтелекту в Україні: між війною та реформуванням» (автори: М. Шепітько, О. Сенаторова, К. Задоя, Ю. Пономаренко)³²; «Ukrainian Report on Criminalization of AI-Related Offences» (автори: М. Карчевський, О. Радутний)³³.

Представництво Української національної групи на Конгресі в Парижі (2024) здійснювали учасниці, які є активними членами ініціатив AIDP та беруть участь у підготовці важливих заходів і публікацій в рамках міжнародної співпраці: др. Олена Харитоновна, авторка проекту статуту Всеукраїнської асоціації кримінального права, на основі якої утворено Українську національну групу AIDP, і др. Катерина Латиш, постійна учасниця курсів з міжнародного кримінального права для молодих пеналістів AIDP в Siracusa International Institute for criminal justice and human rights.

³² Шепітько М., Сенаторова О., Задоя К., Пономаренко Ю. «Перспективи Міжнародні перспективи штучного інтелекту в Україні: між війною та реформуванням». *Вісник асоціації кримінального права*. 2022. № 18 (2). С. 34–51.

³³ Karchevskiy M., Radutniy O. Ukrainian Report on Criminalization of AI-Related Offences / Criminalization of AI-Related Offences (International Colloquium, Bucharest, Romania, 14–16 June 2023). Edited by Fernando Miró-Llinares, Constantin Duvac, Tudorel Toader, Mario Santisteban Galarza. *RIDP*, Vol. 95, issue 1, 2024. pp. 383–407.

Міжнародна асоціація карного права: погляд у майбутнє

29 червня 2024 року відбулася Генеральна асамблея Конгресу AIDP/IAPL, де було обрано нову президентку Асоціації та оновлено склад Ради директорів.

Вперше за 100-річну історію Асоціації президенткою стала жінка, професорка європейського та міжнародного права, декан факультету права, економіки та фінансів Люксембурзького університету Каталін Лігеті. На цій позиції проф. К. Лігеті планує посилити три стратегічні цілі Асоціації.

По-перше, її метою є розширення присутності AIDP у Північній Америці, арабському світі та Африці, що дозволить доповнити вже успішно розвинену діяльність Асоціації в Європі, Латинській Америці та Азії і зміцнити глобальне охоплення AIDP, розширюючи платформи для наукового обміну в різних регіонах світу. По-друге, вона планує суттєво підвищити науковий вплив Асоціації на формування політики, що потребує ширшої участі в розробці не лише правових резолюцій, але й політичних рекомендацій. І, зрештою, проф. Лігеті має на меті зміцнення існуючих зв'язків з Інститутом у Сиракузах, що дозволить поглибити наукову діяльність Асоціації в інституті.

Наприкінці Конгресу членам Асоціації було представлено новий науковий цикл «Основні цінності систем кримінальної юстиції» (Core Values of Criminal Justice systems), який буде реалізовуватись протягом 2024–2028 років. Цей цикл зосередиться на вирішенні комплексу таких проблем: фундаментальні питання ролі кримінального права під час кризи (секція I), гендерна та сексуальна ідентичність (секція II), верховенство права і незалежність судової влади (секція III) та захист навколишнього середовища через кримінальне право як міжнародна проблема (секція IV).

Список використаних джерел

1. Anciens Présidents / Former Presidents (1924–2014). *Revue internationale de droit pénal*. 2015/3 Vol. 86. pp. 1305–1322.

2. Bassiouni Cherif M. AIDP: Over a Century of Dedication to Criminal Justice and Human Rights. *Revue internationale de droit pénal*. 2015/3–4. Vol. 86. pp. 1095–1120.
3. Brodersen K. H., *Longer Than Life – How the ICTY Strengthened the Rule of Law in Bosnia and Herzegovina and Serbia*, The Hague: Eleven International Publishing, 2020.
4. Chiriță A., Cravcenco N., Cujbă L. Vespasian V. Pella – A Peace Fighter. URL: <https://www.themarketforideas.com/vespasian-v-pella-a-peace-fighter-masters-of-diplomacy-i-a649/>.
5. Ciuca A. Romanian Contributions to the Codification of International Law: Vespasian V. Pella. *European Journal of Law and Public Administration*. 2018, Vol. 5, Issue 2, pp. 142–152.
6. De La Cuesta J. L. In memoriam Hans-Heinrich Jescheck, 10 janvier 1915 – 27 septembre 2009. *Revue internationale de droit pénal*. 2009/3. Vol. 80. pp. 431–434.
7. De La Cuesta J. L., Ottenhof R. The Association Internationale de Droit Pénal and the Establishment of the International Criminal Court. *Revue internationale de droit penal*. 2015/3 Vol. 86. pp. 1237–1255.
8. Declaration on the Abolition of the Death Penalty as a Peremptory Norm of International Law (juscogens). Paris, June 25–29, 2024. URL: <https://www.academicsforabolition.net/blog/declaracion-de-paris-con-ocasion-del-congreso-del-centenario-de-la-asociacion-internacional-de-derecho-penal>.
9. Karchevskiy M., Radutniy O. Ukrainian Report on Criminalization of AI-Related Offences / Criminalization of AI-Related Offences (International Colloquium, Bucharest, Romania, 14–16 June 2023). Edited by Fernando Miró-Llinares, Constantin Duvac, Tudorel Toader, Mario Santisteban Galarza. *RIDP*, Vol. 95, issue 1, 2024. pp. 383–407.
10. Laguel R, Scalia D. Jean Graven: Interdisciplinary and International Criminal Lawyer. In: Mégret F, Tallgren I, eds. *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Cambridge University Press. 2020. pp. 358–380.
11. List of National Groups. AIDP. URL: <https://www.penal.org/en/list-national-groups>.
12. Majeur R. Jean Graven (1899–1987) Notice biographique. *Beccaria IV/2021*. URL: <https://libreo.ch/revues/beccaria/2018/beccaria-iv-2018/jean-graven-1899-1987-notice-biographique>.
13. Mamolea A. Vespasian V. Pella: International Criminal Justice as a Safeguard of Peace, 1919–1952. In: Mégret F, Tallgren I, eds. *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Cambridge University Press, 2020. pp. 49–92.
14. Mégret F. Henri Donnedieu de Vabres: Penal Liberal, Moderate Internationalist and Nuremberg Judge. In: Mégret F., Tallgren I., eds. *The Dawn of*

a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents. Cambridge University Press, 2020. pp. 146–173.

15. Ottenhof R. Pierre Bouzat (1906–2002). *Revue internationale de droit pénal*. 2001/3 Vol. 72. pp. 655–656.

16. Program. Congrès du centenaire de l'Association Internationale de Droit Pénal. URL: <https://congres-aidp.assas-universite.fr/en/program-centenary-iapl>

17. Resolutions of the AIDP-IAPL Congresses. URL: <https://www.penal.org/en/resolutions-aidp-iapl-congresses>.

18. Shepitko M. Ukrainian Group of International Union of Penal Law: Way from Vienna to Paris. *A First Printed Criminalist*. No 18. 2019. pp. 43–61. URL: https://crimcongress.com/wp-content/uploads/2019/12/criminalist_18_full.pdf.

19. Sieber U. Necrología del profesor Dr. Dr. h.c. mult. Hans-Heinrich Jescheck. Centro nazionale di prevenzione e difesa sociale. URL: <https://defensesociale.org/noticias/necrologia-del-profesor-dr-dr-h-c-mult-hans-heinrich-jescheck/>.

20. Strafrecht und Kriminologie unter einem Dach. Kolloquium zum 90. Geburtstag von Professor Dr. Dr. h.c. mult. Hans-Heinrich Jescheck am 10. Januar 2005. Hrsg von Sieber, Ulrich Albrecht, Hans-Jörg. Berlin Duncker & Humblot, 2006. 212 s.

21. Vervaele John A. E. The UIDP/AIDP: 125 years serving Criminal Justice, Human Rights and Humanity. *Revue internationale de droit pénal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 759–780.

22. Zapatero L. A. M. Cherif Bassiouni: a resplendent light shining forth upon the future. Blog de Luis Arroyo Zapatero. URL: <https://blog.uclm.es/luisarroyozapatero/2018/10/19/m-cherif-bassiouni-a-resplendent-light-shining-forth-upon-the-future/>.

23. Атаджанов Р. Б., Денисов В. Н. Бассіуні Махмуд Шериф. Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1. А-Д. Київ: Академперіодика, 2014. С. 211–215.

24. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.

25. Шепітько М., Сенаторова О., Задоя К., Пономаренко Ю. «Перспективи Міжнародні перспективи штучного інтелекту в Україні: між війною та реформуванням». *Вісник асоціації кримінального права*. 2022. № 18 (2). С. 34–51.

REFERENCES

1. Anciens Présidents / Former Presidents (1924–2014). *Revue internationale de droit penal*. 2015/3. Vol. 86. pp. 1305–1322.
2. Bassiouni Cherif M. (2015). AIDP: Over a Century of Dedication to Criminal Justice and Human Rights. *Revue internationale de droit penal*, 3–4. Vol. 86, 1095–1120.
3. Brodersen, K.H. (2020). *Longer Than Life – How the ICTY Strengthened the Rule of Law in Bosnia and Herzegovina and Serbia*, The Hague: Eleven International Publishing.
4. Chiriță, A., Cravcenco, N., Cujbă, L. Vespasian, V. Pella – A Peace Fighter. URL: <https://www.themarketforideas.com/vespasian-v-pella-a-peace-fighter-masters-of-diplomacy-i-a649/>.
5. Ciuca, A. (2018). Romanian Contributions to the Codification of International Law: Vespasian V. Pella. *European Journal of Law and Public Administration*, Vol. 5, Issue 2, 142–152.
6. De La Cuesta, J. L. (2009). In memoriam Hans-Heinrich Jescheck, 10 janvier 1915 – 27 septembre 2009. *Revue internationale de droit penal*, 3, Vol. 80, 431–434.
7. De La Cuesta, J. L., Ottenhof, R. (2015). The Association Internationale de Droit Pénal and the Establishment of the International Criminal Court. *Revue internationale de droit penal*, 3, Vol. 86, 1237–1255.
8. Declaration on the Abolition of the Death Penalty as a Peremptory Norm of International Law (juscogens). Paris, June 25–29, 2024. URL: <https://www.academicsforabolition.net/blog/declaracion-de-paris-con-ocasion-del-congreso-del-centenario-de-la-asociacion-internacional-de-derecho-penal>.
9. Karchevskiy, M., Radutniy, O. (2024). Ukrainian Report on Criminalization of AI-Related Offences / Criminalization of AI-Related Offences (International Colloquium, Bucharest, Romania, 14–16 June 2023). Edited by Fernando Miró-Llinares, Constantin Duvac, Tudorel Toader, Mario Santisteban Galarza. *RIDP*, Vol. 95, issue 1, 383–407.
10. Laguel, R., Scalia, D. (2020). Jean Graven: Interdisciplinary and International Criminal Lawyer. In: Mégret F., Tallgren I., eds. *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Cambridge University Press, 358–380.
11. List of National Groups. AIDP. URL: <https://www.penal.org/en/list-national-groups>.
12. Majeur, R. Jean Graven (1899–1987) Notice biographique. *Beccaria IV/2021*. URL: <https://libreo.ch/revues/beccaria/2018/beccaria-iv-2018/jean-graven-1899-1987-notice-biographique>.
13. Mamolea, A. Vespasian, V. (2020). Pella: International Criminal Justice as a Safeguard of Peace, 1919–1952. In: Mégret F., Tallgren I., eds. *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Cambridge University Press, 49–92.

14. Mégret, F. (2020). Henri Donnedieu de Vabres: Penal Liberal, Moderate Internationalist and Nuremberg Judge. In: Mégret F., Tallgren I., eds. *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Cambridge University Press, 146–173.
15. Ottenhof, R. (2001). Pierre Bouzat (1906–2002). *Revue internationale de droit penal*, 3, Vol. 72, 655–656.
16. Program. Congrès du centenaire de l'Association Internationale de Droit Pénal. URL: <https://congres-aidp.assas-universite.fr/en/program-centenary-iapl>.
17. Resolutions of the AIDP-IAPL Congresses. URL: <https://www.penal.org/en/resolutions-aidp-iapl-congresses>.
18. Shepitko, M. (2019). Ukrainian Group of International Union of Penal Law: Way from Vienna to Paris. *A First Printed Criminalist*, 18, 43–61. URL: https://crimcongress.com/wp-content/uploads/2019/12/criminalist_18_full.pdf.
19. Sieber, U. Necrología del profesor Dr. Dr. h.c. mult. Hans-Heinrich Jescheck. Centro nazionale di prevenzione e difesa sociale. URL: <https://defensesociale.org/noticias/necrologia-del-profesor-dr-dr-h-c-mult-hans-heinrich-jescheck/>.
20. Strafrecht und Kriminologie unter einem Dach. (2006). Kolloquium zum 90. Geburtstag von Professor Dr. Dr. h.c. mult. Hans-Heinrich Jescheck am 10. Januar 2005. Hrsg von Sieber, Ulrich Albrecht, Hans-Jörg. Berlin Duncker & Humblot [in Ukrainian].
21. Vervaele, John A. E. (2015). The UIDP/AIDP: 125 years serving Criminal Justice, Human Rights and Humanity. *Revue internationale de droit penal*, 3, Vol. 86, 759–780.
22. Zapatero, L.A.M. Cherif Bassiouni: a resplendent light shining forth upon the future. Blog de Luis Arroyo Zapatero. URL: <https://blog.uclm.es/luisarroyozapatero/2018/10/19/m-cherif-bassiouni-a-resplendent-light-shining-forth-upon-the-future/>.
23. Atadzhanov, R.B., Denysov, V.N. (2014). Bassiouni Makhmud Sheryf. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava* (Vols. 1–3). / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy) ta in.; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Vol. 1. A-D. Kyiv: Akadempriodyka, 211–215 [in Ukrainian].
24. Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia (2024). Andrushko P. P., Bakumov O. S., Baulin Yu. V., Burdin V. M., Vyshnevskia I. A., Horokh O. P., Hutorova N. O., Marchuk N. O., Navrotskyi V. O., Ponomarenko Yu. A., Streltsov Ye. L., Khavroniuk M. I. / Yu.V. Baulin, M.I. Khavroniuk (Eds.). Kyiv: Kompaniia VAITE [in Ukrainian].
25. Shepitko, M., Senatorova, O., Zadoia, K., Ponomarenko, Yu. (2022). Perspektyvy Mizhnarodni perspektyvy shtuchnoho intelektu v Ukraini: mizh viinoiu ta reformuvanniam. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava*, 18 (2), 34–51 [in Ukrainian].

Kharytonova Olena. The Centenary of the International Association of Penal Law (AIDP/IAPL)

The centennial of the International Association of Penal Law (Association Internationale de Droit Pénal / International Association of Penal Law, AIDP/IAPL) is the topic of this article. The anniversary was celebrated in Paris during the 21st Congress of the Association, held from June 25 to 28, 2024. This event became a pivotal moment in the history of the AIDP, marking a century of the organization's contributions to the advancement of national and international criminal law frameworks, while also fostering broader opportunities for academic, diplomatic, and legal collaboration on a global scale.

The author scrutinizes the primary moments and symbolism of the celebrations and focuses on exploring the significance of the Association's contribution to shaping legal standards and approaches in the field of criminal justice policy, as well as its role in supporting legal institutions in the global arena.

Honoring the Association's history and its connection with the traditions of the International Union of Penal Law, the author outlines the historical factors, characteristics, and key stages of the Association's evolution. The analysis points out its influence on the advancement of international criminal law, the promotion of the rule of law, efforts to combat international crimes, the protection of human rights, and explores the prospects for its future growth.

Through an analysis of initiatives carried out within the organization and its structural network, which includes individual, collective, and national membership, the article emphasizes the importance of the diversity of legal systems and visions and the significance of international cooperation in criminal law science and practice.

Drawing on the study of the Association's achievements and scholarly biographies of its Presidents, the author underscores the importance of influential figures who laid the foundations for the development of criminal law in both comparative and international contexts. These figures played active roles in humanizing criminal justice policy, supported and promoted the creation of the international criminal justice system, contributed to the development of important international conventions and other mechanisms for human rights protection, worked on expanding institutions and strengthening the role of AIDP, advanced interdisciplinary approaches in legal scholarship, and enriched international cooperation among associations in the field of criminal sciences.

An examination of the key areas of the Association's work – such as criminal justice policy, comparative criminal justice, international criminal law, and human rights in criminal justice administration – demonstrates that the Association's congresses and other platforms have become vital spaces for exchanging ideas. These forums play a crucial role in shaping and refining criminal justice policies at various levels, fostering the development of more substantiated, inclusive, and effective approaches. As a result, they contribute to enhancing legal education, advancing legal science, and improving legal practice. AIDP continues to serve as

an organization of strategic importance for addressing challenges such as the marginalization of international criminal law, jurisdictional conflicts, and global, climate, and digital issues of the modern world, contributing to the foundation of legal ideas that may eventually lead to significant social transformations.

Key words: *International Association of Penal Law (AIDP), 100th Anniversary of the International Association of Penal Law (AIDP/IAPL), international criminal law, human rights, criminal justice, criminal law.*

УДК 343

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314866>

Н. А. Мирошниченко,
канд. юрид. наук, доц., професор
кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»;
О. В. Степаненко,
докт. юрид. наук, доц., завідувач
кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ В ПОРІВНЯННІ З ЧИННИМ КК УКРАЇНИ

У статті розглянуто низку важливих новел, закріплених у проєкті Кримінального кодексу України (КК), які пропонуються на заміну положенням чинного КК. Автори аналізують концепцію підстав кримінальної відповідальності, звертаючи увагу на чітке визначення елементів та ознак складу кримінального правопорушення, що відіграють ключову роль у кваліфікації кримінальних правопорушень. Особливу увагу приділено інституту співучасті. Проєкт також передбачає введення посереднього виконавця як окремої категорії, що не є співучасником, а також розширені положення про співучасть зі спеціальним суб'єктом. Окремо аналізується виключення поняття «суспільної небезпечності» з визначення кримінального правопорушення, залишаючи лише ознаку «кримінальної протиправності». Автори підтримують таке нововведення, зазначаючи, що «суспільна небезпечність» може враховуватися при криміналізації чи декриміналізації діянь.

Детально розглянуто систему кримінально-правових засобів. Проєкт КК залишає такі види покарань, як громадські роботи, штраф, обмеження свободи, строкове та довічне ув'язнення, відмовившись від арешту, конфіскації майна та виправних робіт. Пробаційний нагляд автори проєкту розглядають як соціально-виховний і наглядовий засіб, а не вид покарання, оскільки він застосовується під час або після відбуття основного покарання. Також проєкт виключає позбавлення військових, спеціальних звань чи кваліфікаційного класу з системи покарань, визначаючи це як дисциплінарний засіб. Зазначено важливість введення типових санкцій, які відповідатимуть тяжкості правопорушень та закріплюватимуться в Загальній частині КК, але при цьому залишатимуться і в Особливій частині для зручності практичного застосування. Окрему увагу приділено заходам безпеки, зокрема примусовій психіатричній допомозі, що надається особам, які вчинили діяння в стані неосудності чи обмеженої осудності. Така допомога може бути

амбулаторною або стаціонарною, а її тривалість залежить від результатів лікування.

***Ключові слова:** підстава кримінальної відповідальності, склад кримінального правопорушення, його елементи та ознаки, співучасть, кваліфікація, види покарань, звільнення від покарання.*

У проєкті нового КК України є значна кількість новел, які заслуговують на увагу та підтримку. Слушним є закріплення принципів кримінального кодексу (книга перша, розділ 1.2 проєкту), глосарію (книга перша, розділ 1.4), елементів складу кримінального правопорушення (книга друга) та інших.

У науці кримінального права вчені по різному визначали підставу кримінальній відповідальності, доки не було прийнято в 2001 році чинного КК України, де чітко прописане, що «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом» (ч. 1 ст. 2 КК України).

Поняття кримінального правопорушення і складу кримінального правопорушення тісно між собою пов'язані, але не тотожні. Чинний КК визначає поняття кримінального правопорушення в ст. 11 КК, звертаючи увагу на його ознаки (суспільну небезпечність, кримінальну протиправність та винність). Проєкт КК пропонує відмовитися від ознаки «суспільна небезпечність» і акцентує лише на кримінальній протиправності. Поняття кримінального правопорушення визначене в проєкті КК як «протиправне діяння, яке відповідає складу злочину чи проступку, передбаченого цим кодексом»¹, звертається увага на відповідність протиправного діяння складу кримінального правопорушення. Загальне поняття кримінального правопорушення є родовим поняттям для всіх видів кримінальних правопорушень передбачених в Особливій частині КК. Якщо ознаку «суспільна небезпечність діяння» законодавець виключить із поняття

¹ Проєкт нового кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. С. 82.

кримінального правопорушення, то все одно її необхідно буде враховувати при криміналізації та декриміналізації діянь.

Ми неодноразово пропонували визначити в кримінальному законі загальне поняття складу кримінального правопорушення, як сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують кримінальні правопорушення і розмістити це поняття в ч. 2 ст. 2 чинного КК², тому повністю підтримуємо цю новелу в проєкті КК. Розділяємо думку авторів проєкту КК щодо визначення кожного елементу складу кримінального правопорушення (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення) в окремих розділах загальної частини КК. Закріплення цих важливих положень забезпечить реалізацію принципу юридичної визначеності.

У проєкті КК розділ 2.2 присвячений об'єкту і об'єктивній стороні, та їх ознакам. А в розділі 2.5 визначається поняття шкоди та її види.

Вважаємо, що розділ про шкоду повинен бути розміщений після об'єктивних ознак, тому що шкода пов'язана з об'єктом і наслідками кримінального правопорушення. Дійсно, є необхідність у чіткому визначенні видів шкоди.

У чинному КК стикаємося із тим, що істотна шкода, з одного боку, є обов'язковою ознакою загального поняття кримінального правопорушення (ст. 11 КК), а з іншого боку, в окремих статтях Особливій частині, це вже кваліфікуюча ознака.

У чинному КК визначений лише суб'єкт кримінального правопорушення (ст. 18 КК). Відносно суб'єкта кримінального правопорушення, вважаємо за необхідне уточнити його поняття, а саме, поряд з ознакою осудності доцільно вказати й на обмежену осудність, тому що обмежено осудна особа також визнається суб'єктом кримінального правопорушення. Поняття обмеженої

² Стрельцов Є., Мирошніченко Н. Підстава кримінальної відповідальності потребує законодавчого закріплення. *Право України*. 2020. №2. С. 151–163.

осудності надається окремо, а воно, як і осудність, повинно бути вказане і в загальному визначенні суб'єкта³.

Крім того, поряд з осудністю та обмеженою осудністю, пропонуємо визначити такі види осудності як вікова та спеціальна (професійна) осудність, які можуть впливати на індивідуалізацію кримінальній відповідальності та покарання.

Підтримуємо позицію авторів проєкту КК відносно віку кримінальної відповідальності. А саме, розробники проєкту вважають за необхідне встановити загальний вік з 15 років, а знижений з 13 років за умисні вбивства (Книга друга, ст. 2.3.7 проєкту). Поряд з неповнолітніми, проєкт КК пропонує закріпити поняття молодих осіб (з 18 до 21 року), на яких розповсюджуються деякі пільгові положення при застосуванні кримінально-правових засобів.

Поряд із загальним поняттям суб'єкта в ст. 18 КК, у чинному кримінальному кодексі, визначено поняття спеціального суб'єкта (ч. 2) та службової особи (ч. 3, 4). Але ж службова особа є одним із різновидів спеціального суб'єкта. Тому вважаємо, що поряд із поняттям спеціального суб'єкта, необхідно визначити види (класифікацію) спеціальних суб'єктів, в тому числі службову особу. Крім того, нема потреби дублювати поняття службової особи в примітці до ст. 364 чинного КК, тому що службова особа може бути суб'єктом не тільки кримінальних правопорушень у сфері службової та професійної діяльності, а і в інших кримінальних правопорушеннях, передбачених в різних розділах Особливої частини КК⁴. Ці положення можливо узгодити не чекавши прийняття нового КК.

Не можемо погодитися із розробниками проєкту КК відносно відмови від врахування стану алкогольного чи наркотичного сп'яніння, коли особа сама добровільно і свідомо доводить себе до такого стану. Цю обставину слід

³ Мирошниченко Н. А. Особливості у визначенні ознак суб'єктів кримінальних порушень. *Правове життя сучасної України: Міжнародна науково-практична конференція*, Одеса: «Гельветика». 2020. Т. 3. С. 89.

⁴ Там само. С. 91–92.

враховувати як обтяжуючу, тому що стан сп'яніння частіше за все зумовлює вчинення кримінальних правопорушень та характеризує особу правопорушника. Такі кримінальні правопорушення як вбивства, тілесні ушкодження, посягання на громадський порядок (наприклад, хуліганство), на громадську безпеку (порушення безпеки руху та експлуатації транспорту) дуже часто вчиняються в стані сп'яніння. Чинний КК частково це враховує і передбачає позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткове покарання на строк до десяти років за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особам, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння (ст. 286-1 чинного КК).

Замість розділу «Вина та її форми», проєкт КК слушно передбачає розділ «Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення». Поряд із поняттям та формами вини, в цьому розділі визначений казус (випадок), юридична та фактична помилки. З чим ми повністю згодні⁵. Але законодавець залишає в проєкті лише два види умислу — прямий та непрямий. Ми все ж такі пропонуємо додатково визначити інші види умислу, а саме: конкретизований, неконкретизований, альтернативний та афектований, які також впливають на кваліфікацію кримінальних правопорушень. При альтернативному та неконкретизованому умислі діяння кваліфікуються за наслідками що настали, на відмінність від конкретизованого умислу, при якому кваліфікація відбувається за напрямом умислу⁶. На прикладі тяжкого тілесного ушкодження покажемо як це впливає на кваліфікацію, а саме, якщо це конкретизований умисел на вбивство, встановлена мета (ціль), мотив, а наслідки настали у виді тяжкого тілесного ушкодження, то кваліфікація має бути як замах на вбивство, а якщо це неконкретизований або альтернативний умисел, то тут кваліфікація буде за наслідками що настали, тобто це вже не

⁵ Мирошніченко Н. А. Проблеми вини в кримінальному праві та законодавстві України. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія*/ за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 54–55, 57–58.

⁶ Там само. С. 50–51.

вбивство, а тяжке тілесне ушкодження. На практиці це надасть можливість враховувати не тільки об'єктивні, але і суб'єктивні ознаки при кваліфікації цих тяжких кримінальних правопорушень та розмежувати їх.

Афектований умисел знижує суспільну небезпечність діяння та впливає на кваліфікацію окремих видів кримінальних правопорушень (наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання), або розглядається як обставина що пом'якшує покарання⁷.

Якщо в проєкті нового КК будуть відсутні складені склади кримінальних правопорушень, то можливо погодитися із позицією авторів проєкту КК відносно відмови від поняття подвійної (складної або змішаної) вини. Питання кваліфікації будуть вирішуватися за правилами сукупності кримінальних правопорушень.

Крім того, в розділі «Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення», слушно звертається увага на такі додаткові ознаки як мотив та мета (цілі), які також характеризують суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення.

У розділі 2.7 проєкту КК про «Співучасть у кримінальному правопорушенні» з'явилися цікаві новели, а саме, автори проєкту вважають співучастю лише таку групу осіб, які мали попередню змову на вчинення кримінального правопорушення, тобто без попередньої змови не може бути співучасті. Це підтверджує необхідність встановлення двостороннього суб'єктивного зв'язку. В такій редакції інституту співучасті можливе вирішення й питання про ексцес виконавця. Якщо виконавець вчиняє додаткові дії без згоди з іншими співучасниками, тобто виходить за межі домовленості, його дії кваліфікуються самостійно. Слушним є закріплення в

⁷ Мирошниченко Н. А. Проблеми вини в кримінальному праві та законодавстві України. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія*/ за ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 50–51.

проекті поняття посереднього виконавця, який не є співучасником, а також положень відносно співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом. Щодо форм співучасті, вважаємо терористичну групу різновидом організованої злочинної групи, тому нема потреби розглядати її як самостійну форму співучасті. Автори проекту КК звертають увагу на негативну практику провокування кримінальних правопорушень представниками органів правопорядку або іншими особами, які діють за їхнім дорученням. Ці дії не є співучастю. З цим можливо погодитися. Але якщо дії такої особи розглядати як підбурювання до кримінального правопорушення, як це запропоновано в проекті, то виникає питання, чим ця особа відрізняється від підбурювача, як одного із видів співучасників. Це положення потребує уточнення в проекті КК. Якщо співучасть це тільки умисна діяльність, а це дійсно так, то нема потреби визначати в проекті КК поняття необережного спільного спричинення наслідків. Ці дії кваліфікуються самостійно та не мають відношення до співучасті. Вважаємо, що положення про добровільну відмову у разі співучасті та провокації слід розглядати у розділі 2.7., в якому визначена співучасть, види співучасників та інші питання про співучасть, а також надається поняття провокації. Розробники проекту визначили це положення у розділі 2.6 про незакінчений злочин (Книга друга).

Поряд з інститутом співучасті, пропонуємо передбачити в проекті КК поняття та види причетності до кримінального правопорушення. Це поняття має суттєве значення при кваліфікації кримінальних правопорушень, які схожі, але не є співучастю.

У проекті КК чітко прописано відносно множинності кримінальних правопорушень, а саме, «сукупністю кримінальних правопорушень є вчинення особою двох чи більше проступків, або двох чи більше злочинів». Якщо має місце вчинення проступку і злочину, то покарання за них повинні призначатися та виконуватися самостійно.

Обставини, що виключають протиправність діяння класифіковані в проєкті КК на такі групи (види): види використання особою свого суб'єктивного права, види виконання юридичного обов'язку, види здійснення владних повноважень. Таку класифікацію більш чітко визначатимуть їх правову природу. Але розробники проєкту КК вважають перелік обставин, що виключатимуть протиправність діяння не вичерпним, тобто відкритим, з чим ми не можемо погодитися.

Слушним є визначення в проєкті КК поняття кримінально-правової кваліфікації (розділ 2.10 (проєкту), її місці в системі КК, її формули, обґрунтуванні результатів кваліфікації, зміни кваліфікації.

Самостійним розділом у проєкті КК (книга 3) виділені кримінально-правові засоби (поняття, мета, система і види кримінально-правових засобів) та їх застосування.

Покарання розглядається як основний, але не єдиний кримінально-правовий засіб. Автори проєкту визначають поняття та мету покарання, а також систему і види покарань. Розробники проєкту КК відмовились від деяких видів покарання, які поки що є в чинному КК України. Залишили такі види покарання: громадські роботи, штраф, обмеження свободи, строкове ув'язнення та довічне ув'язнення. Погоджуємося з авторами (розробниками) проєкту КК відносно виключення таких видів покарання як виправні роботи, конфіскація майна, арешт (короткострокове ув'язнення) та інших. Пробаційний нагляд, який зараз є в системі покарань чинного КК, на наш погляд, не може вважатися видом покарань, це лише наглядовий та соціально-виховний засіб що застосовується під час або після відбуття покарання. Наприклад, при призначенні покарання у виді обмеження свободи до засудженої особи можуть бути застосовані наглядові засоби пробації. Погоджуємося з тим, що позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу робоча група вважає дисциплінарним правовим засобом, тому його слід вилучити з системи покарань.

Дуже важливим є питання про типові санкції. Ми неодноразово звертали увагу на це питання [Н. А.]. Типові санкції повинні відповідати ступеню тяжкості певної групи кримінальних правопорушень одного ступеня тяжкості. В типових санкціях має бути мінімальна і максимальна межа міри покарання, яка є пропорційною тяжкості кримінального правопорушення одного і того ж ступеня тяжкості. Типові санкції мають бути закріплені в Загальній частині КК України. Але ми не можемо погодитися з виключенням санкцій зі статей Особливої частини КК. Структура норм Особливої частини КК, поряд із диспозицією, повинна мати свою санкцію, які відповідатимуть типовим санкціям, закріпленим у Загальній частині КК. Це є загально теоретичним положенням про структуру норм. Крім того, на практиці зручніше користуватися статтями Особливої частини КК, де поряд із диспозицією, що описує кримінальне правопорушення, вказується санкція, яка визначає види та розміри покарання за конкретне правопорушення.

При призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, проєкт КК передбачає застосування принципу складання покарань, поглинання можливе лише як виняток з правила, якщо при складанні може статися вихід за межі допустимих строків (граничні розміри покарань).

Примусова психіатрична допомога віднесена в проєкті КК до засобів безпеки (розділ 3.6). Якщо особа вчинила протиправне діяння, передбачене КК, суд враховує її психічний стан, характер вчиненого нею діяння та ймовірність вчинення нового протиправного діяння та надає примусову психіатричну допомогу. Примусова психіатрична допомога надається особам, які вчинили протиправне діяння в стані неосудності, обмеженої осудності, а також особам, що захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку суду або під час відбування покарання. Це може бути амбулаторна психіатрична допомога або поміщення до спеціального закладу з наданням стаціонарної психіатричної допомоги. Тривалість лікування судом не визначається, тому що це залежить від результатів лікування кожного хворого

окремо. Розробники проєкту аргументують свою позицію щодо зміни чи припинення надання психіатричної допомоги на підставах передбачених Законом «Про психіатричну допомогу». Якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення в стані осудності, але захворіла до постановлення вироку суду, після надання психіатричної допомоги видужала, вона підлягає покаранню на загальних засадах. Ті особи, що захворіли під час відбування покарання, після лікування та одужання, підлягають подальшому відбуванню покарання. Обмежено осудні особи отримують психіатричну допомогу під час відбування покарання. Тобто радикальних змін відносно умов і підстав надання примусової психіатричної допомоги в проєкті КК не відбулося.

Слід підтримати авторів проєкту КК відносно визначення в кримінальному законі таких понять як реституція та компенсація (Розділ 3.7). Слушним є положення про те що амністія та помилювання не звільняють особу від виконання (сплати) штрафу як додаткового покарання, а також від заходів безпеки та обов'язків щодо реституції та компенсації. Закон про амністію не дозволяє застосовувати амністію щодо осіб, вину яких не було доведено в законному порядку (див. Закон «Про застосування амністії в Україні»).

Розробники проєкту КК відмовилися від інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Така позиція авторів проєкту аргументована тим, що принцип презумпції невинуватості потребує спочатку довести вину особи, а вже потім розв'язувати питання щодо призначення покарання або звільнення від покарання. В проєкті КК передбачені такі види звільнення від покарання: 1. не призначення покарання, 2. невиконання призначеного покарання, 3. відстрочення виконання призначеного покарання, 4. зупинення виконання покарання, 5. припинення виконання покарання. Фактично інститут звільнення від кримінальної відповідальності частково трансформований в інститут звільнення від покарання, а саме, в такий його вид як не призначення покарання. У проєкті КК не має таких видів звільнення як передача особи на поруки, та звільнення у зв'язку зі зміною обставини.

Відносно передачі на поруки, це дійсно застарілий і неактуальний вид звільнення. А що стосується «звільнення у зв'язку із зміною обстановки» доцільно врахувати, що під час воєнних дій має місце особлива обставина на окупованих територіях, але вона (обставина) може з часом змінитися. Тому пропонуємо залишити цей вид звільнення від покарання (не призначення покарання у зв'язку зі зміною обставини). На стадії досудового розслідування можливе не призначення покарання у зв'язку з позитивною поведінкою особи після вчинення кримінального правопорушення або у зв'язку із закінченням строків давності вчиненого кримінального правопорушення. В проєкті передбачено, що розв'язання питання про не призначення покарання у зв'язку з позитивною поведінкою особи після вчинення кримінального правопорушення, має здійснюватися на підставі угоди про примирення винуватого з потерпілою особою або на підставі угоди про співпрацю. Крім того, проєкт передбачає ще десять спеціальних видів не призначення покарання у зв'язку з позитивною поведінкою особи.

Вважаємо, що висловлені уточнення та пропозиції щодо законодавчого визначення окремих проблемних питань, будуть сприяти удосконаленню кримінального законодавства України в цілому.

Список використаних джерел

1. Проєкт нового кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.
2. Стрельцов Є., Мирошніченко Н. Підстава кримінальної відповідальності потребує законодавчого закріплення. *Право України*. 2020. № 2. С. 151–163. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/25/ye-streltsov-pidstava-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-potrebuye-zakonodavchogo-zakriplennya.pdf>.
3. Мирошніченко Н. А. Особливості у визначенні ознак суб'єктів кримінальних порушень. *Правове життя сучасної України*: міжнародна науково-практична конференція. Одеса: «Гельветика». 2020. Т. 3. С. 89–92. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/045d1db5-bf86-4f1f-9e00-ec89ef1ea130/content>.

4. Мирошниченко Н. А. Проблеми вини в кримінальному праві та законодавстві України. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія* / за ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса: Юридична література. 2017. С. 45–60. URL: <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/2354>.

REFERENCES

1. The draft of the new criminal code of Ukraine: development prerequisites, conceptual foundations, basic provisions. (2024). Kyiv: VAITE Company [in Ukrainian].
2. Streltsov, E., Myroshnychenko, N. (2020). The basis of criminal liability needs legislative consolidation. *Law of Ukraine*, 2, 151–163. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/25/ye-streltsov-pidstava-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-potrebuye-zakonodavchogo-zakriplennya.pdf> [in Ukrainian].
3. Myroshnychenko, N.A. (2020). Peculiarities of the identified signs of subjects of criminal violations. *Legal life of modern Ukraine: International Scientific and Practical Conference*, Odesa: "Helvetica". Vol. 3, 89–92. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/045d1db5-bf86-4f1f-9e00-ec89ef1ea130/content> [in Ukrainian].
4. Myroshnychenko, N.A. (2017). Problems of guilt in the criminal law and legislation of Ukraine. *Modern criminal law of Ukraine: scientific essays: monograph* / ed. by ON. Myroshnychenko, E. L. Streltsova. Odesa: Legal Literature. URL: <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/2354> [in Ukrainian].

Myroshnychenko N. A., Stepanenko O. V. Some legislative amendments of the Draft CC of Ukraine in comparison with the current CC of Ukraine

The article considers a range of important novelties, provided for by the Draft Criminal Code of Ukraine (CC), which are offered in substitution to the provisions of current CC. The authors analyze the concept of the grounds for criminal liability, emphasizing precise definitions of the elements and features of the corpus delicti, which play a key role in the criminal offences' qualification. Special consideration is given to the institute of accompliceship. The draft also provides for the introduction of the intermediate perpetrator as a separate category, who is not an accomplice, as well as extension of provisions on accompliceship with a special subject. The exclusion of the concept of "public danger" from the definition of a criminal offence, leaving only the feature of "criminal illegality", is also considered. The authors support this amendment and note that "public danger" may be taken into account during the criminalization and decriminalization of acts. The system of criminal legal remedies is particularly considered. The Draft CC retains such types of punishment as community service, fine, restriction of liberty, fixed term or life imprisonment, and excludes arrest, forfeiture of property and correctional labour. The authors of the draft consider probation supervision as a social and educational measure and a means of supervision, but not the type of punishment, since it applies

during or immediately after the completion of the basic punishment. The draft also excludes revocation of a military or special titles or qualification class from the punishment system and determines it as a disciplinary measure. The importance of the introduction of standardized sanctions which will correspond to the gravity of the offence and will be prescribed by the General Part of the CC and, simultaneously, will remain in the Special Part for the convenience of practical application, is also noted. Particular attention is paid to safety measures, inter alia compulsory psychiatric assistance, provided to persons who have committed acts in a state of insanity or partial insanity. Such assistance may be outpatient or inpatient, and its duration depends on the treatment results.

Key words: *a ground for criminal liability, corpus delicti, its elements and features, accompliceship, qualification, types of punishment, discharge from punishment.*

УДК 343.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315140>

O. Musychenko,
PhD, Associate Professor, Head of the
Department of Criminal Law and other
criminal and legal studies of the
Mykolaiv Educational and Scientific
Institute of Law National University
«Odessa Academy of Law»

SYSTEMATISATION OF CRIMINAL LAW MEASURES IN THE DRAFT CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article analyses the criminal legal measures reflected in the Draft Criminal Code of Ukraine through the prism of a taxonomic approach. The author concludes that the criminal legal measures provided in the draft are coherent and clear, achieved by a peculiar legal technique. The authors of the draft took into account the proposals of scholars and practitioners to expand the areas of criminal law influence, which made it possible to build a logical and well-thought-out system of criminal law measures. The author of this paper considers the understanding of criminal liability in the draft as a supra-specific category that covers certain types of criminal law measures to be successful and also considers it an appropriate and necessary step to define such types of criminal law measures as restitution and Compensation in the draft. At the same time, the author points out certain shortcomings, in particular, the term used to refer to the central element of the system – remedy; the absence in the draft CC of Ukraine of the essential features of certain types of criminal legal measures and the purposes of the types of criminal legal measures identified by the members of the Working Group. The article concludes that, along with the predicate approach, consideration of the relational dimension, which requires the identification of taxonomic attributes which recognise the essential features of a particular type of legal measure, is a necessary step in further improving the systematisation of criminal legal measures in the draft CC of Ukraine. Therefore, eliminating the relevant shortcomings could become the basis for improving the systematisation of criminal legal measures.

Key words: draft Criminal Code of Ukraine, criminal legal measure, taxonomy, systematics, predicate dimension of taxonomy, categories (ranks) of taxonomy.

Statement of the problem. In the modern period, criminal legislation is being actively reformed. The draft Criminal Code of Ukraine, which is almost at the final stage of development, is widely discussed by scholars, and foreign and domestic experts have already provided certain conclusions. One topical issue

requiring detailed study and analysis is the system of criminal legal measures proposed by the developers, which would consider the achievements of science, the history of criminal legislation, and international experience.

In the draft Criminal Code of Ukraine, the Working Group on the Development of Criminal Law changed the approach to defining the range of criminal law measures. The Concept of Criminal Law Reform defined one of the fundamental provisions as follows: 'The new criminal law should provide the widest possible and, at the same time, differentiated list of not only punishment but also other criminal law measures' (clause 6 of the Principles of Reforming the Legislation on Liability for Offences in the Public Sphere)¹, which indicates that the drafters of the draft accepted the doctrinal concept of "multi-track" when defining criminal law measures in the new criminal law. Therefore, in the latest published draft of the Criminal Code of Ukraine² we see a great deal of work on this issue stated in the concept. This applies not only to defining the range of criminal legal measures, some of which are new to criminal law but also in an attempt to systematise them using a kind of legal technique to reflect in the text of the act itself an exhaustive, consistent and multi-level classification of criminal legal measures and rules for their application.

One of the approaches to the generalisation and systematisation of legal measures, in general, is the taxonomic approach to their classification proposed by Professor Oleksandr Kozachenko and presented in the research of scientists of the Department of Criminal Law and Other Criminal Law Disciplines of the Mykolaiv Educational and Research Institute of Law of the National University 'Odesa Law Academy'³.

¹ Kontseptsiia reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva [The concept of reforming criminal legislation]. *Veb-sait. Reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva*. [Website. Reform of criminal legislation]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].

² Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024). [Criminal Code of Ukraine: control text of the draft (as of 01.08.2024)]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].

³ Kozachenko, O.V., Vasyliaka, O.K., Chornozub, L.V., & Musychenko, O.M. (2020). Taxonomy of compulsory and incentive legal consequences (legal measures) of committing illegal acts. *Cuestiones Politicas*.

This paper **aims** to analyse the criminal law measures (means – in the draft) defined in the draft Criminal Code of Ukraine through the prism of the above taxonomic approach.

Summary of the primary material. The concept of ‘measure’ in criminal law and other branches of law is not new and has been enshrined in legislation for a long time. In our opinion, the attempt to terminologically replace this term with another one – ‘means’, which can be traced not only in the doctrine of criminal law but also in the draft Criminal Code of Ukraine⁴, looks somewhat artificial and not sufficiently balanced, as already pointed out by representatives of the Odesa School of Law⁵.

Taking into account the predicate dimension of the taxonomy of legal measures, criminal legal measures in the taxonomic system of legal measures take their place by specific categories (ranks): type – subtype – class – genus – subgenus – supergenus – species – subspecies. The basic taxon is the category of type, which determines the uniqueness of criminal law impact by the essential systematising features of each criminal law measure's objective and subjective nature.

Vol. 38. №. 67. Especial (2da parte), 151–168. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34688> (accessed 04.11.2024); Kozachenko, O.V., Musychenko, O.M., Vasylyaka, O.K., Chornozub, L.V. (2022). Taksonomiia pravovykh zakhodiv. [Taxonomy of legal measures]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Zbirnyk naukovykh prats. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». [*Prykarpattya legal bulletin*. Collection of scientific papers. National University Odesa Law Academy]. Helvetica Publishing House, Issue №. 5 (46), 13–20. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v5_2022/2.pdf (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].

⁴ Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024). [Criminal Code of Ukraine: control text of the draft (as of 01.08.2024)]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].

⁵ Kozachenko, O. (2020). Adekvatna terminolohiia – adekvatnist kryminalnoho zakonu [Adequate terminology is the adequacy of the criminal law]. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – 2020: Almanakh naukovykh doslidzen* [*The latest criminal law research – 2020: Almanac of scientific research*] / ed. by professor O. Kozachenko, O. Musychenko. Mykolaiv, 20–28 [in Ukrainian]; Kozachenko, O.V. (2019). Shchodo vyznachennia pravovykh naslidkiv vchynennia zlochynu v proekti kryminalnoho zakonu Ukrainy [On determining the legal consequences of committing a crime in the draft criminal law of Ukraine]. *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 17–19 zhovtnia 2019 roku* [*Conceptual foundations of the new edition of the Criminal Code of Ukraine: materials of the international scientific and practical conference, 17-19 October 2019*] / ed by V.Y. Tatsiy, Y.V. Baulin and others. Kharkiv: Pravo, 282–286 [in Ukrainian].

The analysis of Book Three, 'On Criminal Legal Means and Their Application' of the draft CC of Ukraine convinces that for each type of criminal legal measure, the grounds for application, the main features provided in the norms-definitions are determined (for example, part 1 of Article 3.6.3 'Restraining Means', part 2 and part 3 of Article 3.7.1 'Restitution and Compensation', part 1 Art. 3.8.1 'Confiscation of Property', Art. 3.8.3 (1) 'Seizure of Things', Art. 3.9.1 (1) 'The Concept of a Criminal Record'). However, there are no definitions of such measures as probation or security measures; definitions are used only for certain types (subtypes) of these criminal legal measures. This approach is not entirely consistent and is selective.

Some chapters of Book Three of the draft define types of criminal legal measures united by standard features, while these defining features of each type need to be enshrined in law. It is not entirely clear why the authors of the draft abandoned the definitions of probation and security measures in the latest published version of the draft since the first versions of the draft contained both definitions of the types of these criminal legal measures and the specific purpose of their application. At the same time, we emphasise that the latest version of the draft already contains a definition of punishment, and the authors of the draft have taken into account our comments in a recent publication⁶.

Part 2 of Art. 3.1.1 defines the general purpose of criminal law means as 'protection of a person, society and the state from criminal offences and other unlawful acts provided for by this Code'⁷.

In our opinion, this goal follows from the author's understanding of the very concept of a criminal law remedy, by which they mean "restrictions on a person's rights or imposition of obligations on him/her provided for by this Code, which the

⁶ Musychenko, O.M. (2024). Informatsiina taksonomichna systema kryminalno-pravovykh zakhodiv [Information taxonomic system of criminal law measures]. *Taksonomiia pravovykh zakhodiv [Taxonomy of Legal Measures]* / ed. by prof. O. Kozachenko. Mykolaiv: Ilyon. P 444. [in Ukrainian].

⁷ Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024) [Criminal Code of Ukraine: control text of the draft (as of 01.08.2024)]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].

court applies in case of a criminal offence or other unlawful act provided for by this Code" (part 1 of Article 3.1.1). Such a narrowed understanding of criminal law means does not quite correspond to the term 'means' itself since, according to the concept substantiated by Y. A. Ponomarenko, criminal law means (or criminal law means) should be used 'to denote those phenomena of legal reality which are used by substantive criminal law as a branch of law to achieve its tasks'⁸. Today, the main tasks of criminal law stem from the provisions enshrined in Article 1 of the current CC of Ukraine – protection of the most important values (human and civil rights and freedoms, property, public order, public safety, environment, constitutional order, peace and security of humanity), as well as prevention of criminal offences. The draft CC of Ukraine does not reflect the objectives of criminal law (although, again, this was the case in previous versions). However, it cannot be argued that modern criminal law will not fulfil the preventive task, and this is primarily served by the rules defining criminal offences and the legal consequences in case of their commission by a person. That is, under such a broad approach, the means include provisions establishing objective signs of criminal offences, the role of which is vital in prevention since they outline the boundaries of prohibited behaviour. This once again suggests that the concept of 'criminal law means' is not appropriate to denote the essentially legal consequences (reaction, influence of the state) of the fact of committing a criminal offence or an unlawful act provided for by criminal law.

Returning to the definition of 'criminal legal means' in the draft and their purpose, we note that such an understanding of this general generic category as a restriction of a person's rights or imposition of obligations is not entirely successful since not all measures provided for in the draft meet this definition. For example, the understanding of such a measure as the seizure of a thing, which 'consists in the compulsory free-of-charge alienation of a thing that does not belong to the

⁸ Ponomarenko, Y. A. (2020). *Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen* [General theory of determining the punishability of criminal offences]. Kharkiv: Pravo. P. 66 [in Ukrainian].

convicted person on the right of ownership, including a thing withdrawn from civil circulation, to the State Fund for Compensation to Victims' (part 1 of Article 3.8.3 of the draft), does not allow us to say that this measure meets the general features since in this case the person is not endowed with the right of ownership, and, accordingly, it is not a 'restriction of a person's right'.

Comparing the previous versions of the draft, it seems that the Working Group wanted to move the emphasis of generalisation to a higher level in the taxonomic hierarchy of measures, neglecting the defining features, including the specific objectives of each type of measure, which would convey the essence and uniqueness of criminal legal influence. The drafters tried to combine the features of all measures in the general definition and purpose. However, at the same time, considering the wide range of possible criminal legal influences, they identified a relatively large number of varieties of each type. They considered many nuances but only by listing the varieties of individual types, grounds and rules for their application. Given the variety of criminal legal measures defined in the draft, without a focus on species and particular purpose, it is challenging to clarify the essence of each measure, so it is necessary to take into account the relational approach in the systematisation of criminal legal measures in the further improvement of the draft CC of Ukraine.

In our opinion, in defining the generic concept of criminal legal measures, we should abandon the clear signs of 'restriction of a person's rights' and 'imposition of obligations' since they do not exhaust the essence of criminal legal measures. However, criminal legal measures are a system of various techniques and methods of influence (not only coercive but also incentive) on criminal practices and lawful post-criminal behaviour provided for by criminal law⁹. It would be possible to abandon the definition of an overly broad generic concept altogether, but the specific concepts of measures are subject to mandatory statutory

⁹ Kozachenko, O. V. (2011). Kryminalno-pravovi zakhody: kulturo-antropolohichniy vymir [Criminal and legal measures: cultural and anthropological dimension]. Mykolaiv: Ilion. P.12 [in Ukrainian].

regulation. In the same context, it should be noted that certain sections of Book Three describe the types of criminal law remedies, including Section 3.4, 'Exemption from punishment. Modification of the sentence'. Without indicating the essence of this institution, the authors of the draft CC of Ukraine list the types of Exemption from punishment and the grounds and conditions for their application but refuse to indicate them among the types of criminal law measures in Article 3.1.2. At the same time, the draft law's provisions regulating the Exemption from punishment and its commutation convince us that they are of great importance in criminal law measures, as they have a special impact on the person who committed the criminal offence. Therefore, Ukrainian experts' remarks noted that 'non-punishment of a person who has committed a criminal offence is an alternative way of responding to his/her behaviour, which is carried out within the framework of criminal liability, are understandable. Why is it not a criminal law remedy under Art. 3.1.2?'¹⁰ Perhaps, defending their position of 'non-recognition' of the status of 'means' for other criminal law phenomena with an incentive nature, the draft's authors defined this criminal law definition in Part 1 of Art. 3.1.1.

As for criminal legal means defined in the draft – 'protection of a person, society and the state from criminal offences and other unlawful acts provided for by this Code' – it also, in our opinion, cannot cover all the defined criminal legal means, if we interpret the word 'protection' as an action from 'to protect' – to protect, to guard against something, to prevent some danger¹¹. This purpose is understandable for such measures as punishment, security, criminal records, etc. However, restitution or Compensation is not entirely correct because the specific purpose of these measures is to eliminate the consequences, to restore the state that existed before the commission of a criminal offence or other unlawful act provided for by criminal law, which does not fit into the general purpose of 'protection'.

¹⁰ Vysnovok na proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (kontrolnyi tekst stanom na 30.01.2023) [Opinion on the Draft Criminal Code of Ukraine (control text as of 30.01.2023)] / Vozniuk A., Dudorov A., Zadoya K., Movchan R et al. P. 155. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian]

¹¹ Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh (1979). [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes] / ed. by I. K. Bilodid. Vol. 10: T–F. Kyiv: Naukova Dumka. P. 351 [in Ukrainian].

Therefore, we believe it is advisable to change the general purpose of criminal law remedies to 'restoration of social justice'. Such a goal of a more general nature would unite the local goals of specific types of criminal law remedies.

The formulation in the draft of objective types of criminal legal measures, including the definition of their specific purposes of application, based on the overall goal of achieving social justice, will contribute to a more balanced and orienting further taxonomy of criminal legal measures at lower hierarchical levels. This can also serve as a support in defence against possible criticisms from experts that there is no difference between such types of punishment as 'free labour', 'restriction of freedom of movement' and types of supervisory probation measures such as 'community service', 'home probation arrest', since, despite the common essence of execution, they have different features – the purpose of application, grounds, subjects of application and procedural component, so they have a clear place in the taxonomic system of criminal law measures.

The specific objectives of certain types of criminal legal measures are not reflected in the latest version of the draft. In some articles that define the general rules for applying certain types of criminal legal measures, the authors refer to a single goal formulated in part 2 of Article 3.1.1. For example, in part 3.5.3, "Probation means shall be the minimum necessary and sufficient to achieve the purpose of criminal legal measures and shall be compatible with each other".

While there are certain shortcomings in defining the essential features of criminal legal measures, the draft CC of Ukraine clearly structures the division of criminal legal measures into separate types and subtypes. In addition, a positive aspect is allocating a separate supra-specific category – criminal liability – in the text of the draft (Article 3.1.3). This is a significant step towards further improvement of the taxonomy of criminal legal measures.

The division of the types of criminal legal remedies outlined in Article 3.1.2 of the draft CC of Ukraine into subtypes, given their large number, especially those

that do not relate to punishment, seems quite detailed and logical. The technique used for numbering articles is consistent with the taxonomic approach, considering the hierarchy of categories (ranks). The first digit, 3, indicates the general generic category 'criminal legal means', which is the starting point for all articles in Book 3, 'On Criminal Legal Means and Their Application'; the second digit indicates the serial number of the sections: 3.1, 3.2, 3.3, etc. and mainly corresponds to the category 'type of criminal law means'. There are seven of them: 3.2 – punishment; 3.5 – probation; 3.6 – security measures; 3.7 – restitution and Compensation; 3.8 – confiscation of property and seizure of things; 3.9 – criminal record; 3.11 – criminal law measures against a legal entity. The third digit of the article may indicate a subtype of remedy. For example, 3.2.3 – community service, 3.2.4 – fine; 3.2.5 – restriction of liberty, etc. Those subtypes that are divided into lower-order categories are indicated in the parts of the articles themselves, and further paragraphs may outline unique methods of implementing specific subtypes. For example, security means, which include restrictive means (Art. 3.6.3), are divided into prohibitions (part 2 of this article, paragraphs 1–5 define what kind of prohibitions), restrictions of rights (part 3, paragraphs 1–7 of which specify possible restrictions of rights) and imposition of duties (part 4, where paragraphs 1–2 specify specific duties).

According to this hierarchy, seven types of criminal law measures are divided into subtypes.

Punishment is divided into the following subtypes: basic punishment – community service, fine, restriction of liberty, fixed-term imprisonment, life imprisonment; additional punishment – fine, which is imposed only in addition to restriction of liberty and fixed-term imprisonment¹². We consider it a positive step that the authors of the draft abandoned the previous version of 3.2.1, according to which subtypes of punishment were determined depending on the category of

¹² Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024). [Criminal Code of Ukraine: control text of the draft (as of 01.08.2024)]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].

criminal offence committed by the person: for a felony – a fine, imprisonment for a fixed term and life imprisonment; for a misdemeanour: free work, a fine, restriction of freedom of movement, arrest. This has led to an overlap in the essence of such types of punishment as a monetary penalty and a fine, as pointed out in our monographic study¹³.

The types of criminal law probation measures are listed in Art. 3.5.1 of the project, and they are divided into two groups: the first group – supervisory means of probation, which includes the following obligations: to periodically report for registration to the probation authority; to notify the probation authority of a change of place of residence, work or study; not to travel outside Ukraine, as well as to the temporarily occupied territory of Ukraine without the consent of the probation authority; the second group – social and educational means of probation, which includes the following obligations to carry out the measures envisaged by the probation programme; to find a job on their own or upon referral from the state employment service; to undergo education or vocational training; to undergo treatment for a mental or behavioural disorder due to the use of psychoactive substances or other socially dangerous disease, subject to the consent of the convicted person; to undergo a course of consultations with a psychologist; to provide childcare and upbringing.

The Working Group has taken into account our proposals¹⁴ to change section 3.5 ‘Probation’ to ‘Means of probation’, which is in line with the Working Group's concept of understanding probation measures as a separate type of probation. After all, the essence and purpose of probation is currently broader than a set of measures against a convicted person – it is also the provision of information to the

¹³ Musychenko, O. M. (2024). Informatsiina taksonomichna systema kryminalno-pravovykh zakhodiv [Information taxonomic system of criminal law measures]. *Taksonomiia pravovykh zakhodiv [Taxonomy of Legal Measures]* / ed. by prof. O. Kozachenko. Mykolaiv: Ilyon. P. 450 [in Ukrainian].

¹⁴ Ibid. P. 451.

court characterising the accused in order for the court to decide on the extent of their liability in accordance with the Law of Ukraine ‘On Probation’¹⁵.

The next type – criminal law security measures – includes, firstly, restrictive measures, secondly, compulsory psychiatric care, and thirdly, disclosure of information about a person's conviction.

At the same time, restrictive measures include those related to prohibitions, restrictions on rights, and certain obligations, and parts 2–4 of Article 3.6.3 of the draft CC of Ukraine clearly define their lists.

The types of compulsory psychiatric care include outpatient psychiatric care and placement in a particular institution for inpatient psychiatric care (part 1 of Article 3.6.5).

Publication of information about a person's conviction (Article 3.6.7) is a separate subtype of security measures, which consists of publishing information about a convicted person in the media in cases of committing a crime with a high degree of public danger (5–9 degrees of gravity), as well as specific crimes against sexual freedom and sexual inviolability and corruption or corruption-related crimes. In addition, disclosure means placing information in the relevant Unified State Registers in the latter two cases.

As we can see, there are quite a few subtypes of security measures, but each occupies a specific place in the proposed taxonomic system of criminal legal measures.

Restitution and Compensation is a new type of criminal law remedy for modern national criminal law. However, the historical development of legislation in force in the Ukrainian lands shows similar criminal law measures aimed at restitution and Compensation. For example, composition – the payment of a material ransom as Compensation for the damage caused, which later transformed

¹⁵ Pro probatsiiu: Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 r. № 160-VIII (2015). [On probation: Law of Ukraine of 5 February 2015 №. 160-VIII.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].

into *golovshchyna* – a fine in favour of the injured person¹⁶ in the Old Russian period and the Polish-Lithuanian periods of statehood development. The rudiments of measures aimed at restoring the rights of the injured person are found only in the institute of civil action within criminal proceedings. Of course, this is not enough to achieve the victim's interests. Therefore, the future normative consolidation of this type of measure in criminal law is quite promising.

The draft CC of Ukraine proposes to enshrine restitution in a reasonably broad way: these are the obligations: 1) restoration of the violated personal right of the victim, 2) return to the victim, with his or her consent, of property obtained through the commission of a criminal offence, 3) with the consent of the victim, provision of equivalent property instead of property obtained through the commission of a criminal offence or destroyed or damaged, restoration of property in kind or restoration of the properties of damaged property, or 4) with the consent of the territorial community or the state, restoration or improvement of the condition of a particular territory or public infrastructure (part 2 of Compensation is a monetary compensation for the damage caused. At the same time, restitution and Compensation are applied in cases of criminal offences and other acts provided by criminal law if they violate the victim's rights or cause damage to the victim, community, or state.

The next type of criminal law remedy envisaged by the draft is confiscating property or seizing a thing (section 3.8). In essence, this is a particular criminal law measure that consists in the seizure of items that were misused in the commission of a criminal offence (the objects of a criminal offence, tools, means of committing them, which were intended to finance or materially support a criminal offence or were used as a reward for committing it, are subject to confiscation). The difference between these measures is that confiscation is applied to items belonging to the convicted person on the right of ownership, and seizure is applied

¹⁶ Kozachenko, O. V. (2015). *Kryminalno-pravovi zakhody v Ukraini* [Criminal law measures in Ukraine]. Mykolaiv: Ilyon [in Ukrainian].

to those not on the right of ownership, including those withdrawn from civilian circulation. The draft also clearly defines the possibility, if there are appropriate grounds, to confiscate the equivalent of property, i.e. other converted property and income from it, or a corresponding amount of money.

A criminal record is another criminal law monotypic measure, on the essence of which the Working Group reached a compromise, and which is defined as a means of applying legal restrictions to a convicted person provided for by the criminal and other laws of Ukraine. Given this approach, the purpose of a criminal record coincides with the purpose of punishment. In our opinion, it seems pretty burdensome to apply this measure in the form of restrictions provided for by laws other than the Criminal Code of Ukraine until the conviction is lifted, the right to which a person sentenced to imprisonment for a certain period acquires after the conviction is cancelled and the period equal to the duration of the actual imprisonment has elapsed (Article 3.9.3, part 2, clause 1).

Criminal law measures against a legal entity are provided for in section 3.11 of the Draft Criminal Code of Ukraine. This remedy is a polytypical one – the authors of the draft have identified the following subtypes (part 1 of Art. 3.11. 3): a fine; restriction of support from public finances (consists in the cancellation of previously granted benefits, subsidies, loans, tax advantages, quotas and preferences to a legal entity, as well as a ban on receiving new ones for a period of one to five years); restriction of specific activities (an exhaustive list is established to prohibit certain types of activities of a legal entity: to carry out a specific type of economic activity with the cancellation of the relevant general or special permit (licence, concession) or a specific type of other activity; to carry out certain types of activities; to carry out certain types of activities; to carry out certain types of activities. A separate type is the publication of information on criminal legal remedies against a legal entity, which is used in case of restriction of certain activities, confiscation of property or seizure of things, or liquidation of a legal entity.

As we can see, criminal legal remedies against legal entities constitute a separate subsystem since they also include remedies that occupy a separate place in the taxonomy of criminal legal remedies (confiscation of property of a legal entity or seizure of a thing). However, they have the same grounds, the purpose of the application, and those that can be attributed to security measures, namely restrictive measures such as restriction of certain activities and specific measures such as a fine or liquidation of a legal entity. In our opinion, given that the authors of the draft law have separately identified such a type as confiscation of property or seizure of a thing in the general system of remedies, it is inappropriate to additionally indicate it in the list of remedies against a legal entity, since the only distinguishing feature between confiscation of property or seizure of a thing as a separate type and as a subspecies of remedies against a legal entity is subjective – being in the ownership or actual possession of a particular entity.

Conclusions. Thus, the taxonomic system of criminal law measures defined by the Working Group on the Development of Criminal Law in the draft CC of Ukraine looks entirely coherent and clear, taking into account the proposals made by scholars and practitioners earlier regarding the need to expand the areas of criminal law impact, and thus expand the system of criminal law measures.

In our opinion, the criminal law measures system reflected in the draft CC of Ukraine looks promising. However, even though the defined system looks quite well thought out, a clear hierarchical structure allows us to speak of legal certainty of criminal consequences in case of a criminal offence or an act provided for by criminal law, the lack of essential features, separate purposes of the types of criminal legal measures identified by the members of the Working Group (we define as the relational dimension of the taxonomy) in the draft CC of Ukraine is insufficient for a complete taxonomy, which would allow for further improvement of the system.

REFERENCES

1. Vysnovok na proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (kontrolnyi tekst stanom na 30.01.2023) [Opinion on the Draft Criminal Code of Ukraine (control text as of 30.01.2023)] / Vozniuk A., Dudorov A., Zadoya K., Movchan R et al. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].
2. Kozachenko, O. (2020). Adekvatna terminolohiia – adekvatnist kryminalnoho zakonu [Adequate terminology is the adequacy of the criminal law]. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – 2020: Almanakh naukovykh doslidzhen [The latest criminal law research – 2020: Almanac of scientific research]* / ed. by Professor O. Kozachenko, O. Musychenko. Mykolaiv, 20–28 [in Ukrainian].
3. Kozachenko, O. V. (2011). Kryminalno-pravovi zakhody: kulturo-antropolohichniy vymir [Criminal and legal measures: cultural and anthropological dimension]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian]
4. Kozachenko, O. V. (2019). Shchodo vyznachennia pravovykh naslidkiv vchynennia zlochynu v proekti kryminalnoho zakonu Ukrainy [On determining the legal consequences of committing a crime in the draft criminal law of Ukraine]. *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii, 17–19 zhovt. 2019 r. [Conceptual foundations of the new edition of the Criminal Code of Ukraine: materials of the international scientific and practical conference, 17–19 October 2019]* / ed. by V. Y. Tatsiy, Y. V. Baulin and others. Kharkiv: Pravo, 282–286 [in Ukrainian].
5. Kozachenko, O. V., Musychenko, O. M., Vasylyaka, O. K., & Chornozub, L. V. (2022). Taksonomiia pravovykh zakhodiv. [Taxonomy of legal measures]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». [Prykarpattia legal bulletin. Collection of scientific papers. National University Odesa Law Academy]*. Helvetica Publishing House, Issue №. 5 (46). 13–20. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v5_2022/2.pdf (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].
6. Kontsepsiia reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva [The concept of reforming criminal legislation]. *Veb-sait. Reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva. [Website. Reform of criminal legislation]*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024. [Criminal Code of Ukraine: control text of the draft (as of 01.08.2024)]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (accessed 04.11.2024) [in Ukrainian].
8. Kozachenko, O. V. (2015). Kryminalno-pravovi zakhody v Ukraini [Criminal law measures in Ukraine]. Mykolaiv: Ilyon [in Ukrainian].
9. Musychenko, O. M. (2024). Informatsiina taksonomichna systema kryminalno-pravovykh zakhodiv [Information taxonomic system of criminal law

measures]. *Taksonomiia pravovykh zakhodiv [Taxonomy of Legal Measures]* / ed. by prof. O. Kozachenko. Mykolaiv: Ilyon, 420–460 [in Ukrainian].

10. Ponomarenko, Y. A. (2020). *Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen [General theory of determining the punishability of criminal offences]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

11. Pro probatsiiu: Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 r. № 160-VIII (2015). [On probation: Law of Ukraine of 5 February 2015 №. 160-VIII.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (accessed 04.11.2024). [in Ukrainian].

12. *Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh (1979)*. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes] / ed. by I. K. Bilodid. Vol. 10: T–F. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

13. Kozachenko, O. V., Vasyliaka, O. K., Chornozub, L. V., & Musychenko, O. M. (2020). Taxonomy of compulsory and incentive legal consequences (legal measures) of committing illegal acts. *Cuestiones Politicas*. Vol. 38. №. 67. Especial (2da parte), 151–168. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34688> (accessed 04.11.2024).

Мусиченко О. Систематизація кримінально-правових заходів в проєкті Кримінального кодексу України

У статті крізь призму таксономічного підходу проаналізовано систему кримінально-правових заходів, яка знайшла відображення в проєкті Кримінального кодексу України. Авторка робить висновок про достатню стрункість і чіткість передбаченої в проєкті системи кримінально-правових заходів, що досягається своєрідною юридичною технікою. Розробниками проєкту враховані пропозиції науковців та практиків щодо розширення напрямів кримінально-правового впливу, що дозволило вибудувати логічну і продуману систему кримінально-правових заходів. Вдалим вважає авторка даної роботи розуміння кримінальної відповідальності в проєкті як надвидової категорії, яка охоплює окремі види кримінально-правові заходів, також вважає доцільним і необхідним кроком визначення в проєкті таких видів кримінально-правових заходів як реституція і компенсація. Водночас, авторка вказує на певні недоліки, зокрема, висловлюється стосовно використаного терміна на позначення основного елемента системи – засіб; відсутності в проєкті КК України сутнісних ознак окремих видів кримінально-правових заходів та цілей виділених членами Робочої групи видів кримінально-правових засобів. У статті зроблено висновок, що разом з предикатним підходом, врахування реляційного виміру, який вимагає визначення таксономічних атрибутів, якими визнаються суттєві ознаки окремого виду правового заходу, є необхідним кроком при подальшому удосконаленні систематизації кримінально-правових заходів в проєкті КК

України. Тому усунення відповідних недоліків могло б стати фундаментом для покращення систематики кримінально-правових заходів.

Ключові слова: проєкт Кримінального кодексу України, кримінально-правовий захід, таксономія, систематика, предикатний вимір таксономії, категорії (ранги) таксономії.

УДК: 343.213.5

Олена Гаджук,
доктор філософії

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315461> (у сфері правознавства), адвокат

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ З БЛАНКЕТНИМИ ДИСПОЗИЦІЯМИ І ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ОПОСЕРЕДКОВАНОЇ ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто дискусійні питання кримінально-правових наслідків опосередкованої декриміналізації. Стверджується про наявність трьох наукових підходів щодо розв'язання проблеми зворотної дії законів та інших нормативно-правових актів у разі застосування кримінально-правових норм з бланкетною диспозицією. Враховуючи тривалу дискусію щодо опосередкованої декриміналізації та існування кількох теоретичних підходів до розв'язання цієї проблеми, авторка доходить висновку про доцільність зняття неоднозначності питання на рівні кримінального закону. Привертається увага до залишення юридичної невизначеності цього питання у проєкті нового Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальний закон, зворотна дія кримінального закону, кримінально-правова норма, бланкетна диспозиція, опосередкована декриміналізація, застосування кримінального закону, міжгалузеві зв'язки кримінального права.

Постановка проблеми. Застосування кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями є частиною поняття «застосування кримінального закону».

З теоретичного погляду, «застосування закону є однією з форм реалізації права (поряд з такими, як його дотримання, виконання, використання). Під застосуванням закону звичайно розуміють вирішення конкретної справи на підставі правових норм, “прикладення” загальних положень норми права до конкретних осіб та обставин»¹.

Термінологічний зворот «застосування кримінального закону» (або «застосування закону про кримінальну відповідальність») використовується

¹ Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації. Київ: Атіка, 1999. С. 71–72.

вітчизняним кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством. Наприклад, ч. 4 ст. 3 КК України передбачає: «Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено». В інших положеннях кримінального законодавства таке формулювання – «застосування кримінального закону» – безпосередньо не спостерігається, проте кілька статей (ч. 2 ст. 20, ст. ст. 94 і 95 КК України) містять положення про «застосування примусових заходів медичного характеру»; ч. 4 ст. 49 КК України вказує на можливість «застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі»; ч. 3 ст. 55 КК України пише про «застосування ст. 77 цього Кодексу»; сама ст. 77 КК України має назву «Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням»; ст. 96³ КК України передбачає «застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру».

У кримінальному процесуальному законодавстві про застосування кримінального закону (закону України про кримінальну відповідальність) йдеться у кількох нормах. По-перше, суд апеляційної інстанції змінює вирок у разі «зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення і застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність про менш тяжке кримінальне правопорушення» (п. 2 ч. 1 ст. 408 КПК України). По-друге, неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність розглядається як підстава для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції (п. 4 ч. 1 ст. 409 КПК України). Ознаки поняття неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність розкрито у ст. 413 КПК України. Відповідно до цієї статті неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що тягне за собою скасування або зміну судового рішення, є: 1) незастосування судом закону, який підлягає застосуванню; 2) застосування закону, який не підлягає застосуванню;

- 3) неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту;
- 4) призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність.

Під час застосування кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями іноді трапляється така ситуація – нормативно-правові акти, до яких відсилає диспозиція, можуть зазнати змін. Ці зміни здатні бути такими, що опосередковано криміналізують певні форми поведінки, або ж, навпаки, виключають протиправність певного діяння. Може статися й так, що у момент вчинення кримінально-протиправного діяння поведінка певної особи становить кримінальне правопорушення, але під час розгляду справи у суді або навіть під час відбування покарання після засудження нормативно-правовий акт зазнає змін, які декриміналізують вчинене. На підставі цього виникають питання щодо правильності ухвалення тих чи інших рішень, а також їх теоретичного обґрунтування. Крім зазначеного, відповідні рішення потребують перевірки на предмет правильності застосування кримінального закону.

Описана вище проблема розглядається теоретиками кримінального права на стику бланкетності диспозицій кримінально-правових норм і зворотної дії кримінального закону.

Аналіз останніх досліджень. Питання бланкетних диспозицій кримінально-правових норм розглядалися, зокрема, у працях таких науковців, як Г. Є. Болдарь², В. І. Борисов і М. І. Панов³, О. О. Дудоров⁴,

² Болдарь Г. Є. Бланкетність як форма міжгалузевих зв'язків кримінального права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 176–179.

³ Борисов В. І., Панов М. І. Диспозиція норми кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 149–152.

⁴ Дудоров О. О. Бланкетність у кримінальному праві: проблеми і перспективи. *Вибрані праці з кримінального права*. Луганськ: Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дидоренка, 2010. С. 50–56; Дудоров О. О. Про місце бланкетної диспозиції норми кримінально-правової заборони у конкретизації змісту складу злочину. *Вісник Академії адвокатури*. 2009. Число 1 (14). С. 257–260; Дудоров О. О. Бланкетність і зворотна сила кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 175–180.

З. А. Загиней⁵, В. В. Ліснюк⁶, О. К. Марін⁷, А. А. Музика і Д. С. Азаров⁸, А. А. Музика і С. Р. Багіров⁹, В. О. Навроцький¹⁰, М. І. Панов і Н. Д. Квасневська¹¹, О. В. Ус¹². Особливої уваги заслуговують праці Г. З. Яремко, яка присвятила дисертацію¹³ і монографію¹⁴ вивченню бланкетних диспозицій.

У згаданих працях зачіпається значна кількість проблемних питань, пов'язаних із бланкетними диспозиціями кримінально-правових норм. Особливе значення для нашого дослідження мають праці, в яких розглядаються проблеми зворотної дії закону про кримінальну

⁵ Загиней З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. С. 63, 91–94, 183–184 тощо.

⁶ Ліснюк В. В. Про бланкетний характер диспозиції у ст. 320 Кримінального кодексу України. *Наука і правоохорона*. 2013. № 3. С. 154–162; Ліснюк В. В. Пізнання суб'єкта злочину в аспекті бланкетності кримінально-правових норм (на прикладі ст. 320 КК України). *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовтня 2014 р.)* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 289–292.

⁷ Марін О. К. Зміни у податковому законодавстві та їх вплив на дію Кримінального кодексу України. *Життя і право*. 2004. № 2. С. 69–74; Марін О. К. Ще раз про зворотню дію кримінального закону у часі в аспекті опосередкованої криміналізації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 67. С. 205–212.

⁸ Музика А. А., Азаров Д. С. Проблема бланкетних диспозицій в українській кримінально-правовій доктрині (рецензія на працю Галини Зіновіївни Яремко «Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / За ред. В. О. Навроцького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 432 с.»). *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21–22 вересня 2012 року*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 459–466.

⁹ Музика А. А., Багіров С. Р. Верховенство права і правовий прагматизм як наукові методи дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 98–125; Музика А. А., Багіров С. Р. Бланкетна диспозиція норми кримінального права і ст. 58 Конституції України: є привід для дискусії. Матеріали IV Яценківських читань: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (26 грудня 2023 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2024. С. 39–43.

¹⁰ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальн. посіб. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 64 тощо.

¹¹ Панов М., Квасневська Н. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність. *Право України*. 2010. № 9. С. 47–56; Панов Н. И., Квасневская Н. Д. Уголовно-правовая норма при бланкетной диспозиции закона об уголовной ответственности: понятие и особенности применения. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 113–130; Панов М. І., Квасневська Н. Д. Кримінально-правова норма при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність: поняття і особливості застосування. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.* / Упорядн.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 391–396.

¹² Ус О. В. Кваліфікація злочину, передбаченого бланкетною диспозицією. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Частина 2. С. 179–186.

¹³ Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 408 с.

¹⁴ Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. 432 с.

відповідальність щодо застосування норм з бланкетними диспозиціями. Водночас залишаються остаточно не вирішеними питання про правові наслідки ухвалення рішень, які, по суті, ігнорують явище опосередкованої декриміналізації. Розгляд бланкетних диспозицій в аспекті застосування системного підходу до міжгалузевих зв'язків кримінального права, зокрема крізь призму процесуального положення «неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність», змушує водночас досягнути його матеріально-правову сутність. Отже, **метою** цієї публікації є розкриття взаємозв'язків між кримінальним та іншими галузями права у тих ситуаціях, коли відбувається опосередкована декриміналізація діянь, які раніше (до відповідних змін) охоплювалися змістом норми Особливої частини КК України з бланкетною диспозицією.

Основний зміст. На початку кримінально-правового аналізу бланкетних диспозицій, в аспекті застосування системного підходу до міжгалузевих зв'язків кримінального права, нам потрібно дійти усталеного розуміння поняття бланкетної диспозиції. Для цього звернемося до викладених у вітчизняній кримінально-правовій теорії відповідних позицій.

Розглядаючи поняття бланкетної диспозиції, М. І. Панов і Н. Д. Квасневська зазначають: «*Бланкетна диспозиція* (від фр. blanc – білий, чистий лист з частково виконаним текстом, а в іншій частині призначений додатковому заповненню) – це така частина кримінально-правової норми, зміст якої визначається не тільки законом про кримінальну відповідальність, а й нормами інших законів (не кримінально-правових) чи певними підзаконними нормативно-правовими актами: інструкціями, статутами, стандартами тощо»¹⁵. В енциклопедичній статті щодо диспозиції норми

¹⁵ Панов М. І., Квасневська Н. Д. Кримінально-правова норма при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність: поняття і особливості застосування. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р. / Упорядн.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 393.

кримінального права В. І. Борисов та М. І. Панов викладають аналогічні міркування щодо поняття бланкетної диспозиції¹⁶.

У монографії Г. З. Яремко пропонується таке визначення: «Отже, бланкетна диспозиція в статті Особливої частини КК України – це структурний елемент заборонної кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує окремі ознаки складу злочину, а для їх конкретизації відсилає (прямо чи опосередковано) до приписів інших галузей права, що можуть бути формалізовані у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та правових звичаях, і які виступають додатковою нормативною підставою кримінально-правової кваліфікації»¹⁷. Словосполучення «бланкетна диспозиція в статті Особливої частини КК України» використовується авторкою з огляду на її теоретичну позицію, яка виражена в таких положеннях: «По-друге, необхідно чітко розмежовувати диспозицію в статті Особливої частини КК України та диспозицію кримінально-правової норми, оскільки остання дуже часто виражена не лише у статтях кримінального закону, а й поза його межами»¹⁸.

Уже із наведених підходів до розуміння змісту норм з бланкетними диспозиціями нескладно дійти висновку, що їх застосування перебуває у тісному і неодмінному зв'язку із застосуванням норм інших галузей права, які становлять хоча й додаткову, але необхідну нормативну підставу кримінально-правової кваліфікації.

Про додаткову нормативну підставу кримінально-правової кваліфікації.

У теорії кримінального права підтримується погляд, що і при бланкетних диспозиціях кримінально-правова заборона базується на кримінальному законі. Наприклад, В. О. Навроцький зазначає, що провідну

¹⁶ Борисов В. І., Панов М. І. Диспозиція норми кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 150.

¹⁷ Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 44.

¹⁸ Яремко Г. З. Там само. С. 27.

роль для встановлення всіх компонентів певного складу кримінального правопорушення відіграють нормативні акти тих галузей права, до яких є відсилка у кримінальному законі¹⁹. Водночас науковець підкреслює: «Конкретні умови кримінальної відповідальності визначаються не тільки в кримінальному законі, а і в нормах інших галузей права. Тому кваліфікація неможлива без їхнього використання»²⁰.

Нормативні акти інших галузей права відіграють важливу роль в обґрунтуванні кримінально-правової кваліфікації; це впливає з того, що кримінально-правова норма виражена не лише у статтях закону про кримінальну відповідальність, а й у численних інших нормативно-правових актах. Як зазначає В. О. Навроцький, «у статті кримінального закону законодавець часто не може виключно описати всі ознаки юридичного складу, оскільки вона повинна відзначатися лаконізмом. Водночас задум законодавця повинен бути максимально формалізованим, оскільки, як давно вже відомо, застосуванню підлягає закон, а не мотиви закону, не наміри законодавця. Тому часто окремо взятої статті кримінального закону для кваліфікації недостатньо (наприклад, у разі застосування бланкетних диспозицій, при безпосередній відсилці до комплексу неправових норм, використанні оціночних понять, наявності прогалин у праві). У таких випадках застосовуються додаткові підстави кваліфікації»²¹.

Питання щодо ролі нормативно-правових актів інших галузей у процесі кримінально-правової кваліфікації належить до дискусійних в теорії кримінального права. Одна правова позиція виходить з тези про прямий вплив на кваліфікацію і обов'язковість посилань на конкретні нормативні акти, до яких відсилає бланкетна диспозиція кримінально-правової норми (Н. Ф. Кузнецова, 2000). Представники іншої правової позиції, не

¹⁹ Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ: Атіка, 1999. С. 208.

²⁰ Навроцький В. О. Там само. С. 208.

²¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 60–61.

заперечуючи обов'язковості таких посилань, обстоюють думку, що цих посилань потребує не сама по собі кримінально-правова кваліфікація, а необхідність її обґрунтування в процесуальних документах (О. І. Парог, 2003). Зазначений останнім підхід в українській теорії кримінального права підтримано В. О. Навроцьким²².

У зв'язку з наведеним виникає теоретично цікаве і практично важливе питання: якщо такого посилання на норми інших галузей права бракуватиме в процесуальному документі, то який саме принцип кримінально-правової кваліфікації не дотримано?

Позиція В. О. Навроцького полягає у тому, що «точність кваліфікації не буде досягнута, якщо крім конкретної вказівки на статтю Особливої частини кримінального закону не буде здійснене таке ж конкретне посилання на ті нормативно-правові акти, до яких потрібно звертатися для з'ясування змісту кримінально-правової норми»²³. Отже, йтиметься про порушення принципу точності кримінально-правової кваліфікації.

Проте, на нашу думку, точність кримінально-правової кваліфікації у разі правильного посилання на частину і статтю Особливої частини КК України не порушується – адже буде застосована потрібна норма кримінального закону; відсутність посилань на необхідні нормативно-правові акти іншої галузі права впливає не на саму по собі *точність*, а на *обґрунтованість* кваліфікації. Оскільки ж, відповідно до вищенаведеної позиції В. О. Навроцького, за відсутності зазначених посилань не досягається точність кваліфікації, то потрібно дійти такого висновку – науковець повертається до позиції про прямий вплив на кваліфікацію і обов'язковість посилань на конкретні нормативні акти, до яких відсилає бланкетна диспозиція кримінально-правової норми.

²² Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 80.

²³ Навроцький В. О. Там само. С. 119.

У зв'язку з наведеним виникає гіпотеза, яка виходить за межі предмета цього дослідження – чи не варто запровадити ще один принцип кримінально-правової кваліфікації з умовною назвою *принцип правової обґрунтованості кваліфікації*? Адже застосування додаткових нормативних підстав кримінально-правової кваліфікації впливає з необхідності правового обґрунтування, а воно стосується більшою мірою принципу верховенства права, ніж самого по собі принципу законності кримінально-правової кваліфікації.

Поняття опосередкованої декриміналізації. Повернемося до питання взаємозв'язку криміналізації (декриміналізації) і кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями.

Термін «опосередкована криміналізація» не завжди трапляється у працях, спеціально присвячених питанням криміналізації суспільно небезпечних діянь. Наприклад, у працях Д. О. Балобанової замість терміна «опосередкована криміналізація» застосовується словосполучення «прихована криміналізація». Авторка пише: «Як спосіб криміналізації можна також назвати випадки прийняття, внесення змін і доповнень у нормативно-правові акти інших галузей права, зокрема в ті, до яких відсилають бланкетні диспозиції статей Особливої частини Кримінального кодексу України. Крім того, прикладом такої так званої „прихованої” криміналізації є положення Закону України „Про податок з доходів фізичних осіб”, що встановлює використання для вирішення питань про кваліфікацію діянь у кримінальному та адміністративному законодавстві податкової соціальної пільги у випадках вказівки в законі на неоподатковуваний мінімум доходів громадян»²⁴. Подібні положення містяться і в докторській дисертації Д. О. Балобанової²⁵.

В українській теорії кримінального права термін «опосередкована декриміналізація» актуалізовано у працях О. О. Дудорова. Наприклад, в

²⁴ Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. С. 61.

²⁵ Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права (теоретико-прикладне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. С. 182.

авторефераті докторської дисертації науковець розвиває положення про необхідність приведення у відповідність з ч. 1 ст. 58 Конституції України статті КК про зворотну дію закону в часі з тим, щоб ст. 5 КК охоплювала характерні для кримінально-правових норм із бланкетними диспозиціями випадки опосередкованої (тобто не поєднаної із зміною закону про кримінальну відповідальність) декриміналізації²⁶.

Сутність опосередкованої криміналізації іноді розглядають інші теоретики, особливо в аспекті застосування кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями. У зв'язку з проблемою зміни інших нормативних актів, звернення до яких є необхідним під час застосування кримінально-правових норм з бланкетною диспозицією, у теорії кримінального права склалися кілька теоретичних підходів, представники яких у різній спосіб пропонують розв'язувати цю проблему. Перейдемо до висвітлення цих підходів.

Перший підхід (позитивістський). Суть цього підходу можна викласти у такому реченні: «відповідно до КК, зворотну дію має лише закон про кримінальну відповідальність, а не інші нормативно-правові акти».

Правовою підставою обрання цієї позиції деякі юристи вважають висновок Конституційного Суду України, якого той дійшов у Рішенні від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000, ухваленому в справі про зворотну дію кримінального закону в часі. Конституційний Суд України зазначив, що внаслідок внесення змін до законодавства, до якого відсилає кримінально-правова норма з бланкетною диспозицією, кримінальний закон не матиме зворотної дії в часі²⁷.

²⁶ Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. Див.: Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / Передне слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. С. 23.

²⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19.04.2000 року № 6-рп/2000. Справа № 1-3/2000. Офіційний вісник України. 2000. № 39. С. 77.

Спираються на це Рішення і деякі судді Верховного Суду. Наприклад, у ситуації, коли на момент вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 328 КК України, певні відомості становили державну таємницю, однак на момент внесення відомостей до ЄРДР або ж судового розгляду, у відповідному порядку були виключені із кола інформації, що становить державну таємницю, Суд доходить такого висновку: «Якщо на момент вчинення кримінально караного діяння розголошена інформація була державною таємницею, то подальше виключення її з кола таких відомостей, жодним чином не впливає на кримінально правову оцінку тих діянь, які були вчинені щодо такої інформації в той час, коли вона мала відповідну правову охорону. Такий висновок узгоджується із Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 року (Справа N 1-3/2000)»²⁸.

Певну суперечливість у міркуваннях щодо цього Рішення допускає О. І. Денькович. Ця дослідниця, з одного боку, не погоджується з висновками Конституційного Суду України щодо заперечення процесу декриміналізації, а з іншого – формулює позицію про різні правові наслідки декриміналізації. Зокрема, О. І. Денькович зазначає: «Різниця між декриміналізацією діяння способом внесення змін до КК України та декриміналізацією способом внесення змін до інших нормативних положень, за допомогою яких визначається зміст норми, полягає у наслідках цих процесів. Зокрема, оскільки кримінальний закон (ст. 5 КК) і Конституція (ст. 58) визнають зворотну дію кримінального закону лише у випадку зміни тексту КК України, а не зміни кримінально-правової норми, то декриміналізація без

²⁸ Антонюк Наталія. Чи може йтися про склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 328 КК... URL: <https://www.facebook.com/100010710813967/posts/1892813791085630/> (дата звернення: 10.03.2023). Критичні зауваження щодо такого підходу див.: Музика А. А., Багіров С. Р. Верховенство права і правовий прагматизм як наукові методи дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 109–110.

внесення змін до КК України не має наслідком зворотної дії кримінально-правової норми»²⁹. Тобто авторка визнає, що внесення змін до інших нормативних актів призводить до декриміналізації діяння, але водночас пов'язує зворотню дію кримінального закону лише з тими змінами, які вносяться безпосередньо до нього. По-перше, у ст. 58 Конституції України не йдеться про зворотню дію власне кримінального закону. Там застосовано широкий правовий підхід. По-друге, зазначена позиція О. І. Денькович, за своєю сутністю, є визнанням пріоритету закону над правом. З такою теоретичною позицією складно погодитися, оскільки вона недооцінює важливість верховенства права і пов'язана з контроверсійним сприйняттям авторкою ч. 1 ст. 58 Конституції України, яка передбачає: закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

З позицій філософії права наведений вище підхід є втіленням світоглядного ідеалу юридичної догматики, наслідком чого може бути крайній формалізм відповідних рішень. Це правильно підкреслено у монографії М. І. Козюбри: «Повністю нейтральних до світогляду, «стерильних», соціально-гуманітарних наук не існує. Тим паче це стосується правознавства. Зведення його до «юридичної догматики» означає нехтування у ньому ідеально-духовного та примітивізацію практичного компоненту, що веде в кінцевому підсумку до крайнього формалізму, за якого перевага надається формі, а не змісту»³⁰.

Таким чином, прихильники позитивістського підходу вважають, що за відсутності потрібних змін кримінального закону не може йтися про зворотню дію закону у часі, якщо змін зазнали лише норми іншої галузі права, до якої відсилає кримінально-правова норма з бланкетною

²⁹ Денькович О. І. Тлумачення кримінально-правових норм у рішеннях Конституційного Суду України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. С. 71.

³⁰ Козюбра М. І. Практична філософія права: монографія. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 41.

диспозицією. Провідним аргументом цієї позиції є зміст згаданого вище Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000.

Другий підхід (ґрунтується на розмежуванні закону і правової норми). Ядро цього підходу можна лаконічно сформулювати так: зміна нормативно-правового акта, до якого відсилає бланкетна диспозиція, впливає на зміст кримінального закону; для застосування закон тлумачиться, а тлумачення – це з'ясування внутрішнього змісту кримінально-правової норми, а не лише її зовнішньої форми у вигляді закону.

З аргументацією науковців, які обстоюють перший підхід (щодо неприпустимості зворотної дії кримінального закону) не погоджується Ю. А. Пономаренко. Як переконливе сприймається обґрунтування науковцем того, що висновку про криміналізацію або декриміналізацію за бланкетної диспозиції норми КК потрібно доходити на підставі системного аналізу кримінального закону та норм іншого правового акта, до якого відсилає ця бланкетна диспозиція. На думку Ю. А. Пономаренка, зворотню дію в часі повинен мати будь-який кримінальний закон, що скасовує або пом'якшує кримінальну відповідальність, незалежно від того, відбулося це у зв'язку із зміною його форми, змісту або форми та змісту одночасно³¹.

Прихильниками цього підходу можна визнати М. І. Панова і Н. Д. Квасневську, які зазначають: «При зміні нормативно-правових актів і їх норм, що входять до змісту бланкетних диспозицій, відповідним чином змінюється і зміст закону про кримінальну відповідальність. У випадках, коли змінений таким чином закон про кримінальну відповідальність скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, він згідно з ч. 1 ст. 5 КК України повинен мати зворотню дію у часі»³².

³¹ Пономаренко Ю. До питання про можливість зворотної дії кримінального закону в часі при збільшенні мінімального розміру заробітної плати. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2000. № 9. С. 43–44.

³² Панов М. І., Квасневська Н. Д. Кримінально-правова норма при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність: поняття і особливості застосування. *Теоретичні та прикладні проблеми*

До системного тлумачення міжгалузевої взаємодії правових норм, як теоретичного доводу на користь позиції про можливість зворотної дії кримінального закону у разі опосередкованої декриміналізації діяння, звертаються й інші автори. Наприклад, А. А. Музика і С. Р. Багіров вважають, що представники позитивістського підходу ігнорують системні зв'язки кримінального права з іншими галузями права і штучно перебільшують роль форми кримінального закону над його змістом. На прикладі справи щодо розголошення державної таємниці, коли після початку кримінального провадження за ст. 328 КК України відповідні відомості були згодом виключені з кола тих, що становлять державну таємницю, науковці зазначають: «Річ у тім, що пізнати суть поведінки, яка забороняється кримінальним законом за допомогою норм з бланкетними диспозиціями, можна лише на підставі звернення до змісту іншого нормативного акта, де більш детально описано ознаки цієї поведінки. До моменту виключення відповідних відомостей з обсягу інформації, що становить державну таємницю, розголошення такої інформації дійсно утворювало склад злочину. Проте на момент внесення відомостей до ЄРДР або ж судового розгляду, якщо ці відомості вже були виключені з відповідного переліку інформації, що становить державну таємницю, органи досудового розслідування або суд мають справу з декриміналізованим діянням. Зовнішня оболонка у вигляді відповідної статті кримінального закону, або *форма*, залишається, проте *зміст* норми змінився. Тому й правові наслідки мають визначатися у такий спосіб: кримінальна відповідальність виключається через втрату протиправності у межах тієї галузі права, до змісту якої відсилає кримінально-правова норма з бланкетною диспозицією. Це має призвести до

застосування принципу зворотної дії кримінального закону в часі, оскільки кримінальна відповідальність скасована опосередковано»³³.

Ще раніше, у 2008 р., А. А. Музика разом із співавторами (О. М. Литвак і О. П. Горох) звертався до цього питання. Науковці зазначали: «Положення КК про зворотню дію в часі змін і доповнень, які пом'якшують або іншим чином поліпшують становище особи, стосується й випадків, коли кримінально-правова норма опосередковано наповнюється новим змістом через “трансляцію” відповідною приміткою (наприклад, до ст. ст. 185, 209, 305 КК) змін і доповнень, що вносяться до галузевого законодавства»³⁴.

Підхід щодо розмежування закону і правової норми (і пов'язана з ним можливість опосередкованої декриміналізації) сприймається нами як теоретично обґрунтований; він спирається на пріоритет права над законом, тобто відповідає верховенству права. Проте в ньому приховується певна небезпека для практичних працівників, оскільки під час ухвалення рішення, наприклад, суддею, йому (або їй) доведеться діяти всупереч позиції, викладеній у згаданому вище Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000. Виникає запитання: чи не опиниться тоді суддя у фактичному і юридичному стані невиконання рішення Конституційного Суду України, що загрожує застосуванням ч. 4 ст. 382 КК України?

На нашу думку, підстав для притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання рішення Конституційного Суду України немає. Річ у тім, що сутність будь-якого рішення Конституційного Суду України – це відповідь на питання, чи відповідають певні положення нормативно-правового акта Конституції України. Якщо у рішенні аналізується кримінальне законодавство, яке втратило чинність, і зараз у державі є чинним інший КК, то обґрунтованість подальшого використання

³³ Музика А. А., Багіров С. Р. Верховенство права і правовий прагматизм як наукові методи дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 110.

³⁴ Литвак О. М., Музика А. А., Горох О. П. Закон України від 15 квітня 2008 р. щодо гуманізації кримінальної відповідальності: загальне враження. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві*. Міжнародний симпозіум, 12–13 вересня 2008 р. Тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. Львів, 2008. С. 121–122.

такого рішення є сумнівною. Проведемо аналогію з постановами Пленуму Верховного Суду України. У практиці їх використання є можливим лише у тій частині, яка відповідає чинному кримінальному законодавству.

Теоретичним обґрунтуванням викладеної вище позиції є те, що у загальній теорії права визнається підхід, відповідно до якого інтерпретаційний акт припиняє свою дію у разі його скасування або заміни іншим інтерпретаційним актом, а також у разі припинення дії юридичних актів, положення яких виступали предметом тлумачення³⁵.

Розглядаючи сумнівність ідеї про те, що за жодних обставин неможливо відступати від рішення Конституційного Суду України, О. О. Дудоров слушно підкреслює: «Виокремлю і формальну причину того, чому на це рішення КСУ, яке є обов'язковим для виконання на території України, у досліджуваному аспекті можна і не зважати: КСУ вирішував питання про зворотню дію в часі щодо абзаців другого і третього примітки до ст. 81 КК України 1960 р., а в них, на відміну від примітки до ст. 212 КК 2001 р., фігурував не визначений законом н.м.д.г., а встановлюваний, як правило, підзаконними нормативними актами мінімальний розмір заробітної плати»³⁶.

Істотної критики згадане Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 зазнало з боку О. К. Маріна, який слушно підкреслив у позиції суддів плутанину в термінології, відсутність розрізнення права і закону, а також дискусійне розуміння змісту норми з бланкетною диспозицією. Науковець, зокрема, зазначає: «Помилка, видається, полягає у тому, що бланкетна норма (диспозиція норми) має якийсь загальний зміст. Вона такого змісту не має. Більше того, застосуванню підлягає ні бланкетна диспозиція норми зі «загальним» змістом, ні «словесно документальна форма

³⁵ Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків: Право, 2011. С. 438.

³⁶ Дудоров О. О. Доктринальне і судове тлумачення кримінально-правового поняття «зміна обстановки» (на прикладі злочинного ухилення від оподаткування). *Законодавство України. Науково-практичні коментарі*. 2005. № 6. С. 26–61. Див.: Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / Переднє слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 272–273.

кримінального закону», яка за задумом Конституційного Суду «змін не зазнавала». Застосуванню підлягає кримінально-правова норма, що містить ознаки складу злочину, конкретизовані там, де вони конкретизовані»³⁷.

У Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. зазначено: «Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною. Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим і застосовувати до нього положення ч. 1 ст. 58 Конституції України та ч. 2 ст. 6 Кодексу»³⁸.

Автори цього Рішення стверджують, що кримінальний закон не зазнає змін, яких би змін не зазнавали інші нормативні акти, до яких цей закон відсилає. Послідовне логічне розгортання цієї позиції (зворотну дію має лише змінений кримінальний закон) водночас унеможлиблює застосування кримінального закону й у разі, коли обсяг протиправної поведінки в іншому нормативному акті збільшився – наприклад, додано нові положення до Правил дорожнього руху, якими встановлено додаткові обов'язки водія транспортного засобу. Але ж кримінальний закон не зазнав змін – отже, має застосовуватися з урахуванням лише того обсягу бланкетності в іншому нормативно-правовому акті, який містився на момент набрання чинності цим кримінальним законом. Таким чином, за логікою представників підходу «кримінальний закон не зазнав змін» це означає, що неможливо притягнути до кримінальної відповідальності особу за порушення нових норм, оскільки кримінальний закон не зазнав змін. З цього випливає висновок про

³⁷ Марін О. К. Ще раз про зворотну дію кримінального закону у часі в аспекті опосередкованої криміналізації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 67. С. 209.

³⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19.04.2000 року № 6-рп/2000. Справа № 1-3/2000. Офіційний вісник України. 2000. № 39. С. 77.

необхідність застосування лише того нормативного регулювання (тих нормативних актів, до яких відсилає кримінально-правова норма), яке було в момент набрання чинності кримінальним законом.

Як бачимо, викладене у Рішенні розуміння зміненого кримінального закону у разі норм з бланкетними диспозиціями призводить до абсурдних висновків. Відповідно до погляду на цю проблему А. А. Музики, офіційна позиція Конституційного Суду України в аналізованому рішенні названа науковцем одіозною³⁹. Згідно з думкою О. О. Дудорова, послідовне сприйняття аргументації Конституційного Суду України про визначення злочину виключно законом призводить до висновку про неконституційність існування як таких кримінально-правових норм із бланкетними диспозиціями⁴⁰.

Ще одним підтвердженням спірності позиції, викладеної у Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р., є те, що 7 жовтня 2024 року у справі № 278/1566/21 від неї відступила (в аспекті розуміння поняття «кримінальний закон») Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Спираючись на відповідне рішення ЄСПЛ, Верховний Суд зазначив, зокрема, таке: «Закон № 3886-ІХ, яким унесені зміни до ст. 51 КУпАП, є законом про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність у значенні ст. 5 КК для тих діянь, які до набрання цим Законом чинності вважалися кримінальним правопорушенням, однак після набрання ним чинності підпадають під ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 51 КУпАП. Зміни, внесені Законом № 3886-ІХ, мають зворотну дію в часі»⁴¹. Таким чином, Об'єднана палата вважає, що висновки Конституційного Суду України в цьому рішенні не

³⁹ Музика А. А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія). *Наука і правоохорона*. 2013. № 1 (19). С. 349.

⁴⁰ Дудоров О. О. Бланкетність і зворотна сила кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 176.

⁴¹ Судова влада України: ОП ККС ВС зробила висновок щодо декриміналізації викрадення чужого майна шляхом крадіжки. URL: <https://court.gov.ua/archive/1684693/> (дата звернення: 11.11.2024).

можуть бути застосовані до ситуації, яка виникла у зв'язку з обговорюваною зміною до ст. 51 КУпАП⁴².

Повертаючись до можливої кримінальної відповідальності за невиконання рішення Конституційного Суду України, тепер поставимо питання: чи може існувати юридичний обов'язок дотримуватися рішення, яке ухвалювалося за іншим кримінальним законодавством та колишнім Кримінально-процесуальним кодексом, втратило актуальність та ще й містить теоретично сумнівну правову позицію?

Третій підхід (ґрунтується на врахуванні міжгалузевих зв'язків кримінального права). Представники цього підходу обстоюють позицію, що кримінальний закон для застосування положень про його зворотну дію вимагає зміни саме кримінального закону, а не інших нормативно-правових актів, що унеможливує застосування положень ст. 5 КК України. Тому сприятливе для особи рішення має ухвалюватися за допомогою міжгалузевих зв'язків, тобто у цьому випадку – із застосуванням конституційного ресурсу долання прогалини, передбаченого положеннями ч. 1 ст. 58 Конституції України.

Подібну позицію обстоює, наприклад, А. А. Музика, який критично поставився до думки Є. О. Письменського про необхідність застосування ч. 2 ст. 74 КК України у разі декриміналізації через зміну або скасування законів та інших підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, А. А. Музика аргументує: «Така рекомендація є некоректною. По-перше, у ч. 2 ст. 74 КК України йдеться про усунення караності діяння винятково *законом*. І тому, по-друге, у подібних випадках, відповідно до ч. 3 ст. 8 Конституції України (її норми є нормами прямої дії), має застосовуватися не зазначена норма

⁴² Верховний Суд поставив крапку у питанні, чи відбулася декриміналізація дрібних крадіжок. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/313374-verkhovnyy-sud-postavil-tochku-v-voprose-proizoshla-li-dekriminalizatsiya-melkikh-krazh> (дата звернення: 11.11.2024).

кримінального закону, а ч. 1 ст. 58 Основного Закону України стосовно зворотної дії законів *та інших нормативно-правових актів у часі*⁴³.

О. О. Дудоров також вважає, що попри вагомий вплив на окреслення меж злочинного діяння, інші нормативно-правові акти не можуть визнаватися законом про кримінальну відповідальність, як цього прямо (формально) вимагає чинна редакція ст. 5 КК України⁴⁴. І хоча чинний КК України не містить положень про віднесення до джерел кримінального законодавства інших нормативно-правових актів, що унеможливило б застосування ст. 5 КК України у разі опосередкованої декриміналізації, остаточний висновок про можливість зворотної сили іншого нормативно-правового акта випливає з положень ч. 1 ст. 58 Конституції України.

Отже, загальна позиція науковців цієї групи полягає в такому: у разі опосередкованої криміналізації застосуванню підлягає ч. 1 ст. 58 Конституції України як норма прямої дії.

Легальне врегулювання у Кримінальному кодексі зворотної дії нормативно-правових актів у разі опосередкованої декриміналізації.

Враховуючи розмаїття підходів до поняття і правових наслідків опосередкованої декриміналізації, ми схилиємося до думки про необхідність належного правового врегулювання висвітлених вище дискусійних питань, яке зняло б юридичну невизначеність. Підтримуємо позицію О. О. Дудорова, який акцентує на доречності законодавчого врегулювання можливості застосувати зворотню дію кримінального закону з бланкетною диспозицією при зміні останньої; при цьому науковець правильно підкреслює, що йтися має про зворотню дію не кримінального закону, а зміненої кримінально-правової норми⁴⁵.

⁴³ Музика А. А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія). *Наука і правоохорона*. 2013. № 1 (19). С. 349.

⁴⁴ Дудоров О. О. Бланкетність і зворотна сила кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 178.

⁴⁵ Дудоров О. О. Там само. С. 178.

В теорії кримінального права на сьогодні викладено такі пропозиції щодо легального врегулювання зворотної дії нормативно-правових актів у разі опосередкованої декриміналізації.

Передусім слід згадати проєкт відповідних норм, запропонованих у монографії Г. З. Яремко. На думку вченої, потрібно доповнити ч. 1 ст. 5 КК України таким абзацом: «Закони та підзаконні нормативно-правові акти, до яких відсилають бланкетні диспозиції у статтях Особливої частини цього Кодексу, мають зворотню дію у часі у випадках, якщо у зв'язку з їх прийняттям, зміною чи скасуванням діяння, передбачені статтями Особливої частини цього Кодексу, перестають бути злочинними, пом'якшується кримінальна відповідальність особи або іншим чином поліпшується становище особи»⁴⁶.

Долучився до обговорення цього питання й О. О. Дудоров. Науковець вказав на проблему, яку може потягнути реалізація пропозиції Г. З. Яремко. Вказівка в кримінальному законі і на підзаконні нормативно-правові акти входить у суперечність з положеннями Конституції України: по-перше, ч. 2 ст. 58 Конституції України, згідно з якою лише закон має визнавати діяння правопорушенням; по-друге, з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них. Через ці міркування О. О. Дудоров пропонує у статті 5 КК України замінити поняття «закон про кримінальну відповідальність» на термін «закон»⁴⁷.

Водночас, як правильно зазначає й сам О. О. Дудоров, термін «закон» не охопить підзаконні нормативно-правові акти, до яких передусім відсилають кримінально-правові норми з бланкетними диспозиціями. Тоді випадки опосередкованої декриміналізації будуть, як і раніше, охоплюватися

⁴⁶ Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 164.

⁴⁷ Дудоров О. О. Бланкетність і зворотна сила кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 179.

конституційним приписом про зворотну дію нормативно-правових актів, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи⁴⁸.

За таких обставин виникає запитання: що тоді дають пропоновані зміни, якщо все одно доведеться використовувати положення ч. 1 ст. 58 Конституції України як норми прямої дії? Можливо, було б більш доцільним замінити словосполучення «закон про кримінальну відповідальність» терміном «законодавство»? Так, згідно з тлумаченням, здійсненим Конституційним Судом України у Рішенні від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»), термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні як сукупності законів та інших нормативно-правових актів, що регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права⁴⁹.

Таким чином, поняття «законодавство» або «кримінальне законодавство» включатиме й підзаконні нормативно-правові акти, до яких відсилають кримінально-правові норми з бланкетними диспозиціями. За таких обставин зворотною дією володітиме саме *кримінально-правова норма*, обсяг поняття якої частково охоплюватиметься поняттям «кримінальне законодавство».

Проте не зайвим буде нагадати, що розробники проєкта нового Кримінального кодексу вирішили застосувати іншу термінологію в аспекті зворотної дії положень Кримінального кодексу. У статті 1.3.2. «Зворотна дія Кримінального кодексу в часі» запропоновано такі формулювання (наводимо витяг, загалом стаття містить 5 частин):

⁴⁸ Дудоров О. О. Бланкетність і зворотна сила кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 179.

⁴⁹ Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»): URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> (дата звернення: 08.11.2024).

«Стаття 1.3.2. Зворотна дія Кримінального кодексу в часі

1. Зворотною дією Кримінального кодексу в часі є застосування до особи положень цього Кодексу, що набули чинності після вчинення особою діяння, якщо на підставі раніше чинного закону до неї підлягали застосуванню кримінально-правові засоби.

2. Положення Кримінального кодексу, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, пом'якшено кримінально-правовий засіб або іншим чином поліпшено правовий статус особи, яка вчинила діяння, передбачене Кримінальним кодексом, має зворотну дію в часі»⁵⁰.

Як випливає з наведеного, розробники проєкту застосували поняття «положення Кримінального кодексу», ймовірно, прагнучи зняти суперечності застосування термінів «закон про кримінальну відповідальність», «кримінальний закон» тощо. З одного боку, поняття «положення» є більш широким і, судячи з усього, мало б охопити доволі дискусійні вказівки на типи нормативно-правових актів. Водночас суперечності застосування поняття «положення Кримінального кодексу» продовжують існувати в аспекті опосередкованої декриміналізації. Це відбувається через те, що зміст підзаконних нормативно-правових актів утворюється *положеннями відповідних нормативних актів*, які не охоплюються поняттям «положення Кримінального кодексу». Інакше нам довелося б визнати, що ці підзаконні нормативно-правові акти містять кримінально-правові норми. На жаль, підготовлена авторами нового КК монографія, що згідно з анотацією «присвячена обґрунтуванню передумов розробки, визначенню концептуальних засад та опису основних положень проєкту нового Кримінального кодексу»⁵¹, не містить роз'яснень щодо тлумачення поняття «положення Кримінального кодексу».

⁵⁰ Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 01.08.2024 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 10.11.2024).

⁵¹ Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська

Висновки. Отже, одним із дискусійних питань теорії і практики застосування кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями є визначення правових наслідків опосередкованої декриміналізації. Йдеться про ситуацію, коли вчинене в минулому кримінальне правопорушення вже не є таким, оскільки відбулися зміни у нормативно-правовому акті, до якого відсилає кримінально-правова норма з бланкетною диспозицією.

Нині можна стверджувати про наявність трьох наукових підходів щодо розв'язання цієї проблеми. Представники першого підходу, який ми умовно назвали «позитивістський», вважають, що зміна нормативно-правових актів, до яких відсилає кримінально-правова норма з бланкетною диспозицією, не тягне зворотної дії кримінального закону, оскільки ст. 5 КК України передбачає лише зміни, внесені до кримінального закону, а не до інших нормативно-правових актів. На їхню думку, декриміналізація у такий спосіб не відбувається, тому кримінальне провадження має тривати звичайним шляхом, а особа підлягає кримінальній відповідальності, оскільки її поведінка, на момент вчинення, була кримінально протиправною. Спірність (а то й неприйнятність) цього підходу полягає в тому, що особа підлягає кримінальній відповідальності за діяння, яке у теперішній момент не є кримінально караним.

Другий підхід (ґрунтується на розмежуванні права і закону) утворений позицією науковців, що сприймають кримінальний закон і додаткову нормативну підставу кримінально-правової кваліфікації як елементи єдиного системного об'єкта – кримінально-правової норми. Це дає їм підстави для висновку про можливість зворотної дії кримінально-правової норми, якщо змін зазнала додаткова нормативна підстава кримінально-правової кваліфікації. Дискусійність цього підходу полягає в тому, що ст. 5 КК

України формально передбачає зворотню дію саме *кримінального закону*, а не *кримінально-правової норми*.

Представники третього підходу (ґрунтується на врахуванні міжгалузевих зв'язків кримінального права) погоджуються з опосередкованою декриміналізацією, з тим, що особа не повинна підлягати кримінальній відповідальності за поведінку, яка у теперішній момент не є кримінально протиправною, але рішення щодо цього пропонують ґрунтувати не на ст. 5 КК України, а на ч. 1 ст. 58 Конституції України.

Перспективи подальших розвідок. Враховуючи тривалу дискусію щодо опосередкованої декриміналізації та існування кількох теоретичних підходів до розв'язання проблеми зворотної дії законів і інших нормативно-правових актів у разі застосування кримінально-правових норм з бланкетною диспозицією, було б доречно зняти неоднозначність питання на рівні кримінального закону. Є підстави для висновку, що авторам проєкта КК, які застосували у статті 1.3.2. «Зворотна дія Кримінального кодексу в часі» неоднозначне поняття «положення Кримінального кодексу», поки що не вдалося на рівні нормопроекування розв'язати проблему, яка тривалий час існує у теорії і практиці застосування кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями. Вважаємо, що для дотримання принципу юридичної визначеності термін «положення Кримінального кодексу» потребує роз'яснення у розділі 1.4. «Глосарій» проєкту КК.

Список використаних джерел

1. Антонюк Наталія. Чи може йтися про склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 328 КК. URL: <https://www.facebook.com/100010710813967/posts/1892813791085630/> (дата звернення: 10.03.2023).
2. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права (теоретико-прикладне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. 476 с.
3. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 208 с.

4. Болдарь Г. Є. Бланкетність як форма міжгалузевих зв'язків кримінального права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 176–179.

5. Борисов В. І., Панов М. І. Диспозиція норми кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків: Право, 2017. С. 149–152.

6. Верховний Суд поставив крапку у питанні, чи відбулася декриміналізація дрібних крадіжок. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/313374-verkhovnyy-sud-postavil-tochku-v-voprose-proizoshla-li-dekriminalizatsiya-melkikh-krazh> (дата звернення: 11.11.2024).

7. Денькович О. І. Тлумачення кримінально-правових норм у рішеннях Конституційного Суду України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 271 с.

8. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / Переднє слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 952 с.

9. Дудоров О. О. Бланкетність і зворотна сила кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 175–180.

10. Дудоров О. О. Бланкетність у кримінальному праві: проблеми і перспективи. *Вибрані праці з кримінального права*. Луганськ: Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 50–56.

11. Дудоров О. О. Доктринальне і судове тлумачення кримінально-правового поняття «зміна обстановки» (на прикладі злочинного ухилення від оподаткування). *Законодавство України. Науково-практичні коментарі*. 2005. № 6. С. 26–61.

12. Дудоров О. О. Про місце бланкетної диспозиції норми кримінально-правової заборони у конкретизації змісту складу злочину. *Вісник Академії адвокатури*. 2009. Число 1 (14). С. 257–260.

13. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 34 с.

14. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків: Право, 2011. 584 с.

15. Загинеї З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.

16. Козюбра М. І. Практична філософія права: монографія. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 496 с.

17. Литвак О. М., Музика А. А., Горох О. П. Закон України від 15 квітня 2008 р. щодо гуманізації кримінальної відповідальності: загальне

враження. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозиум, 12–13 вересня 2008 р. Тези і реферати доповідей, тексти повідомлень.* Львів, 2008. С. 121–122.

18. Лісняк В. В. Пізнання суб'єкта злочину в аспекті бланкетності кримінально-правових норм (на прикладі ст. 320 КК України). *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовтня 2014 р.)* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 289–292.

19. Лісняк В. В. Про бланкетний характер диспозиції у ст. 320 Кримінального кодексу України. *Наука і правоохорона.* 2013. № 3. С. 154–162.

20. Марін О. К. Зміни у податковому законодавстві та їх вплив на дію Кримінального кодексу України. *Життя і право.* 2004. № 2. С. 69–74.

21. Марін О. К. Ще раз про зворотню дію кримінального закону у часі в аспекті опосередкованої криміналізації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2018. Вип. 67. С. 205–212.

22. Музика А. А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія). *Наука і правоохорона.* 2013. № 1 (19). С. 343–368.

23. Музика А. А., Азаров Д. С. Проблема бланкетних диспозицій в українській кримінально-правовій доктрині. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21–22 вересня 2012 року.* Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 459–466.

24. Музика А. А., Багіров С. Р. Бланкетна диспозиція норми кримінального права і ст. 58 Конституції України: є привід для дискусії. Матеріали IV Яценківських читань: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (26 грудня 2023 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2024. С. 39–43.

25. Музика А. А., Багіров С. Р. Верховенство права і правовий прагматизм як наукові методи дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2023. Т. 30. № 3. С. 98–125.

26. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальн. посіб. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.

27. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальн. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

28. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ: Атіка, 1999. 464 с.

29. Панов М. І., Квасневська Н. Д. Кримінально-правова норма при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність: поняття і особливості застосування. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / Упорядн.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 391–396.

30. Панов М., Квасневська Н. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність. *Право України*. 2010. № 9. С. 47–56.

31. Панов Н. И., Квасневская Н. Д. Уголовно-правовая норма при бланкетной диспозиции закона об уголовной ответственности: понятие и особенности применения. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 113–130.

32. Пономаренко Ю. До питання про можливість зворотної дії кримінального закону в часі при збільшенні мінімального розміру заробітної плати. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2000. № 9. С. 43–44.

33. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. // За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.

34. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> (дата звернення: 08.11.2024).

35. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі) від 19.04.2000 року № 6-рп/2000. Справа № 1-3/2000. Офіційний вісник України. 2000. № 39. С. 77.

36. Судова влада України: ОП ККС ВС зробила висновок щодо декриміналізації викрадення чужого майна шляхом крадіжки. URL: <https://court.gov.ua/archive/1684693/> (дата звернення: 11.11.2024).

37. Текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на 01.08.2024 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 10.11.2024).

38. Ус О. В. Кваліфікація злочину, передбаченого бланкетною диспозицією. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Частина 2. С. 179–186.

39. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010 408 с.

40. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. 432 с.

REFERENCES

1. Antoniuk, Nataliia. Chy mozhe ytysia pro sklad zlochyну, peredbachenoho ch. 1 st. 328 KK... URL: <https://www.facebook.com/100010710813967/posts/1892813791085630/> [in Ukrainian].

2. Balobanova, D. (2021). Dynamika kryminalnoho prava (teoretyko-prykladne doslidzhennia). *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

3. Balobanova, D. (2007). Teoriiia kryminalizatsii. *PhD thesis*. Odesa [in Ukrainian].

4. Boldar, H. (2014). Blanketnist yak forma mizhhaluzevykh zviazkiv kryminalnoho prava. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 7, 176–179 [in Ukrainian].

5. Borysov, V., Panov, M. (2017). Dyspozytsiia normy kryminalnoho prava. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: Kharkiv: Pravo* [in Ukrainian].

6. Verkhovnyi Sud postaviv krapku u pytanni, chy vidbulasia dekriminalizatsiia dribnykh kradizhok. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/313374-verkhovnyy-sud-postavil-tochku-v-voprose-proizoshla-li-dekriminalizatsiya-melkikh-krazh> [in Ukrainian].

7. Denkovych, O. (2015). Tlumachennia kryminalno-pravovykh norm u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *PhD thesis*. Lviv [in Ukrainian].

8. Dudorov, O. (2010). Vybrani pratsi z kryminalnoho prava. Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].

9. Dudorov, O. (2015). Blanketnist i zvorotna syła kryminalnoho zakonu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, 175–180 [in Ukrainian].

10. Dudorov, O. (2010). Blanketnist u kryminalnomu pravi: problemy i perspektyvy. *Vybrani pratsi z kryminalnoho prava*. Luhansk, 50–56 [in Ukrainian].

11. Dudorov, O. (2005). Doktrynalne i sudove tlumachennia kryminalno-pravovoho poniattia «zmina obstanovky» (na prykladi zlochyнного ukhylennia vid opodatkuвання). *Zakonodavstvo Ukrainy. Naukovo-praktychni komentari*, 6, 26–61 [in Ukrainian].

12. Dudorov, O. (2009). Pro mistse blanketnoi dyspozytsii normy kryminalno-pravovoi zaborony u konkretyzatsii zmistu skladu zlochyну. *Visnyk Akademii advokatury*, 1, 257–260 [in Ukrainian].

13. Dudorov, O. (2007). Problemy kryminalno-pravovoi okhorony systemy opodatkovannia Ukrainy. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

14. Zahalna teoriia derzhavy i prava. (2011). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

15. Zahynei, Z. (2015). Kryminalno-pravova hermenevtyka. Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEk» [in Ukrainian].

16. Koziubra, M. (2024). Praktychna filosofii prava. Kyiv: DUKh I LITERA [in Ukrainian].

17. Lytvak, O., Muzyka, A., & Horokh, O. (2008). Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2008 r. shchodo humanizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti: zahalne vrazhennia. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia. Prohalyny u kryminalnomu zakonodavstvi*. Mizhnarodnyi sympozium, 12–13 veresnia 2008 r. Tezy i referaty dopovidei, teksty povidomlen. Lviv, 121–122 [in Ukrainian].

18. Lisniak, V. (2014). Piznannia subiekta zlochynu v aspekti blanketnosti kryminalno-pravovykh norm (na prykladi st. 320 KK Ukrainy). *Nauka kryminalnogo prava v systemi mizhdystsyplynarnykh zviazkiv: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 9–10 zhovtnia 2014 r.)* Kharkiv, 289–292 [in Ukrainian].

19. Lisniak, V. (2013). Pro blanketnyi kharakter dyspozytsii u st. 320 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. *Nauka i pravookhorona*, 3, 154–162 [in Ukrainian].

20. Marin, O. (2004). Zminy u podatkovomu zakonodavstvi ta yikh vplyv na diiu Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. *Zhyttia i pravo*, 2, 69–74 [in Ukrainian].

21. Marin, O. (2018). Shche raz pro zvorotnu diiu kryminalnogo zakonu u chasi v aspekti oposeredkovanoi kryminalizatsii. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna*. Vyp. 67, 205–212 [in Ukrainian].

22. Muzyka, A. (2013). Vitchyzniane doslidzhennia problem zvilnennia vid pokarannia ta yoho vidbuvannia (netradytsiina retsenziia). *Nauka i pravookhorona*, 1, 343–368 [in Ukrainian].

23. Muzyka, A., Azarov, D. (2012). Problema blanketnykh dyspozytsii v ukrainskii kryminalno-pravovii doktryni. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia: tezy dopovidei ta povidomlen uchasnykiv Mizhnarodnogo sympoziumu*, 21–22 veresnia 2012 roku. Lviv, 459–466 [in Ukrainian].

24. Muzyka, A., Bahirov, S. (2024). Blanketna dyspozytsiia normy kryminalnogo prava i st. 58 Konstytutsii Ukrainy: ye pryvid dlia diskusii. Materialy IV Yatsenkivskykh chytan: 1. Zbirka tez dopovidei uchasnykiv naukovy-praktychnoi konferentsii «*Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: konstytutsiinyi, mizhnarodno-pravovyi ta porivnialno-pravovyi vymiry*», Kyiv, 39–43 [in Ukrainian].

25. Muzyka, A., Bahirov, S. (2023). Verkhovenstvo prava i pravovyi prahmatyzm yak naukovy metody doslidzhennia. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovyykh nauk Ukrainy*, V. 30, 3, 98–125 [in Ukrainian].

26. Navrotskyi, V. (2009). *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

27. Navrotskyi, V. (2006). *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

28. Navrotskyi, V. (1999). *Teoretychni problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

29. Panov, M., Kvasnevska, N. (2012). Kryminalno-pravova norma pry blanketnii dyspozytsii zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist: poniattia i osoblyvosti zastosuvannia. *Teoretychni ta prykladni problemy suchasnoho kryminalnoho prava: materialy II mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Luhansk, 19 – 20 kvitnia 2012 r. Luhansk*, 391–396 [in Ukrainian].

30. Panov, M., Kvasnevska, N. (2010). Kvalifikatsiia zlochyniv pry blanketnii dyspozytsii zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist. *Pravo Ukrainy*, 9, 47–56 [in Ukrainian].

31. Panov, N., Kvasnevskaiia, N. (2016). Uholovno-pravovaia norma pry blanketnoi dyspozytsii zakona ob uholovnoi otvetstvennosti: ponyatye y osobennosti pryimeneniia. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 1, 113–130 [in Russian].

32. Ponomarenko, Yu. (2000). Do pytannia pro mozhlyvist zvorotnoi dii kryminalnoho zakonu v chasi pry zbilshenni minimalnoho rozmiru zarobitnoi platy. *Predprynymatelstvo, khoziaistvo y pravo*, 9, 43–44 [in Ukrainian].

33. Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia (2024). Kyiv: Kompaniia VAITE [in Ukrainian].

34. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Kyivskoi miskoi rady profesiinykh spilok shchodo ofitsiinoho tlumachennia chastyny tretoi statti 21 Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy (sprava pro tlumachennia terminu «zakonodavstvo») vid 9 lypnia 1998 r. № 12-rp/98: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> [in Ukrainian].

35. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 58 Konstytutsii Ukrainy, statei 6, 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro zvorotnu diiu kryminalnoho zakonu v chasi) vid 19.04.2000 roku № 6-rp/2000. Sprava № 1-3/2000. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. (2000), 39, 77 [in Ukrainian].

36. Sudova vlada Ukrainy: OP KKS VS zrobyla vysnovok shchodo dekryminalizatsii vykradennia chuzhoho maina shliakhom kradizhky. URL: <https://court.gov.ua/archive/1684693/> [in Ukrainian].

37. Tekst proiektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy stanom na 01.08.2024 r. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> [in Ukrainian].

38. Us, O. (2018). Kvalifikatsiia zlochynu, peredbachenoho blanketnoiu dyspozytsiieiu. *Pravo i suspilstvo*, 2, Chastyna 2, 179–186 [in Ukrainian].

39. Yaremko, H. (2010). Blanketni dyspozytsii v stattiakh Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *PhD thesis*. Lviv [in Ukrainian].

40. Yaremko, H. (2011). Blanketni dyspozytsii v stattiakh Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Lviv: Lvivskyi derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

Hadzhuk O. Application of criminal law norms with the blanket dispositions and debatable issues of indirect decriminalization

One of the debatable issues in the theory and practice of the application of criminal law norms with the blanket dispositions is the determination of the legal consequences of indirect decriminalization. We are talking about a situation when a criminal offense committed in the past is no longer such, because there have been changes in the legal act to which the criminal law norm with a blanket disposition is referring. At present, it can be asserted that there are three scientific approaches to solving this problem. Representatives of the first approach, which we tentatively called "positivist", believe that the change of legal acts, to which the criminal law norm with a blanket disposition is referring, does not entail the retroactive effect of the criminal statute, since Art. 5 of the Criminal Code of Ukraine only provides for changes made to the criminal statute, not to other legal acts. In their opinion, decriminalization does not occur in this way, therefore, the criminal proceedings should continue in the usual way, and the person is subject to criminal liability, inasmuch as his behavior, at the time of the commission, was criminally illegal. The inadmissibility of this approach lies in the fact that a person is subject to criminal liability for an act that is currently not criminally punishable. The second approach (which is based on the distinction between law and statute) is formed by the position of scientists who perceive the criminal statute and the additional normative ground of the criminal-legal qualification as elements of a single system object – the criminal-legal norm. This is giving them grounds to conclude about the possibility of the retroactive effect of the criminal law norm, if the additional normative ground of the criminal law qualification has undergone changes. The controversy of this approach lies in the fact that Art. 5 of the Criminal Code of Ukraine formally is providing for the retroactive effect of the criminal statute itself, and not of the criminal law norm. Representatives of the third approach (which is based on taking into account the interbranch relations of criminal law) agree with indirect decriminalization, with the fact that a person should not be subject to criminal liability for behavior that is not criminally illegal at the moment, but the decision in this regard is proposed to be based not on Art. 5

of the Criminal Code of Ukraine, and on part 1 Art. 58 of the Constitution of Ukraine. Taking into account the long debate on indirect decriminalization and the existence of several theoretical approaches to solving the problem of the retroactive effect of statutes and other normative legal acts in the case of the application of criminal law norms with a blanket disposition, it would be appropriate to remove the ambiguity of the issue at the level of criminal statute.

Key words: *criminal liability, criminal statute, retroactive effect of a criminal statute, criminal law norm, blanket disposition, indirect decriminalization, application of criminal statute, interbranch relations of criminal law.*

УДК 343.8:477

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.312870>

Ю. А. Пономаренко,

докт. юрид. наук, доц.,

завідувач кафедри кримінального

права Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД ЯК ВИД ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена догматичному аналізу положень про пробаційний нагляд як новий вид покарання за кримінальний правом України. З використанням раніше запропонованого алгоритму дослідження кожного окремого виду покарання, послідовно вивчаються такі характеристики пробаційного нагляду, як: зміст його правообмежень; поняття; розмір; коло осіб, до яких він може бути застосований; особливості встановлення у санкціях; особливості призначення; особливості призначення неповнолітнім; особливості заміни; особливості звільнення від відбування; вплив на погашення і зняття судимості; кримінальна відповідальність за ухилення від відбування.

За результатами проведеного аналізу надано описання кожній з названих характеристик пробаційного нагляду, показано системні зв'язки приписів про цей вид покарання з іншими положеннями КК України. Наголошено на необхідності відмови від використання цього виду покарання в санкціях за тяжкі злочини, а також в санкціях за кримінальні правопорушення, за які не допускається звільнення від відбування покарання з випробуванням. Сформульовані рекомендації для судової практики щодо застосування пробаційного нагляду при його призначенні за одиначне кримінальне правопорушення, а також за сукупністю кримінальних правопорушень чи сукупністю вироків. Описані можливості використання пробаційного нагляду як замінного чи замінюючого покарання з усіх передбачених КК підстав, а також можливості звільнення від його відбування з кожної передбаченої КК підстави. Визначено особливості погашення судимості особами, які відбули покарання у виді пробаційного нагляду. Уперше в літературі досліджена проблематика кримінальної відповідальності за ухилення від відбування пробаційного нагляду, надане тлумачення усім ознакам складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 389 КК.

За результатами проведеного дослідження виявлено й описано низку недоліків законодавства в частині правового регулювання пробаційного нагляду, запропоновані шляхи їх виправлення.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, система покарань, пробаційний нагляд, призначення покарання, звільнення від покарання, заміна покарання.

Постановка проблеми. Питання вдосконалення елементного складу системи покарань протягом майже всього періоду незалежності України є постійно актуальним у кримінально-правовій науці. Серед пропозицій про зміну змісту чи виключення із системи окремих видів покарань, у літературі інколи з'являлися й судження про необхідність доповнення системи новими видами. Більше ніж два десятки років законодавець не дослухався до цих суджень, зберігаючи систему стабільною. І лише 23 серпня 2023 р. був прийнятий закон¹, що набув чинності з 28 березня 2024 р., яким система покарань була доповнена новим елементом – покаранням у виді пробаційного нагляду (ст. 59-1 КК). Відповідно було змінено і низку інших статей Загальної частини, а також санкції багатьох статей його Особливої частини.

Доповнення системи покарань новим елементом породило цілу низку питань правозастосування і вимагало від кримінально-правової науки описання усіх кримінально-правових наслідків цієї новелізації. Варто відзначити, що за відносно нетривалий час після прийняття згаданого закону українські криміналісти відгукнулися на нього вже декількома науковими публікаціями.

Аналіз останніх публікацій. Так, вже за два місяці після прийняття закону на Львівському форумі кримінальної юстиції Д. О. Балобанова піддала критиці пробаційний нагляд через його фактично повну ідентичність з обов'язками, що покладаються на засудженого при звільненні від відбування покарання з випробуванням², а О. В. Євдокімова, окрім того, слушно також звернула увагу й на те, що включення цього виду покарання до низки санкцій статей, що передбачають відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, створює легальну можливість обходу усіх передбачених КК

¹ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n10>.

² Балобанова Д. О. Доцільність впровадження пробаційного нагляду як виду покарання. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26–27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 16–17.

заборон на пом'якшення покарання корупціонерам і йде врозріз з державною антикорупційною стратегією³.

Натомість, К. М. Оробець, загалом, позитивно оцінив появу пробаційного нагляду в системі покарань і висловив судження про те, що це «відповідає напрямку більш повного забезпечення гуманізму, справедливості та інших правових цінностей у межах реалізації державної кримінально-правової політики... Є підстави сподіватися, що пробаційний нагляд у найближчій перспективі стане дійсно ефективною альтернативою покарань, пов'язаних з обмеженням або позбавленням волі, суттєво позначиться на скороченні проявів рецидиву»⁴. Позитивно оцінив доповнення системи покарань цим новим видом і Т. М. Луцький, але він вважає що «було б правильно, якби пробаційний нагляд в системі покарань, був розташований першим у списку, як найменш суворий вид покарання, а не розташовувався у середині системи покарань». На його думку внаслідок впровадження цього виду покарання «в перспективі значно зменшиться кількість застосування ст. 75 КК України» і «в найближчому майбутньому, такий вид покарання як обмеження волі може бути взагалі виключений з переліку покарань»⁵. Я. Ю. Білас, на основі порівняльного аналізу української і литовської моделей пробаційного також висловила низку пропозицій для українського законодавства. Серед них, на мій погляд, є й такі, які підлягають подальшому обговоренню, як-от: щодо перетворення на імперативне повноваження суду призначати соціально-виховні обов'язки в межах цього виду покарання і встановлення можливості умовно-дострокового звільнення від нього, так і відверто спірні: передбачити в КК України «право посадових осіб органів

³ Євдокімова О. В. Проблеми удосконалення видів покарань в умовах воєнного стану. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26–27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 111–114.

⁴ Оробець К. М. Пробаційний нагляд – новий вид покарання в Україні: аналіз законодавчої реформи як напрямку кримінально-правової політики з точки зору аксіологічного підходу. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*. 2023. № 11 (17). С. 660.

⁵ Луцький Т. М. Пробаційний нагляд в системі покарань Кримінального кодексу України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 4 (74). С. 77, 78.

пробації поряд з судом на власний розсуд встановлювати перелік обов'язків, що покладаються на засудженого при застосуванні щодо нього покарання у виді пробаційного нагляду»⁶.

Загалом же, вивчення перших публікацій стосовно пробаційного нагляду свідчить, що їх автори, переважно, оцінюють обґрунтованість появи цього виду покарання у законі та прогнозують перспективи його застосування судами. Дослідження кримінально-правових властивостей пробаційного нагляду тільки починається⁷, а тому потребує свого системного розвитку і продовження. З мого погляду, це може бути здійснене із застосуванням алгоритму дослідження окремого виду покарання, що був запропонований мною ще 2009 року⁸, і після того знайшов певну підтримку та розвиток у наукових дослідженнях⁹.

Метою статті, з огляду на викладене, є визначення кримінально-правових властивостей покарання у виді пробаційного нагляду.

Виклад основного матеріалу здійснюється у послідовності описання властивостей окремого виду покарання.

Зміст правообмежень пробаційного нагляду складається з двох блоків: обов'язкових правообмежень і факультативних правообмежень. Обов'язкові правообмеження визначені ч. 2 ст. 59-1 КК і складаються з трьох обов'язків; факультативні правообмеження передбачені ч. 3 тієї ж статті і становлять собою п'ять обов'язків. У літературі багаторазово й слушно наголошувалося

⁶ Білас Я. Ю. Пробаційний нагляд: новий вид основного покарання в Україні V. неновий вид основного покарання в Латвійській Республіці. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 255.

⁷ Див., наприклад: Євдокімова О. В. Деякі проблемні питання пробаційного нагляду як виду покарання. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 23 листоп. 2023 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 84–87; Оробець К. М. Покарання у виді пробаційного нагляду: особливості призначення та виконання. *Наука і техніка сьогодні. (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)*. 2024. № 1 (29). С. 147–160 та ін.

⁸ Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монографія. Харків: ФІНН, 2009. С. 31–43.

⁹ Див., наприклад: В'юнник М. В. Спеціальні види покарань за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 20 с.; Новікова К. А. Обмеження волі як вид покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 20 с.

на істотному збігу цих правообмежень з тими, які становлять випробування, що застосовується при умовному звільненні від відбування покарання (ст. 76 КК). Порівняння переліків обов'язків, що закріплені частинами 2 і 3 ст. 59-1 КК, з одного боку, і передбачені частинами 1 і 3 ст. 76 КК, з іншого, свідчить лише про такі відмінності між ними:

1) обов'язок не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації для пробаційного нагляду є *обов'язковим*, а для випробування – *факультативним*. Вочевидь, це спрямоване на посилення карального змісту пробаційного нагляду порівняно з випробуванням;

2) обов'язки використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою є *новими і обов'язковими* для пробаційного нагляду, вони не передбачені у змісті випробування. Думається, що і цим законодавець також мав на меті посилити каральний зміст пробаційного нагляду;

3) натомість, обов'язок попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого є *факультативним* для випробування, проте *не передбачений* у змісті пробаційного нагляду. Мабуть, законодавець вважав, що у змісті покарання не місце таким обов'язкам, які мають суто приватно-правовий характер;

4) обов'язок дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля є *факультативним* в обох випадках, але в змісті пробаційного нагляду законодавець *змінив його розташування*: поставив на друге в переліку, тоді як у випробуванні він знаходиться на останньому шостому. Можливо, це є свідченням переоцінки законодавцем ступеня суворості цього обов'язку і спонуканням судів до більш частого його застосування;

5) у змісті обов'язку, передбаченого п. 3 ч. 3 ст. 59-1 КК, порівняно з аналогічним, що передбачений п. 3 ч. 3 ст. 76 КК, після слів «якщо йому буде

запропоновано» вилучено слово «відповідну». Таким чином, особа, яка засуджена до пробаційного нагляду, зобов'язана працевлаштуватися, навіть якщо їй буде запропонована *невідповідна* посада (робота), тоді як особа, яка знаходиться на випробуванні, зобов'язана працевлаштуватися, лише якщо їй запропоновано *відповідну* посаду (роботу);

б) обов'язок пройти курс лікування, який при випробуванні може стосуватися лише розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, при пробаційному нагляді *може також стосуватися й наркотичної чи алкогольної залежності*;

7) появу слова «свого» в обов'язку засудженого до пробаційного нагляду повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання, слід вважати редакційною правкою, яка не тягне за собою змістовних змін закону. Не викликає сумнівів, що й особа, яка знаходиться на випробуванні, зобов'язана повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну саме свого місця проживання, роботи або навчання.

Загалом, правообмеження пробаційного нагляду полягають у тому, що на особу, яка не обмежена в праві на особисту свободу, покладаються чи можуть бути покладені обов'язки, які стосуються:

- 1) обмеження її свободи пересування (п. 3 ч. 2, п. 1 і 2 ч. 3 ст. 59-1 КК);
- 2) контролю за її місцем перебування і поведінкою (п. 1 і 2 ч. 2, п. 1 ч. 3 ст. 59-1 КК);
- 3) обмеження на вчинення соціально неприйнятних актів (п. 2 ч. 3 ст. 59-1 КК);
- 4) зобов'язування вчинення актів, корисних для суспільства і самої особи (п. 2, 3, 4 і 5 ч. 3 ст. 59-1 КК).

При цьому, обмеження свободи пересування належить як до обов'язкових правообмежень, так і до тих з факультативних, які розміщені

законодавцем у перших пунктах ч. 3 ст. 59-1 КК, що є певним орієнтиром судам щодо необхідності їх застосування. Тісно пов'язаними з цими обмеженням і похідними від них є обов'язки, які стосуються контролю за місцем перебування і поведінкою засудженого, два з яких також є обов'язковими, а третій – хоч і факультативним, але також настільки значимим, що законодавець не тільки вмістив його у п. 1 ч. 3 ст. 59-1 КК, а ще й визначив особливості його застосування в окремому (останньому) абзаці цієї частини. Обов'язки щодо обмеження вчинення соціально неприйнятних актів та зобов'язування вчинення суспільно чи особисто корисних актів є виключно факультативними і спрямовуються на формування позитивних змін у поведінці засудженої особи.

Такий набір правообмежень за усталеною практикою Європейського Суду з прав людини¹⁰ властивий видам покарань, які обмежують особу в реалізації права на свободу пересування (ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції), але не права на особисту свободу (ст. 5 Конвенції)¹¹. Тому пробаційний нагляд належить саме до покарань, які обмежують особу в реалізації її права на свободу пересування¹² і в такій якості може розглядатися як прообраз нової моделі обмеження свободи, не пов'язаного з ізоляцією особи від суспільства¹³.

Поняття цього виду покарання визначене в ч. 1 ст. 59-1 КК, згідно якої пробаційний нагляд «полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства». В цілому, воно достатньо точно відображає викладені вище правообмеження, що належать до змісту цього виду покарання. Беручи його за основу та ґрунтуючись на

¹⁰ Див.: Case of Guzzardi v. Italy (Application no. 7367/76): judgment, 6 November 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498>; Case of De Tommaso v. Italy (Application no. 43395/09): judgment, 23 February 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171804>.

¹¹ Детальніше див.: Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень. Харків: Право, 2020. С. 431–433, 482–484.

¹² Там само. С. 485–493.

¹³ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В. та ін. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. С. 130–131.

методологічно виправданому способі визначення через рід і видову відмінність, *пробаційний нагляд може бути визначений як вид покарання, який полягає в обмеженні права на свободу пересування засудженого і може бути пов'язаний з покладенням на нього обов'язків, спрямованих на формування позитивних змін у його поведінці.*

Розмір цього виду покарання визначений ч. 4 ст. 59-1 КК, відповідно до якої «пробаційний нагляд призначається на строк від одного до п'яти років». Це загальні межі для цього виду покарання, вихід за які не допускається в жодному разі, у тому числі у випадках призначення його за:

- 1) одиничне кримінальне правопорушення в межах санкції;
- 2) одиничне кримінальне правопорушення із застосуванням ст. 69 КК;
- 3) сукупністю кримінальних правопорушень чи сукупністю вироків.

Єдиний виняток з цього загального правила встановлений ч. 2 ст. 101 КК, відповідно до якої неповнолітнім пробаційний нагляд призначається на строк від 1 до 2 років, про що детальніше йтиметься нижче.

Крім того, вихід за ці межі заборонений і законодавцеві, який не може в санкціях статей Особливої частини передбачити пробаційний нагляд на строк менше 1 або більше 5 років.

Особливістю цього виду покарання є те, що для одного з його правообмежень законодавець встановив спеціальний (скорочений) строк застосування. Відповідно до абз. 7 ч. 3 ст. 59-1 КК «Обов'язок використовувати електронний засіб контролю і нагляду встановлюється судом на строк від одного місяця до одного року». Системне тлумачення цього припису разом з п. 1 ч. 3 і ч. 4 ст. 59-1 КК дає підстави для таких висновків:

- 1) обов'язки *використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою*, хоч і передбачені одним пунктом ч. 3 ст. 59-1 КК і з'єднані сполучним сполучником «та», проте є самостійними і можуть призначатися як разом, так і окремо – один без іншого;
- 2) тільки для обов'язку *використовувати електронний засіб контролю і*

нагляду судом має бути визначений окремий (спеціальний) строк його застосування в межах від 1 міс. до 1 р.; обов'язок *проживати за вказаною у рішенні суду адресою* застосовується на увесь призначений судом строк пробаційного нагляду;

3) виконання обов'язку *використовувати електронний засіб контролю і нагляду* може починатися як із загальним початком виконання пробаційного нагляду, так і пізніше, з часу, визначеного судом. Проте, у будь-якому разі, має закінчитися не пізніше закінчення загального строку виконання цього виду покарання;

4) виконання обов'язку *використовувати електронний засіб контролю і нагляду* має бути безперервним протягом усього визначеного для нього строку; переривання строку виконання цього обов'язку і сумування окремих відрізків його виконання законом не передбачено;

5) тривалість виконання обов'язку *використовувати електронний засіб контролю і нагляду* має визначатися судом у певній цілій кількості місяців (ст. 73 КК).

Коло осіб, до яких може бути застосований пробаційний нагляд, у законі не обмежене жодними фізичними, демографічними, соціальними чи іншими характеристиками. Єдине обмеження міститься лише в ч. 5 ст. 59-1 КК, згідно якої «пробаційний нагляд не призначається особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили кримінальне правопорушення». Таким чином, цей вид покарання належить до загальних з єдиним згаданим обмеженням у застосуванні.

Особливості встановлення в санкціях для цього виду покарання в статтях Загальної частини не визначені, тому законодавець, загалом міг би передбачити його в будь-якій санкції статті Особливої частини, незалежно ні від родового об'єкта кримінального правопорушення, ні від форми вини, з якою воно вчиняється, ні від будь-яких інших його характеристик. Водночас,

врахування загальних правил побудови санкцій¹⁴ унеможлиблює встановлення цього виду покарання в санкціях за тяжкі чи особливо тяжкі злочини і вимагає дуже зваженого підходу до його встановлення в санкціях за нетяжкі злочини, особливо ті, за які передбачене позбавлення волі на строк понад 2 роки. Окрім того, змістовна близькість пробаційного нагляду з випробуванням має унеможливлювати встановлення цього виду покарання в санкціях за ті кримінальні правопорушення, за які забороняється звільнення від відбування покарання з випробуванням¹⁵. На жаль, фактичний стан пеналізації пробаційним наглядом свідчить про низку законодавчих недоліків у цій частині.

Так, станом на 30.09.2024 пробаційний нагляд як вид покарання передбачений у 171 санкції статей Особливої частини, що становить 17,77 % від їхньої загальної кількості (962). Із них 108 (63,16 %) – це санкції за кримінальні проступки; 24 (14,04 %) – санкції за нетяжкі злочини, в яких передбачений або штраф у сумі понад 3.000 н. м. д. г., або позбавлення волі на строк до 2 років; 38 (22,22 %) – санкції за нетяжкі злочини, в яких передбачене позбавлення волі на строк понад 2 роки. Єдиним тяжким злочином, у санкції за який передбачений пробаційний нагляд, є умисне одержання доступу до дитячої порнографії, яке згідно ч. 1 ст. 301-1 КК карається пробаційним наглядом на строк до 5 років або обмеженням волі на той самий строк, або позбавленням волі на строк від 2 до 6 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років. Вважаю, що законодавцеві слід або замислитися над уточненням ступеня тяжкості цього кримінального правопорушення, або виключити пробаційний нагляд з його санкції. З тих же міркувань мають бути критично переосмислені і ті санкції, де пробаційний нагляд є альтернативним до позбавлення волі на строк до 3-х, 4-

¹⁴ Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень. Харків: Право, 2020. С. 560–564.

¹⁵ Євдокімова О. В. Проблеми удосконалення видів покарань в умовах воєнного стану. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26–27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 111–114.

х чи 5-ти років.

Крім того, пробаційний нагляд також встановлений і в низці санкцій за кримінальні правопорушення, за які відповідно до ч. 1 ст. 75 КК не допускається звільнення від відбування покарання з випробуванням, а саме: за кримінальні правопорушення, що передбачені ч. 2 ст. 320, ч. 1 і 3 ст. 357 КК, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 364-1, ч. 1 ст. 368, ч. 3 ст. 368-3, ч. 3 ст. 368-4 КК. Слід погодитися з О. В. Євдокімовою, яка назвала таку пеналізацію порушенням декларованого законодавцем курсу на посилення протидії корупції і завуальованою спробою допустити уникнення службовими особами – корупціонерами реального позбавлення волі¹⁶. Тому з санкцій цих статей пробаційний нагляд має бути безумовно і якнайшвидше виключений.

Особливості призначення пробаційного нагляду в законі не передбачені, тому на нього поширюються виключно загальні положення щодо правил призначення будь-якого виду покарання (ст. 64–72 КК). Зокрема, цей вид покарання може бути призначений засудженому в одному з двох випадків:

- 1) якщо він передбачений у санкції статті Особливої частини КК;
- 2) якщо в санкції статті Особливої частини КК передбачені виключно більш суворі види покарання (арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк), – як більш м'який вид покарання на підставі ч. 1 ст. 69 КК.

У переважній більшості санкцій мінімальний строк пробаційного нагляду не вказаний, тому суд призначає його на строк від 1 року (ч. 4 ст. 59-1 КК) до максимуму, встановленого в санкції. В тих восьми санкціях, де мінімальний строк пробаційного нагляду встановлений на рівні 2 або 3 років (ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ч. 2 ст. 182, ч. 2 ст. 185, ст. 250, ч. 2 ст. 263, ч. 3 ст. 368-4, ч. 3 ст. 387 КК), суд повноважний або призначити цей вид покарання в межах

¹⁶ Євдокімова О. В. Проблеми удосконалення видів покарань в умовах воєнного стану. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26–27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 113–114.

санкції, або на підставі ч. 1 ст. 69 КК призначити його нижче від найнижчої межі, але не нижче 1 року.

Призначаючи пробаційний нагляд, суд зобов'язаний застосування усі обов'язки, встановлені ч. 2 ст. 59-1 КК, і має право або не застосувати обов'язки, передбачені ч. 3 цієї ж статті, або ж застосувати будь-яку їх кількість і в будь-якому поєднанні. При цьому слід мати на увазі, що пунктами 1, 2, 3 і 5 ч. 3 ст. 59-1 КК передбачені такі обов'язки, які допускають варіативність їх змісту. Тому суд повинен у вирокі точно вказати, які саме елементи змісту кожного обов'язку, передбаченого названими пунктами, він покладає на засудженого. При застосуванні обов'язку, передбаченого п. 4 ч. 3 ст. 59-1 КК, суд повинен вказати вид пробаційної програми, заходи якої має виконати засуджений.

Зміна під час відбування цього виду покарання обов'язків, що покладені на засудженого, можлива лише з підстав, передбачених п. 5 або 6 ч. 2 ст. 49-1 КВК. Водночас, у ст. 537 КПК законодавець не передбачив пункту, який давав би суду повноваження здійснювати таку зміну (подібно до повноваження, передбаченого п. 13-3 ч. 1 названої статті). Навряд чи суди будуть для таких випадків використовувати п. 14 ч. 1 ст. 537 КПК, тому зміна обов'язків у цьому виді покарання може стати такою ж мертвонародженою, як і продовження судом обмежувальних заходів (ч. 3 ст. 91-1 КК), для якого також не знайшлося окремого пункту в ст. 537 КПК.

Встановлена в ч. 5 ст. 59-1 КК заборона призначати пробаційний нагляд «особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили кримінальне правопорушення», не тільки поширюється на ті випадки, коли цей вид покарання передбачений у санкції статті Особливої частини, за якою засуджується особа, але й блокує можливість призначення таким особам цього виду покарання як більш м'якого на підставі ст. 69 КК. В окремих випадках ця заборона може призводити до неможливості призначення особі будь-якого передбаченого санкцією виду покарання. Наприклад, якщо неповнолітній,

відбуваючи раніше призначений йому пробаційний нагляд, вчинить погрозу вбивством (ч. 1 ст. 129 КК), то з двох видів основних покарань, передбачених у санкції, жоден не може бути йому призначений:

- 1) пробаційний нагляд – через заборону, встановлену в ч. 5 ст. 59-1 КК;
- 2) обмеження свободи – через незастосовність до неповнолітніх (ч. 3 ст. 61, ч. 1 ст. 98 КК).

У таких випадках суди повинні діяти відповідно до правила, закріпленого в абз. 7 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003¹⁷.

При призначенні пробаційного нагляду за сукупністю кримінальних правопорушень чи сукупністю вироків він може поглинутий більш суворими видами покарань або складений з ними. В останньому випадку пробаційний нагляд має бути переведений в більш суворий вид покарання (в арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк – з розрахунку 2 дні до 1 дня; в обмеження волі – з розрахунку 1 день до 1 дня). Водночас, ч. 1 ст. 72 КК не встановлює співвідношення пробаційного нагляду з менш суворими покараннями. Тому якщо пробаційний нагляд виявиться найбільш суворим основним видом покарання з числа тих, що призначені за одиничні кримінальні правопорушення при сукупності кримінальних правопорушень чи сукупності вироків, то інші менш суворі види покарання мають бути поглинуті ним. У зв'язку із цим положення ч. 4 ст. 71 КК щодо можливості поглинення покарань при сукупності вироків тільки у разі, коли найсуворіший вид покарання призначений у максимальному розмірі, має бути витлумачене так, що до цього найсуворішого виду покарання не може бути доданий ні один день або з огляду на те, що дійсно досягнуто його максимальної межі, або у зв'язку із тим, що більш м'який вид покарання не може бути перерахований у цей більш суворий

¹⁷ Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленум Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.

у зв'язку з відсутністю відповідних положень у ч. 1 ст. 72 КК. Тільки штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що призначені у названих випадках як основні покарання, у разі, якщо суд не знайде за можливе поглинути їх пробаційним наглядом, можуть бути обернені до самостійного виконання разом із ним.

Особливості призначення неповнолітнім. Пробаційний нагляд замінив собою арешт в переліку покарань, які застосовуються до неповнолітніх. Відповідно до ч. 1 ст. 101 КК він може бути призначений неповнолітньому незалежно ні від його віку, ні від будь-яких інших обставин. Таким чином, пробаційний нагляд став третім основним видом покарання, який підлягає застосуванню до неповнолітніх віком від 14 до 16 р., і входить до п'ятірки тих, які застосовуються до неновітніх віком від 16 до 18 р. Обом цим віковим підгрупам неповнолітніх пробаційний нагляд, відповідно до ч. 2 ст. 102 КК, може бути призначений на строк від 1 до 2 років. Це стосується у тому числі й згаданих вище 8 випадків, коли в санкції статті Особливої частини визначений мінімальний строк цього виду покарання на рівні 2 або 3 років. При призначенні покарання неповнолітньому на підставі таких санкцій строк пробаційного нагляду має визначатися в межах до 2-х років, при чому без посилення на ст. 69 КК. У цьому разі підставою призначення покарання нижче нижньої межі буде п. 2 ч. 1 ст. 65 КК, який вимагає від суду враховувати при призначенні покарання не лише межі санкції, а й положення Загальної частини.

Максимальний дворічний строк пробаційного нагляду для неповнолітніх поширюється як на випадки призначення його за одичне кримінальне правопорушення, так і випадки призначення його як остаточного за сукупністю кримінальних правопорушень або сукупністю вироків.

Особливості заміни, тобто використання пробаційного нагляду як замінюваного або замінюючого покарання законом не визначені. Тому питання про використання його в одній чи іншій з цих якостей має вирішуватися

виключно на основі загальних приписів.

Зокрема, *пробаційний нагляд може бути замінений іншим видом покарання* виключно з однієї загальної підстави – при зворотній дії в часі кримінального закону, який пом'якшує кримінальну відповідальність (ч. 3 ст. 74 КК) – якщо такий закон за кримінальне правопорушення, за яке особа засуджена до пробаційного нагляду, в якості найбільш суворого передбачає більш м'який вид покарання.

Натомість, *пробаційний нагляд не може бути замінений іншим видом покарання* з інших загальних підстав, а саме:

1) ст. 82 КК – заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням;

2) ч. 4 ст. 83 КК – заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням вагітним жінкам і жінкам, що народили дитину.

У той же час, *інший вид покарання може бути замінений пробаційним наглядом* з усіх трьох вище згаданих загальних підстав, а саме:

1) ч. 3 ст. 74 КК – при зворотній дії в часі закону, який в якості найбільш суворого основного покарання, який підлягає застосуванню до особи, передбачає пробаційний нагляд;

2) ст. 82 КК – при заміні невідбутої частини покарання (обмеження волі або позбавлення волі на певний строк) іншим більш м'яким видом покарання;

3) ч. 4 ст. 83 КК – при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням вагітній жінці або жінці, що народила дитину, у випадку смерті дитини або досягнення нею 3-річного віку.

Особливості звільнення від відбування пробаційного нагляду законодавством також не встановлені. Тому щодо цього виду покарання можуть застосовуватися тільки загальні підстави звільнення від покарання. Зокрема, *особа, яка засуджена до пробаційного нагляду, може бути звільнена від відбування цього виду покарання* з таких загальних підстав:

1) ч. 2 ст. 74 КК – у зв'язку з декриміналізацією вчиненого нею діяння;

2) ч. 3 ст. 74 КК – у зв'язку з відбуттям частини покарання, що перевищує санкцію нового більш м'якого закону;

3) п. 1 ч. 2 ст. 80 КК – у зв'язку із закінченням строку давності виконання обвинувального вироку (2 р.). Такий само 2-річний строк давності виконання обвинувального вироку встановлено й для неповнолітніх, засуджених до цього виду покарання (п. 1 ч. 3 ст. 106 КК);

4) ч. 1 ст. 84 КК – у зв'язку із психічною хворобою, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними;

5) ч. 2 ст. 84 КК – у зв'язку з іншою тяжкою хворобою, що перешкоджає відбуванню покарання;

6) ст. 86 КК – на підставі закону про амністію;

7) ст. 87 КК – на підставі акту про помилування.

Натомість, *засуджений до пробаційного нагляду не може бути звільнений від відбування цього виду покарання з таких загальних підстав:*

1) ст. 75 КК – з випробуванням;

2) ст. 79 КК – з випробуванням вагітної жінки або жінки, що має дитину віком до семи років;

3) ст. 81 КК – умовно-достроково;

4) ст. 81-1 КК – умовно-достроково для проходження військової служби;

5) ст. 83 КК – у зв'язку з виявленням вагітності або народженням дитини під час відбування покарання;

6) ст. 84-1 КК – у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого;

7) ст. 104 КК – з випробуванням неповнолітнього;

8) ст. 107 КК – умовно-достроково неповнолітнього.

Вплив на погашення і зняття судимості цього виду покарання є таким же, як і в інших видів покарань, що не є штрафом чи позбавленням волі. Водночас, вид кримінального правопорушення, за яке було призначено пробаційний нагляд, та вік особи на час його вчинення, впливають на

визначення моменту погашення судимості. Зокрема:

1) якщо цей вид покарання було призначено *повнолітній особі за кримінальний проступок*, то вона вважатиметься судимою протягом усього строку його відбування; якщо строк додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю перевищуватиме строк пробаційного нагляду (див. ч. 3 ст. 55 КК), – то й протягом строку цього додаткового покарання; судимість такої особи буде погашена з моменту повного відбуття і основного, і додаткового покарання (п. 2-1 ст. 89 КК);

2) якщо цей вид покарання було призначено *повнолітній особі за злочин будь-якої категорії тяжкості*, то судимість такої особи буде погашена через 1 рік з дня відбуття нею і основного, і додаткового покарання (п. 5 ст. 89 КК);

3) якщо цей вид покарання було призначено *особі за кримінальне правопорушення, вчинене нею до досягнення повноліття*, то незалежно від виду цього кримінального правопорушення судимість такої особи буде погашена з дня відбуття нею і основного, і додаткового покарання (п. 1 ч. 2 ст. 108 КК).

Зняття судимості з осіб, які відбули покарання у виді пробаційного нагляду, ст. 91 і ч. 3 ст. 108 КК не передбачене.

Відповідальність за ухилення від відбування пробаційного нагляду встановлена ч. 3 ст. 389 КК, відповідно до якої «Ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду – карається обмеженням волі на строк до трьох років».

Суб'єкт цього кримінального правопорушення є спеціальним: це фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і при тому є засудженою. При цьому не має значення, чи цей вид покарання був призначений їй вироком суду під час засудження, чи застосований в порядку заміни на підставі ч. 3 ст. 74, ст. 82 чи ч. 4 ст. 83 КК. Попри те, що цей вид покарання може бути застосований до неповнолітнього з 14 років, відповідальність за ухилення від його відбування настає лише з 16 років.

Об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений законодавством порядок виконання покарань.

Об'єктивна сторона визначена словами закону «ухилення ... від відбування покарання у виді пробаційного нагляду». Частиною 3 ст. 49-3 КВК визначено, що «Ухиленням від відбування покарання у виді пробаційного нагляду є систематичне невиконання засудженим обов'язків, передбачених статтею 49-1 цього Кодексу, або вчинення адміністративних правопорушень, зникнення з місця проживання, створення умисних перешкод для функціонування електронного засобу контролю та нагляду. Систематичним вважається невиконання без поважних причин три і більше разів обов'язків, передбачених статтею 49-1 цього Кодексу, покладених на особу рішенням суду, або вчинення трьох і більше адміністративних правопорушень». Склад цього кримінального правопорушення є формальним, тому воно є закінченим з моменту:

1) невиконання засудженим втретє будь-якого з його обов'язків, передбачених ч. 3 ст. 49-1 КВК, а саме: обов'язків, покладених вироком суду відповідно до ст. 59-1 КК, або обов'язку з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації;

2) вчинення засудженим втретє адміністративного правопорушення, за умови, що всі три адміністративні правопорушення вчинені в межах строків, встановлених ст. 38 і 39 КпАП;

3) зникнення з місця проживання; або

4) створення умисних перешкод для функціонування електронного засобу контролю та нагляду.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення має обов'язкову ознаку вини у формі прямого умислу, при якому особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, в якому полягає ухилення від відбування пробаційного нагляду, і бажає вчинити це діяння. Крім того, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього кримінального

правопорушення є також і мета – ухилитися від відбування покарання. Умисне вчинення діянь, які охоплюються об'єктивною стороною, але без указаної мети, має виключати кримінальну відповідальність за ч. 3 ст. 389 КК. Наприклад, якщо особа умисно створила перешкоди для функціонування електронного засобу контролю та нагляду не з метою ухилитися від відбування цього виду покарання, а з будь-якою іншою метою, її діяння має бути кваліфіковане лише як знищення чи пошкодження державного майна, а не як ухилення від відбування покарання. Мотив не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення.

Карається ухилення від відбування пробаційного нагляду безальтернативно обмеженням волі на строк до 3 років. Тому у разі, якщо від пробаційного нагляду ухиляється неповнолітній, вагітна жінка, жінка, яка має дитину віком до чотирнадцяти років, особа, яка досягла пенсійного віку, військовослужбовець строкової служби або особа з інвалідністю I чи II групи, суд також має керуватися вже згаданим вище абз. 7 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003.

Висновки. Викладене дає підстави двояко оцінити пробаційний нагляд як новелу кримінального законодавства. З одного боку (*de lege lata*), спроба законодавця запровадити новий вид покарання, не пов'язаний з ізоляцією особи від суспільства, виявилася достатньо спірною. Хочеться сподіватися, що догматичний аналіз, який наданий цим новелам у цій статті, стане хоч мінімальним кроком до їх подальшого пізнання і, можливо, чимось допоможе судам в їх практичному застосуванні. З іншого боку (*de lege ferenda*), зусилля законодавця у напрямку реформування системи покарань мають вітатися. Під цим кутом зору впровадження пробаційного нагляду має розглядатися як апробація перспективного покарання у виді обмеження свободи, що передбачене проектом нового КК України. Так чи інакше, але подальшим завданням науки кримінального права, безумовно, є поглиблення пізнання в царині елементного складу системи покарань.

Список використаних джерел

1. Case of De Tommaso v. Italy (Application no. 43395/09): judgment, 23 February 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171804>.
2. Case of Guzzardi v. Italy (Application no. 7367/76): judgment, 6 November 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498>.
3. Балобанова Д. О. Доцільність впровадження пробаційного нагляду як виду покарання. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26–27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 12–17.
4. Білас Я. Ю. Пробаційний нагляд: новий вид основного покарання в Україні V. неновий вид основного покарання в Латвійській Республіці. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 248–256.
5. В'юник М. В. Спеціальні види покарань за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 20 с.
6. Євдокімова О. В. Деякі проблемні питання пробаційного нагляду як виду покарання. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 23 листоп. 2023 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 84–87.
7. Євдокімова О. В. Проблеми удосконалення видів покарань в умовах воєнного стану. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26–27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 109–114.
8. Луцький Т. М. Пробаційний нагляд в системі покарань Кримінального кодексу України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 4 (74). С. 75–80.
9. Новікова К. А. Обмеження волі як вид покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 20 с.
10. Оробець К. М. Пробаційний нагляд – новий вид покарання в Україні: аналіз законодавчої реформи як напрямку кримінально-правової політики з точки зору аксіологічного підходу. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*. 2023. № 11 (17). С. 653–662.
11. Оробець К. М. Покарання у виді пробаційного нагляду: особливості призначення та виконання. *Наука і техніка сьогодні. (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)*. 2024. № 1 (29). С. 147–160.
12. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву України:

монографія. Харків: ФІНН, 2009. 344 с.

13. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень. Харків: Право, 2020. 720 с.

14. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n10>.

15. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленум Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.

16. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В. та ін. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.

REFERENCES

1. Case of De Tommaso v. Italy (Application no. 43395/09): judgment, 23 February 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171804>.

2. Case of Guzzardi v. Italy (Application no. 7367/76): judgment, 6 November 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498>.

3. Balobanova, D.O. (2023). Dotsilnist vprovadzhennia probatsiinoho nahliadu yak vydu pokarannia. *Ukrainska voienna ta povoienna kryminalna yustytisia: materialy IX (XXII) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytisii (26–27 zhovt. 2023 r.) / uporiad. I. B. Hazdaika-Vasylyshyn. Lviv: LvDUVS, 12–17 [in Ukrainian].*

4. Bilas, Ya.Yu. (2023). Probatsiinyi nahliad: novyi vyd osnovnoho pokarannia v Ukraini V. nenovyi vyd osnovnoho pokarannia v Latviiskii Respublitsi. *Pravo i suspilstvo*, 6, 248–256 [in Ukrainian].

5. Viunyk, M.V. (2021). Spetsialni vydy pokaran za kryminalnym pravom Ukrainy. PhD Thesis. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].

6. Yevdokimova, O.V. (2023). Deiaki problemni pytannia probatsiinoho nahliadu yak vydu pokarannia. *Aktualni problemy kryminalnoho prava: materialy XII Vseukr. nauk.-teoret. konf., prysviach. pamiati prof. P. P. Mykhailenka (Kyiv, 23 lystop. 2023) / redkol.: V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskyi et al. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 84–87 [in Ukrainian].*

7. Yevdokimova, O.V. (2023). Problemy udoskonalennia vydiv pokaran v umovakh voiennoho stanu. *Ukrainska voienna ta povoienna kryminalna yustytisia: materialy IKh (KhKhII) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytisii (Lviv, 26–27 zhovt. 2023) / uporiad. I. B. Hazdaika-Vasylyshyn. Lviv: LvDUVS, 109–114 [in Ukrainian].*

8. Lutsyki, T.M. (2024). Probatsiinyi nahliad v systemi pokaran Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*.

Seriia: «Iurydychni nauky», 4 (74), 75–80 [in Ukrainian].

9. Novikova, K.A. (2015). *Obmezhennia voli yak vyd pokarannia*. PhD Thesis. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].

10. Orobets, K.M. (2023). *Probatsiinyi nahliad – novyi vyd pokarannia v Ukraini: analiz zakonodavchoi reformy yak napriamku kryminalno-pravovoi polityky z tochky zoru aksiolohichnoho pidkhodu*. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia Ekonomika», Seriia «Derzhavne upravlinnia», Seriia «Tekhnika», Seriia «Istoriia ta arkheolohiia»)*, 11 (17), 653–662 [in Ukrainian].

11. Orobets, K.M. (2024). *Pokarannia u vydi probatsiinoho nahliadu: osoblyvosti pryznachennia ta vykonannia*. *Nauka i tekhnika sohodni. (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky», Seriia «Tekhnika»)*, 1 (29), 147–160 [in Ukrainian].

12. Ponomarenko, Yu.A. (2009). *Vidy nakazaniy po ugovnomu pravu Ukrainy*. Kharkiv: FINN [in russian].

13. Ponomarenko, Yu.A. (2020). *Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

14. *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vydiv kryminalnykh pokaran: Zakon Ukrainy vid 23 serpnia 2023 r. № 3342-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n10> [in Ukrainian].

15. *Pro praktyku pryznachennia sudamy kryminalnoho pokarannia: Postanova Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 24.10.2003 № 7*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> [in Ukrainian].

16. Andrushko, P.P., Bakumov, O.S., & Baulin, Yu.V. et al. (2024). *Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia* / Yu.V. Baulin, M.I. Khavroniuk (Eds.). Kyiv: Kompaniia VAITE [in Ukrainian].

Ponomarenko Yu. A. Probation supervision as a type of punishment under the criminal law of Ukraine

The article is devoted to the dogmatic analysis of the provisions on probation supervision as a new type of punishment under the criminal law of Ukraine. Using the previously proposed algorithm for studying each individual type of punishment, the author consistently examines such characteristics of probation supervision as: the content of its legal restrictions; concept; duration; the range of persons to whom it may be applied; peculiarities of its establishment in sanctions; peculiarities of appointment; peculiarities of appointment to minors; peculiarities of substitution; peculiarities of release from probation; impact on the expungement and removal of a criminal record; criminal liability for evasion of probation supervision.

Based on the results of the analysis, the author describes each of these characteristics of probation supervision and shows the systemic links between the

provisions on this type of punishment and other provisions of the Criminal Code of Ukraine. The author emphasises the need to abandon the use of this type of punishment in sanctions for serious crimes, as well as in sanctions for criminal offences for which probation is not allowed. The author formulates recommendations for judicial practice regarding the application of probation supervision when it is imposed for a single criminal offence, as well as for a combination of criminal offences or a set of sentences.

The article also describes the possibilities of using probation supervision as a substitute or commutative punishment on all grounds provided for by the Criminal Code, as well as the possibilities for release from probation under each ground provided for by the Criminal Code. The author identifies the peculiarities of expungement of a criminal record for persons who have served a sentence in the form of probation supervision. For the first time in the literature, the author examines the issue of criminal liability for evasion of probation supervision and provides an interpretation of all elements of the criminal offence under Part 3 of Article 389 of the CC.

Based on the results of the study, the author identifies and describes a number of legislative shortcomings in the legal regulation of probation supervision and suggests ways to address them.

Key words: *criminal law; criminal offence; criminal liability; penal system; probation supervision; sentencing; exemption from punishment; substitution of punishment.*

УДК 343.8:477

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.311773>

Ю. А. Пономаренко,

докт. юрид. наук, доц.,

завідувач кафедри кримінального права

Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого;

В. І. Тютюгін,

канд. юрид. наук, проф.,

професор кафедри кримінального

права Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого;

О. В. Євдокімова,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права

Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

«ПРАВО НА НАДІЮ» ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ: ЧИ ДОСЯГНУТО КОНСТИТУЦІЙНОСТІ?

Стаття присвячена проблематиці реалізації у національному кримінальному законодавстві України права на надію осіб, що відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Згідно правової позиції, що спершу була сформульована Європейським судом з прав людини, а потім і підтримана Конституційним Судом України, цей вид покарання визнається таким, що не порушує права людини на повагу до її гідності і права не бути підданою жорстоким і нелюдським покаранням, лише за умови, що національне законодавство передбачає наперед визначені і реалістичні перспективи його скорочуваності з пенологічних підстав. Для приведення КК України у відповідність до цієї правової позиції, законом України від 18.10.2022 до нього були внесені відповідні зміни.

Критичні оцінки внесених змін, що були сформульовані в окремих наукових дослідженнях, а також подальші звернення засуджених до довічного позбавлення волі з конституційними скаргами щодо оновленої редакції ст. 81 КК, поставили під сумнів повну відповідність реформованих приписів КК вимогам Конституції України.

У результаті проведеного дослідження наведені чотири аргументи на користь того, що чинне законодавче регулювання здійснення права на надію осіб, які відбувають довічне позбавлення волі в Україні, знаходиться в межах стандарту, визначеного ЄСПЛ, і відповідає вимогам Конституції України. На цій підставі стверджується, що наразі відсутня потреба приведення ч. 3 ст. 81 КК у відповідність до норм Конституції, а всі конституційні скарги щодо її змісту можуть бути не задоволені Конституційним Судом України не

лише з процесуальних, а й з матеріально-правових підстав. Водночас, автори не виключають можливості формулювання на основі практики застосування нинішнього двоетапного механізму звільнення від довічного позбавлення волі у майбутньому кримінальному законодавстві підстави для безпосереднього умовного звільнення від довічного позбавлення волі.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, довічне позбавлення волі, звільнення від покарання, заміна покарання, кримінально-правовий компроміс.

Постановка проблеми. Довічне позбавлення волі як вид покарання існує в Україні вже майже чверть століття і майже впродовж всього цього часу його застосування викликає питання, пов'язані з конституційністю. Але якщо в перші роки під сумнів ставилася конституційність заміни цим видом покарання смертної кари, то останніми роками – конституційність реальної довічності його відбування. Конституційність заміни смертної кари довічним позбавленням волі була остаточно підтверджена рішеннями Конституційного Суду України¹ (далі – КСУ) і Європейського суду з прав людини² (далі – ЄСПЛ). Конституційність же існуючих підстав звільнення від подальшого відбування цього виду покарання ще й досі не є загально визнаною.

Каталізатором цієї проблематики стало формування правової позиції ЄСПЛ щодо «права на надію» осіб, засуджених до цього виду покарання. В своїх рішеннях у справах *Kafkaris v. Cyprus*³, *Vinter and Others v. The United*

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26 січня 2011 р. № 1-рп/2011. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text>.

² Case of Ruban v. Ukraine (Application № 8927/11) : judgment, 12 July 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-165250>.

³ Case of Kafkaris v. Cyprus (Application № 21906/04) : judgment, 12 February 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85019>.

Kingdom,⁴ *László Magyar v. Hungary*⁵, *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*⁶, *Murray v. The Netherlands*⁷, *Hutchinson v. The United Kingdom*⁸ та інших він констатував, що цей вид покарання відповідатиме ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) щодо заборони жорстоких і нелюдських покарань лише в тому разі, якщо національне законодавство передбачатиме прозорий, передбачуваний і дієвий механізм дострокового звільнення від нього з пенологічних підстав. Ґрунтуючись на цьому, в рішенні у справі *Petukhov v. Ukraine (№ 2)*⁹ ЄСПЛ постановив, що стосовно пана Петухова «було порушено статтю 3 Конвенції у зв'язку з тим, що покарання заявника у виді довічного позбавлення волі неможливо скоротити» (§ 187). Згодом, фактично спираючись на ті ж самі аргументи, і КСУ своїм рішенням від 16.09.2021 визнав, що «встановлене Кодексом покарання у вигляді довічного позбавлення волі як покарання без перспективи звільнення є несумісним із вимогами Конституції України»¹⁰. Однак висновок з цього свого рішення КСУ зробив в іншій площині – визнав неконституційними не приписи Кримінального кодексу України (далі – КК) про цей вид покарання, а «частину першу статті 81, частину першу статті 82 Кримінального кодексу України в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді

⁴ Case of *Vinter and others v. The United Kingdom* (Applications № 66069/09, 130/10 and 3896/10) : judgment, 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-122664>.

⁵ Case of *László Magyar v. Hungary* (Application № 73593/10) : judgment, 20 May 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144109>.

⁶ Case of *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria* (Applications № 15018/11 and 61199/12) : judgment, 8 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145442>.

⁷ Case of *Murray v. The Netherlands* (Application № 10511/10) : judgment, 26 April 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614>.

⁸ Case of *Hutchinson v. The United Kingdom* (Application № 57592/08) : judgment, 17 January 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170347>.

⁹ Case of *Petukhov v. Ukraine (№ 2)* (Application № 41216/13) : judgment, 12 March 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-191703>.

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особи, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 р. № 6-р(П)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (абз. 2 п. 3.5.2 мотивувальної частини).

довічного позбавлення волі»¹¹. На виконання цього рішення законом України від 18.10.2022 були внесені зміни до ст. 82 КК, згідно яких стала можливою заміна довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк, і до ст. 81 КК, якими дозволяється умовно дострокове звільнення від позбавлення волі на певний строк, застосованого взамін довічного позбавлення волі¹².

Окремі з осіб, що відбувають довічне позбавлення волі, вважають зміни, внесені законом від 18.10.2022 до ст. 81 КК, такими, що не повною мірою відповідають рішенням КСУ від 16.09.2021. Зокрема, з відповідною конституційною скаргою до КСУ звертався пан А. О. Лужинецький, проте конституційне провадження за цією скаргою було закрито з процесуальних підстав¹³. Втім, і після цього рішення до КСУ надійшло ще, принаймні, три конституційні скарги громадян України, які вважають що в приписах ст. 81 КК не досягнуто відповідності конституційним вимогам щодо їхнього права на надію (повторна скарга від А. О. Лужинецького¹⁴, а також від Д. І. Старенького¹⁵ та В. М. Трейзуба¹⁶). З огляду на викладене, проблематика, винесена до заголовку цієї статті, залишається досі актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активізація наукових досліджень українськими криміналістами проблематики звільнення від подальшого відбування довічного позбавлення волі або заміни його іншим видом покарання за часом збіглася з формуванням відповідних правових

¹¹ Там само, п. 1 резолютивної частини.

¹² Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Закон України від 18 жовтня 2022 р. № 2690-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#n16>.

¹³ Ухвала Першого сенату Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України від 17 січня 2024 р. № 1-уп(І)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001u710-24#Text>.

¹⁴ Щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України (резюме). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_2004_2024docx.pdf.

¹⁵ Щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України (резюме). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_1442024.pdf.

¹⁶ Щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України (резюме). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_1812024.pdf.

позицій ЄСПЛ і КСУ. Зокрема, ці питання вивчалися О. П. Горохом¹⁷, Н. В. Коломієць¹⁸, Л. О. Мостепанюк¹⁹, О. В. Євдокімовою²⁰, Ю. А. Пономаренком²¹, В. О. Човганом²² та іншими ученими. Втім, багато пропозицій, висунутих ними *de lege ferenda*, не знайшли втілення у положеннях КК, реформованих законом від 18.10.2022. А після набрання чинності згаданим законом положення ст. 81 і 82 КК щодо права на надію засуджених до довічного позбавлення волі, отримали різні оцінки в літературі.

Так, Н. М. Парасюк вважає, що «своїм рішенням КСУ застосував надто ліберальний підхід до гуманізації покарання у виді довічного позбавлення волі. На сьогодні залишається невирішеним питання про відновлення конституційності ч. 1 ст. 81 КК України, яка втратила чинність 16 вересня 2021 року». Водночас, на її думку, «підхід до гуманізації, який запропонований законодавцем [у законі від 18.10.2022 – Ю. П., В. Т., О. Є.] є цілком справедливим та домірним»²³. На думку Л. Ю. Тимофєєвої «двоступеневий механізм перегляду довічного позбавлення волі ВРУ відповідає практиці ЄСПЛ та конституційним положенням»²⁴.

¹⁷ Горох О. П. Європейські стандарти реформування законодавства про умовно-дострокове звільнення від покарання засуджених до довічного позбавлення волі. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації* : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 185–188.

¹⁸ Коломієць Н. В. Щодо застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2018. № 3 (48). С. 177–182.

¹⁹ Мостепанюк Л. Правове регулювання умов і порядку помилування осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 10. С. 131–133.

²⁰ Євдокімова О. Умовно-дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі у праві зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 146–151; Євдокімова О. В. Правове регулювання звільнення від відбування довічного позбавлення волі у країнах Балтії. *Право і суспільство*. 2019. № 5, част. 2. С. 118–124.

²¹ Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С. 510–523; Пономаренко Ю. А. Як віднайти ефективний механізм умовного звільнення від довічного позбавлення волі? *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення* : матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / укладачі: Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко. Харків : Константа, 2019. С. 194–198.

²² Човган В. Довічне відбування життя, або життя після смерті в Україні. URL: <https://khp.org/1392728858>.

²³ Парасюк Н. М. Новий етап гуманізації кримінально-правового впливу щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі: проблема відповідності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 292.

²⁴ Тимофєєва Л. Ю. «Право на надію» засудженого до довічного позбавлення волі VS право на безпеку

Натомість, Н. Р. Карачевська не знайшла підстав «оцінити національний механізм перегляду довічного ув'язнення як ефективний в повній мірі... Особливий, дворівневий механізм звільнення від довічного позбавлення волі в Україні означає, що мине ще десяток років, перш ніж довічно засуджені матимуть реальну змогу вийти на волю. У тому числі й ті, хто перебувають у місцях позбавлення волі понад 20, а подекуди й 25 років... Національний механізм перегляду довічного ув'язнення може вважатися ефективним для осіб засуджених або після або незадовго до реформи довічного позбавлення волі в Україні. Для тих же засуджених, які відбувають своє покарання не один десяток років, попри позитивні тенденції судової практики, реалістична перспектива звільнення все ж не гарантована»²⁵. Більш категорично висловлюються О. М. Дроздов, О. В. Дроздова і В. В. Ковтун, які пишуть про те, що двоступеневий механізм звільнення від довічного позбавлення волі «є занадто складним та потребує спрощення, оскільки таким чином порушується ст. 3 та 6 Конвенції (особа не має достатніх гарантій на умовно-дострокове звільнення, може бути наявна кричуще відмова у здійсненні правосуддя)». Тому, на їхню думку, «мають бути дієві та варіаційні можливості у засудженого [до довічного позбавлення волі – Ю. П., В. Т., О. Є.] звертатися з клопотанням про застосування умовно-дострокового звільнення»²⁶. Нарешті, О. В. Острогляд та С. П. Репецький, звертаючи увагу на неможливість умовно-дострокового звільнення безпосередньо від довічного позбавлення волі, стверджують, що «вказані зміни [внесені законом від 18.10.2022 –Ю. П., В. Т., О. Є.] не вирішивши існуючі проблеми регулювання цієї ситуації – породжують нові, що в подальшому призведе до нових звернень до ЄСПЛ»²⁷.

суспільства та потерпілої особи. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2023. Вип. 2 (20). С. 103.

²⁵ Карачевська Г. Р. Реалізація «права на надію» для довічно засуджених в Україні: аналіз судової практики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. Вип. 1 (21). С. 90–91.

²⁶ Дроздов О. М., Дроздова О. В., Ковтун В. В. Екстрадиція та довічне позбавлення волі у фокусі практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 450.

²⁷ Острогляд О. В., Репецький С. П. «Право на надію» чи «без права на надію»? *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу* : матеріали XI Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 02 грудня 2022 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила». 2022. С. 38.

Викладене свідчить про неоднозначність наукових оцінок конституційності сучасного кримінально-правового регулювання права на надію засуджених до довічного позбавлення волі, а значить – про можливість, доцільність і необхідність продовження наукових пошуків у цьому напрямі.

Метою статті є формулювання додаткових аргументів на користь розв'язання проблеми конституційності нинішнього кримінально-правового регулювання права осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, знову вийти на свободу з пенологічних підстав.

Виклад основного матеріалу. За чинними редакціями статей 81 і 82 КК, відповідно, не допускається умовно-дострокове звільнення безпосередньо від відбування довічного позбавлення волі як виду покарання. Закон вирішує це питання у два етапи: на першому з них особі, яка відбуває довічне позбавлення волі, цей вид покарання може бути замінений позбавленням волі на певний строк (частини 1 та 5 ст. 82 КК), а на другому – особа, до якої була застосована така заміна, може бути умовно-достроково звільнена від відбування позбавлення волі на певний строк (ч. 1, п. 3 ч. 3 ст. 81 КК). Водночас, КСУ визнавав ч. 1 ст. 81 КК такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), в тій її частині, що вона унеможлиблює застосування умовно-дострокового звільнення «до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі». Саме ця фраза в резолютивній частині рішення Суду й дає підстави засудженим до довічного позбавлення волі звертатися з конституційними скаргами щодо конституційності ст. 81 КК в її оновленій редакції, а окремим українським криміналістам – стверджувати про неповну відповідність Конституції існуючого кримінально-правового механізму реалізації права на надію.

Але на наш погляд, навряд чи можна стверджувати про неконституційність нині чинної редакції ст. 81 КК, з огляду на наступні чотири аргументи.

Перший аргумент корениться у необхідності розуміння того стандарту

права на надію, який ЄСПЛ вважає достатнім для того, щоб довічне позбавлення волі не суперечило вимогам ЄКПЛ. Так, у рішенні *Petukhov v. Ukraine* (№ 2) ЄСПЛ визнав, що «...характер установленого статтею 3 Конвенції порушення свідчить, що для належного виконання цього рішення від держави-відповідача вимагатиметься впровадження реформи системи перегляду покарань у виді довічного позбавлення волі. Відповідно до стандартів, розроблених практикою Суду, механізм такого перегляду має гарантувати в кожному конкретному випадку перевірку того, чи триває тримання під вартою обґрунтовано легітимними пенологічними підставами, та має надавати засудженим до довічного позбавлення волі можливість завбачувати з певним ступенем точності, що їм слід чинити для того, щоб питання щодо їх звільнення було розглянуто, та за яких умов це буде можливим» (§ 194). Водночас, у § 181 того ж рішення ЄСПЛ зазначає, що: «... політика європейських країн щодо обрання покарань наразі акцентує увагу на реабілітаційній меті позбавлення волі, навіть у випадку засуджених до довічного позбавлення волі... Засудженим до довічного позбавлення волі має надаватися можливість реабілітуватися. Щодо обсягу покладених у зв'язку з цим на державу зобов'язань Суд вважає, що хоча держави не несуть відповідальності за реабілітацію засуджених до довічного позбавлення волі, тим не менше, вони зобов'язані забезпечити таким засудженим можливість реабілітуватися. В іншому випадку засуджений до довічного позбавлення волі може бути позбавлений можливості реабілітуватися, внаслідок чого необхідний для скорочуваності строку довічного позбавлення волі перегляд, під час якого оцінюється прогрес у реабілітації, не буде здатний призвести до заміни, пом'якшення, припинення відбування покарання у виді довічного позбавлення волі або до умовно-дострокового звільнення засудженого. Зобов'язання забезпечувати можливість реабілітації має розглядатися як зобов'язання вжиття заходів, а не досягнення результатів».

Таким чином, сформульований ЄСПЛ стандарт права на надію довічно

ув'язнених акцентує саме на *необхідності забезпечення в установі виконання покарань можливості реабілітації засудженого*, кримінально-правовим наслідком чого стане скорочуваність (*reducible*) довічного позбавлення волі, способами здійснення якої можуть бути (альтернативно):

1) або заміна довічного позбавлення волі (*commutation of the life sentence*);

2) або пом'якшення довічного позбавлення волі (*remission of the life sentence*);

3) або припинення довічного позбавлення волі (*termination of the life sentence*);

4) або умовно-дострокове звільнення від довічного позбавлення волі (*conditional release of the life prisoner*).

У концентрованому вигляді стандарт ЄСПЛ щодо права на надію сформулював Суддя П. Пінто де Альбукерке у своїй частково співпадаючій, частково окремій думці щодо рішення у справі *Petukhov v. Ukraine (№ 2)*. Він, зокрема, дійшов висновку, що з винесенням рішення у справі *Murray v. The Netherlands* Європейський Суд визначив позитивне зобов'язання держави забезпечити існування ефективного та незалежного механізму перегляду покарання у виді довічного ув'язнення. Щоб бути сумісним з ЄКПЛ, порядок перегляду має відповідати таким п'ятьом обов'язковим принципам:

«(1) принципу законності («норми, які мають достатній ступінь ясності та визначеності», «умови, встановлені національним законодавством»);

(2) принципу оцінки пенологічних підстав для подальшого тримання під вартою на підставі «об'єктивних, попередньо встановлених критеріїв», які включають ресоціалізацію (спеціальні превентивні заходи), запобігання (загальні превентивні заходи) і кару [в англійському першоджерелі: *retribution*, що може бути перекладене і як «відплата» – Ю. П., В. Т., О. Є.];

(3) принципу оцінки в рамках попередньо встановлених часових меж, а у випадку із засудженими до довічного позбавлення волі – «не пізніше, аніж

через 25 років після винесення вироку з подальшим періодичним переглядом»;

(4) принципу справедливих процесуальних гарантій, які передбачають щонайменше обов'язок обґрунтовувати рішення про відмову у звільненні чи про повернення засудженого;

(5) принципу судового перегляду»²⁸.

Таким чином, ЄСПЛ не визнає умовно-дострокове звільнення від довічного позбавлення волі *ні єдино можливим, ні обов'язковим* способом стимулювання засуджених до реабілітації. Отже, будь-яка Договірна держава має право самостійно вирішувати, який саме механізм перегляду довічного позбавлення волі вона вважає більш дієвим та доцільним з урахування конкретних обставин суспільного життя в країні. Саме такого висновку дійшов ЄСПЛ у § 178 цього ж рішення, у якому зазначив, що визнає свободу розсуду, яка має надаватися Договірним державам у питаннях відправлення кримінального правосуддя та обрання покарання. І що завдання ЄСПЛ не полягає у визначенні форми, у якій має здійснюватися такий перегляд (виконавчою або судовою гілками влади) (див. § 168). Водночас, Суд вважає, що для забезпечення належного розгляду змін і прогресу в реабілітації засудженого до довічного позбавлення волі, якими б значними вони не були, перегляд повинен передбачати або надання обґрунтування органами виконавчої влади, або судовий перегляд, щоб уникнути навіть ознаки свавілля (див. також *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, § 181²⁹).

Другий аргумент полягає у необхідності розумного балансування *права засуджених до довічного позбавлення волі на надію отримати знову свободу і права суспільства на надію не отримати знову на свободі осіб, які не виправилися*. Українська модель довічного позбавлення волі, яка до останнього часу не передбачала реалістичних перспектив звільнення від цього виду

²⁸ Partly concurring, partly dissenting opinion of Judge Pinto de Albuquerque. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.

²⁹ Case of *Matiošaitis and Others v. Lithuania* (Applications № 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 and 72824/13) : judgment, 23 May 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173623>.

покарання з пенологічних підстав, увесь цей час не спрямовувалася на виправлення засуджених, попри те, що відповідна мета проголошена у ч. 2 ст. 50 КК як загальна для всіх видів покарань. Виконуючи цей вид покарання, держава виходила з того, що його відбування засудженим має припинитися лише після його смерті і що ніхто із засуджених до нього більше ніколи не з'явиться на свободі. Свого роду це була відстрочена смертна кара, що виконувалася без ката. А до настання смерті багато засуджених до цього виду покарання рухалися не в напрямку виправлення та ресоціалізації, а кардинально в протилежний бік.

Тому зараз, коли держава нарешті усвідомила свій позитивний обов'язок забезпечити засудженим до довічного позбавлення волі реальну можливість виправлення та ресоціалізації і, як кримінально-правовий наслідок цього, – передбачити реальну скорочуваність покарання, що ними відбувається, необхідно забезпечити надійний захист права суспільства на те, щоб ніхто із засуджених до довічного позбавлення волі, хто не довів свого виправлення, не з'явився знову на свободі.

Реальний баланс між правом однієї особи на скорочуваність призначеного їй довічного позбавлення волі і правом усього суспільства на безпеку від невикорисаних злочинців забезпечує передбачений законом від 18.10.2022 *двоетапний* механізм реалізації права на надію, згідно з яким:

а) на *першому* етапі, відповідно до частин 1 і 5 ст. 82 КК покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінене на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений став на шлях виправлення (ч. 3 ст. 82 КК) і відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання;

б) на *другому* етапі, згідно ч. 1 і п. 3 ч. 3 ст. 81 КК, особи, яким довічне позбавлення волі було замінене позбавленням волі на певний строк, можуть бути умовно-достроково звільненні від відбування останнього, якщо вони довели своє виправлення (ч. 2 ст. 81 КК) і відбули не менше трьох четвертей

строку замінюючого покарання.

Саме такий двоетапний механізм перегляду довічного позбавлення волі, з одного боку, стимулює засуджених до виправлення, реабілітації та здобуття навичок належної поведінки у соціумі, а, з іншого, – за рахунок поступового пом'якшення суворості режиму відбування покарання, що обумовлено заміною довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, дозволяє:

- а) здійснити належний моніторинг результативності (ефективності) реабілітації засуджених;
- б) об'єктивно оцінити прогрес їх реабілітації;
- в) надати належну оцінку ризикам вчинення ними повторного кримінального правопорушення;
- г) підготувати їх до подальшого звільнення від відбування покарання і життя на свободі.

Третій аргумент полягає у необхідності правильного розуміння правової природи умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що передбачене ст. 81 КК. Засуджені до довічного позбавлення волі, які подають конституційні скарги щодо конституційності окремих пунктів ч. 3 згаданої статті, вважають, що саме ці пункти порушують гарантоване їм право на надію. Водночас, положення усіх чотирьох частин ст. 81 КК становлять собою єдину систему нормативних приписів, які визначають передумову (ч. 1), підставу (ч. 2 і 3), порядок (ч. 1), умову (ч. 4) та кримінально-правові наслідки (ч. 4) умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Зміст окремих пунктів ч. 3 цієї статті є лише одним з фрагментів (елементів) нормативного припису кримінального права, який визначає формальний елемент підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Тому самотійному, без системного поєднання з приписами, закріпленими у частинах 1 і 2 цієї статті, застосуванню він не підлягає. Звідси випливає, що питання про конституційність окремих пунктів ч. 3 ст. 81 КК не може бути

поставлене і вирішене у відриві від положень ч. 1 цієї статті.

За змістом ч. 1 ст. 81 КК передумовою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є фактичне відбування засудженою особою лише строкових видів основного покарання: «виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі»³⁰. Адже при призначенні чи застосуванні в порядку заміни саме таких видів покарань суд повинен таким чином визначати їхній строк, щоб упродовж нього були досягнуті усі цілі, які закон ставить перед покаранням (ч. 2 ст. 50 КК). І тільки у тих випадках, коли такі цілі фактично будуть досягнуті раніше наперед визначеного судом *строку* покарання, і постає питання про можливість *дострокового* і *умовного* звільнення від подальшого його відбування.

Натомість, покарання у виді довічного позбавлення волі за своєю природою є *безстроковим*. Це означає, що, за загальним правилом, при його відбуванні досягнення цілей покарання може відбуватися впродовж усього життя засудженого, аж до настання його смерті. Водночас, якщо цілі цього виду покарання щодо певної особи будуть досягнуті до повного відбуття нею покарання, то питання про припинення відбування засудженим довічного позбавлення волі не може вирішуватися за правилами умовно-дострокового звільнення, оскільки вони розраховані саме на *строкові* (а не *безстрокові*) види покарань.

З огляду на це, у первісній (з 2001 р.) редакції ст. 81 КК законодавець і не передбачав можливості її застосування до осіб, які відбувають такий безстроковий вид покарання як довічне позбавлення волі. В цьому контексті слід звернути увагу й на проєкт нового КК України, в якому так само різними

³⁰ Слід вважати недоліком законодавчої техніки згадку в цій частині про покарання у виді «позбавлення волі», яке не передбачене у ст. 51 КК. Натомість, Кодексу відомі два окремих види покарань: позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. Водночас, не можна й тлумачити слова «позбавлення волі» як родові поняття, яке охоплює обидва названі види покарання. Адже, по-перше, закон не всиновлює їх співвідношення як роду і видів, а, по-друге, зі змісту пунктів 1–3 ч. 3 ст. 81 КК однозначно випливає, що вони можуть бути застосовні лише до позбавлення волі на певний строк. Для виправлення цього недоліку законодавчої техніки в ч. 1 ст. 81 після слів «позбавлення волі» слід додати слова «на певний строк».

статтями і по-різному визначаються правила звільнення від подальшого відбування покарання осіб, які відбувають строкове (ст. 3.4.10) чи довічне ув'язнення (ст. 3.4.12)³¹.

Четвертий і останній аргумент є суто формальним, але від того не менш значущим. За буквальною редакцією п. 1 резолютивної частини рішення КСУ від 16.09.2021, ч. 1 ст. 81, як і ч. 1 ст. 82 КК, були визнані неконституційними «в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі». Підкреслимо: саме до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, але не до осіб, які реально відбувають довічне позбавлення волі. Відомо, що «особа, засуджена до певного виду покарання» і «особа, яка відбуває певний вид покарання», – це не завжди одна й та ж сама особа. Свого часу питання розмежування цих категорій осіб було актуальним при тлумаченні ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 389 КК³², мало неоднозначне вирішення в практиці Верховного Суду України³³ і навіть потягло за собою викладення в новій редакції обох частин названої статті³⁴.

Якщо ж і стосовно проблематики права на надію розрізняти категорії осіб «засуджених до довічного позбавлення волі» і «які відбувають довічне позбавлення волі», то слід прийти до висновку, що особа, якій довічне позбавлення волі на підставі ст. 82 КК було замінене позбавленням волі на певний строк, залишається такою, що була засуджена до довічного позбавлення волі, але не є такою, що відбуває цей вид покарання. Рішення КСУ вимагало можливості умовно-дострокового звільнення від відбування

³¹ Кримінальний кодекс України : контрольний текст проекту (станом на 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>.

³² Див., наприклад: Яковець І. Вплив судової практики на оптимізацію процесу виконання кримінальних покарань в Україні: очікування та реалії. URL: <https://khpg.org/1361281876>.

³³ Див.: Ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 січня 2010 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/13507215>; Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2012 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24068112>.

³⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#n31>.

покарання для осіб, які були засуджені до довічного позбавлення волі, але не для осіб, які фактично його відбувають. Тому можна стверджувати, що оновлена редакція ст. 81 КК, яка допускає застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, що свого часу були засуджені до довічного позбавлення, але зараз відбувають застосоване взамін нього позбавлення волі на певний строк, формально узгоджується з цим рішенням КСУ.

Висновки. Викладені аргументи дають можливість сформулювати твердження про те, що нинішня редакція статей 81 і 82 КК не порушує гарантованого ЄКПЛ (ст. 3) і Конституцією України (ст. 28) права засуджених до довічного позбавлення волі не бути підданих жорстокому, нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню. Передбачений чинним КК двоетапний механізм звільнення від довічного позбавлення волі знаходиться в межах стандарту, сформульованого ЄСПЛ, і не суперечить ні ЄКПЛ, ні Конституції України. Тому підстав для визнання такого механізму неконституційним і негайного його перегляду законодавцем не вбачається, а всі конституційні скарги щодо змісту окремих пунктів ч. 3 ст. 81 КК можуть бути не задоволені КСУ не тільки з процесуальних, а й з матеріально-правових підстав.

Водночас, з подальшим розвитком механізмів ресоціалізації осіб, що відбувають довічне позбавлення волі, та адекватності оцінки досягнення ними стану готовності реінтегруватися до суспільства, не можна заперечувати появи в майбутньому законодавстві підстави для безпосереднього (умовного чи безумовного) звільнення таких осіб від подальшого відбування покарання. Проте, для формулювання відповідного законодавчого припису необхідне ґрунтовне вивчення практики застосування нині чинного двоетапного механізму звільнення від цього виду покарання, яка лише починає формуватися.

Список використаних джерел

1. Case of Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria (Applications № 15018/11 and 61199/12): judgment, 8 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145442>.
2. Case of Hutchinson v. The United Kingdom (Application № 57592/08): judgment, 17 January 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170347>.
3. Case of Kafkaris v. Cyprus (Application № 21906/04): judgment, 12 February 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85019>.
4. Case of László Magyar v. Hungary (Application № 73593/10): judgment, 20 May 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144109>.
5. Case of Matiošaitis and Others v. Lithuania (Applications № 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 and 72824/13): judgment, 23 May 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173623>.
6. Case of Murray v. The Netherlands (Application № 10511/10): judgment, 26 April 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614>.
7. Case of Petukhov v. Ukraine (№ 2) (Application № 41216/13): judgment, 12 March 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-191703>.
8. Case of Ruban v. Ukraine (Application № 8927/11): judgment, 12 July 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-165250>.
9. Case of Vinter and others v. The United Kingdom (Applications № 66069/09, 130/10 and 3896/10): judgment, 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-122664>.
10. Partly concurring, partly dissenting opinion of Judge Pinto de Albuquerque. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.
11. Горох О. П. Європейські стандарти реформування законодавства про умовно-дострокове звільнення від покарання засуджених до довічного позбавлення волі. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 185–188.
12. Дроздов О. М., Дроздова О. В., Ковтун В. В. Екстрадиція та довічне позбавлення волі у фокусі практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 438–451.
13. Євдокімова О. Умовно-дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі у праві зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 146–151.
14. Євдокімова О. В. Правове регулювання звільнення від відбування довічного позбавлення волі у країнах Балтії. *Право і суспільство*. 2019. № 5, част. 2. С. 118–124.
15. Карачевська Г. Р. Реалізація «права на надію» для довічно засуджених в Україні: аналіз судової практики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. Вип. 1 (21). С. 71–98.
16. Коломієць Н. В. Щодо застосування умовно-дострокового

звільнення до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2018. № 3 (48). С. 177–182.

17. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту (станом на 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>.

18. Мостепанюк Л. Правове регулювання умов і порядку помилування осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 10. С. 131–133.

19. Острогляд О. В., Репецький С. П. «Право на надію» чи «без права на надію»? *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали XI Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 02 груд. 2022 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила». 2022. С. 35–39.

20. Парасюк Н. М. Новий етап гуманізації кримінально-правового впливу щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі: проблема відповідності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 287–292.

21. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.

22. Пономаренко Ю. А. Як віднайти ефективний механізм умовного звільнення від довічного позбавлення волі? *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення*: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / укладачі: Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко. Харків: Константа, 2019. С. 194–198.

23. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2012 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24068112>.

24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#n31>.

25. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Закон України від 18 жовтня 2022 р. № 2690-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#n16>.

26. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна

Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 р. № 6-р(П)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>.

27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26 січня 2011 р. № 1-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text>.

28. Тимофєєва Л. Ю. «Право на надію» засудженого до довічного позбавлення волі VS право на безпеку суспільства та потерпілої особи. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2023. Вип. 2 (20). С. 87–109.

29. Ухвала Першого сенату Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України від 17 січня 2024 р. № 1-уп(І)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001u710-24#Text>.

30. Ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 січня 2010 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/13507215>.

31. Човган В. Довічне відбування життя, або життя після смерті в Україні. URL: <https://khpg.org/1392728858>.

32. Щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України (резюме). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_2004_2024docx.pdf.

33. Щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України (резюме). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_1442024.pdf.

34. Щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України (резюме). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_1812024.pdf.

35. Яковець І. Вплив судової практики на оптимізацію процесу виконання кримінальних покарань в Україні: очікування та реалії. URL: <https://khpg.org/1361281876>.

REFERENCES

1. Case of Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria (Applications № 15018/11 and 61199/12): judgment, 8 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145442>.
2. Case of Hutchinson v. The United Kingdom (Application № 57592/08): judgment, 17 January 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170347>.
3. Case of Kafkaris v. Cyprus (Application № 21906/04): judgment, 12 February 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85019>.
4. Case of László Magyar v. Hungary (Application № 73593/10): judgment, 20 May 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144109>.
5. Case of Matiošaitis and Others v. Lithuania (Applications № 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 and 72824/13): judgment, 23 May 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173623>.
6. Case of Murray v. The Netherlands (Application № 10511/10): judgment, 26 April 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614>.
7. Case of Petukhov v. Ukraine (№ 2) (Application № 41216/13): judgment, 12 March 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-191703>.
8. Case of Ruban v. Ukraine (Application № 8927/11): judgment, 12 July 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-165250>.
9. Case of Vinter and others v. The United Kingdom (Applications № 66069/09, 130/10 and 3896/10): judgment, 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-122664>.
10. Partly concurring, partly dissenting opinion of Judge Pinto de Albuquerque. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.
11. Horokh, O.P. (2021). Yevropeiski standarty reformuvannia zakonodavstva pro umovno-dostrokove zvilnennia vid pokarannia zasudzhennykh do dovichnoho pozbavlennia voli. *Zlochynnist i protydiia yii v umovakh synhuliarnosti: tendentsii ta innovatsii*: zb. tez dop. nauk.-prakt. konf., prysviach. pamiaty chlena Pravlinnia Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, profesora Tetiany Andriivny Denysovoi (Kharkiv, 16 kvit. 2021). Kharkiv: KhNUVS, 185–188 [in Ukrainian].
12. Drozdov, O.M., Drozdova, O.V., Kovtun, V.V. (2023). Ekstradytsiia ta dovichne pozbavlennia voli u fokusi praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 3, 438–451 [in Ukrainian].
13. Yevdokimova, O. (2019). Umovno-dostrokove zvilnennia vid vidbuvannia dovichnoho pozbavlennia voli u pravi zarubizhnykh krain. *Pidpriumnystvo, hospodarstvo i parvo*, 10, 146–151 [in Ukrainian].
14. Yevdokimova, O.V. (2019). Pravove rehuliuвання zvilnennia vid vidbuvannia dovichnoho pozbavlennia voli u krainakh Baltii. *Pravo i suspilstvo*, 5, part 2, 118–124 [in Ukrainian].

15. Karachevska, H.R. (2024). Realizatsiia «prava na nadiiu» dlia dovichno zasudzhennykh v Ukraini: analiz sudovoi praktyky. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 1 (21), 71–98 [in Ukrainian].

16. Kolomiets, N.V. (2018). Shchodo zastosuvannya umovno-dostrokovoho zvylnennia do osib, zasudzhennykh do dovichnoho pozbavlennia voli. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*, 3 (48), 177–182 [in Ukrainian].

17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proiektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf> [in Ukrainian].

18. Mostepaniuk, L. (2004). Pravove rehuliuвання umov i poriadku pomyluvannya osib, zasudzhennykh do dovichnoho pozbavlennia voli. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i parvo*, 10, 131–133 [in Ukrainian].

19. Ostrohliad, O.V., Repetskyi, S.P. (2022). «Pravo na nadiiu» chy «bez prava na nadiiu»? *Teoretychni ta praktychni problemy rozvytku kryminalnoho prava i protsesu: materialy XI Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru (Ivano-Frankivsk, 02 hrud. 2022)*. Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychyi viddil ZVO «Universytet Korolia Danyla», 35–39 [in Ukrainian].

20. Parasiuk, N.M. (2022). Novyi etap humanizatsii kryminalno-pravovoho vplyvu shchodo zastosuvannya pokarannia u vydi dovichnoho pozbavlennia voli: problema vidpovidnosti. *Analychne-porivnialne pravoznavstvo*, 6, 287–292 [in Ukrainian].

21. Ponomarenko, Yu.A. (2020). Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

22. Ponomarenko, Yu.A. (2019). Yak vidnaity efektyvnyi mekhanizm umovnoho zvylnennia vid dovichnoho pozbavlennia voli? *Efektyvnist kryminalnoho zakonodavstva: doktrynalni, zakonotvorchi ta pravozastosovni problemy yii zabezpechennia: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. kruhl. stolu (Kharkiv, 17 trav. 2019) / ukladachi: L.M. Demydova, K.A. Novikova, N.V. Shulzhenko*. Kharkiv: Konstanta, 194–198 [in Ukrainian].

23. Postanova Sudovoi palaty u kryminalnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12 kvitnia 2012 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24068112> [in Ukrainian].

24. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia vykonannya kryminalnykh pokaran ta realizatsii prav zasudzhennykh: Zakon Ukrainy vid 7 veresnia 2016 r. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#n31> [in Ukrainian].

25. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo vykonannya rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2022 r. № 2690-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#n16> [in Ukrainian].

26. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Druhyi senat) u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Krupka Dmytra Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 81, chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kostina Volodymyra Volodymyrovycha, Melnychenka Oleksandra Stepanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta za konstytutsiinoiu skarhoiu Hohina Viktora Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro perehliad vyroku osobi, karanii na dovichne pozbavlennia voli) vid 16 veresnia 2021 r. № 6-p(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> [in Ukrainian].

27. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy ta za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Savchuka Mykoly Mykolaiovycha pro ofitsiine tlumachennia polozhen Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 1960 roku iz zminamy, vnesenymy Zakonom Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalno-protseusualnoho ta Vypravno-trudovoho kodeksiv Ukrainy» vid 22 liutoho 2000 roku № 1483-III, shchodo yikh dii v chasi u vzaiemozviazku iz polozhenniamy statti 8, chastyny pershoi statti 58, punktu 22 chastyny pershoi statti 92, chastyny druhoi statti 152, punktu 1 rozdil XV «Perekhidni polozhennia» Konstytutsii Ukrainy, statti 73 Zakonu Ukrainy «Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy», chastyny druhoi statti 4, chastyn pershoi, tretoi, chetvertoi statti 5, chastyny tretoi statti 74 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku (sprava pro zaminu smertnoi kary dovichnym pozbavlenням voli) vid 26 sichnia 2011 r. № 1-pп/2011. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text> [in Ukrainian].

28. Timofieieva, L.Yu. (2023). «Pravo na nadiiu» zasudzheno do dovichnoho pozbavlennia voli VS pravo na bezpeku suspilstva ta poterpiloi osoby. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2 (20), 87–109 [in Ukrainian].

29. Ukhvala Pershoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro zakryttia konstytutsiinoho provadzhennia u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Luzhynetskoho Anatoliia Oleksandrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 3 chastyny tretoi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 17 sichnia 2024 r. № 1-yp(I)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001u710-24#Text> [in Ukrainian].

30. Ukhvala Sudovoi palaty u kryminalnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 11 sichnia 2010 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/13507215>

31. Chovhan, V. Dovichne vidbuvannia zhyttia, abo zhyttia pislia smerti v Ukraini. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1392728858> [in Ukrainian].

32. Shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 3 chastyny tretoi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (reziiume). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_2004_2024docx.pdf [in Ukrainian].

33. Shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 3 chastyny tretoi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (reziiume). URL:

https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_1442024.pdf [in Ukrainian].

34. Shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 2 chastyny tretoi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (reziume). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_1812024.pdf [in Ukrainian].

35. Yakovets, I. Vplyv sudovoi praktyky na optymizatsiiu protsesu vykonannya kryminalnykh pokaran v Ukraini: ochikuvannia ta realii. URL: <https://khpg.org/1361281876> [in Ukrainian].

Ponomarenko Yu. A., Tiutiugin V. I., Yevdokimova O. V. The «right to hope» of persons sentenced to life imprisonment in Ukraine: is constitutionality achieved?

The article focuses on the issues related to the implementation of the right to hope for persons serving a life sentence under the national criminal legislation of Ukraine. According to the legal position initially formulated by the European Court of Human Rights and later supported by the Constitutional Court of Ukraine, this type of punishment is recognized as not violating the human right to dignity or subjecting individuals to cruel and inhuman punishment, provided that the national legislation offers predetermined and realistic prospects for its reduction based on penological grounds. To align the Criminal Code of Ukraine with this legal position, the Law of Ukraine dated 18.10.2022 introduced the necessary amendments.

Critical assessments of the amendments, as formulated in certain scientific studies, as well as subsequent appeals by those sentenced to life imprisonment through constitutional complaints regarding the updated version of Article 81 of the Criminal Code, have called into question whether the reformed provisions of the Criminal Code fully comply with the requirements of the Constitution of Ukraine.

As a result of the study, four arguments are presented to support the view that the current legislative regulation of the right to hope for persons serving life imprisonment in Ukraine is within the standard set by the ECHR and meets the requirements of the Constitution of Ukraine. On this basis, it is argued that there is currently no need to align Part 3 of Article 81 of the Criminal Code with the Constitution, and that all constitutional complaints regarding its content may be dismissed by the Constitutional Court of Ukraine not only on procedural but also on substantive grounds. At the same time, the authors do not rule out the possibility of formulating, based on the practice of applying the current two-stage mechanism of release from life imprisonment, the grounds for direct release from life imprisonment in future criminal legislation.

Key words: *criminal law, criminal offense, criminal liability, punishment, life imprisonment, release from punishment, commutation of punishment, criminal law compromise.*

УДК 343.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315244>

Г. Р. Карачевська,
асистентка кафедри теорії права
та прав людини Українського
католицького університету

РІШЕННЯ ЄСПЛ У СПРАВІ MEDVID V UKRAINE В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини у справі Medvid v Ukraine. У цьому рішенні ЄСПЛ дав оцінку запровадженню в Україні механізму перегляду довічного позбавлення волі.

Розглянуто реформу довічного позбавлення волі в Україні, запровадженої в 2022 році механізм заміни довічного ув'язнення, його оцінки з боку науковців, правозахисних організацій, міжнародних інституцій.

Висвітлено практику ЄСПЛ, що встановлює умови перегляду довічного ув'язнення: прозорість, передбачуваність, ефективність.

Проаналізовано аргументи заявника та Уряду у справі Medvid v Ukraine щодо відповідності українського законодавства цим умовам та ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Констатовано, що ЄСПЛ визнав новий механізм перегляду довічного ув'язнення таким, що надає реалістичну можливість звільнення. Виділено ключові аргументи Суду на користь цього рішення: чіткі часові рамки скорочення покарання, об'єктивні критерії оцінки, судовий перегляд рішень, можливість подальшої реабілітації. Водночас, відзначено проблему тривалого періоду невизначеності до остаточного впровадження механізму, що становить порушення ст. 3 ЄКПЛ.

Відзначено вплив цього рішення на подальше правове регулювання і правозастосовну практику в аспекті перегляду довічного ув'язнення.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, довічне позбавлення волі, механізм перегляду довічного позбавлення волі, реалістична перспектива звільнення, реабілітація.*

Постановка проблеми. Довгий час в Україні був відсутній механізм перегляду довічного позбавлення волі. Верховна Рада України вирішила цю проблему лише в 2022 році з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» № 2690-IX (далі –

Закон № 2690-IX), що встановив двоступеневий механізм перегляду довічного позбавлення волі¹.

З моменту набрання чинності відповідними змінами десятки довічно засуджених в Україні домоглись перегляду їхнього покарання на заміни довічного ув'язнення на строкове². Разом з тим, серед правників немає єдиної думки щодо того, чи дійсно обраний Україною механізм перегляду довічного позбавлення волі відповідає стандартам Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) та підходам Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд)³.

У 2024 році у справі *Medvid v Ukraine*⁴ ЄСПЛ оцінив реформу довічного ув'язнення в Україні з точки зору стандартів Конвенції та поставив крапку у цій дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження довічно ув'язнення в Україні переважно зосереджувались на правовій природі, сутності цього виду покарання, правилах його призначення та обмеженнях, які застосовуються до засудженої особи. Значний внесок у розробку таких досліджень зробили Бурда С. Я, Гуртовенко О. Л., Дуюнова Т. В., Мостепанюк Л. О., Хорошун О. В.

¹ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Закон України № 2690-IX від 18 жовтня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#Text>.

² Карачевська Г. Р. Реалізація «права на надію» для довічно засуджених в Україні: аналіз судової практики. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2024. № 21 (1). С. 71–98. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.299193>.

³ Пономаренко Є. О., Байда А. О. Довічне позбавлення волі як найвища міра кримінальної відповідальності в розрізі позиції ЄСПЛ. *Наукові перспективи (спецвипуск) / Серія «Право»*. 2024. № 47 (5). С. 1349–1356. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)).

⁴ *Medvid v Ukraine*, Application no. 7453/23, judgment of 10 October 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-236205>,

Про потребу в реформуванні довічного ув'язнення на засадах поваги до прав людини згадували у своїх роботах Степаненко А. С.⁵, Євдокімова О. В.⁶, Баулін Ю. В.⁷, Горпинюк О. П.⁸, Шульженко Н. В.⁹.

Оцінки вже запровадженої реформи довічного позбавлення волі знаходимо у працях Парасюк Н. М.¹⁰, Тимофєєвої Л. Ю.¹¹, Байди А. О.¹². Разом з тим, в науковій літературі ще зустрічались спроби проаналізувати оцінку згаданої реформи у подальшій прецедентній практиці ЄСПЛ щодо довічного ув'язнення в Україні, зокрема у рішенні *Medvid v Ukraine*.

Формулювання мети статті. Мета статті – проаналізувати та виокремити правову позицію ЄСПЛ щодо реформи довічного позбавлення волі в Україні, зокрема – чи відповідає запроваджений в 2022 році механізму перегляду довічного ув'язнення вимогам ст. 3 ЄКПЛ.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Короткий огляд реформи довічного ув'язнення в Україні

Відколи довічне позбавлення волі як вид покарання з'явилося в національній правовій системі України, єдиними підставами звільнення від його подальшого відбування були хвороба (ст. 84 КК України) або помилування (ст. 87 КК України). Отже, механізму перегляду довічного

⁵ Степаненко А. С. Право на перегляд вироку: довічне позбавлення волі у практиці Європейського суду з прав людини. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 333–336.

⁶ Євдокімова О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі у праві зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 146–151.

⁷ Баулін Ю. В., Алексанян К. А. Довічне позбавлення волі: проблема умовно-дострокового звільнення в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 4 (2). С. 9–17. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mniju_2020_4\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mniju_2020_4(2)_3).

⁸ Горпинюк О. П. Довічне позбавлення волі як «irreducible life sentence» за кримінальним законодавством України. *Молодий вчений*. 2020. № 1 (77). С. 207–211.

⁹ Шульженко Н. В., Матвієнко В. В. Співвідношення довічного ув'язнення за Кримінальним кодексом України та право на надію у практиці Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 496–498. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/123>.

¹⁰ Парасюк Н. М. Новий етап гуманізації кримінально-правового впливу щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі: проблема відповідності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 287–292. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273860/269171>.

¹¹ Тимофєєва Л. Ю. «Право на надію» засудженого до довічного позбавлення волі VS право на безпеку суспільства та потерпілої особи. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2023. № 20 (2). С. 87–109. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292398>.

¹² Пономаренко Є. О., Байда А. О. Довічне позбавлення волі як найвища міра кримінальної відповідальності в розрізі позиції ЄСПЛ. *Наукові перспективи (специвипуск. Серія «Право»*. 2024. № 47 (5). С. 1349–1356. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)).

позбавлення волі, який би відповідав стандартам ст. 3 ЄКПЛ, виробленим ЄСПЛ у справі *Vinter and Others v. the United Kingdom*¹³ (реалістична перспектива звільнення) не було. У 2019 році ЄСПЛ звернув увагу на цю проблему у справі *Petukhov v. Ukraine (No. 2)*¹⁴ та визнав порушення ст. 3 Конвенції з боку України. Це ж порушення було констатовано у понад 20 подальших справах (*Starishko v. Ukraine*¹⁵, *Krupko and Others v. Ukraine*¹⁶, *Kupinskyu v. Ukraine*¹⁷ тощо). Вказані справи та правова позиція Суду щодо української моделі довічного позбавлення волі зумовили реформу цього покарання. Вона відбувалась у кілька етапів:

- у 2021 році Конституційний Суд України (далі – КСУ) у справі № 6-р(П)/2021 про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі визнав окремі положення ст. 81 та 82 КК України такими, що не відповідають Конституції України, адже унеможлиблюють перегляд довічного ув'язнення¹⁸;
- у 2022 році Верховна Рада України ухвалила Закон № 2690-ІХ, що вніс зміни до ст. 81 та 82 КК України. Зокрема ч. 5 ст. 82 КК України передбачила, що довічне позбавлення волі може бути замінено на позбавлення волі строком від 15 до 20 років, якщо засуджений відбув не менше 15 років позбавлення волі. Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 81 КК України, умовно-дострокове звільнення від довічного позбавлення волі можливе після відбуття не менше

¹³ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, Applications Nos. 66069/09 and 130/10 and 3896/10, Grand Chamber Judgement of 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>.

¹⁴ *Petukhov v. Ukraine (No. 2)*, Application no. 41216/13, judgment of 12 March 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.

¹⁵ *Starishko v. Ukraine*, Application no. 61839/12, judgment of 15 October 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-204995>.

¹⁶ *Krupko and Others v. Ukraine*, Application no. 53152/16 and 8 others, judgment of 22 July 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211110>.

¹⁷ *Kupinskyu v. Ukraine*, Application no. 5084/18, judgment of 10 November 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-220960>.

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі № 6-р(П)/2021 за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та у справі за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року.

3/4 строку покарання у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк. Крім того, були прийняті зміни і до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), покликані уможливити застосування п. 3 ч. 3 ст. 81 КК України та ч. 5 ст. 82 КК України під час відбування покарання¹⁹.

- у 2023 році був прийнятий Наказ Міністерства юстиції України від 19 січня 2023 року № 294/5 «Про визначення ступеня виправлення засудженого»²⁰. Він встановлює порядок визначення ступеня виправлення засудженого, методику визначення ступеня виправлення засудженого; та форму індивідуального плану виправлення та ресоціалізації (далі – Наказ № 294/5). Також були внесені зміни до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України²¹.

З врахуванням положень КК України, КПК України, КВК України, Порядку та Методики ступеня виправлення засудженого, двоетапний механізм звільнення від довічного позбавлення волі у спрощеному вигляді можна відобразити так:

I-ший етап – заміна довічного позбавлення волі строковим покаранням

Засуджений відбув 15 років позбавлення волі

Спільно з адміністрацією УВП засуджений готує індивідуальний план виправлення та ресоціалізації

Адміністрація УВП готує висновок щодо ступеня виправлення засудженого

¹⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Закон України № 2689-IX від 18 жовтня 2022 року.

²⁰ Про визначення ступеня виправлення засудженого: Наказ Міністерства юстиції України № 294/5 від 19 січня 2023 року.

²¹ Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України № 631/5 від 16 лютого 2023 року.

Адміністрація УВП розглядає питання про можливість представлення засудженого до заміни довічного позбавлення волі на строкове ув'язнення

При позитивному рішенні щодо можливості заміни довічного позбавлення волі на строкове ув'язнення, адміністрація УВП готує до суду подання про заміну засудженому довічного позбавлення волі на строкове ув'язнення.

Негативний висновок щодо можливості заміни довічного позбавлення волі на строкове ув'язнення можна оскаржити до суду в порядку адміністративного судочинства

Суд виносить ухвалу про задоволення подання та замінює покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі строком від 15 до 20 років.

Суд виносить ухвалу про відмову у задоволенні подання про заміну. Таку відмову можна оскаржити в апеляційному порядку. Пр цьому повторне подання може бути подане до суду не пізніше, ніж через рік після відмови суду

II-гий етап – умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Засуджений відбув $\frac{3}{4}$ строку покарання, призначеного в порядку заміни довічного позбавлення волі – від 11 років і 3 місяців до 15 років

Спільно з адміністрацією УВП засуджений готує звіт про виконання індивідуального плану виправлення та ресоціалізації під час відбування більш м'якого покарання, у тому числі аналіз причин успішності або неуспішності виконання заходів, передбачених планом

Адміністрація УВП готує висновок щодо ступеня виправлення засудженого

Адміністрація УВП розглядає питання про можливість представлення засудженого до заміни довічного позбавлення волі на строкове ув'язнення

При позитивному рішенні щодо можливості умовно-дострокового звільнення, адміністрація УВП готує до суду подання про умовно-дострокове звільнення

Негативний висновок щодо можливості умовно-дострокового звільнення можна оскаржити до суду в порядку адміністративного судочинства

Суд виносить ухвалу про задоволення подання та звільняє особу від відбування покарання на строк невідбутого покарання. Суд може накласти на таку особу певні обов'язки, зокрема встановити адміністративний нагляд

Суд виносить ухвалу про відмову у задоволенні подання про умовно-дострокове звільнення Таку відмову можна оскаржити в апеляційному порядку. Пр цьому повторне подання може бути подане до суду не пізніше, ніж через рік після відмови суду

2. Національна оцінка реформи довічного ув'язнення

Науковці у сфері кримінального права в загальному позитивно оцінюють зміни у правовому регулюванні довічного ув'язнення. Насамперед, наявність механізму перегляду цього виду покарання вже свідчить про

прагнення України привести своє законодавство та правозастосовну практику у відповідність до міжнародних стандартів²². Перевагами нової моделі довічного ув'язнення є і:

- чіткі часові рамки для для можливої заміни покарання (спершу – не менше 15 років відбутого строку для заміни довічного позбавлення волі на строкове покарання від 15 до 20 років, пізніше – від 11 років і 3 місяців до 15 років відбутого строкового покарання для умовно-дострокового звільнення)²³;
- можливість виправлення засудженого, створення стимулів для ресоціалізації таких осіб (розуміння можливості заміни покарання; формалізовані критерії ступеня виправлення, що мотивують дотримуватися режиму відбування покарання, брати участь у виправних програмах; активна участь самого засудженого у цьому процесі через складання індивідуального плану виправлення та ресоціалізації)²⁴;
- судовий розгляд клопотання про заміну довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням та клопотання про умовно-дострокове звільнення від подальшого його відбування²⁵.

Разом з тим, окремі аспекти механізму перегляду довічного позбавлення волі піддаються критиці. Серед недоліків обраного законодавцем підходу в реформуванні довічного ув'язнення виділяють:

- відсутність окремих положень про звільнення осіб, які вже відбувають понад 15 років покарання, що створює дискримінацію цих осіб порівняно з іншими засудженими та різницю в загальних строках відбування

²² Тимофеева Л. Ю. «Право на надію» засудженого до довічного позбавлення волі VS право на безпеку суспільства та потерпілої особи, с. 103.

²³ Крикливець Д. Є. Деякі питання заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право /* голов. ред. Ю. М. Бисага – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т. 2. Вип. 75. С. 100–104.

²⁴ Тимофеева Л. Ю. «Право на надію» засудженого до довічного позбавлення волі VS право на безпеку суспільства та потерпілої особи. С. 91–92.

²⁵ Щотижневий аналіз 02 – 08 листопада 2022 року. *Центр політико-правових реформ*. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyy-analiz-02-08-lystopada-2022-roky> (дата звернення: 29.10.2024).

покарання²⁶ (для цих засуджених загальний строк відбутого для звільнення покарання буде істотно більшим, аж до 40–50 років);

- відсутність чітких критеріїв зарахування строку фактично відбутого покарання у строк нового покарання при заміні довічного ув'язнення, що може призвести до зловживань з боку правозастосовних органів²⁷;

- відсутність механізму реального залучення потерпілого до процедури перегляду довічного позбавлення волі та брак положень щодо відшкодування шкоди потерпілому в ході цього процесу²⁸.

Національні правозахисні організації доволі різко критикують окремі законодавчі новели щодо довічного ув'язнення. Правозахисники звертають увагу на:

- дискримінаційний підхід законодавця до тих, хто вже відбуває понад 15 років позбавлення волі та в'язнів похилого віку – чимало в'язнів не відповідатимуть передбаченим критеріями для заміни їх покарання, адже під час їх ув'язнення про ці критерії відомо не було;

- невідповідність підходу КСУ, за яким заміна невідбутої частини покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням не повинна бути передумовою для умовно-дострокового звільнення;

- встановлення таких критеріїв оцінки виправлення засудженого, які на практиці є недосяжними для засуджених. Наприклад, з огляду на низький відсоток працевлаштування довічно засуджених (7 %), довести «свідому поведінку та ставлення до праці» майже неможливо; вимога того, аби засуджений був соціально контактний та комунікабельний взагалі суперечить ст. 107 КВК України, яка встановлює заборону довічно засудженим

²⁶ Комаровський М. Д., Трунов М. В. Інститут заміни довічного позбавлення волі: європейський та національний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 400–404. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/92>.

²⁷ Крикливець Д. Є. Деякі питання заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким. С. 102.

²⁸ Тімофєєва Л. Ю. «Право на надію» засудженого до довічного позбавлення волі VS право на безпеку суспільства та потерпілої особи. С. 103–104.

спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій;

- надмірний і нереалістичний обов'язок засуджених готувати індивідуальний план реабілітації (а не органів пробації цих соціальних служб) та центральну роль установ виконання покарань в оцінці ступеня реінтеграції засуджених;

- однаковий механізм прийняття рішення про звернення до суду для заміни покарання (ст. 82 КК України) та для умовно-дострокового звільнення (ст. 81 КК України), незважаючи на те різні критерії для їх застосування (в першому випадку засуджений має стати на шлях виправлення, в другому – довести своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці;

- неможливість врахувати стан здоров'я засудженого та вплив тримання в установі виконання покарань на цей стан при вирішенні питання про заміну покарання або умовно-дострокове звільнення від нього²⁹.

Природно, що реформа довічного ув'язнення піддавалась критиці з боку самих засуджених. Так, у 2024 році КСУ відмовився розглядати конституційну скаргу довічно засудженого щодо відповідності Конституції України п. 3 ч. 3 ст. 81 КК України. КСУ встановив, що скаржник висловлює незгоду із регулюванням умовно-дострокового звільнення від довічного ув'язнення та судовим рішенням у його справі (відмова в умовно-достроковому звільненні через те, що спершу не було ініційовано заміну довічного ув'язнення більш м'яким покаранням)³⁰, однак належно не обґрунтовує твердження щодо неконституційності оспорюваних приписів Кодексу³¹.

²⁹ Communication from NGOs (European Prison Litigation Network; Kharkiv Human Rights Protection Group; Ukrainian Helsinki Human Rights Union; NGO Protection for Prisoners of Ukraine) in the case of Petukhov v. Ukraine (no. 2) (Application No. 41216/13) of 02 February 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2023\)177E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2023)177E).

³⁰ Ухвала Вінницького апеляційного суду від 22 березня 2023 року у справі № 127/29069/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109799613>.

³¹ Ухвала Першого Сенату Конституційного Суду України у справі № 1-уп(І)/2024 про закриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України 17 січня 2024 року.

Аналізуючи законодавчі новели у сфері довічного позбавлення волі, більшість експертів сходились у тому, що остаточно оцінити їх можна буде лише з часом, коли виробиться практика застосування відповідних норм. За майже 2 роки дії цих змін така практика є і в основному свідчить про реалістичну перспективу заміни довічного ув'язнення строковим покаранням³².

Усі проаналізовані вище погляди відображають національну оцінку реформи довічного позбавлення волі. Втім, чи вона відповідає поглядам та міркуванням тих міжнародних інституцій, які «запустили» реформу довічного ув'язнення в Україні? Як органи Ради Європи, зокрема Комітет міністрів, ЄСПЛ оцінюють виконання Україною рішення у справі *Petukhov v. Ukraine (No. 2)*?

3. Міжнародна оцінка реформи довічного ув'язнення

У своєму останньому рішенні щодо виконання Україною групи справ *Petukhov v. Ukraine (No. 2)* Комітет Міністрів Ради Європи загалом привітав прийняття механізму перегляду довічних вироків, можливість заміни довічних вироків на вирок з фіксованим строком після такого перегляду, можливість умовного звільнення після відбуття ув'язненим певного періоду вироку з фіксованим строком, а також можливість періодичного перегляду у разі неуспішних запитів³³. Разом з тим, Комітет піддав критиці зобов'язання довічно ув'язнених, а не органів влади, готувати та подавати плани реінтеграції³⁴. Крім того, Комітет затребував інформацію щодо адміністративної та судової практики, яка допомогла б краще зрозуміти, як

³² (Не)скоротність довічного позбавлення волі: як Україна виконує рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України (№ 2)». Supreme Observer. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/news/251/neskorotnist-dovichnoho-pozbavlennia-voli-ia-ukraina-vykonuie-rishennia-yespl-u-spravi-«petukhov-proty-ukrainy-№-2»> (дата звернення: 29.10.2024).

³³ H46-33 *Petukhov (No. 2) group v. Ukraine* (Application No. 41216/13), Decision CM/Del/Dec(2023)1459/H46-33 of 9 March 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=CM/Del/Dec\(2023\)1459/H46-33E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=CM/Del/Dec(2023)1459/H46-33E).

³⁴ Там само.

відбувається підготовка і подання планів реінтеграції, розгляд клопотань про заміну довічного позбавлення волі, оскарження відповідних рішень тощо³⁵.

У відповідь, 2 вересня 2024 року Україна презентувала Оновлений План дій щодо заходів, вжитих для виконання рішень Суду у групі справ «Петухов проти України (№ 2)». Серед іншого, документ містив статистичні дані щодо довічно засуджених та перегляду їх покарання станом на 1 червня 2024 року: 1598 ув'язнених відбувають довічне позбавлення волі; 1265 ув'язнених звернулись до пенітенціарних установ щодо заміни довічного позбавлення волі. З них 72 звернення були задоволені, 1213 – відхилені; 77 подань щодо заміни довічного позбавлення волі були направлені до суду, з них 50 були задоволені, 10 – відхилені; 65 ув'язнених звернулися до суду самостійно, з них 1 подання було задоволено та 10 – відхилені; новопризначений строк покарання засуджених становив від 15 до 20 років³⁶. Відтак, остаточна оцінка реформи довічного ув'язнення з боку Комітету Міністрів ще очікується.

Міжнародні громадські організації також беруть активну участь в обговоренні реформи довічного ув'язнення в Україні. Так, Європейська мережа із судового захисту прав ув'язнених вбачає два основних недоліки запровадженого в Україні механізму перегляду довічного позбавлення волі: надмірна суворість правил перегляду – в'язень має чекати мінімум 26 років до можливого звільнення, при цьому більшість може просто не дожити до цього через погані умови утримання та неналежну медичної допомоги; неможливість виконати умови звільнення – від засуджених вимагається підготувати план реінтеграції, але виконати його в умовах ізоляції, часто без належного доступу до роботи чи навчання практично неможливо. При цьому критерії оцінки заяв про звільнення є нечіткими і залежать від дискреційних

³⁵ H46-33 *Petukhov (No. 2) group v. Ukraine* (Application No. 41216/13), Decision CM/Del/Dec(2023)1459/H46-33 of 9 March 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=CM/Del/Dec\(2023\)1459/H46-33E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=CM/Del/Dec(2023)1459/H46-33E).

³⁶ Updated Action Plan «On measures taken for implementation of the Court's judgments in the group of cases *Petukhov v. Ukraine (No.2)*», Communication from Ukraine concerning the group of cases of *Petukhov v. Ukraine* (no. 2) (Application No. 41216/13) DH-DD(2024)1003 of 2 September 2024. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2024\)1003E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2024)1003E).

повноважень суду³⁷. Центр міжнародного захисту, що здійснював представництво деяких довічно засуджених заявників у справах проти України, ще більш критичний у своїх оцінках. Підтримуючи та розвиваючи вказані вище зауваження громадських організацій, експерти центру наголошують і на значних корупційних ризиках, які породжені широкою дискрецією установ виконання покарань у вирішенні питання про можливість представлення довічно засуджених до заміни їх покарання³⁸. На думку Центру, рішення ЄСПЛ у групі відповідних справ належним чином не виконані³⁹.

4. Рішення ЄСПЛ у справі *Medvid v Ukraine*

Через 5 років після винесення рішення у справі *Petukhov v. Ukraine* (No.2), ЄСПЛ повернувся до оцінки довічного ув'язнення під час розгляду справи *Medvid v Ukraine*. Цього разу в аспекті ст. 3 ЄКПЛ оцінювалося вже реформоване українське законодавство та практика його застосування.

Нагадаємо, відповідно до прецедентної практики Суду, виробленої в рішенні *Vinter and Others v. the United Kingdom*, ст. 3 Конвенції вимагає від держав-учасниць запровадити в національній правовій системі механізм перегляду довічного позбавлення волі, аби засуджені, що довели своє виправлення, мали реалістичну перспективу звільнення⁴⁰. Подальша практика Суду встановлює критерії відповідності цього механізму ст. 3 ЄКПЛ, зокрема:

1) передбачуваність – вимагає чітких та зрозумілих для засудженого правил, за якими призначене йому довічне ув'язнення підлягає скороченню⁴¹;

³⁷ CoE: life sentence review mechanism in Ukraine to be improved. *European Prison Litigation Network*. URL: <https://www.prisonlitigation.org/articles/life-sentence-ukraine-petukhov2/> (date of access: 12.11.2024).

³⁸ Communication from an NGO (Centre de la protection internationale in the cases of *Petukhov (no. 2) group, Borisenko and Others, Dembo and Others and Lopata and Others v. Ukraine* (Applications No. 41216/13, 19102/20, 2778/18, 84210/17) of 10 October 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2023\)1267E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2023)1267E).

³⁹ Там само.

⁴⁰ *Vinter and Others v. the United Kingdom*.

⁴¹ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 122.

2) прозорість – визначає адміністративний або судовий процес перегляду покарання та належне пояснення прийнятих в ході цього процесу рішень⁴²;

3) ефективність – вимагає, аби довічне ув'язнення підлягало скороченню не лише за нормою закону, але й на практиці⁴³.

Вироблений Судом підхід до оцінки того, чи в розумінні Конвенції довічне позбавлення волі за національною правовою системою є скорочуваним та сумісним зі стандартами ст.3, збережений при розгляді *Medvid v Ukraine*.

Факти. За обставинами справи, у 2003 році заявник був засуджений до довічного позбавлення волі у 2003 році за подвійне вбивство. Під час ув'язнення заявник неодноразово намагався добитись скорочення свого покарання, при чому це відбувалось як до рішення ЄСПЛ *Petukhov v. Ukraine (No.2)*, так і після. Зрештою, після набрання чинності Законом № 2690-IX, комісія виправної колонії з розгляду ступеня виправлення засудженого встановила, що заявник не відповідає критеріям для подання заяви про заміну його довічного ув'язнення на фіксований термін позбавлення волі⁴⁴.

Доводи заявника. На думку заявника, Україна порушила ст. 3 Конвенції, не забезпечивши йому реалістичної перспективи звільнення від довічного ув'язнення в жоден із зазначених періодів:

- з 2 жовтня 2003 року по 09 листопада 2022 року – з моменту засудження заявника до набрання чинності Законом № 2690-IX;
- з 09 листопада 2022 року по 03 березня 2023 року – з моменту набрання чинності Законом № 2690-IX до моменту, коли, на думку заявника, механізм звільнення від довічного позбавлення волі став повністю функціональним (набрання чинності Наказом Міністерства юстиції України

⁴² *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, Applications nos. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 and 72824/13, judgment of 23 May 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173623>, § 181.

⁴³ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 87.

⁴⁴ *Medvid v Ukraine*, § 2–8.

«Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України» № 631/5 від 16.02.2023 року (далі – Наказ № 631/5);

- з 03 березня 2023 року і надалі⁴⁵.

Твердження заявника щодо порушення ст. 3 ЄКПЛ в перші два періоди цілком зрозумілі. Так, аж до того моменту, коли законодавчі до КК України, набули чинності (09 листопада 2022 року), довічне ув'язнення в Україні не підлягало скороченню. Більше того, в перехідний період, коли підзаконні нормативно-правові акти приводились у відповідність із законодавчими новелами (09 листопада 2022 року – 03 березня 2023 року), механізм перегляду цього покарання був не до кінця виробленим та передбачуваним для довічно засуджених. Відтак, пропонуємо зосередитись на ключових аргументах заявника щодо невідповідності перегляду довічного ув'язнення стандартам ст. 3 Конвенції. Для зручності вони згруповані відповідно до раніше виділених умов, яким має відповідати процедура перегляду довічного ув'язнення.

1) передбачуваність – заявник вказував на пряму суперечність двоетапного механізму звільнення від довічного ув'язнення рекомендаціям КСУ⁴⁶. Крім того, на думку заявника, методологія оцінки ступеня виправлення засудженого, що передбачає різні висновки при однакових показниках балів, які той набрав – незрозуміла і заплутана⁴⁷;

2) прозорість – заявник вважав, що процес оцінки ступеня виправлення засудженого, проведений тюремною адміністрацією, був абсолютно свавільним, оскільки остання зобов'язана обґрунтовувати свою оцінку, а зацікавлена особа не була залучена до нього і не мала можливості його прокоментувати⁴⁸;

3) ефективність – заявник стверджував, що мінімальний строк відбуття покарання для остаточного звільнення довічно засудженого 26 років і 3 місяці

⁴⁵ *Medvid v Ukraine*, § 31.

⁴⁶ Там само, § 33.

⁴⁷ Там само, § 34.

⁴⁸ Там само, § 36.

є надмірним, як і сам двоетапний механізм звільнення та значний часовий розрив між його етапами⁴⁹. Більше того, в ситуації заявника, який на момент розгляду справи відбув майже 22 роки покарання, цей мінімальний строк становить 33 роки. Враховуючи низьку тривалість життя засуджених осіб через погані умови утримання, суворий режим та відсутність медичної допомоги, перспективи звільнення для довічно засуджених – низькі⁵⁰. Тюремна адміністрація також не забезпечує умов, які могли б допомогти ув'язненим продемонструвати хорошу поведінку та позитивне ставлення до праці, що є критеріями, які беруться до уваги при оцінці виправлення ув'язнених⁵¹.

Доводи Уряду. На думку Уряду, механізм звільнення від довічного ув'язнення в Україні повністю запрацював з 19 січня 2023 року, коли було прийнято Наказ № 294/5, що встановлював правила та критерії визначення досягнутого в ході відбування покарання прогресу. Після цієї дати заявник більше не міг скаржитися на те, що його довічне покарання не може бути переглянute⁵². Уряд також зазначив, що Україна дотрималась належних умов перегляду цього покарання і забезпечила в ході реформи довічного ув'язнення:

1) передбачуваність – Уряд підкреслив, що українське законодавство чітко встановлює процедуру заміни довічного позбавлення волі строковим з відносно низьким порогом строку відбування покарання для того, щоб ув'язнений міг подати клопотання про заміну довічного ув'язнення на певний строк позбавлення волі⁵³;

2) прозорість – на думку Уряду, відсутність позитивного результату з боку адміністрації в'язниці про можливість заміни покарання заявника не обов'язково свідчить про те, що стандарти Конвенції були недодержані. Попри

⁴⁹ *Medvid v Ukraine*, §§ 32, 35.

⁵⁰ Там само, § 33.

⁵¹ Там само, § 37.

⁵² Там само, § 44.

⁵³ Там само, § 41.

негативний висновок тюремної адміністрації, заявник мав можливість подати до суду для заяву оцінки матеріалів, зібраних і наданих комісією, і звернутися безпосередньо до цього суду з клопотанням про заміну йому довічного ув'язнення, однак цього не зробив⁵⁴;

3) ефективність – посилаючись на попередню практику Суду у справі *Bodein v. France*, Уряд вказував на те, що мінімальний строк для звільнення від довічного ув'язнення у 26 років є прийнятним з точки зору стандартів Конвенції⁵⁵. Уряд також стверджував, що кілька довічно засуджених осіб в Україні вже скористалися новим механізмом звільнення від довічного ув'язнення і їхні покарання були замінені на певні строки позбавлення волі, відтак звільнення може вважатись реалістичним⁵⁶.

Оцінка та рішення Суду. Зваживши аргументи сторін щодо відповідності нової моделі довічного ув'язнення ст. 3 Конвенції, Суд погодився з доводами заявника, що механізм звільнення від цього покарання повністю запрацював в Україні лише з 3 березня 2023 року, коли Наказ № 631/5 набув чинності⁵⁷. Відтак:

- **з 2 жовтня 2022 року (остаточний вирок щодо засудженого) до 3 березня (повне запровадження механізму звільнення від довічного ув'язнення)** – заявник опинився в ситуації невизначеності та відсутності будь-яких чітких і реалістичних перспектив скорочення його покарання. Фактично, правове становище заявника в цьому періоді було аналогічним до становища заявника у справі *Petukhov v. Ukraine (No.2)*. Отже, в даному випадку мало місце порушення статті 3 Конвенції;

- **з 3 березня 2023 року (повне запровадження механізму звільнення від довічного ув'язнення) і дотепер** – потрібно окремо оцінити,

⁵⁴ *Medvid v Ukraine*, § 43.

⁵⁵ Там само, § 41.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Авторка статті в попередніх публікаціях вважала, що це відбулось 09 листопада 2022 року – з набуттям чинності Законом № 2690-IX (див.: Карачевська Г. Р. Реалізація «права на надію» для довічно засуджених в Україні: аналіз судової практики).

чи призвела реформа довічного ув'язнення в Україні до того, що *de jure i de facto* це покарання стало більш м'яким відповідно до вимог статті 3 Конвенції. Цю оцінку також пропонуємо проаналізувати із позицій тих умов, яким має відповідати механізм перегляду покарання:

1) передбачуваність – Суд не погодився із твердженнями заявника про невідповідність двоступеневого механізму звільнення стандартами ст. 3 ЄКПЛ. ЄСПЛ вже розглядав так звані «непрямі» способи скорочення довічного ув'язнення, наприклад у справі *Dardanskis and Others v. Lithuania*, і визнав їх сумісними із вимогами Конвенції⁵⁸. Українські законодавчі новели щодо довічного ув'язнення дають ув'язненому надію на те, що у випадку його належної поведінки та ознак ресоціалізації, його початкове довічне ув'язнення буде замінено на фіксований строк ув'язнення тривалістю 30 років. Крім того, якщо ув'язнений залишиться на шляху виправлення, він може розраховувати на звільнення після відбуття 26 років і 3 місяців свого покарання. На думку Суду, така система надає довічно ув'язненому достатньо визначену процедуру з чіткими часовими рамками і свідчить про спробу досягти належного балансу між інтересами засуджених і суспільства, до якого ті прагнуть повернутися⁵⁹. Крім того, Суд визнав логічною систему, за якою оцінка ув'язненого для заміни його покарання та умовно-дострокового звільнення відбувається за схожими критеріями, оскільки це забезпечує послідовний підхід до визначення прогресу в реабілітації. Виправданим є і те, що адміністрація в'язниці оцінює лише можливість заміни довічного ув'язнення на певний строк, а не вирішує питання про негайне звільнення засудженого⁶⁰. Відтак, Суд визнав механізм перегляду довічного ув'язнення в Україні чітким, послідовним та передбачуваним;

2) прозорість – Суд спростував доводи заявника щодо свавільного перегляду його довічного ув'язнення. Так, остаточне рішення в усіх оцінках

⁵⁸ *Medvid v Ukraine*, § 53.

⁵⁹ Там само, § 54.

⁶⁰ Там само, § 55.

придатності довічно ув'язнених до скорочення їх покарання приймається судом, що може переглядати висновки установ виконання покарань та оцінювати матеріали тюремної справи ув'язненого. Рішення про скорочення покарання приймається 3 суддями за участю ув'язненого та його адвоката⁶¹. Такий процес є прозорим в розумінні ст. 3 Конвенції.

3) ефективність – Суд звернув увагу на те, що деяким довічно ув'язненим вдалося домогтися заміни довічного ув'язнення на строкове ув'язнення, тобто реальні випадки звільнення⁶². Крім того, Суд позитивно оцінив необхідність для довічно ув'язнених проходити постійну реабілітацію, навіть після заміни їх покарання строковим позбавленням волі⁶³, що значно збільшує шанси отримати високу оцінку у визначенні ступеня виправлення. Відтак, запропонований Україною механізм скорочення довічного ув'язнення не лише передбачений законом, але й дієвий на практиці.

Підсумовуючи, ЄСПЛ визнав, що після 3 березня 2023 року запроваджений в Україні механізм звільнення від довічного позбавлення волі надав заявнику реальну можливість переглянути його покарання у чіткі строки та за чітких умов. Отже, після цієї дати порушення статті 3 Конвенції не було⁶⁴.

На нашу думку, рішення Суду у справі *Medvid v Ukraine* помірковане і дещо компромісне. Правові позиції ЄСПЛ у цій справі є за що похвалити:

- здобутком Суду є виокремлення перехідного періоду до остаточного запуску реформи довічного ув'язнення, впродовж якого утворилася «правова лакуна» і довічно засудженим все ще не забезпечувалася перспектива звільнення. Такі випадки, на жаль, є типовими для України – згадаймо хоча б період між скасуванням смертної кари та запровадженням довічного ув'язнення в Україні;

⁶¹ *Medvid v Ukraine*, § 56.

⁶² Там само, § 58.

⁶³ Там само, § 57.

⁶⁴ Там само, § 61.

- ми позитивно оцінюємо і те, що Суд зважив на доктрину свободи розсуду держав, за якою країни мають право самостійно визначати і реалізовувати кримінально-правову політику, в тому числі щодо скорочення довічного позбавлення волі. Дійсно, якщо обраний державою спосіб цього скорочення відмінний від практики інших держав, це не завжди тягне за собою невідповідність Конвенції. Особливо, якщо на практиці є реальні випадки такого скорочення (як в Україні).

- в аргументах Суду простежується і прагнення зрозуміти не тільки те, чи забезпечила Україна довічно засуджених правом на звільнення, але й віднайти здоровий баланс між інтересами потерпілих та суспільства в ході цього процесу.

Однак ЄСПЛ не дав чіткої відповіді на деякі твердження заявника:

- Суд не звернув окремої уваги на довічно засуджених, які вже відбувають своє покарання понад 15 років. Доволі дивно, адже сам заявник належить до такої категорії довічно засуджених і наголошував на тому, що йому для остаточного звільнення доведеться відбути мінімум 33 роки позбавлення волі, а не встановлені законом 26 років і 3 місяці;

- низька тривалість життя довічно засуджених, неналежні умови їх утримання та відсутність якісної медичної допомоги ЄСПЛ теж належно не проаналізовані. Такі показники прямо впливають на можливість довічно ув'язнених досягнути прогресу під час відбування покарання і просто дожити до остаточного звільнення, а тому мали б підлягати ретельнішій оцінці.

Чи змінив би детальний розгляд та зважування цих аргументів заявника підсумкове рішення ЄСПЛ про відповідність проведеної реформи довічного ув'язнення Конвенції? Навряд. Не можна не погодитися з тим, що з 3 березня 2023 року довічне позбавлення волі в Україні *de facto* підлягає скороченню. Втім, загострена увага до суду диференційованого і справедливого підходу у визначенні остаточного покарання для звільнення довічно засуджених та

сумісних з метою реабілітації умов відбування цього покарання слугувала б додатковим аргументом для вдосконалення реформи довічного ув'язнення.

5. Вплив рішення ЄСПЛ у справі *Medvid v Ukraine*

Видається, що позиція ЄСПЛ у справі *Medvid v Ukraine* поставила крапку в дискусії про те, чи реформована Україною модель довічного позбавлення волі відповідає стандартам ст. 3 Конвенції та гарантує довічно засудженим «право на надію». Суд однозначно та ствердно відповів на це запитання.

Правова позиція ЄСПЛ у цій справі фактично підтверджує правильність обраного Україною підходу до оцінювання прогресу реабілітації довічно ув'язнених та можливості заміни їх покарання. Тому презюмуємо, що найближчим часом очікувати на внесення до цього механізму деяких доцільних змін (в тому числі перехідних положень для тих довічно ув'язнених, які вже відбули 15 років позбавлення волі), як наполягали правозахисні організації, не доведеться. Натомість очікуємо і сподіваємось на формування сталої та послідовної правозастосовної практики у цій сфері і все ж нагадаємо, що перший реальний випадок остаточного звільнення від довічного ув'язнення за реформованою процедурою в Україні матиме місце не раніше 2034 року⁶⁵.

Висновок: Проведена в Україні реформа довічного позбавлення волі є значним кроком до забезпечення «права на надію» для довічно засуджених. Запроваджений двоетапний механізм звільнення від цього покарання має низку позитивних аспектів: чіткі часові рамки для заміни покарання, об'єктивні критерії оцінки ступеня виправлення засудженого, судовий контроль цього процесу, можливість подальшої реабілітації. Про дієвість механізму свідчать і реальні випадки заміни довічного ув'язнення. Водночас реформа викликала критику з боку науковців та правозахисників через

⁶⁵ Вперше довічне ув'язнення було замінене на позбавлення волі строком 15 років у 2023 році. Відтак, засуджений, якому це покарання було замінене, підлягатиме умовно-достроковому звільненню не раніше, ніж через 11 років і 3 місяці, тобто не раніше 2034 року. Див: Ухвала Роменського міськрайонного Сумської області суду від 02.032023 року у справі № 585/3345/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109355001>.

надмірну суворість правил перегляду покарання, відсутність перехідних положень для тих, хто вже відбув понад 15 років ув'язнення, покладення обов'язку підготовки плану реінтеграції на самих засуджених. Умови тримання довічно засуджених, що впливають на можливість досягти прогресу під час відбування покарання, теж критикуються.

У контексті цих дискусій особливого значення набуло рішення ЄСПЛ у справі *Medvid v Ukraine*, яке поставило крапку в оцінці відповідності нової моделі довічного ув'язнення стандартам ст. 3 Конвенції. Суд визнав, що після повного запровадження механізму звільнення це покарання стало скорочуваним, а система перегляду цього покарання передбачуваною, прозорою та ефективною. Однак, ЄСПЛ виявив порушення ст. 3 ЄКПЛ в перехідний період між основними законодавчими змінами та повним запуском реформи.

Актуальною залишається потреба диференційованого підходу до тих довічно засуджених, які вже відбули понад 15 років покарання та дослідження впливу умов їх тримання можливість досягти прогресу під час відбування покарання. Особливої уваги заслуговує проблема відшкодування шкоди потерпілим та їх залучення до процедури перегляду довічного позбавлення волі. Ці питання потребують подальшого наукового осмислення та можуть стати підґрунтям для вдосконалення реформованого механізму звільнення від довічного ув'язнення.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Закон України № 2690-IX від 18 жовтня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#Text>.

2. Карачевська Г. Р. Реалізація «права на надію» для довічно засуджених в Україні: аналіз судової практики. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2024. № 21 (1). С. 71–98. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.299193>.

3. Пономаренко Є. О., Байда А. О. Довічне позбавлення волі як найвища міра кримінальної відповідальності в розрізі позиції ЄСПЛ. *Наукові перспективи (специвипуск. Серія «Право»*. 2024. № 47 (5). С. 1349–1356. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)).
4. *Medvid v Ukraine*, Application no. 7453/23, judgment of 10 October 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-236205>.
5. Степаненко А. С. Право на перегляд вироку: довічне позбавлення волі у практиці Європейського суду з прав людини. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.)* / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 333–336.
6. Євдокімова О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі у праві зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 146–151.
7. Баулін Ю. В. Довічне позбавлення волі: проблема умовно-дострокового звільнення в Україні / Ю. В. Баулін, К. А. Алексанян. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2020. № 4(2). С. 9–17. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mniju_2020_4\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mniju_2020_4(2)_3).
8. Горпинюк О. П. Довічне позбавлення волі як «irreducible life sentence» за кримінальним законодавством України. *Молодий вчений*. 2020. № 1 (77). С. 207–211.
9. Шульженко Н. В., Матвієнко В. В. Співвідношення довічного ув'язнення за Кримінальним кодексом України та право на надію у практиці Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 496–498. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/123>.
10. Парасюк Н. М. Новий етап гуманізації кримінально-правового впливу щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі: проблема відповідності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 287–292. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273860/269171>.
11. Тімофєєва Л. Ю. «Право на надію» засудженого до довічного позбавлення волі VS право на безпеку суспільства та потерпілої особи. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2023. № 20 (2). С. 87–109. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292398>.
12. *Vinter and Others v. the United Kingdom*, Applications Nos. 66069/09 and 130/10 and 3896/10, Grand Chamber Judgement of 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>.
13. *Petukhov v. Ukraine (No. 2)*, Application no. 41216/13, judgment of 12 March 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.
14. *Starishko v. Ukraine*, Application no. 61839/12, judgment of 15 October 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-204995>.
15. *Krupko and Others v. Ukraine*, Application no. 53152/16 and 8 others, judgment of 22 July 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211110>.

16. *Kupinsky v. Ukraine*, Application no. 5084/18, judgment of 10 November 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-220960>.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі № 6-р(П)/2021 за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та у справі за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року.

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: *Закон України № 2689-ІХ* від 18 жовтня 2022 року.

19. Про визначення ступеня виправлення засудженого: Наказ Міністерства юстиції України № 294/5 від 19 січня 2023 року.

20. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України № 631/5 від 16 лютого 2023 року.

21. Крикливець Д. Є. Деякі питання заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т. 2. Вип. 75. С. 100–104.

22. Щотижневий аналіз 02–08 листопада 2022 року. *Центр політико-правових реформ*. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyyj-analiz-02-08-lystopada-2022-roky> (дата звернення: 29.10.2024).

23. Комаровський М. Д., Трунов М. В. Інститут заміни довічного позбавлення волі: європейський та національний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 400–404. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/92>.

24. Communication from NGOs (European Prison Litigation Network; Kharkiv Human Rights Protection Group; Ukrainian Helsinki Human Rights Union; NGO Protection for Prisoners of Ukraine) in the case of *Petukhov v. Ukraine* (no. 2) (Application No. 41216/13) of 02 February 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2023\)177E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2023)177E).

25. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 22 березня 2023 року у справі № 127/29069/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109799613>.

26. Ухвала Першого Сенату Конституційного Суду України у справі № 1-уп(І)/2024 про закриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Лужинського Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України 17 січня 2024 року.

27. (Не)скоротність довічного позбавлення волі: як Україна виконує рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України No 2». *Supreme Observer*. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/news/251/neskorotnist-dovichnoho-pozbavlennia-voli-iak-ukraina-vykonuie-rishennia-yespl-u-spravi-«petukhov-proty-ukrainy-№-2> (дата звернення: 29.10.2024).

28. H46-33 *Petukhov (No. 2) group v. Ukraine* (Application No. 41216/13), Decision CM/Del/Dec(2023)1459/H46-33 of 9 March 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=CM/Del/Dec\(2023\)1459/H46-33E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=CM/Del/Dec(2023)1459/H46-33E).

29. Updated Action Plan «On measures taken for implementation of the Court's judgments in the group of cases «*Petukhov v. Ukraine (No.2)*», Communication from Ukraine concerning the group of cases of *Petukhov v. Ukraine (no. 2)* (Application No. 41216/13) DH-DD(2024)1003 of 2 September 2024. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2024\)1003E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2024)1003E).

30. CoE: life sentence review mechanism in Ukraine to be improved. *European Prison Litigation Network*. URL: <https://www.prisonlitigation.org/articles/life-sentence-ukraine-petukhov2/> (date of access: 12.11.2024).

31. Communication from an NGO (Centre de la protection internationale in the cases of *Petukhov (no. 2) group, Borisenko and Others, Dembo and Others and Lopata and Others v. Ukraine* (Applications No. 41216/13, 19102/20, 2778/18, 84210/17) of 10 October 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2023\)1267E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2023)1267E).

32. *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, Applications nos. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 and 72824/13, judgment of 23 May 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-173623>.

33. Ухвала Роменського міськрайонного Сумської області суду від 02.03.2023 року у справі № 585/3345/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109355001>.

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo vykonannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy № 2690-IX vid 18 zhovtnia 2022 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#Text>.

2. Karachevska, H.R. (2024). Realizatsiia «prava na nadiiu» dlia dovizhno zasudzhenykh v Ukraini: analiz sudovoi praktyky. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 21 (1), 71–98. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.299193> [in Ukrainian].

3. Ponomarenko, Ye.O., Baida, A.O. (2024). Dovichne pozbavlennia voli yak naivyscha mira kryminalnoi vidpovidalnosti v rozrizi pozytsii YeSPL. *Naukovi perspektyvy (spetsvyпуск)*. *Seriia «Pravo»*, 47 (5), 1349-1356. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)) [in Ukrainian].

4. *Medvid v Ukraine*, Application no. 7453/23, judgment of 10 October 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-236205>.
5. Stepanenko, A.S. (2019). Pravo na perehliad vyroku: dovichne pozbavleniia voli u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 17 trav. 2019) / H. O. Ulianova (Ed.)*. Vols. 1–2. Odesa : VD «Helvetyka». Vol. 2, 333–336 [in Ukrainian].
6. Yevdokimova, O.V. (2019). Umovno-dostrokove zvilnenniia vid vidbuvanniia dovichnoho pozbavleniia voli u pravi zarubizhnykh krain. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 10, 146–151 [in Ukrainian].
7. Baulin, Yu.V., Aleksanian, K.A. (2020). Dovichne pozbavleniia voli: problema umovno-dostrokovoho zvilnenniia v Ukraini. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: Yurydychni nauky*, 4 (2), 9–17. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2020_4\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2020_4(2)_3) [in Ukrainian].
8. Horpyniuk, O.P. (2020). Dovichne pozbavleniia voli yak «irreducible life sentence» za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy. *Molodyi vchenyi*, 1 (77), 207–211 [in Ukrainian].
9. Shulzhenko, N.V., Matviienko, V.V. (2021). Spivvidnoshenniia dovichnoho uviaznenniia za Kryminalnym kodeksom Ukrainy ta pravo na nadiiu u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 4, 496–498. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/123> [in Ukrainian].
10. Parasiuk, N.M. (2022). Novyi etap humanizatsii kryminalno-pravovoho vplyvu shchodo zastosuvanniia pokaranniia u vydi dovichnoho pozbavleniia voli: problema vidpovidnosti. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 6, 287–292. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273860/269171> [in Ukrainian].
11. Timofeieva, L.Yu. (2023). Pravo na nadiiu» zassudzheno do dovichnoho pozbavleniia voli VS pravo na bezpeku suspilstva ta poterpiloï osoby. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 20 (2), 87–109. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292398>.
12. *Vinter and Others v. the United Kingdom*, Applications Nos. 66069/09 and 130/10 and 3896/10, Grand Chamber Judgement of 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>.
13. *Petukhov v. Ukraine (No. 2)*, Application no. 41216/13, judgment of 12 March 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.
14. *Starishko v. Ukraine*, Application no. 61839/12, judgment of 15 October 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-204995>.
15. *Krupko and Others v. Ukraine*, Application no. 53152/16 and 8 others, judgment of 22 July 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211110>.
16. *Kupinskyy v. Ukraine*, Application no. 5084/18, judgment of 10 November 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-220960>.
17. Rishenniia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi № 6-r(II)/2021 za konstytutsiinymy skarhamy Krupka Dmytra Volodymyrovycha shchodo

відповідності Конституції України частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костина Володимира Володимировича, Мелныченка Олександра Степановича швидко відповідності Конституції України частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та у справі за констytuciинoу скархоiу Хоhиnа Виктора Івановича швидко відповідності Конституції України частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особи, караннi на довичне поzbавлення волi) від 16 вересня 2021 року.

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України швидко виконання рішень Європейського суду з прав людини: Закон України № 2689-IX від 18 жовтня 2022 року.

19. Про визначення ступеня виправлення засудженого: Наказ Міністерства юстиції України № 294/5 від 19 січня 2023 року.

20. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України № 631/5 від 16 лютого 2023 року.

21. Kryklyvets, D.Ye. (2023). Деякі питання заміни покарання у виді довичного поzbавлення волi бiлш мiакым. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. Ужгород: Видавничий дiм «Helvetyka». Vol. 2. Vyp. 75, 100–104 [in Ukrainian].

22. Шкотоzхневыi аналiз 02–08 лiстопада 2022 року. *Тсентр політо-правових реформ*. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shkotozхnevyi-analiz-02-08-lystopada-2022-roky> (data zvernennia: 29.10.2024).

23. Komarovskiy, M.D., Trunov, M.V. (2023). Інститут заміни довичного поzbавлення волi: європейський та національний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*, 3, 400–404. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/92>[in Ukrainian].

24. Communication from NGOs (European Prison Litigation Network; Kharkiv Human Rights Protection Group; Ukrainian Helsinki Human Rights Union; NGO Protection for Prisoners of Ukraine) in the case of Petukhov v. Ukraine (no. 2) (Application No. 41216/13) of 02 February 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2023\)177E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2023)177E).

25. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 22 березня 2023 року у справі № 127/29069/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109799613>.

26. Ухвала Першого Сенату Конституційного Суду України у справі № 1-up(I)/2024 про закриття констytuciинoго провадження у справі за констytuciинoу скархоiу Лужынського Анатоліа Олександровича швидко відповідності Конституції України (констytuciинoстi) пункту 3 частини третьої статті 81 Кримінального кодексу України 17 січня 2024 року.

27. (Ne)skorotnist довичного поzbавлення волi: як Україна виконує рішення ЄСПЛ у справі «Petukhov протy України No 2». *Supreme Observer*. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/news/251/n eskorotnist-dovichnoho->

[pozbavlennia-voli-ukraina-vykonuie-rishennia-yespl-u-spravi-«petukhov-proty-ukrainy-№-2](#) (data zvernennia: 29.10.2024).

28. H46-33 *Petukhov (No. 2) group v. Ukraine* (Application No. 41216/13), Decision CM/Del/Dec(2023)1459/H46-33 of 9 March 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=CM/Del/Dec\(2023\)1459/H46-33E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=CM/Del/Dec(2023)1459/H46-33E).

29. Updated Action Plan «On measures taken for implementation of the Court's judgments in the group of cases «*Petukhov v. Ukraine (No.2)*», Communication from Ukraine concerning the group of cases of *Petukhov v. Ukraine (no. 2)* (Application No. 41216/13) DH-DD(2024)1003 of 2 September 2024. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2024\)1003E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2024)1003E).

30. CoE: life sentence review mechanism in Ukraine to be improved. *European Prison Litigation Network*. URL: <https://www.prisonlitigation.org/articles/life-sentence-ukraine-petukhov2/> (date of access: 12.11.2024).

31. Communication from an NGO (Centre de la protection internationale in the cases of *Petukhov (no. 2) group, Borisenko and Others, Dembo and Others and Lopata and Others v. Ukraine* (Applications No. 41216/13, 19102/20, 2778/18, 84210/17) of 10 October 2023. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2023\)1267E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2023)1267E).

32. *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, Applications nos. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 and 72824/13, judgment of 23 May 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-173623>.

33. Ukhvala Romenskoho miskraionnoho Sumskoi oblasti sudu vid 02.03.2023 roku u spravi № 585/3345/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109355001>.

Karachevska H. R. ECtHR judgment in Medvid v. Ukraine in the context of life imprisonment reform

The article analyzes the judgment of the European Court of Human Rights in the case of Medvid v. Ukraine. In this judgment, the ECtHR assessed the mechanism for reviewing life imprisonment introduced in Ukraine.

The author examines the reform of life imprisonment in Ukraine, the mechanism for commutation of life imprisonment and parole of this sentence both introduced in 2022, as well as an assessment of the reform by scholars, human rights organizations, and international institutions.

The author highlights the ECHR case law establishing the conditions for reviewing life sentences: transparency, predictability, and efficiency.

The author analyzes the arguments of the applicant and the Government in the case of Medvid v. Ukraine regarding the compliance of Ukrainian legislation with these conditions and Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is stated that the ECtHR has recognized the new mechanism for reviewing life imprisonment as providing a realistic possibility of release. The author highlights the key arguments of the Court in favour of this

decision: clear time limits for reducing the sentence, objective assessment criteria, judicial review of decisions made by the prison administration, and the possibility of further rehabilitation. At the same time, the author notes the problem of a long period of uncertainty before the final implementation of the mechanism, which constitutes a violation of Article 3 of the ECHR.

The author also notes the impact of this decision on further legal regulation and law enforcement practice in terms of life imprisonment review.

Key words: *European Court of Human Rights, life imprisonment, mechanism for review of life imprisonment, realistic prospect of release, rehabilitation.*

УДК 343.32(477)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315489>

Євген Письменський,
докт. юрид. наук, проф.,
професор кафедри права
та публічного управління ЗВО
«Університет Короля Данила»
(м. Івано-Франківськ)

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ВЧИНЕННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ ПОТОЧНОГО СТАНУ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ І ЙОГО ПОДАЛЬШИХ ПЕРСПЕКТИВ

Статтю присвячено проблемі звільнення від покарання осіб, які вчинили колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України), що розглядається з позиції аналізу поточного стану застосування кримінально-правових норм про звільнення від покарання та визначення подальших перспектив розвитку відповідної сфери правозастосування.

На основі вивчення даних судової статистики встановлено ступінь затребуваності кримінально-правових норм про звільнення від покарання осіб, які вчинили колабораційну діяльність, у практиці правозастосування (2022–2023 рр.). Акцентовано увагу на тому, що кримінально-правова норма, передбачена ст. 111-1 КК України, з огляду на передбачені нею санкції, здебільшого унеможливорює застосування більшості видів звільнення від покарання заохочувального характеру.

Спираючись на конкретні приклади, проаналізовано якісні характеристики, що є визначальними для поточної практики застосування звільнення від покарання та його відбування стосовно колабораціоністів. Доведено, що їхнє звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 – ст. 79 КК України) є найбільш поширеним з-поміж інших видів звільнення від покарання, які можуть застосовуватися при засудженні особи. Продемонстровано випадки засудження осіб за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, що викликають сумніви в належній мотивованості, обґрунтованості та законності ухвалених рішень про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Установлено, що хоча для засуджених за колабораційну діяльність, передбачену ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, формально уможливорюється звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України), однак цей вид звільнення від покарання фактично не застосовується. На сьогодні також відсутні у правозастосовній практиці доступні для вивчення випадки звільнення колабораціоністів від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України), застосування якого уможливорюється після вчинення будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Окремо розглядається проблематика перспектив застосування амністії щодо осіб, які вчинили колабораційну діяльність. Наголошується на тому, що відповідна потреба обов'язково постане, зважаючи на світовий досвід подолання наслідків збройних конфліктів і масштаби окупованих територій України. Робиться висновок про потребу на поточному етапі фахово визначити суспільно прийнятні рамки майбутнього амністування з тим, щоб забезпечити справедливість кримінально-правового реагування на осіб, які вчинили колабораційну діяльність через їхнє звільнення від покарання. До застосування амністії пропонується передбачити у ст. 111-1 КК України спеціальну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України, колабораційна діяльність, покарання, звільнення від покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, правозастосування, звільнення від відбування покарання з випробуванням, амністія.*

Постановка проблеми. Згідно з КК України особа, яка вчинила колабораційну діяльність, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, може бути звільнена від покарання та його відбування. Правове регулювання суспільних відносин у сфері звільнення від покарання забезпечує кримінально-правовий інститут звільнення від покарання, норми якого переважно встановлені в розділі XII Загальної частини КК України «Звільнення від покарання та його відбування»¹. Цей розділ передбачає випадки, за яких суд не застосовує або може не застосувати до особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, покарання, включаючи зокрема припинення подальшого його відбування або застосування більш м'якого покарання. Завдяки реалізації норм інституту звільнення від покарання та його відбування забезпечується належна індивідуалізація заходів кримінально-правового впливу, втілюються в життя ключові принципи кримінального права – пропорційність та гуманізм.

¹ У сучасній кримінально-правовій науці України захищено дві докторські дисертації, присвячені звільненню від покарання та його відбування, у межах яких комплексно і системно вивчалися сучасні проблеми звільнення від покарання та його відбування. Видано дві монографії, які рекомендуються для більш докладного ознайомлення за темою цього розділу: Письменський С. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія ; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.; Горох О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія; наук. ред. А.А. Музика. Харків: Право, 2019. 676 с.

Останніми роками судді активно застосовують норми про звільнення від покарання та його відбування. Реалізацію кримінальної відповідальності, поєднану зі звільненням особи від покарання, можна вважати однією з її типових форм. Однак ситуація, що склалася на сьогодні в Україні щодо реалізації кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності, дещо відрізняється від типової картини. Про це свідчить вивчення доступних статистичних даних і результати огляду судової практики, що в сукупності демонструють наявність помірної тенденції застосування кримінально-правових норм про звільнення від покарання колабораціоністів. Щоправда, навіть наявна практика сигналізує про низку викликів, з якими стикаються ті, хто покликаний реалізовувати кримінально-правову політику щодо протидії колабораційній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові аспекти протидії колабораційній діяльності перебувають у фокусі багатьох провідних дослідників України. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності розглядали такі юристи, як Н. Антонюк, І. Гловюк, З. Загиней-Заболотенко, О. Книженко, К. Котельва, В. Кузнецов, О. Марін, Р. Мовчан, О. Новіков, В. Павликівський, М. Рубашенко, М. Сийплові, М. Хавронюк, А. Яценко. Праці цих та інших фахівців потребують узагальнення та предметного вивчення з тим, щоб виявити основні проблеми, які виникають у контексті застосування кримінального законодавства України щодо звільнення від покарання колабораціоністів як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. У цій статті робиться спроба на основі наявних наукових здобутків виявити «слабкі місця» у правозастосовній діяльності, що полягає в застосуванні звільнення від покарання стосовно осіб, які засуджені за вчинення колабораційної діяльності.

Мета статті – проаналізувати поточний стан застосування кримінально-правових норм про звільнення від покарання, що застосовуються до осіб, які засуджуються за вчинення колабораційної діяльності на підставі ст. 111-1 КК

України², та на цій основі визначити подальші перспективи формування практики звільнення від покарання зазначеної категорії осіб.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показало, що протягом відносно тривалого часу в Україні найбільш затребуваним видом звільнення від покарання, що застосовується при засудженні особи за вчинення кримінального правопорушення, є звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Зокрема, у 2022–2023 рр. близько 42% від загальної кількості всіх засуджених в Україні були звільнені від відбування покарання з випробуванням. Показово, що в поточних справах про колабораційну діяльність загальна ситуація є істотно іншою. Зокрема, кількість осіб, які звільняються від покарання за вчинення колабораційної діяльності, є помітно малою, якщо зіставляти з усім загальною засуджених осіб за період 2022–2023 рр. Цей показник становить усього 3% від загальної кількості засуджених колаборантів³. Така ситуація насамперед зумовлена обмеженими можливостями застосування ст. 75 КК України при вчиненні колабораційної діяльності (лише у разі її кваліфікації за ч. 3 або ч. 4 ст. 111-1 КК України), тоді як абсолютна більшість засуджених осіб визнані винуватими у вчиненні інших видів колабораційної діяльності.

Вивчення нечисленної практики застосування звільнення від покарання та його відбування щодо колабораціоністів показує наявність низки проблем, які сигналізують як про очевидні недоліки кримінального законодавства, так і про помилики у його застосуванні.

Спробуємо проаналізувати одну зі справ про вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 4 ст. 111-1 КК України, у межах якої особа була визнана винуватою у вчиненні інкримінованого їй злочину. Суд призначив засудженому покарання у виді позбавлення волі на строк чотири роки з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк

² Тут і далі розглядаються лише випадки звільнення від покарання, тобто ситуації, за яких таке звільнення відбувається при засудженні особи за вчинення кримінального правопорушення (ч. 2, ч. 3, ч. 4 ст. 74, ст. 75 – ст. 79 КК України, ч. 2 ст. 84 КК України).

³ Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфографіка: інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>.

дванадцять років. Одночасно на підставі ст. 75 КК України особа була звільнена від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням з іспитовим строком два роки та покладанням таких обов'язків: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання та роботи. Своє рішення про призначення покарання у межах санкції ч. 4 ст. 111-1 КК України та звільнення від відбування покарання з випробуванням суд обґрунтував урахуванням:

тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (кримінальне правопорушення вчинено проти основ національної безпеки держави України в період воєнного стану та належить до категорії нетяжких злочинів);

даних про особу обвинуваченого (наявність місця проживання, відсутність судимості, неперебування у лікарів психіатра та нарколога на обліку, утримання неповнолітньої дитини, інвалідність III групи, відсутність офіційного працевлаштування⁴);

його процесуальної поведінки (з вироку суду складно встановити, у чому ця поведінка окремо проявлялася та чи може вона мати вплив на розв'язання зазначених питань – Є. П.);

усвідомлення ним протиправності вчиненого (цей фактор навряд чи повинен розглядатися як такий, що має якесь самостійне значення для долі засудженого, адже охоплюється умисним характером вини та до того ж має йтися про усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння, а не його протиправності – Є. П.);

наявності обставин, що пом'якшують покарання обвинуваченого (щире каєття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення⁵);

⁴ Навряд чи якесь вагоме правове значення по суті вирішуваного питання мають такі чинники, як відсутність офіційного працевлаштування, відсутність судимості (невже це заслуга?) та неперебування на обліку у психіатрів та наркологів. Хіба вони здатні належним чином впливати на можливість звільнення від відбування покарання або на визначення міри покарання?

⁵ Щодо активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, то вивчення вироку показало формальність установлення цієї обставини, оскільки відсутні бодай якісь дані, які б конкретизували як факт такого сприяння, так і активність його здійснення.

щирим бажанням виправитись (зазначена обставина фактично дублює шире каяття, а також не одержує належного підтвердження – Є. П.);

відсутністю обтяжуючих обставин (відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину з використанням умов воєнного стану⁶ є обставиною, яка обтяжує покарання, однак вона до уваги не береться⁷ – Є. П.);

данями досудової доповіді (складена відділом філії Державної установи «Центр пробації» з висновком про можливість виправлення без ізоляції від суспільства).

Зважаючи на викладені обставини, суд визнав можливим перевиховання і виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства, а тому звільнив його від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі з випробуванням⁸.

Аналізуючи розгляданий вирок суду, можна звернути увагу на кілька важливих моментів, що виникають у контексті питання про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. По-перше, у ч. 1 ст. 75 КК України відносно чітко визначається підстава застосування такого звільнення, а саме – це можливість виправлення засудженого без відбування покарання. Натомість суд чомусь іде далі і встановлює, що крім виправлення уможлиблюється також перевиховання засудженого. Перевиховання особи в межах кримінально-правових відносин становить такий собі рудимент минулого, який не повинен навіть згадуватися в офіційних документах

⁶ Означає, що винна особа з метою полегшення вчинення злочину використовує найбільш несприятливий час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство (Вартилицька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 194–195). Цей факт дає змогу констатувати підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій, що паралельно свідчить про більшу суспільну небезпеку такої особи (Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 42).

⁷ По-перше, у вирокі суду присвячено чимало уваги введенню воєнного стану в Україні та продовженню строку його дії, що водночас не знаходить належного розвитку (суд не аналізує цей фактор з позиції його впливу на поведінку особи; не зрозуміло також, чи вплинули якимось чином умови воєнного стану на вчинення колабораційної діяльності). По-друге, обставину, яка обтяжує покарання, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, суд не міг проігнорувати, адже її невизнання такою є можливим лише за умов наведення мотивів ухваленого рішення у вирокі. На жаль, але констатація відсутності зазначеної обставини не аргументується.

⁸ Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15 листопада 2022 р. у справі № 577/3465/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149>.

кримінального судочинства. По-друге, зроблений висновок про можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням загалом не викликає істотних сумнівів, якщо враховувати ті фактори, які справедливо впливають на резонансність ухваленого рішення. До таких варто було б віднести: дані досудової доповіді, характер обставин, які пом'якшують покарання, стан здоров'я особи, утримання неповнолітньої дитини. Стосовно інших факторів, на які спирається суд, то вони або не здатні як слід впливати на розв'язання зазначеного питання або дублюють один одного.

Якщо в цій справі, попри певні виявлені недоліки, рішення звільнити засудженого від відбування покарання з випробуванням можна визнати справедливим і законним, то практиці застосування ст. 111-1 КК України відомі випадки, коли таке звільнення по своїй суті викликає заперечення. Далі розглянемо релевантний приклад.

Особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, зі звільненням від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Своє рішення суд пояснив урахуванням: *тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (нетяжкий злочин), даними про особу обвинуваченого (раніше не судимий, вчинив кримінальне правопорушення вперше, офіційно працевлаштований, не одружений і на утриманні осіб не має), його процесуальної поведінки (?), усвідомлення ним протиправності вчиненого (?), щирого бажання виправитись (?), наявністю місця проживання*. Водночас встановлено такі обставини, які пом'якшують покарання обвинуваченого, як щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину. Обставин, які б обтяжували покарання, не зафіксовано. Усе це, на погляд суду, дає змогу констатувати можливість перевиховання і виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства⁹.

⁹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>.

Порівнюючи з попередньо розглянутою справою, можна помітити чимало спільного, зокрема й однакові помилки: 1) аморфне перевиховання засудженого як потенційний наслідок його звільнення від покарання; 2) неврахування умов воєнного стану як обставини, що здатна обтяжувати покарання, без зазначення мотивів; 3) формальна констатація активного сприяння розкриттю злочину – без конкретизації такого прояву посткримінальної поведінки у вирокі; 4) одночасне врахування щирого бажання виправитися, яке теж нічим не підтверджується, та щирого каяття як обставини, що пом'якшує покарання; 5) процесуальна поведінка обвинуваченого, наявність у нього місця проживання та усвідомлення протиправності вчиненого утворюють такі фактори, які не мають достатньої ваги для того, щоб впливати на вирішення питання міри покарання та звільнення від нього; 6) відсутність судимості, неодруженість тощо вельми неоднозначно характеризують особу винного й також не можуть вважатися визначальними з позиції їх впливу на звільнення від відбування покарання з випробуванням. Найголовніше у цьому кейсі те, що зроблений висновок про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, якого вимагає ч. 1 ст. 75 КК України, викликає істотні сумніви. Адже він, по суті, ґрунтується лише на типовому рівні тяжкості вчиненого злочину та помірно позитивній характеристиці обвинуваченого. Вочевидь цього недостатньо, щоб переконливо зробити висновок про можливість виправлення особи без покарання.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може здійснюватися не лише за загальною підставою (75 КК України), але й за спеціальною (ст. 79 КК України). Спеціальна норма про таке звільнення орієнтована на особливу категорію засуджених – вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років. Вивчення поточної судової практики, що формується за ст. 111-1 КК України, показало поточну відсутність випадків застосування ст. 79 КК України щодо жінок-колаборанток. Щоправда, не слід забувати, у перспективі така можливість не виключається при вчиненні окремих видів колабораційної діяльності (ураховуючи

порівняно високу кількість жінок, які засуджуються за вчинення відповідного кримінального правопорушення).

Як зазначалося попередньо, за вчинення колабораційної діяльності, ознаки якої містять ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, не виключається застосування до засуджених звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України). Однак дотепер цей вид звільнення лишається незатребуваним щодо колабораціоністів, а ч. 4 ст. 74 КК України «не працює» на їхню користь і в інтересах держави. Однією з причин такої ситуації може бути загальне сприйняття посягань на національну безпеку України як таких, що *a priori* характеризуються типовим високим рівнем суспільної небезпечності. Зокрема, відразу в кількох обвинувальних вироках, постановлених за ст. 111-1 КК України, можна віднайти твердження, згідно з яким суд бере до уваги наявний у кримінальному провадженні суспільний інтерес, а також те, що кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України є найбільш суспільно небезпечними серед усіх кримінально караних діянь. Як видається, хоч колабораційна діяльність слушно і належить до зазначеної категорії кримінальних правопорушень, але водночас відповідна норма є різноплановою, охоплює абсолютно різні типи поведінки. Тому було б правильним, попри певну резонансність показаного підходу, демонструвати індивідуальність, розв'язуючи питання застосування різних видів звільнення від покарання тощо.

Немає у правозастосовній практиці також доступних для вивчення випадків звільнення колабораціоністів від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України), застосування якого уможлиблюється після вчинення будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Водночас завжди вартує уваги ситуація, коли в обвинуваченого підтверджується наявність якоїсь тяжкої хвороби. За загальним правилом така хвороба може бути визнана обставиною, що пом'якшує покарання, однак не виключені інші правові наслідки. Зокрема, виявлення тяжкої хвороби зумовлює потребу перевірити, чи не

перешкоджатиме ця хвороба відбуванню покарання. І якщо так, то чи наявні встановлені ч. 2 ст. 84 КК України підстави для звільнення від покарання.

На підтвердження викладеного розглянемо такий вирок. Як установив суд, особа, що обвинувачувалася у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, страждає на тяжку хворобу (діабет та гангрену лівої стопи). Цю обставину з-поміж іншого було враховано в межах розв'язання питання про призначення покарання¹⁰. Проте, зважаючи на те, що цукровий діабет (інсулінозалежний тип) відноситься до хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, то було б потрібним зробити уточнення характеру захворювання. Якщо йдеться саме про такий різновид діабету, то до особи могла би бути застосована ч. 2 ст. 84 КК України.

Показово, що з моменту запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність вона не застосовувалася стосовно неповнолітніх осіб, тобто тих, які не досягли вісімнадцятирічного віку в порядку, передбаченому розділом XV Загальної частини КК України. Принаймні єдиний державний реєстр судових рішень не містить відповідних судових рішень. Установлений факт корелює зі статистичними даними, згідно з якими за період 2022–2023 рр. лише одна особа засуджена за вчинення колабораційної діяльності у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років.

В аспекті звільнення від покарання та його відбування осіб, які вчинили колабораційну діяльність, постає питання щодо їхнього амністування. Зокрема, на першому етапі війни (до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну) застосування амністії щодо тих, хто вчинив кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройним протистоянням, активно обговорювалося як у фаховому середовищі, так і в суспільстві. До того ж, як відомо, п. 5 Комплексу заходів із виконання Мінських угод, ухваленого 12 лютого 2015 р., передбачав забезпечення

¹⁰ Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 19 червня 2024 р. у справі № 363/906/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158>.

помилування й амністії через надання чинності закону, який забороняє переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Попередньо 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей», який надавав можливість для звільнення від кримінальної відповідальності певній категорії осіб. Цей закон мав чимало хиб, суперечив КК України та чинності не набрав.

Колабораційна діяльність як специфічний різновид зрадницької поведінки, що пов'язується з поведінкою особи в умовах окупації, здебільшого має розглядатися як кримінальне правопорушення, вчинення якого може утворювати належну передумову для застосування амністії у процесі перехідного правосуддя (чого не можна сказати про державну зраду, наприклад). Висловлена позиція багато в чому зумовлюється виявленими особливостями виникнення та поширення колабораціонізму в сучасній Україні, основними проявами яких стало невизнання окупанта як ворога через дезінтеграцію українського населення, позитивне сприйняття окупанта (принаймні на першому етапі війни) за умов активно здійснюваного соціально-психологічного впливу (насамперед в інформаційній сфері, яку окупант намагається тотально контролювати на державному рівні).

Тож у перспективі амністія, будучи одним із привілейованих заходів кримінально-правового впливу, цілком очевидно перебуватиме на порядку денному Української держави передусім у контексті необхідності відновлення конституційного ладу та територіальної цілісності. Водночас, потрібно пам'ятати: здійснюване стосовно певної групи осіб прощення повинно бути не лише гуманним, але і справедливим, воно має унеможливити уникнення кримінальної відповідальності осіб, які свідомо та наполегливо знищували українську державність, виконуючи при цьому активну роль. Якщо особа під час перебування в обстановці окупації вчинила деякі інші (більш тяжкі) злочини, можливість її амністування за загальним правилом має виключатись.

Заслуговує на підтримку думка про необхідність пошуку загального консенсусу щодо встановлення справедливості, без якого мирний процес неможливий. Одним з його інструментів є амністія. Але якщо в суспільній уяві вона асоціюється з безкарністю та уникненням агресором відповідальності за розв'язання війни, то поновлення гарячого конфлікту в таких умовах – це тільки питання часу¹¹. У цьому плані показовим є досвід інших держав, де відбувалось застосування амністії до учасників масового конфлікту. Наприклад, деякі рішення про амністію, які свого часу ухвалювались у Хорватії стосовно сербів, зазнавали критики саме через прощення, умовно кажучи, правомірно засуджених осіб. Таке звільнення від кари сприймалось як зневага судів й законів¹².

Цілком слушною є також позиція про те, що хоч амністія відіграє важливу роль у припиненні збройного протистояння та примиренні, однак імунітет для осіб, відповідальних за тяжкі злочини, не може бути ціною миру. Здобутий таким чином мир посилює відчуття безкарності та вседозволеності, що не сприяє відновленню верховенства права, установленню демократичних інституцій на постконфліктній території¹³. Надання амністії має відбуватись без порушення обов'язкових для країни міжнародних угод, без позбавлення постраждалих надії на відплату і засудження винних, а також без провокування громадських заворушень через несправедливе рішення залишити злочинців на волі. Саме тому амністія не повинна поширюватись на осіб, які вчинили воєнні злочини, геноцид, злочини проти людства, катування й інші грубі порушення прав людини і міжнародного гуманітарного права¹⁴.

Розмірковуючи з приводу амністії як елемента перехідного правосуддя, М. Хавронюк пропонує вважати метою амністії осуд від імені держави і визнання

¹¹ Волошина Л. Амністія чи «тотальне прощення»? *Лівий берег*. 06 жовтня 2020 р. URL: https://lb.ua/society/2020/10/06/467286_amnistiya_chi_totalne_proshchennya.html.

¹² Рамач М. Уроки хорватського досвіду амністії сепаратистів для України. *Радіо Свобода*. 07 жовтня 2015 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27293286.html>.

¹³ Амністія бойовиків та її умови: що підказує Україні світовий досвід. *Європейська правда*. 05 квітня 2016 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/5/7047255/>.

¹⁴ Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О. А., Семьоркіна О. М. Київ, 2020. С. 76.

винуватості у кримінальних правопорушеннях десятків тисяч осіб, поєднані з прощенням – звільненням від покарання, але покладанням на них певних обмежень, обов'язків і примушуванням їх до певної поведінки. Це потрібно для забезпечення справедливості в розумінні переважної більшості суспільства, насамперед жертв війни. Двома найбільшими категоріями осіб, на яких слід поширити амністію, можуть бути колаборанти та військовослужбовці України. Однак поєднувати в одному законі питання прощення цих двох різних категорій осіб неможливо через різні параметри застосування до них амністії¹⁵.

Чинне кримінальне законодавство України цілком слушно виходить з того, що амністія – це різновид повного або часткового звільнення від відбування покарання. Суд має надати належну кримінально-правову оцінку діянню особи винного, засудити її за вчинення правопорушення, призначити покарання та водночас звільнити від його відбування. З огляду на це особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може бути звільнена на підставі акта про амністію від кримінальної відповідальності, що уможливорює виникнення в неї судимості з настанням відповідних правових наслідків¹⁶. Такий підхід загалом може бути резонним і заслуговує на збереження в контексті перспективного застосування амністії до колаборантів.

Плануючи і прогнозуючи хід поствоєнного розвитку, Україна має заздалегідь чітко сформулювати оптимальний підхід щодо застосування амністії до відповідної категорії своїх громадян. Питання про умови надання амністії може виявитися вкрай дразливими для українського суспільства, тому вони потребують завчасного фахового обговорення задля узгодження компромісної межі амністування, перетин якої означатиме грубе порушення принципу справедливості.

¹⁵ Хавронюк М. І. Закони про амністію в системі правосуддя перехідного періоду від війни до миру. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція* : матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 р.) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 256–263.

¹⁶ Ці наслідки, безпосередньо пов'язані із засудженням особи за вчинення колабораційної діяльності, з-поміж іншого мають встановлювати у профільних законодавчих актах тимчасову заборону щодо обіймання певних посад або зайняття певною діяльністю (загальноправові наслідки судимості).

Як зауважує О. Новіков, з огляду на значну кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України та перспектив тривалості російсько-української війни амністія щодо колабораціоністів виглядає невідворотним процесом, що допоможе в майбутньому зекономити ресурси й суттєво зменшити навантаження на правоохоронні органи та пенітенціарну систему. Зважаючи на це, потрібно вже сьогодні намагатися виявити майбутні проблеми застосування амністії за колабораційну діяльність та шукати можливі способи їх розв'язання¹⁷.

Напрацювання чітких і зрозумілих умов застосування амністії, які дадуть змогу забезпечити адекватне кримінально-правове реагування на тлі тривалої війни високої інтенсивності та рівень проявленої агресії щодо України, є вкрай важливим з позиції перспективної реінтеграції деокупованих територій України. Має рацію О. Броневицька, стверджуючи, що практика врегулювання конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру свідчить про те, що надавати амністію учаснику такого конфлікту слід лише з урахуванням конкретних умов, серед яких вона виокремлює відмову від насильства, співпрацю з правоохоронними органами, відшкодування шкоди потерпілим, звільнення заручників тощо¹⁸.

Оскільки масштабне амністування стає можливим лише з припиненням окупації та може розглядатися як один з елементів примирення, то до цього часу видається доречним передбачити спеціальну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, установивши її для осіб, які щиро покаялись і припинили колабораціоністську діяльність (*умова у виді відмови від продовження подальшої кримінально караної поведінки*), добровільно повідомили органи державної влади про вчинене та активно сприяли розкриттю інших кримінальних правопорушень (*умова у виді співпраці з правоохоронними*

¹⁷ Новіков О. В. До проблеми застосування амністії за колабораційну діяльність у післявоєнний період. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій*: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса: Олді+, 2023. С. 38.

¹⁸ Броневицька О. М. Застосування амністії до учасників збройного конфлікту. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 180–181.

органами), що є важливим з огляду на потребу в одночасному відновленні справедливості. Такий підхід передбачає заохочення осіб до припинення протиправної поведінки вже на поточному етапі, створює належне підґрунтя для виявлення та розкриття більш тяжких злочинів, вчинених іншими особами (зокрема, з боку громадян рф), урахувуючи обмежені можливості у їх виявленні та документуванні. Необхідним складником цього процесу є широке інформування населення, яке перебуває на непідконтрольній українській владі території, про наявність такої можливості.

Висловлену позицію у літературі розвивають інші дослідники, зокрема В. Кузнецов і М. Сийплові обґрунтовують потребу встановлення спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність апелюванням до нелогічності ситуації, за якої особа, яка вчинила державну зраду (ст. 111 КК України), може бути звільнена від кримінальної відповідальності, а менш тяжке кримінальне правопорушення (ст. 111-1 КК України) не дає винному такої можливості¹⁹.

Висновок. На основі проведеного дослідження, що здійснювалося з використанням кількісних і якісних методів, встановлено поточний стан (2022–2023 рр.) застосування звільнення від покарання осіб, які засуджені за вчинення колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) та подальших перспектив амністування цих осіб. З огляду на специфіку санкцій ст. 111-1 КК України можливості для звільнення від покарання при засудженні колабораціоністів вкрай обмежені. Це звільнення уможлиблюється на таких підставах: згідно з ч. 4 ст. 74 КК України – у разі вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України; згідно зі ст. 75 – ст. 79 КК України – у разі вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 3 – ч. 4 ст. 111-1 КК України; згідно з ч. 2 ст. 84 КК України – у всіх випадках вчинення колабораційної діяльності

¹⁹ Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70 (1). С. 374–381. URL: <https://bit.ly/3ZDGn6j>.

(ст. 111-1 КК України)²⁰. Доведено, що станом на сьогодні в судовій практиці найпоширенішою формою звільнення від покарання вважається загальний вид звільнення від його відбування з випробуванням (ст. 75 – ст. 78 КК України). Водночас його застосування в окремих випадках сприймається критично, зважаючи на проблеми, які постають в контексті обґрунтування та мотивування ухвалених рішень. Установлено, що звільнення у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України) та через тяжку хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України) фактично не застосовуються.

Наголошується на необхідності невідкладного розроблення чітких критеріїв перспективного амністування колабораціоністів, зважаючи на зарубіжний досвід і масштаби наслідків збройного конфлікту, що має сприяти забезпеченню справедливого реагування на поведінку таких осіб. На поточному етапі запропоновано внести до ст. 111-1 КК України такі зміни, що передбачали б запровадження спеціальної підстави для звільнення від відповідальності за колабораційну діяльність (заохочувального характеру).

Список використаних джерел

1. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія ; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.
2. Горох О. П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія; наук. ред. А. А. Музика. Харків : Право, 2019. 676 с.
3. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфографіка: інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL : <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>
4. Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 191–206.
5. Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 37–50.

²⁰ Універсальними підставами слід вважати такі, що передбачені ч. 2, ч. 3 ст. 74 КК України. Вони «активуються» лише за умов зміни караності діяння чи його депеналізації і не мають прикметних особливостей щодо колабораційної діяльності.

6. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15 листопада 2022 р. у справі № 577/3465/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149>.
7. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>.
8. Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 19 червня 2024 р. у справі № 363/906/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158>.
9. Волошина Л. Амністія чи «тотальне прощення»? *Лівий берег*. 06 жовтня 2020 р. URL: lb.ua/society/2020/10/06/467286_amnistiya_chi_totalne_proshchennya.html.
10. Рамач М. Уроки хорватського досвіду амністії сепаратистів для України. *Радіо Свобода*. 07 жовтня 2015 р. URL: www.radiosvoboda.org/a/27293286.html.
11. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О. А., Семьоркіна О. М. Київ, 2020. 84 с.
12. Хавронюк М. І. Закони про амністію в системі правосуддя перехідного періоду від війни до миру. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 р.)* / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьВДУВС, 2023 С. 256–263.
13. Новіков О. В. До проблеми застосування амністії за колабораційну діяльність у післявоєнний період. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р.* Одеса: Олді+, 2023. С. 37–40.
14. Броневицька О. М. Застосування амністії до учасників збройного конфлікту. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 176–183.
15. Кузнецов В. В., Сийпловіч М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70 (1). С. 374–381. URL: <https://bit.ly/3ZDGn6j>.

REFERENCES

1. Pysmenskyi, Ye. O. (2014). *Teoretyko-prykladni problemy zvil'nennia vid pokarannia ta ioho vidbuvannia za kryminal'nym pravom Ukrainy* [Theoretical and Applied Problems of Exemption from Punishment and its Execution in Criminal Law of Ukraine]; nauk. red. d-r yuryd. nauk, prof. O. O. Dudorov; MVS Ukrainy, Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. Luhans'k: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].
2. Horokh, O. P. (2019). *Suchasni kryminal'no-pravovi problemy zvil'nennia vid pokarannia ta ioho vidbuvannia* [Contemporary Criminal Law Problems of

Exemption from Punishment and its Execution]; nauk. red. A. A. Muzyka. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Karchevskiy, M. (2023). *Protydiia zlochynnosti v Ukraini: Infohrafika: Interaktyvnyi dovidnyk. Versiia 3.0* [Combating Crime in Ukraine: Infographics: Interactive Handbook. Version 3.0]. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/> [in Ukrainian].

4. Vartyletska, I. A., & Sharmar, O. M. (2021). *Osoblyvosti kvalifikatsii kryminal'nykh pravoporushen', vchynenykh v umovakh voiennoho stanu ta osoblyvoho periodu* [Peculiarities of Qualification of Criminal Offenses Committed under Martial Law and Special Period]. *Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy*, 1 (15), 191–206 [in Ukrainian].

5. Mostepaniuk, L. O. (2024). *Voiennyi stan yak obstavyna, shcho obtiazhuie pokarannia* [Martial Law as a Circumstance Aggravating Punishment]. *Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy*, 1 (21), 37–50 [in Ukrainian].

6. *Vyrok Konotops'koho miskorai·onnoho sudu Sums'koi oblasti vid 15 lystopada 2022 r. u spravi № 577/3465/22* [Judgment of the Konotop City District Court of the Sumy Region dated November 15, 2022, in case No. 577/3465/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149> [in Ukrainian].

7. *Vyrok Shevchenkivs'koho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 serpnia 2022 r. u spravi № 761/13955/22* [Judgment of the Shevchenkiv District Court of Kyiv dated August 22, 2022, in case No. 761/13955/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364> [in Ukrainian].

8. *Vyrok Vyshhorods'koho raionnoho sudu Kyivs'koi oblasti vid 19 chervnia 2024 r. u spravi № 363/906/23* [Judgment of the Vyshhorod District Court of the Kyiv Region dated June 19, 2024, in case No. 363/906/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158> [in Ukrainian].

9. Voloshyna, L. (2020, October 6). *Amnistiia chy «total'ne proshchennia»?* [Amnesty or "Total Forgiveness"?]. *Livyi bereh*. URL: https://lb.ua/society/2020/10/06/467286_amnistiya_chi_totalne_proshchennya.html [in Ukrainian].

10. Ramach, M. (2015, October 7). *Uroky khorvats'koho dosvidu amnistii separatystiv dlia Ukrainy* [Lessons from Croatia's Experience of Amnesty for Separatists for Ukraine]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27293286.html> [in Ukrainian].

11. *Amnistiia ta liustratsiia: Mekhanizmy perekhidnoho pravosuddia dlia maibutn'oho Ukrainy. (2020). Ohliad mizhnarodnoi praktyky ta natsional'noho zakonodavstva* [Amnesty and Lustration: Mechanisms of Transitional Justice for Ukraine's Future. Overview of International Practices and National Legislation]. / Martynenko, O. A., & Semorkina, O. M. Kyiv [in Ukrainian].

12. Khavroniuk, M. I. (2023). *Zakony pro amnistiui v systemi pravosuddia perekhidnoho periodu vid viiny do myru* [Laws on Amnesty in the Transitional Justice System from War to Peace]. In *Ukrains'ka voienna ta povojenna kryminal'na iustytisia*:

Materialy IX (XXII) L'vivs'koho forumu kryminal'noi iustytzii (pp. 256–263). L'viv: L'vivDUVS [in Ukrainian].

13. Novikov, O. V. (2023). Do problemy zastosuvannya amnistii za kolaboratsiin·nu diial'nist' u pisliavoiennyi period [On the Issue of Applying Amnesty for Collaborationism in the Post-War Period]. In *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: Problemy pravovoi otsinky, harantuvannya prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii* (pp. 37–40). Odesa: Oldi+ [in Ukrainian].

14. Bronevyts'ka, O. M. (2018). Zastosuvannya amnistii do uchasnykiv zbroinoho konfliktu [Application of Amnesty to Participants in Armed Conflicts]. *Pravo i suspil'stvo*, 2, 176–183 [in Ukrainian].

15. Kuznietsov, V. V., & Siiploki, M. V. (2022). Kryminal'na vidpovidal'nist' za kolaboratsiin·nu diial'nist' yak novyi vyklyk sohodennia [Criminal Responsibility for Collaborationism as a New Challenge of the Present]. *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriiia «Pravo»*, Vyp. 70 (1), 374–381. URL: <https://bit.ly/3ZDGn6j> [in Ukrainian].

Pysmenskyi Yevhen. Release from punishment of persons convicted of collaborative activity: analysis of the current state of law enforcement and its further prospects

The article focuses on the issue of release from punishment of persons who have committed collaborative activity (Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine), which is considered from the perspective of analysing the current state of application of criminal law provisions on release from punishment and determining further prospects for the development of the relevant area of law application.

Based on the study of court statistics, it is established the degree of demand for criminal law provisions on release from punishment of persons who have committed collaborative activity in law enforcement practice (2022–2023). Emphasis is placed on the fact that the criminal law provision provided for in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the sanctions provided for therein, mostly makes it impossible to apply most types of release from punishment of an encouraging kind.

Based on concrete examples, this article analyses the qualitative characteristics that are crucial for the current practice of applying for release from punishment and its serving to collaborators. It is proved that their release from serving a sentence with probation (Articles 75–79 of the Criminal Code of Ukraine) is the most common among other types of release from punishment that may be applied to a convicted person. There are cases of conviction of persons for committing a criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine that raise doubts as to the proper motivation, validity, and legality of the decisions made on release from serving a sentence on probation.

It is found that although convicted persons for collaborative activity under Part 1—Part 4 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine are formally entitled to release from punishment due to the loss of public danger (Part 4 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine), this type of release from punishment is not applied. Currently, there are also no cases in law enforcement practice available for study of collaborators being

released from punishment due to serious illness (part 2 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine), which is possible after the commission of any criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

A separate section deals with the prospects of applying amnesty to persons who have committed collaborative activity. It is emphasised that the relevant need will inevitably arise, given the international experience of overcoming the consequences of armed conflicts and the scope of the occupied territories of Ukraine. It is concluded that at the current stage, it is necessary to determine professionally the socially acceptable framework for future amnesty to ensure the fairness of the criminal law reaction to persons who have committed collaborative activity by releasing them from punishment. Before the application of amnesty, it is proposed to provide a special ground for release from criminal liability for collaborative activity in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *Criminal Code of Ukraine, collaborative activity, punishment, release from punishment, release from criminal liability, law enforcement, release from serving a sentence with probation, amnesty.*

УДК:343.3

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315245>

Л. Ю. Тимофєєва,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права

Національного університету

«Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: ПРОПОРЦІЙНІСТЬ В КОНТЕКСТІ АПРОКСИМАЦІЇ АКТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

*У статті розглядаються особливості пропорційності та субсидіарності в контексті апроксимації активів *acquis communautaire* Європейського Союзу (далі – ЄС) в частині кримінальних правопорушень проти довкілля.*

Встановлено, що Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права від 11 квітня 2024 року змінила підходи до відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля. З'ясовано що, основним нововведенням є необхідність криміналізувати деякі діяння проти довкілля, які вчинені не тільки умисно, а також за необережності. У ст. 3 Директиви передбачено перелік діянь, які можуть бути вчинені у формі серйозної недбалості.

Встановлено, що Директива (ЄС) 2024/1203 підтримує широкий підхід по поняття потерпілого не тільки як фізичної або юридичної особи, а також суспільства в цілому та навколишнього середовища. Аргументовано, що засоби реагування на кримінальні правопорушення мають бути пропорційними з урахуванням інтересів всіх суб'єктів кримінальних правовідносин, тобто потерпілого, особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, суспільства в цілому, держави, а також навколишнього середовища (враховуючи особливості саме цих кримінальних правопорушень). Обґрунтовано, що розроблення механізму представництва довкілля зацікавленими громадськими організаціями у кримінальному провадженні могло б бути ефективним засобом охорони довкілля.

Встановлено вади пропозицій доповнення КК статтями щодо відповідальності за зберігання деревини, непропорційність засобів впливу на осіб, які вчиняють відповідні діяння, ризики зловживань з боку правоохоронних органів, корупційну складову та можливості притягнення до відповідальності людей, які займаються заготівлею деревини для опалення власних будинків, а не операторів збуту деревини (як передбачено у відповідному Регламенті ЄС).

Обґрунтовано, що для апроксимації європейського законодавства важливе системне розуміння європейського права, контексту прийняття відповідних норм та узгодження з принципами юридичної визначеності,

передбачуваності, пропорційності, презумпції невинуватості, субсидіарності тощо.

Ключові слова: *пропорційність, субсидіарність, охорона довкілля, охорона лісу, корупція, євроінтеграція.*

Постановка проблеми. Прагнення України стати членом Європейського Союзу (далі – ЄС) породжує необхідність апроксимації в національне законодавство *acquis communautaire* ЄС, зокрема, в контексті кримінальних правопорушень проти довкілля.

Згідно зі ст. 37 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, високий рівень охорони навколишнього середовища та покращення якості навколишнього середовища мають бути інтегровані у політики ЄС та забезпечені відповідно до принципу сталого розвитку.

У Конвенції Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального права від 4 листопада 1998 р. йдеться про необхідність встановлення кримінальної відповідальності за посягання на довкілля.

Слід зазначити, що екологічні проблеми не знають кордонів та набувають геополітичного характеру. Питання екологічної безпеки в умовах євроінтеграції, зокрема в сучасних умовах потребує подальшого дослідження

Метою роботи є оптимізація підходів до апроксимації європейського законодавства в частині пропорційності реагування на кримінальні правопорушення проти довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, та Є. О. Письменський дослідили питання кримінально-правової охорони лісу в Україні¹. Р. О. Мовчан на прикладі контрабанди лісу дослідив питання кримінальної відповідальності за контрабанду «спеціальних» предметів². М. Вашишин проаналізувала правовий механізм

¹ Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Письменський Є. О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні: монографія. Київ: Норма права, 2023. 520 с.

² Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за контрабанду «спеціальних» предметів: законодавчі реалії та перспективи (на прикладі контрабанди лісу). *Науково-інформаційний вісник Івано-*

визначення екологічної шкоди та її характеристики в умовах військової агресії російської федерації проти України (2022)³. А. О. Вірт на дисертаційному рівні дослідила питання кримінально-правової протидії злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин (2021)⁴. М. О. Акімов проаналізував деякі проблеми удосконалення кримінально-правової охорони лісів (на прикладі законопроекту № 9665 від 1 вересня 2023 р.)⁵. Є. К. Бабець, В. С. Білецький, І. Є. Мельнікова, М. І. Сокур, В. М. Шмандій у своїй монографії показують взаємозв'язки між екологічною безпекою та економікою, а також способах удосконалення такої взаємодії (2020 р.). В. М. Шмандій у своїй дисертації досліджує теоретичні та практичні аспекти управління екологічною безпекою на регіональному рівні (2003), І. І. Каракаш досліджує питання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, а також у своїй докторській дисертації дослідив теоретичні проблеми права власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні, А. Бабіч розглядав забезпечення екологічних прав громадян в контексті практики Європейського суду з прав людини (2019 р.).

Окремі аспекти проблематики європейської інтеграції в кримінальному праві досліджують: Ю. В. Баулін, О. О. Житний, Ю. А. Пономаренко, К. О. Трихліб, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк та ін. Учені та науковці солідарні в необхідності євроінтеграційного курсу України, з чим можна цілком погодитись за умови збереження національної української ідентичності. У роботах розглядаються різні, в тому числі галузеві проблеми щодо такого курсу. Зокрема, В. О. Туляков розглядає питання апроксимації

Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Вип. 15 (27), Т. 1. 2023. С. 264–277.

³ Ващишин М. Юридичний механізм визначення екологічної шкоди та його особливості в умовах воєнноагресії російської федерації проти України. *Право України*. 2022. № 6. С. 55–68.

⁴ Вірт А. О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с.

⁵ Акімов М. О. Деякі проблеми удосконалення кримінально-правової охорони лісів (на прикладі законопроекту реєстр. № 9665 від 1 вересня 2023 р.). *Українська кримінальна юстиція у пост/воєнній парадигмі: матеріали Х (XXIII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 19–20 вересня 2024 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 3–8.

у кримінальному законодавстві⁶, К. О. Трихліб розглянув питання гармонізації законодавства України і законодавства ЄС в контексті наближення загальноправової термінології⁷. М. І. Хавронюк розглядає проблеми адаптації положень загальної частини чинного та перспективного кримінального законодавства України до кримінального права ЄС⁸.

Спроби імплементації норм європейського законодавства не завжди є успішними, про що свідчить прийняття низки законів та пропозиції законопроектів парламентарів, зокрема, щодо кримінальних правопорушень проти довілля, а також практика застосування чинних положень закону, що обумовлює актуальність теми.

Виклад основного матеріалу. 11 квітня 2024 р. була прийнята Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права, яка замінює Директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС. Вона змінила підходи до відповідальності за кримінальні правопорушення проти довілля. Основним нововведенням є необхідність криміналізувати деякі діяння проти довілля, які вчинені не тільки умисно, а також за необережності. У ст. 3 Директиви передбачено перелік діянь, які можуть бути вчинені у формі серйозної недбалості. Зокрема, це рішення було обумовлено зміною у регулюванні суспільних відносин та необхідності реагування засобами кримінального права не тільки на умисні кримінальні правопорушення проти довілля, але також необережні.

Покарання за кримінальні злочини, визначені в Директиві, мають бути ефективними, стримуючими та пропорційними. Для цього мають бути встановлені мінімальні рівні максимального терміну позбавлення волі для

⁶ Туляков В. О. Апроксимація кримінального законодавства України до права ЄС (методологія питання). *Право України*. 2023. С. 101–114.

⁷ Трихліб К. О. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.

⁸ Хавронюк М. І. Проблеми адаптації положень загальної частини чинного та перспективного кримінального законодавства України до кримінального права ЄС. *Центр політико-правових реформ*. 17.10.2022. <https://pravo.org.ua/blogs/problemy-adaptatsiyi-polozhen-zagalnoyi-chastyny-chynnogo-ta-perspektyvnogo-kryminalnogo-zakonodavstva-ukrayiny-do-kryminalnogo-prava-yes/>.

фізичних осіб (п. 30 Преамбули). Кримінально-правова охорона довкілля є надзвичайно важливою, але європейське право загалом не має тенденцій до посилення відповідальності. Європейське законодавство мабуть в кожному акті посиляється на необхідність дотримання принципу пропорційності.

Цікавою є позиція, яка підтримує широкий підхід до поняття потерпілого не тільки як фізичної або юридичної особи, а також суспільства в цілому та навколишнього середовища. Оскільки навколишнє середовище не може представляти себе як потерпілого в кримінальному провадженні. З метою ефективного правозастосування представники зацікавленої громадськості повинні мати можливість діяти від імені навколишнього середовища як суспільного блага, відповідно до національного законодавства та з дотриманням відповідних процесуальних норм. Права зацікавлених представників громадськості не порушують прав жертв, як викладено в Директиві 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради. Поняття «представники зацікавленої громадськості» та «жертви» повинні залишатися різними, і від держав-членів не слід вимагати застосування прав жертв до представників зацікавленої громадськості. Директива (ЄС) 2024/1203 не вимагає від держав-членів надавати представникам зацікавленої громадськості процесуальні права у кримінальному провадженні, які вони надають іншим категоріям осіб, ніж представники зацікавленої громадськості (п. 57, 58 Преамбули). Зараз залишились дискусії щодо підходів до поняття потерпілого в кримінальному праві. Видається, слід подумати також про забезпечення процесуального механізму участі громадськості як представника довкілля.

Директива (ЄС) 2024/1203 має багато бланкетних норм в контексті формулювання діянь, які потрібно криміналізувати. Ці норми відсилають до Регламентів, які регулюють відповідні відносини. Наприклад, мають бути криміналізовані діяння, вчинення яких обмежено відповідно до Регламенту (ЄС) № 1907/2006 ЄП і Ради (Регламент націлений на регулювання виробництва, надання на ринку і використання хімічних речовин та хімічної

продукції в зоні ЄС) (п.п. (i, ii) ст. 3 Директиви); не відповідає Регламенту (ЄС) № 1107/2009 ЄП та Ради (п. (iii) ст. 3 Директиви) (Регламент встановлює правила надання дозволів на засоби захисту рослин у комерційній формі та на їх введення в обіг, використання і контроль); не відповідає Регламенту (ЄС) № 528/2012 ЄП та Ради (п. (iv) ст. 3 Директиви) (Регламент VPR спрямований на поліпшення функціонування ринку біоцидної продукції в ЄС, забезпечуючи високий рівень захисту людей і довкілля); не відповідає Регламенту (ЄС) № 1272/2008 ЄП та Ради (п. (v) ст. 3 Директиви) (мета Регламенту – забезпечити високий рівень захисту здоров'я людини та довкілля); заборонено згідно з Додатком I до Регламенту (ЄС) 2019/1021 (метою Регламенту є захист здоров'я людини та довкілля від стійких органічних забруднювачів) (п. (vi) ст. 3 Директиви) та інші.

Згідно з п. 8 Преамбули до Директиви (ЄС) 2024/1203 зазначено, що у рамках спільної рибальської політики законодавство ЄС передбачає комплексний набір правил контролю та забезпечення виконання відповідно до Регламентів Ради (ЄС) № 1224/2009 та (ЄС) № 1005/2008 у разі серйозного порушення, у тому числі ті, що завдають шкоди морському середовищу. Згідно з цим набором правил, держави-члени мають вибір застосовувати адміністративні чи кримінальні покарання, або обидва. Відповідно до повідомлень Комісії від 11 грудня 2019 р. про «Європейську зелену угоду» та від 20 травня 2020 р. про «Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 р. Повернення природи в наше життя», певна навмисна протиправна поведінка, на яку поширюється Регламент (ЄС) № 1224/2009 та Регламент (ЄС) № 1005/20 буде визнано кримінальним злочином. Величезна кількість нормативних актів у сфері охорони довкілля ускладнює їх пошук та розуміння відповідних положень. Слід зазначити, що національне законодавство у цій сфері також має велику кількість законів та підзаконних актів. Тому не дивним є неправильне розставлення пріоритетів щодо апроксимації положень

європейського законодавства та надмірної криміналізації (діянь, які не вимагає криміналізувати європейське законодавство).

Охорона лісу. 10 жовтня 2024 р. прийнято Проект Закону про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини № 9665 від 01.09.2023 р. 15 жовтня 2024 р. підписано Парламентом та направлено на підпис Президенту⁹.

До КК законопроектом № 9665 пропонується додати статтю № 246-1, якою передбачено, що за перевезення, зберігання, збут дерев, чагарників або деревини без документів, що підтверджують законність їхнього походження (або з підробленими документами), вчинені у значному розмірі¹⁰. Санкція за основний склад передбачає покарання у виді штрафу 2000–3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (34000–51000 грн.) або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. За кваліфікований склад (якщо порушення буде вчинене повторно, групою осіб за попередньою змовою або у великому розмірі) – штраф від десяти до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (170000–425000 грн.) або позбавленням волі на строк 5–7 років.

У пояснювальній записці до законопроекту автори посилаються на Регламент ЄС від 20.10.2010 р. № 995/2010 «Про обов'язки операторів, які розміщують лісоматеріали та продукцію з деревини на ринку» (який на момент подачі законопроекту вже був не чинним) накладав обов'язки на операторів, встановлюючи вимоги до того, як деревина, що вивозиться на

⁹ Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини: Проект Закону № 9665 від 01.09.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42658>.

¹⁰ Згідно з приміткою до статті 246-1 КК України під значним розміром слід розуміти вартість дерев, чагарників або деревини, яка становить більше ніж 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а під великим розміром – більше 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. «Значним розміром» в цьому випадку є вартість деревини, яка перевищує 30 280 грн. (3028 (розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи станом на 1 січня 2024 року): 2) x30)), а «великим» – 90 840 грн. (3028:2)x30)).

експорт, має бути закуплена та контрольована, щоб запобігти нелегальній вирубці. Але йшлося про обов'язки операторів, а не людей, які придбали деревину.

Стаття 3 Директиви (ЄС) 2024/1203 передбачає широкий перелік діянь, які держави-члени мають криміналізувати. Але про зберігання дерев, чагарників або деревини без документів в ній не йдеться. Згідно з п. «р» Директиви має бути криміналізовано розміщення або надання на ринку Союзу або експорту з ринку Союзу відповідних товарів або відповідних продуктів, що є порушенням заборони, викладеної в ст. 3 Регламенту (ЄС) 2023/1115, за винятком випадків, коли така поведінка стосується незначної кількості¹¹.

Регламент (ЄС) 2023/1115 про розміщення на ринку Союзу та експорт із Союзу певної сировини та товарів, пов'язаних із знелісненням та погіршенням стану лісів прийнята 31.05.2023 р. (скасовує Регламент (ЄС) № 995/2010), встановлює правила щодо розміщення та надання доступності на ринку Союзу, а також експорту з Союзу відповідних продуктів, перелічених у Додатку I, які містять, були згодовані або були виготовлені з використанням відповідних товарів, а саме велика рогата худоба, какао, кава, олійна пальма, каучук, соя та деревина, з метою мінімізації внеску Союзу у знеліснення та деградацію лісів у всьому світі, і таким чином сприяння зменшенню глобального знищення лісів (ст. 1)¹². Згідно зі ст. 3 Регламенту, оператори повинні проявляти належну обачність відповідно до статті 8 перед розміщенням відповідних продуктів на ринку або їх експортом, щоб довести, що відповідні продукти відповідають статті (ст. 4). Виходячи з положень Регламенту, відповідальність має наставати лише для продавців і тільки якщо продукти виставляються для продажу.

¹¹ Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1203&qid=1724350756199>.

¹² Regulation (EU) 2023/1115 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on the making available on the Union market and the export from the Union of certain commodities and products associated with deforestation and forest degradation and repealing Regulation (EU) No 995/2010. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1115/oj>.

Згідно з ч. 2 ст. 25 Регламенту, санкції повинні бути ефективними, пропорційними та стримуючими. Штрафи мають бути пропорційні збитку довкіллю та вартості відповідних товарів або продуктів, розраховуючи рівень штрафів так, щоб гарантувати, що вони фактично позбавляють відповідальних осіб економічної вигоди, отриманої від їхніх порушень, і поступово підвищуючи рівень штрафів за повторне порушення; у випадку юридичної особи, максимальна сума штрафу повинна становити принаймні 4 % від загального річного обороту оператора чи торговця в ЄС за фінансовий рік, що передував рішенню про штраф. Тобто, стягнення стосуються саме операторів, які надають відповідні послуги та спрямовані на їх стримування.

Генеральний адвокат Y. Bot у справі C-195/12 Європейського суду справедливості *Industrie du bois de Vielsalm & Cie* (§ 81, 82) визнав аргумент, висунутий урядом регіону Валлонія (Бельгія), який посилався на необхідність захисту і збереження лісових ресурсів для деревообробної промисловості, яка використовує їх як сировину, законним в тій мірі, в якій він спрямований на захист лісів і деревини як сировини. Таким чином, це видається виправданим загальним інтересом у високому рівні захисту навколишнього середовища, що є метою ЄС згідно зі ст. 37 Хартії основоположних прав Європейського Союзу¹³.

Журналісти видання «Букви» дослідили ціни на деревину (зокрема, за допомогою даних державного сервісу «єДрова»), та дійшли до висновку, що за такого формулювання норми є ризик притягнення до кримінальної відповідальності у селах чи містечках, в яких немає опалення майже кожного, оскільки люди готуються до зими та займаються заготівлею дров на 1–2 роки¹⁴. Крім того, при придбанні деревини, на неї часто не дають квитанції;

¹³ TOMÁŠEK, M., ŠMEJKAL, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, С. 1693.

¹⁴ Чорний Н. Тюрма за дрова: внаслідок непрофесійності нардепів тисячі українців можуть опинитись за ґратами. 3 Листопада, 2024. URL: <https://bukvy.org/tyurma-za-drova-vnaslidok-neprofesijnosti-nardepiv-tysyachi-ukrayincziv-mozhut-opynytyts-za-gratamy/>.

людина може збирати хмиз, вирубувати дерева у власному домогосподарстві тощо.

КУпАП та КК не містить відповідальності за збирання хмизу, за порубку дерев у власному дворі. Фактично законопроект прирівнює деревину, чагарники до предметів, заборонених до обігу, як наприклад наркотичні та психотропні речовини. Отже, не можна притягати до відповідальності осіб за їх зберігання.

У разі прийняття відповідних положень, це буде порушувати принципи юридичної визначеності та передбачуваності, адже людина, яка вже назбирала деревину, хмиз (або придбала та не має квитанції) на зиму не передбачала, що за це може наставати відповідальність. Також це буде порушувати принцип заборони зворотної дії закону у часі, адже буде погіршувати становище особи. Народні депутати впевнюють, що норми пропонувались саме для чорного ринку деревини, а не для людей. Для домогосподарств ці норми будуть діяти з наступного опалювального сезону, але в перехідних положеннях це не зазначено. Станом на 15 листопада 2024 р. ще немає офіційної позиції Президента щодо підпису законопроекту (або повернення Верховній Раді).

Крім того, ці норми порушують принцип презумпції невинуватості та будуть давати можливість притягнути до відповідальності особу, яка не зможе довести законність походження деревини. Тягар доказування знову переноситься на підозрюваного та обвинуваченого, що не припустимо та є корупційним ризиком. Згідно з Рішенням КСУ № 1-р/2019 від 26.02.2019 р. ст. 368-2 КК («Незаконне збагачення») визнано неконституційною на підставі невідповідності принципам презумпції невинуватості та юридичної визначеності. Пізніше відповідальність за незаконне збагачення було передбачено ст. 368-5 КК, яка усунула деякі недоліки попередньої редакції.

Щодо пропорційності покладення тягаря доказування на підозрюваного, обвинуваченого за незаконне збагачення (осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), то це питання є

дискусійним. Вважається, що це є пропорційним заходом, враховуючи обов'язок декларування майна для таких осіб згідно з положеннями ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». У випадку запропонованої ст. 246-1 КК, суб'єкт загальний та не має обов'язку декларувати майно (деревину), збирати квитанції на деревину, знімати на відео процес збирання деревини у лісі тощо.

У чинній ст. 246 КК йдеться про незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу. У законопроекті пропонується змінити назву («Незаконне вирубування, пошкодження або знищення дерев чи чагарників») та редакцію статті. Видається необхідним залишити уточнення походження дерев та чагарників у статті 246 КК, зокрема, у лісах, захисних та інших лісових насадженнях. Це не може бути власне домогосподарство, адже не охоплюється охоронюваним об'єктом цього розділу та не є протиправним діянням.

Законопроектом пропонується особливо кваліфікований склад за ст. 5 ст. 246 «Незаконне вирубування дерев чи чагарників, а так само пошкодження або знищення в будь-який спосіб дерев чи чагарників, якщо такі дії спричинили тяжкі наслідки, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану». Це положення також породить низку спірних питань, зокрема, щодо співвідношення понять «в умовах воєнного або надзвичайного стану» та з їх використання.

Незважаючи на повідомлення влади щодо того, що в такому вигляді законопроект не буде підписаний, вже з'явилися перші наслідки «відпрацювання» відповідної програми. В Миколаївській області державні інспектори зупинили громадянина в околицях села Українка, який перевозив дрова в багажнику автомобіля. Місцевого мешканця оштрафували на 510 гривень за порушення природоохоронного законодавства. Про це

повідомили в Державній екологічній інспекції Південно-Західного округу¹⁵. Вони запевнили, що вжиття заходів щодо порушника, не пов'язано з законопроектом № 9665, а реалізацією ст. 65 КУпАП щодо незаконної порубки і пошкодження дерев або чагарників; перевезення, зберігання незаконно зрубаних дерев або чагарників. Держекоінспекція зазначає, що товарно-транспортна накладна (ТТН) є обов'язковою для перевезення усіх видів продукції в Україні. Лісокористувачі повинні користуватися системою електронного обліку деревини, яка передбачає використання ТТН-ліс для реалізації лісопродукції. Водночас, незрозуміло чи цей громадянин віз цю деревину для реалізації чи для себе, звідки він її взяв, що саме це за деревина. Погано, що думка суспільства формується саме від таких новин, журналістських розслідувань, дописах у соціальних мережах. З цього формується недовіра до влади через вибірковість правосуддя. Одних затримують з мільйонами доларів та закривають провадження за недоведеністю вини, а інших притягують до відповідальності за заготівлю дров для опалення. Саме це бачить пересічний громадянин.

На думку В. О. Тулякова, «доцільність кримінально-правової заборони повинна відповідати пропорційності застосування засобів впливу потребам суспільної значущості обмеження прав громадян»¹⁶. В аналізованій ситуації пропорційності не спостерігається. М. О. Акімов відзначає, що криміналізація певного діяння лише через те, що наразі кримінальна відповідальність на нього не встановлена, не є достатньо обґрунтованою (особливо за відсутності інших аргументів), і суб'єктові права на законодавчу ініціативу варто було б звернутись до результатів відповідних наукових досліджень (звісно, якщо вони є і якщо їх результати свідчать на користь доцільності криміналізації)¹⁷.

¹⁵ Ігнатова І. Новий скандал через дрова: люди обурені через «закон про три гілляки». 08.11.24. <https://tsn.ua/exclusive/noviy-skandal-cherez-drova-lyudi-obureni-cherez-zakon-pro-tri-gillyaki-2697321.html>.

¹⁶ Туляков В. О. Апроксимація кримінального законодавства України до права ЄС (методологія питання). *Право України*. 2023. С. 105–106.

¹⁷ Акімов М. О. Деякі проблеми удосконалення кримінально-правової охорони лісів (на прикладі законопроекту реєстр. № 9665 від 1 вересня 2023 р.). *Українська кримінальна юстиція у пост/воєнній*

Це не перша спроба протидіяти незаконній порубці лісу. 6 вересня 2018 р. був ухвалений Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів», одним із наслідків чого стало доповнення КК новою ст. 201-1, якою передбачена відповідальність за переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (станом на 15.11.2024 р., назва статті «контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев»). Ця норма змінювалась згідно із Законами «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів» № 2708-VIII від 25.04.2019 р., «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» № 3513-IX від 09.12.2023 р.

Незрозумілим є розташування вказаної норми у розділі VII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності». Це питання аналізується Р. О. Мовчаном. Учений прийшов до висновку, що характерна для чинного КК наявність окремої заборони про контрабанду деревини могла б вважатися виправданою лише за умови: втілення принципово іншого підходу (який пропонується розробниками проєкту нового КК) до структуризації Особливої частини; розміщення такої норми і за таких умов не серед господарських деліктів (як це передбачено наразі), а серед кримінальних правопорушень проти довкілля¹⁸. Але зараз такий підхід не втілено.

парадигмі: матеріали Х (XXIII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 19–20 вересня 2024 року) / упорядник І.Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 3.

¹⁸ Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за контрабанду «спеціальних» предметів: законодавчі реалії та перспективи (на прикладі контрабанди лісу). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Вип. 15(27), Т. 1. 2023. С. 273.*

Судова практика. Згідно з пошуком за параметрами «Кримінальні провадження», «Кримінальні правопорушення проти довкілля» з 1 січня по 10 листопада 2024 р. в Єдиному реєстрі судових рішень було знайдено 231 вирок. Кожен регіон має свої особливості. По Одеській області знайдено 14 вироків. Для порівняння в Закарпатській області 12 вироків. В Київській області 13 вироків. В Івано-Франківській області 8 вироків.

В Одеській області серед 14 вироків найбільше стосуються незаконного вилову риби за ст. 249 КК (11 вироків), 1 вирок за ст. 239 КК, 1 вирок за ст. 245 КК, 1 вирок за ст. 246 КК. У якості виду покарання застосовується штраф (6-ти вироків), у 2-х вироків застосовано пробаційний нагляд, у 5-х вироків – обмеження волі із застосуванням ст. 75 КК, в 1-му вирокі (за ч. 4 ст. 246 КК) – позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК. Тобто позбавлення волі з реальним його відбуттям не застосовано в жодному випадку.

З 20.04.2023 по 04.10.2023 виконуючий обов'язки головного інженера ПрАТ «ОДЕСАВИНПРОМ», не забезпечив належний облік, зберігання, утилізацію, видалення та вивезення рідких виробничих відходів, надав дозвіл та допустив їх несанкціоноване та неконтрольоване скидання на розташовану поряд земельну ділянку, розташовану на території Кулевчанської територіальної громади Білгород-Дністровського району Одеської обл. Саратським райсудом Одеської обл. від 20 березня 2024 р., справа № 513/410/24 затверджено угоду про визнання винуватості, за ч. 1 ст. 239 КК призначено покарання у виді штрафу 25500 грн¹⁹. В іншій справі особа за допомогою газової горілки та сірників, здійснив підпал стерні, яка залишилася після збирання пшениці, сухої дикоростучої трави, рослинності, її залишків на вищевказаних земельних ділянках. Внаслідок вказаного підпалу виник неконтрольований процес горіння стерні, об'єктів рослинного світу, в ході якого знищена та пошкоджена стерня, сухі дикоростучі трави, рослинність та

¹⁹ Вирок Саратського районного суду Одеської області від 20 березня 2024 року. Справа № 513/410/24. Провадження № 1-кп/513/92/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117782872>.

її залишки на вказаних земельних ділянках сільськогосподарського призначення, загальною площею 8,2244 га. Вироком Саратського райсуду Одеської обл. від 06 листопада 2024 р., справа № 515/1356/24 визнано винуватим за ч. 1 ст. 245 КК, та призначено покарання у виді обмеження волі на строк 2 роки. На підставі ст. 75 КК особу звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк тривалістю 1 рік²⁰.

Низка справ стосується незаконного вилову риби. Згідно з вироком Комінтернівського райсуду Одеської обл. від 01.07.2024 р. справа № 504/1173/23, особі за ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 249 КК призначено покарання у виді штрафу у розмірі 34000,00 грн.²¹ За аналогічною справою (але без групи осіб за попередньою змовою) особу визнано винним за 1 ст. 249 КК України та також призначено покарання у виді штрафу у розмірі 34000,00 грн²².

Є за 2024 рік також справи, які стосуються незаконної вирубки лісу. 30 січня 2024 р. на території лісового урочища «Саратське» особа електричною пилою, вчинив незаконну порубку до ступеня припинення росту сироростучих дерев породи «Гледичія» в кількості 14 штук, чим спричинив державі в особі філії «Ізмаїльське лісове господарство» державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України» шкоду на загальну суму 127 953 грн. 45 коп.²³. Згідно з вироком Саратського райсуду Одеської обл. від 22 жовтня 2024 р., справа № 513/570/24 особі за ч. 4 ст. 246 КК України призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років. На підставі ст. 75, п. 1, п. 2 ч. 1 ст. 76 КК звільнено від відбування покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк на 3 роки. Стягнуто на користь Саратської селищної ради Білгород-Дністровського району Одеської обл.

²⁰ Вирок Саратського районного суду Одеської області від 06 листопада 2024 року. Справа № 515/1356/24. Провадження № 1-кп/513/165/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122820690>.

²¹ Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 01.07.2024 року Справа № 504/1173/23. Номер провадження 1-кп/504/401/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120071933>.

²² Вирок Овідіопольського райсуду Одеської області від 14 травня 2024 року. Справа № 509/2035/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118998669>.

²³ Вирок Саратського районного суду Одеської області від 22 жовтня 2024 року. Справа № 513/570/24. Провадження № 1-кп/513/110/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122477987>.

заподіяні збитки в сумі 127953 грн. 45 коп. У цій справі особу затримали в лісі з відповідною деревиною. У вироку є детальний опис діаметру кожного. Тобто за потреби можна порівняти із спиляними у відповідній місцевості.

Проект КК. У Проекті нового КК, який розробляється робочою групою з розвитку кримінального права кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля містяться у двох розділах з різним об'єктом кримінально-правової охорони. У розділі 5.3 Книги 5 «Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я» та розділі 6.5 «Кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів» Книги 6 «Кримінальні правопорушення проти економіки»²⁴. Робоча група виходить з того, що кримінальні правопорушення проти довкілля різняться між собою залежно від характеру заподіюваної ними шкоди. Одні з них – ті, які посягають на належний якісний стан (чистоту) довкілля, – як свій похідний об'єкт в підсумку мають публічне здоров'я, оскільки в умовах забрудненого довкілля створюється загроза здоров'ю і навіть життю невизначеної кількості людей. Інші ж – ті, які посягають на порядок використання окремих природних ресурсів, – протиправно зменшують кількість чи обсяг об'єктів довкілля через їх неправомірне знищення чи неправомірне заволодіння ними²⁵.

Особливості застосування окремих положень Загальної частини щодо кримінальних правопорушень, передбачених розділом 6.5 Проекту КК полягають в тому, що злочини, передбачені статтями 6.5.3–6.5.5, у разі їх вчинення з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних з ними можливостей та з метою одержання неправомірної вигоди, вважаються корупційними кримінальними правопорушеннями (п. 22 ч. 2 ст. 1.4.1). За їх вчинення підлягають застосуванню всі ті приписи

²⁴ Текст проекту нового Кримінального кодексу України. (Проект станом на 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>.

²⁵ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневецька І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. С. 252.

Загальної частини Проекту КК, які стосуються корупційних кримінальних правопорушень. Зокрема, може бути призначений штраф як додаткове покарання у трикратному розмірі до вартості отриманої неправомірної вигоди або спричиненої майнової шкоди (ч. 5 ст. 3.2.8), ускладнюються підстави заміни призначеного строкового ув'язнення обмеженням свободи (п. 3 ч. 3 ст. 3.4.5), обов'язковим є застосування обмежувальних засобів у виді обмеження права обіймати певні посади та брати участь у конкурсі на посади в органах державної влади чи органах місцевого самоврядування (ч. 7 ст. 3.6.3) і може бути застосований обмежувальний засіб у виді оприлюднення інформації про засудження особи за цей злочин (п. 3 ч. 1 ст. 3.6.7); вчинення через неналежний контроль з боку уповноваженої особи юридичної особи, підпорядкованою (підконтрольною) їй особою злочинів, передбачених статтями 6.5.3–6.5.12, є підставою застосування до такої юридичної особи кримінально-правових засобів (п. 2 ч. 1 ст. 3.11.2)²⁶. На корупційну складову при вчиненні кримінальних правопорушень проти довілля звертається увага також у Директиві (ЄС) 2024/1203. В ній зазначено, що поведінка має бути незаконною, навіть якщо вона здійснюється за дозволом, виданим компетентним органом держави-члена, якщо такий дозвіл було отримано шахрайським шляхом або шляхом корупції, вимагання чи примусу (п. 10 Преамбули). Крім того, особливе занепокоєння викликає те, що деякі екологічні кримінальні злочини вчиняються за терпимості або активної підтримки з боку компетентних адміністрацій чи посадових осіб, які виконують свої державні обов'язки. У деяких випадках це може навіть приймати форму корупції. Прикладами такої поведінки є закривання очей або мовчання про порушення законодавства про охорону навколишнього середовища після інспекцій, навмисне пропускання інспекцій або контролю, наприклад щодо того, чи дотримуються власником дозволу умови дозволу,

²⁶ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. С. 289.

підтримка резолюцій або голосування на користь надання незаконних ліцензій, або видання фальсифікованих або неправдивих позитивних звітів (п. 28 Преамбули). Шкоду, яка заподіюється довкіллю не так швидко видно. Але наслідки, які вона за собою несе катастрофічні для людини, суспільства, держави та світу. Ці наслідки вже видно (глобальне потепління, зміна клімату та ін.), але вони не зупиняють.

Відомий історик Н. Харарі зазначає, що «оскільки військові бюджети зростають, гроші, які могли б допомогти вирішити проблему глобального потепління, підживлюють глобальну гонку озброєнь. І в міру загострення військової конкуренції зникає добра воля, необхідна для угод щодо зміни клімату»²⁷. Ці гроші могли розподілятися на проблеми зміни клімату та глобального потепління, але розподіляються на війну.

Висновки. Директива (ЄС) 2024/1203 містить широкий перелік діянь, які необхідно криміналізувати. Вона змінює підходи щодо розуміння кримінального правопорушення та передбачає також необхідність криміналізації не тільки вчинення таких правопорушень умисно, але також у формі серйозної недбалості за низку діянь. Ці підходи виглядають обґрунтованими, враховуючи розвиток відносин у цій сфері та необхідність охорони довкілля. Водночас відповідальність за такі діяння має бути пропорційною, стримуючою та ефективною. Європейське право залишає за державами можливість приймати рішення щодо обсягів криміналізації у відповідних межах (принцип субсидіарності). Держави є суверенними та самі приймають відповідні рішення. Але бувають приклади надмірної криміналізації з посиланням на відповідні положення європейського законодавства, як у ситуації з законопроектом № 9665. Видається, що це є зайвим.

²⁷ Yuval Noah Harari. 2024. How to prevent a new age of imperialism. Economist. Jun 3rd 2024. https://www.economist.com/by-invitation/2024/06/03/yuval-noah-harari-on-how-to-prevent-a-new-age-of-imperialism?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAAR3Z8TA1YjQ2XeW3d9s_IVcbgYR2q-c-b2QwQ-6Vq5aAEZpiBAyvT0iv4ak_aem_AWiYpqHZNASFF_bkj_XaSMYmJ2PquCpfXgWPT5TeMCAotKSWATNQoaPstPecbBKtGsCCBBZc0b2UfmB5mJRfH2D.

Пропозиції доповнення КК статтями щодо відповідальності за зберігання деревини виглядають необґрунтованими, передбачають непропорційні засоби впливу на осіб, які вчиняють відповідні діяння, містять ризики зловживань з боку правоохоронних органів, корупційну складову та можливості притягнення до відповідальності людей, які займаються заготівлею деревини для опалення власних будинків, а не операторів збуту деревини (як передбачено у відповідному Регламенті ЄС).

Крім того, засоби реагування на кримінальні правопорушення мають бути пропорційними з урахуванням інтересів всіх суб'єктів кримінальних правовідносин, тобто потерпілого, особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, суспільства в цілому, держави, а також навколишнього середовища (враховуючи особливості саме цих кримінальних правопорушень). Директива (ЄС) 2024/1203 підтримує широкий підхід по поняття потерпілого не тільки як фізичної або юридичної особи, а також суспільства в цілому та навколишнього середовища. У зв'язку з цим необхідно подумати над розробленням механізму представництва довіллі зацікавленими громадськими організаціями у кримінальному провадженні.

Для апроксимації європейського законодавства важливе системне розуміння європейського права, контексту прийняття відповідних норм, та концепції криміналізації тих чи інших діянь. Тому зміни не слід пропонувати поспіхом. Положення потребують узгодження в контексті принципів юридичної визначеності, передбачуваності, пропорційності, презумпції невинуватості тощо. І крім того, держава залишає за собою право приймати рішення щодо криміналізації відповідного діяння, засобів реагування на таке діяння, а також редакції самої норми згідно з принципом субсидіарності.

Список використаних джерел

1. Акімов М. О. Деякі проблеми удосконалення кримінально-правової охорони лісів (на прикладі законопроекту реєстр. № 9665 від 1 вересня 2023 р.). *Українська кримінальна юстиція у пост/воєнній парадигмі*: матеріали X (XXIII) Львівського форуму кримінальної юстиції

(м. Львів, 19–20 вересня 2024 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьВДУВС, 2024. С. 3–8.

2. Ващишин М. Юридичний механізм визначення екологічної шкоди та його особливості в умовах воєнноїагресії російської федерації проти України. *Право України*. 2022. № 6. С. 55–68.

3. Вірт А. О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с.

4. Вирок Саратського районного суду Одеської області від 20 березня 2024 року. Справа № 513/410/24. Провадження № 1-кп/513/92/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117782872>.

5. Вирок Саратського районного суду Одеської області від 06 листопада 2024 року. Справа № 515/1356/24. Провадження № 1-кп/513/165/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122820690>.

6. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 01.07.2024 року Справа № 504/1173/23. Номер провадження 1-кп/504/401/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120071933>.

7. Вирок Овідіопольського райсуду Одеської області від 14 травня 2024 року. Справа № 509/2035/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118998669>.

8. Вирок Саратського районного суду Одеської області від 22 жовтня 2024 року. Справа № 513/570/24. Провадження № 1-кп/513/110/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122477987>.

9. Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Письменський Є. О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні: монографія. Київ: Норма права, 2023. 520 с.

10. Ігнатова І. Новий скандал через дрова: люди обурені через «закон про три гілляки». *TSN*. 08.11.24. URL: <https://tsn.ua/exclusive/noviy-skandal-cherez-drova-lyudi-obureni-cherez-zakon-pro-tri-gillyaki-2697321.html>.

11. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за контрабанду «спеціальних» предметів: законодавчі реалії та перспективи (на прикладі контрабанди лісу). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія Право. Вип. 15 (27), Т. 1. 2023. С. 264–277.

12. Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини: Проект Закону № 9665 від 01.09.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42658>.

13. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А.,

Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

14. Текст проекту нового Кримінального кодексу України. (Проект станом на 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>.

15. Тимофєєва Л. Ю. Правові аспекти забезпечення екологічної безпеки в умовах євроінтеграції. *Європейські історичні студії: науковий фаховий журнал*. Вип. 16. 2020. С. 41–52.

16. TOMÁŠEK, M., ŠMEJKAL, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с.

17. Трихліб К. О. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.

18. Туляков В. О. Апроксимація кримінального законодавства України до права ЄС (методологія питання). *Право України*. 2023. С. 101–114.

19. Хавронюк М. І. Проблеми адаптації положень загальної частини чинного та перспективного кримінального законодавства України до кримінального права ЄС. *Центр політико-правових реформ*. 17.10.2022. <https://pravo.org.ua/blogs/problemy-adaptatsiyi-polozhen-zagalnoyi-chastyny-chynnogo-ta-perspektyvnogo-kryminalnogo-zakonodavstva-ukrayiny-do-kryminalnogo-prava-yes/>.

20. Чорний Н. Тюрма за дрова: внаслідок непрофесійності нардепів тисячі українців можуть опинитись за ґратами. *Букви*. 3.11.2024. URL: <https://bukvy.org/tyurma-za-drova-vnaslidok-neprofesijnosti-nardepiv-tysyachi-ukrayincziv-mozhut-opynyty-za-gratamy/>.

21. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1203&qid=1724350756199>.

22. Regulation (EU) 2023/1115 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on the making available on the Union market and the export from the Union of certain commodities and products associated with deforestation and forest degradation and repealing Regulation (EU) No 995/2010. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1115/oj>.

23. Yuval Noah Harari. How to prevent a new age of imperialism. *Economist*. 3.06.2024. URL: https://www.economist.com/by-invitation/2024/06/03/yuval-noah-harari-on-how-to-prevent-a-new-age-of-imperialism?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMТAAAR3Z8TA1YjQ2XeW3d9s_IVcbgYR2q-c-b2QwQ-

6Vq5aAEZpiBAyvT0iv4ak_aem_AWiYpqHZNASFF_bkj_XaSMYmJ2PquCpfXgWPT5TeMCAotKSWATNQoaPstPecbBKtGsCCBBZc0b2UfmB5mJRpFh2D.

REFERENCES

1. Akimov, M. O. (2024). Deyaki problemy udoskonalennya kryminal'no-pravovoyi okhorony lisiv (na prykladi zakonoprojektu reyestr. № 9665 vid 1 veresnya 2023 r.). *Ukrayins'ka kryminal'na yustytsiya u post/voyenniy paradyhmi: materialy KH (XXIII) L'vivs'koho forumu kryminal'noyi yustytsiyi* (m. L'viv, 19–20 veresnya 2024 roku) / uporyadnyk I. B. Hazdayka-Vasylyshyn. L'viv: L'vDUVS, 3–8 [in Ukrainian].
2. Vashchyshyn, M. (2022). Yurydychnyy mekhanizm vyznachennya ekolohichnoyi shkody ta yoho osoblyvosti v umovakh voyennoyahresiyi rosiys'koyi federatsiyi proty Ukrayiny. *Pravo Ukrayiny*, 6, 55-68 [in Ukrainian].
3. Virt, A. O. (2021). Kryminal'no-pravova protydiya zlochynam, pov'yazanym z nezakonnym vykorystanniam korysnykh kopalyn. Candidate thesis. Odesa [in Ukrainian].
4. Vyrok Sarat's'koho rayonnoho sudu Odes'koyi oblasti vid 20 bereznya 2024 roku. Sprava № 513/410/24. Provadzhennya № 1-kp/513/92/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117782872> [in Ukrainian].
5. Vyrok Sarat's'koho rayonnoho sudu Odes'koyi oblasti vid 06 lystopada 2024 roku. Sprava № 515/1356/24. Provadzhennya № 1-kp/513/165/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122820690> [in Ukrainian].
6. Vyrok Kominternivs'koho rayonnoho sudu Odes'koyi oblasti vid 01.07.2024 roku Sprava № 504/1173/23. Nomer provadzhennya 1-kp/504/401/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120071933> [in Ukrainian].
7. Vyrok Ovidiopol's'koho raysudu Odes'koyi oblasti vid 14 travnya 2024 roku. Sprava № 509/2035/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118998669> [in Ukrainian].
8. Vyrok Sarat's'koho rayonnoho sudu Odes'koyi oblasti vid 22 zhovtnya 2024 roku. Sprava № 513/570/24. Provadzhennya № 1-kp/513/110/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122477987> [in Ukrainian].
9. Dudorov, O. O., Movchan, R. O., & Pys'mens'kyy, Ye. O. (2023). Kryminal'no-pravova okhorona lisu v Ukrayini. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
10. Ihnatova, I. (2024). Novyy skandal cherez drova: lyudy obureni cherez «zakon pro try hillyaky». TSN. URL: <https://tsn.ua/exclusive/noviy-skandal-cherez-drova-lyudi-obureni-cherez-zakon-pro-tri-gillyaki-2697321.html> [in Ukrainian].
11. Movchan, R. O. (2023). Kryminal'na vidpoval'nist' za kontrabandu «spetsial'nykh» predmetiv: zakonodavchi realiyi ta perspektyvy (na prykladi kontrabandy lisu). *Naukovo-informatsynny visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni Korolya Danyla Halys'koho: Zhurnal. Seriya Pravo*, 15 (27), Vol. 1., 264–277 [in Ukrainian].

12. Pro vnesennya zmin ta dopovnen' do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny ta Kodeksu Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya shchodo vdoskonalennya vidpovidal'nosti za pravoporushennya u sferi lisokorystuvannya ta protydyi nezakonomu obihu derevyny: Proyeht Zakonu № 9665 vid 01.09.2023 r. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42658> [in Ukrainian].

13. Proyeht novoho Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny: peredumovy rozrobky, kontseptual'ni zasady, osnovni polozhennya. Andrushko P. P., Bakumov O. S., Baulin Yu. V., Burdin V. M., Vyshnevs'ka I. A., Horokh O. P., Hutorova N. O., Marchuk N. O., Navrots'kyy V. O., Ponomarenko Yu. A., Strel'tsov Ye. L., Khavronyuk M. I. Za zah. red. Yu. V. Baulina, M. I. Khavronyuka. Kyiv: Kompaniya VAITE [in Ukrainian].

14. Tekst proyehtu novoho Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny. (Proekt stanom na 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyehtu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> [in Ukrainian].

15. Timofieieva, L. Yu. (2020). Pravovi aspekty zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky v umovakh yevrointehratsiyi. *Yevropeys'ki istorychni studiyi: naukovyy fakhovyy zhurnal*, 16, 41–52 [in Ukrainian].

16. TOMAŠEK, M., ŠMEJKAL, V. et al. (2024). Komentar do Dohovoru pro funktsionuvannya YES, Dohovoru pro YES ta Khartiyyi osnovopolozhnykh prav YES. Praha: Wolters Kluwer ČR [in Ukrainian].

17. Trykhlіb, K. O. (2014). Harmonizatsiya zakonodavstva Ukrayiny i zakonodavstva YES: nablyzhennya zahal'nopravovoyi terminolohiyi. PhD thesis. Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv [in Ukrainian].

18. Tulyakov, V. O. (2023). Aproksymatsiya kryminal'noho zakonodavstva Ukrayiny do prava YES (metodolohiya pytannya). *Pravo Ukrayiny*, 101–114 [in Ukrainian].

19. Khavronyuk, M. I. (2022). Problemy adaptatsiyi polozhen' zahal'noyi chastyny chynnoho ta perspektyvnoho kryminal'noho zakonodavstva Ukrayiny do kryminal'noho prava YES. Tsentр polityko-pravovykh reform. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/problemy-adaptatsiyi-polozhen-zagalnoyi-chastyny-chynnogo-ta-perspektyvnogo-kryminalnogo-zakonodavstva-ukrayiny-do-kryminalnogo-prava-yes> [in Ukrainian].

20. Chorny, N. (2024). Tyurma za drova: vnaslidok neprofesijnosti nardepiv tysyachi ukrayintsiv mozhut' opynyty's' za gratamy. Bukvy. URL: <https://bukvy.org/tyurma-za-drova-vnaslidok-neprofesijnosti-nardepiv-tysyachi-ukrayincziv-mozhut-opynyty-s-za-gratamy/> [in Ukrainian].

21. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1203&qid=1724350756199> [in English].

22. Regulation (EU) 2023/1115 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on the making available on the Union market and the export from the Union of certain commodities and products associated with deforestation and forest degradation and repealing Regulation (EU) No 995/2010. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1115/oj> [in English].

23. Yuval Noah Harari. (2024). How to prevent a new age of imperialism. Economist. Jun 3rd 2024. URL: https://www.economist.com/by-invitation/2024/06/03/yuval-noah-harari-on-how-to-prevent-a-new-age-of-imperialism?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR3Z8TA1YjQ2XeW3d9s_IVcbgYR2q-c-b2QwQ-6Vq5aAEZpiBAyvT0iv4ak_aem_AWiYpqHZNASFF_bkj_XaSMYmJ2PquCpfXgWPT5TeMCAotKSWATNQoaPstPecbBKtGsCCBBZc0b2UfmB5mJRpFh2D [in English].

Timofieieva L. Criminal offenses against the environment: proportionality in the context of the approximation of acts of the European Union

*The article examines the peculiarities of proportionality and subsidiarity in the context of the approximation of the acts of the *acquis communautaire* of the European Union (EU) in terms of criminal offenses against the environment.*

It has been established that Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and the Council on the protection of the environment by means of criminal law of April 11, 2024 changed the approaches to responsibility for criminal offenses against the environment. It was found that the main innovation is the need to criminalize some actions against the environment, which are committed not only intentionally, but also due to carelessness. In Art. 3 of the Directive provides a list of acts that can be committed in the form of gross negligence.

It was established that Directive (EU) 2024/1203 supports a broad approach to the concept of the victim not only as a natural or legal person, but also society as a whole and the environment. It is argued that the means of responding to criminal offenses should be proportionate, taking into account the interests of all subjects of criminal legal relations, that is, the victim, the person who committed the criminal offense, society as a whole, the state, as well as the environment (taking into account the specifics of these criminal offenses). It is substantiated that the development of a mechanism for the representation of the environment by interested public organizations in criminal proceedings could be an effective means of environmental protection.

Defects of proposals to supplement the Criminal Code with articles on responsibility for storing wood, disproportionality of the means of influence on persons who commit relevant acts, risks of abuse by law enforcement agencies, corruption component, and the possibility of prosecuting people who are engaged in harvesting wood for heating their own houses, and not wood sales operators (as provided for in the relevant EU Regulation).

It is substantiated that for the approximation of European legislation, a systematic understanding of European law and the context of the adoption of relevant norms and compliance with the principles of legal certainty, predictability, proportionality, presumption of innocence, subsidiarity, etc. is important.

Key words: *proportionality, subsidiarity, environmental protection, forest protection, corruption, European integration.*

УДК 343.3

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313967>

Д. С. Азаров,

канд. юрид. наук, доц.,
перший віцепрезидент
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»;

О. К. Марін,

канд. юрид. наук, доц.,
завідувач науково-дослідної
лабораторії Львівського державного
університету внутрішніх справ,

ЯК КВАЛІФІКУВАТИ БАНДИТИЗМ: ЧИ НАРОДЖУЄТЬСЯ ІСТИНА У ПОЛЕМІЦІ?

У літературі та судовій практиці існує дві протилежні позиції щодо кваліфікації нападів, вчинених у складі банди або спільно з нею. Відповідно до першої з них, напади повністю охоплюються складом бандитизму і не потребують додаткової кваліфікації. Прихильники другого підходу вважають за необхідне всі напади кваліфікувати окремо, а також ставити у вину і власне бандитизм. У наукових публікаціях частіше зустрічається перший підхід, у судовій практиці панує останній.

*Автори дотримуються різних поглядів на те, яким чином слід кваліфікувати бандитизм, що вирізняє цю статтю з-поміж інших публікацій, написаних у співавторстві. У полемічному ключі кожен із них викладає та обґрунтовує власну правову позицію щодо кваліфікації бандитизму, пропонуючи читачам визначати, яка з них заслуговує на більшу підтримку. Відповідні питання розглядаються крізь призму низки принципів права, зокрема *non bis in idem*, *in dubio pro reo*, юридичної визначеності, повноти і точності кримінально-правової кваліфікації. Автори також торкаються проблем диференціації кримінальної відповідальності, сукупності кримінальних правопорушень, так званих складених складів правопорушень та фактичного «поглинення» одного складу іншим. Окрім цього у статті подано стислий аналіз судових вироків за ст. 257 КК України, що доступні у Єдиному державному реєстрі судових рішень, а також проілюстровано істотні вади цього реєстру.*

Відмінність у підходах до застосування чинних кримінально-правових норм не виключає єдності поглядів на майбутній розвиток кримінального законодавства, які викладено у висновках.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, принципи права, злочинна організація, організована група, банда, напад, сукупність кримінальних правопорушень.

1. Вступ

Питанням кримінальної відповідальності за бандитизм присвячено доволі велику кількість монографічних досліджень – це, зокрема дисертації І. В. Іваненка (2003)¹, І. І. Радіонова (2004)², Р. Л. Чорного (2005)³, Ю. Г. Гаврилова (2017)⁴ та О. М. Марейченка (2021)⁵. У згаданих дисертаціях спеціально не розглядаються питання кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених у складі банди чи спільно з нею. Більшість авторів обмежуються кримінально-правовою характеристикою форм бандитизму, значною мірою повторюючи вже відоме і, зазвичай, не заглиблюючись у питання кваліфікації. Так, попри назву своєї кандидатської дисертації «Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації» начальник відділу Запорізької обласної прокуратури Ю. Г. Гаврилов не дає відповіді на основні питання кримінально-правової оцінки діянь, вчинених у складі банди чи спільно з нею. У третьому розділі, що називається «Застосування норм ст. 257 КК України в судовій практиці» ми не знайшли жодного посилання на вироки українських судів, хоча дисертант декларує, що ним проаналізовано «40 вироків, винесених за ст. 257 КК України»⁶.

Питання кваліфікації бандитизму не залишилися поза увагою вищих судових інстанцій. Свого часу Пленум Верховного Суду України у своїх постановках «Про судову практику у справах про бандитизм» від 7 липня

¹ Іваненко І. В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: Одеська національна юридична академія, 2003. 20 с.

² Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004. 18 с.

³ Чорний Р. Л. Бандитизм за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Академія адвокатури України, 2005. 22 с.

⁴ Гаврилов Ю. Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та проблеми кваліфікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. 22 с.

⁵ Марейченко О. М. Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. 20 с.

⁶ Гаврилов Ю. Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2017. С. 199–200. URL: [http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/%20%D0%93%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%20\(1\).pdf](http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/%20%D0%93%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%20(1).pdf).

1995 р. № 9, яка втратила чинність 23 грудня 2005 р.⁷ (далі – Постанова 1995 р.) та «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13⁸ (далі – Постанова 2005 р.) висловив неоднозначні позиції як щодо практики застосування відповідних положень Кримінального кодексу України (далі – КК) 1960 р., так і положень КК 2001.

За пошуковим запитом⁹ у Єдиному державному реєстрі судових рішень ми знайшли лише 23 вироки у справах про бандитизм, найдавніший із яких датується 21 березня 2011 р. Чотири з них є виправдувальними в частині обвинувачення у вчиненні бандитизму, з причин, які не пов'язані з тематикою цієї статті. У п'яти – бандитизм не був предметом розгляду (тобто, реєстр не повинен був включати ці вироки до вибірки, сформованої за нашим запитом), один виявився не вирок, а ухвалою апеляційного суду щодо вироку у справі про бандитизм, який з невідомих причин не відображається у цій виборці. Наведене свідчить про недостатні пошукові можливості реєстру та низьку якість внесення даних до нього, що підриває транспарентність судочинства та різко знижує потенціал узагальнень судової практики, які здійснюють науковці та незалежні експерти. Думаємо, що функціональність Єдиного реєстру судових рішень давно вимагає серйозного перегляду, втім це питання виходить далеко за межі цієї публікації.

Отже, у вибірку потрапило лише 13 обвинувальних вироків у справах про бандитизм. У переважній більшості випадків бандитизм кваліфікується за сукупністю з розбоєм, вчиненим організованою групою (або, якщо застосовується КК 1960 р., групою осіб за попередньою змовою). Лише у двох

⁷ Про судову практику в справах про бандитизм. Постанова пленуму Верховного Суду України № 9 від 07.07.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95#Text>.

⁸ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Постанова пленуму Верховного Суду України № 13 від. 23.12.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>.

⁹ Пошуковий запит від 10 липня 2024 р. було сформульовано так: форма судочинства – кримінальне; категорії справ – кримінальні справи (до 01.01.2019); кримінальні справи (після 01.01.2019) – злочини проти громадської безпеки – бандитизм; форма судового рішення – вирок.

рішеннях бандитизм, вчинений у 1990-х роках, кваліфікується за сукупністю з умисним вбивством. За сукупністю з бандитизмом та розбоєм також кваліфікуються й інші кримінальні правопорушення, передбачені, зокрема статтями 146, 185, 186, 263, 289, 353, 357 КК.

Цікаво, що при призначенні покарання за сукупністю злочинів як спосіб визначення остаточного покарання суди переважно обирали поглинення менш суворого покарання більш суворим (9 вироків). У тих випадках, коли суди використовували часткове складання покарань, строк остаточного покарання у виді позбавлення волі лише незначно (в межах одного року) перевищував строк найсуворішого покарання, з тих, які було призначено за окремі злочини, що охоплювалися сукупністю. При цьому лише у двох випадках за бандитизм призначалось більш суворе покарання, ніж за розбій. Строк остаточного покарання у виді позбавлення волі коливається від 6 до 15 років. Якась закономірність у його визначенні з очевидністю не проглядається.

Норма про відповідальність за бандитизм фактично не змінювалась від середини ХХ сторіччя, адже текст ст. 257 КК 2001 р. буквально повторює ст. 69 КК УРСР 1960 р. Відтак і тлумачення цієї норми теоретично мало би залишатися сталим. Проте наразі існує дві діаметрально протилежні позиції: 1) ст. 257 КК повністю охоплює всі напади вчинені у складі банди чи спільно із нею; 2) всі напади мають кваліфікуватися окремо, а також ставитися у вину і власне бандитизм. У згаданих вище наукових працях переважає перша думка, тоді як у судовій практиці панує остання.

Під час запеклої дискусії в одній із київських кав'ярень виявилось, що погляди авторів цієї статті на кваліфікацію бандитизму є різними. Давні афіняни ймовірно переконували би, що саме в дискусії народжується істина, а філософи часів пізнього відродження, як і наші сучасники, могли би відповісти словами Рене Декарта: «... ніщо так не затьмарює істину як суперечка»¹⁰. Ми

¹⁰ Сергій Кримський: «У суперечці ніколи не народжується істина». Газета «День». 30 березня 2001. URL: <https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/serhiy-krumskyy-u-superechtsi-nikoly-ne-narodzhuetsya-istyna> (дата звернення 11.10.2024).

не впевнені, що наша полеміка народить істину, проте сподіваємось, викладені тут аргументи сприятимуть ухваленню раціональних законодавчих та судових рішень.

Дискусія авторів цієї статті в основному точилася навколо кількох наріжних питань, відповіді на які значною мірою визначають, яким чином кваліфікувати бандитизм.

1. Розуміння постанов Пленуму Верховного Суду України та їх значення для розв'язання питань кваліфікації бандитизму

(Марін) У Постанові 1995 р. (п. 7) справді зазначалося, що у ст. 69 КК не вказано конкретні діяння, які може вчиняти банда, тому у разі, коли бандою вчинено злочин, за який законом встановлено більш сувору відповідальність, ніж за бандитизм, такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів – бандитизму і того більш тяжкого злочину, який вчинила банда¹¹. З цього положення можна було зробити висновок про те, що будь які інші, менш тяжкі злочини охоплювалися складом бандитизму і додаткової кваліфікації не потребували.

23 грудня 2005 р. Пленум Верховного Суду України ухвалив нову постанову на заміну вище цитованій – «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» № 13, в якій зазначене питання прямо не визначається, проте системно виявляється інший підхід до його розв'язання. Так, на момент прийняття цієї постанови редакції ст. 255 та 257 КК 2001 р. в аспекті відображення форм вчинення кримінальних правопорушень змістовно співпадали: 1) створення (організація) злочинної організації (банди); 2) участь у злочинній організації (банді); 3) участь у злочині, що вчиняється злочинною організацією (участь у нападі). При цьому п. 15 цієї постанови зазначає: «При кваліфікації злочинів, учинених організованою групою або злочинною

¹¹ Про судову практику в справах про бандитизм. Постанова пленуму Верховного Суду України № 9 від 07.07.1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95#Text>.

організацією, суди повинні дотримуватись положень ч. 1 ст. 30 КК про умови відповідальності організаторів та учасників таких об'єднань, враховуючи при цьому, що зазначені умови є неоднаковими і залежать від того, у складі якого об'єднання особа вчиняла злочини, – організованої групи чи злочинної організації. Якщо у першому випадку відповідальність настає тільки за злочинні дії осіб, які зорганізувалися, то в другому – і за саму організацію для злочинної діяльності, тобто злочинами визнаються і створення злочинної організації та (або) вступ у неї, безвідносно до того, чи розпочали її учасники вчинювати конкретні злочини. Тому злочини, вчинені у складі злочинної організації, належить самостійно кваліфікувати за сукупністю з нормою, яка передбачає відповідальність за створення такої організації, участь у ній чи у вчинюваних нею злочинах (ч. 1 ст. 255 КК)¹². Далі Верховний Суд України відзначає, що «16. Бандитизм становить окремий різновид спільної злочинної діяльності, специфічними проявами якої в цьому разі є організація озброєної банди та участь у ній або у вчинюваному нею нападі»¹³. З цього можна зробити висновок, що загальні засади кваліфікації діянь у складі злочинної організації поширюються і на її різновид – банду. А отже, будь яке кримінальне правопорушення, вчинене у складі банди повинно кваліфікуватися за сукупністю статей про це кримінальне правопорушення та ст. 257 КК.

Не зважаючи на те, що диспозиція ст. 255 КК зазнала змін (з неї було виключено таку форму кримінального правопорушення як вчинення злочину у складі злочинної організації, чим, до речі, «відкрито двері» для безсумнівної кваліфікації за сукупністю), а диспозиція ст. 257 КК України залишилась без змін (забули, напевно) – це не впливає на правила кваліфікації бандитизму у випадку сукупності його з іншими правопорушеннями.

¹² Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Постанова пленуму Верховного Суду України № 13 від 23.12.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>.

¹³ Там само.

(Азаров) Не можна не погодитись з опонентом у тому, що за однакової конструкції складів злочинів, передбачених статтями 255 (в редакції до 27 червня 2020 р.) та 257 КК, Пленум Верховного Суду України мав би обрати однаковий підхід до тлумачення відповідних норм, однак, він став на шлях алогічності та непослідовності.

За Постановою 2005 р. кримінальні правопорушення, вчинені у складі злочинної організації, слід кваліфікувати і за ст. 255 КК, і за тією статтею Особливої частини КК, що передбачає вчинене правопорушення як таке. Ця вимога видається необґрунтованою через істотну прогалину в аргументації та її внутрішню суперечливість.

Спершу Суд визнав (хоч і непрямо) існування трьох форм діянь, що передбачені ст. 255 КК: 1) участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією; 2) створення або керівництво злочинною організацією; 3) вступ до злочинної організації (участь у ній). Відтак Суд робить цілком логічний висновок, що створення та вступ до злочинної організації визнаються кримінально караними «безвідносно до того, чи розпочали її учасники вчинювати конкретні злочини». А далі Суд припускається твердження, яке не перебуває у логічному зв'язку з попередніми висновками, адже з наведеного вище жодним чином не випливає, що «злочини, вчинені у складі злочинної організації, належить самостійно кваліфікувати за сукупністю з нормою, яка передбачає відповідальність за створення такої організації, участь у ній чи у вчинюваних нею злочинах». Ця теза не тільки не випливає, а й прямо суперечить попередньому висновку про те, що однією з форм діянь, передбачених ст. 255 КК, є вчинення злочинів у складі злочинної організації.

Таким чином, Суд всупереч вимогам принципу юридичної визначеності¹⁴ не аргументує свою правову позицію, а фактично проголошує – *sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas*.

¹⁴ «Зрозумілість судового рішення полягає в логічному, чіткому, переконливому викладенні його змісту» – ухвала Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2019 року у справі № 9901/430/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83821060>.

Далі більше. У п. 23 Постанови 2005 р. вказано: «Участь в озброєній банді слід розуміти не тільки як безпосереднє здійснення нападів, а й як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування [...]». Тобто, Пленум вважає, що вчинення конкретних нападів є формою діяння описаного в Законі як «участь у банді» і повністю ним охоплюється. У постанові не пояснюється, чому за існування у ст. 257 КК двох самостійних форм діяння – (1) участь у банді та (2) участь у вчинюваному бандою нападі – Суд вважає, що друге є проявом першого, а не самостійною формою діяння, що прямо передбачене аналізованою статтею.

Водночас Суд робить застереження, що не зовсім узгоджується з його позицією, викладеною у попередньому абзаці: «Участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу» (виділено мною – Д. А.). Отже, Суд визнав, що діяння «участь у нападі» можуть вчиняти як члени банди так і особи, які членами банди не є. Останній висновок є цілком логічним, адже важко собі уявити бандитський напад, у якому беруть безпосередню участь виключно ті особи, які членами банди не є, а самі бандити тримаються якось осторонь. Проте цей умовивід суперечить попередній тезі (п. 23 постанови), про те, що діяння «участь у нападі» нібито є проявом «участі у банді», керуючись якою Суд мав би дійти висновку, що діяння «участь у нападі» можуть вчиняти виключно не члени банди, тоді як безпосередня участь у нападі членів банди мала би розцінюватись як діяння «участь у банді».

У кожному разі, виходячи з пунктів 23 і 25 Постанови 2005 р. напад як такий повністю охоплюється складом бандитизму (хоч у формі «участь у банді», хоч у формі «участь у нападі»), а тому він не може кваліфікуватися додатково (за сукупністю) за іншою статтею КК, оскільки в такому разі одне те саме діяння буде оцінюватись двічі. Так само, на думку Суду, «дії учасників банди, пов'язані з незаконним носінням, зберіганням, ремонтом та передачею

(один одному) предметів, якими вона озброєна, є **складовими елементами бандитизму** і додаткової кваліфікації за ст. 263 КК не потребують» (абз. 2 п. 21).

Ця позиція не є новою, її досить чітко відображено у п. 6 Постанови 1995 р., де прямо зазначено, що під участю у банді слід розуміти, зокрема, безпосереднє здійснення нападів.

Чому Пленум обирає різні підходи до кваліфікації посягань, вчинених злочинною організацією, і кваліфікації нападів, вчинених бандою? У чому причина такого дуалізму? Чому суди у своїх вироках переважно ігнорують аналізовані вище постанови Пленуму в частині кваліфікації бандитизму? Не думаю, що варто шукати раціональних відповідей на поставлені питання і розбирати плутані думки авторів постанови Пленуму 2005 р. Натомість слід спиратися на здоровий глузд і формулювати правову позицію, яка відповідатиме принципам права та логіці побудови кримінального закону. Останнє потребує розкриття змісту вжитого у ст. 257 КК словосполучення «участь у вчинюваному бандою нападі», яке розглядатиметься нижче.

2. Розуміння ознаки «участь у вчинюваному бандою нападі»

(Марін) Вирішення проблеми, що обговорюється, багато в чому залежить від тлумачення ознаки «участь у вчинюваному нею нападі». Аналогічна ознака містилася і у диспозиції ч. 1 ст. 255 КК у такій редакції: «участь у злочинах, вчинюваних такою організацією» (виключена Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р.). Аналогічна ознака міститься у ч. 4 ст. 260 КК «участь у складі передбачених частиною першою або другою цієї статті формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян». Тут взагалі можливі два основні варіанти тлумачення: 1) складами про організовану злочинну діяльність охоплюється вчинення членами «товариств» всіх кримінальних правопорушень, крім тих, які є більш суспільно небезпечні (мають більшу санкцію); 2) ця ознака

передбачає посилення відповідальності «не учасника товариства» у разі вчинення ним кримінального правопорушення спільно з бандою, зокрема.

Перший варіант тлумачення видається не вірним з огляду на таке:

а) він не дає можливості диференціювати відповідальність учасників «злочинного товариства» залежно від кількості та видів кримінальних правопорушень, які ними вчинені. Уявімо собі банду один член якої нічого не вчинив, другий – вчинив один розбій, а третій – 40 розбоїв, наприклад. У першому варіанті тлумачення кваліфікація всіх трьох учасників буде однаковою – ст. 257 КК;

б) це не дасть можливість дотриматися принципу повноти кримінально-правової кваліфікації, який передбачає відображення у формулі кваліфікації всіх кримінальних правопорушень, вчинених особою;

в) натомість використовується конструкція «поглинання», яка у моєму розумінні вчення про конкуренцію кримінально-правових норм себе не виправдовує. В кримінальному праві нічого не повинно нічого «поглинати», це якесь приховане «прощення», що повинно мати інші правові форми – амністію, помилування, угоду з потерпілим чи визнання винуватості тощо. «Прощення» у кримінальному праві напевно допустиме, але повинно відбуватися не приховано і мати свої умови. В іншому випадку, притягаючи до відповідальності людину за бандитизм ми допускаємо «прощення» розбою, чи іншого кримінального правопорушення;

г) обмежує можливості призначення справедливого покарання верхньою межею санкції ст. 257 КК, і хоча у ситуації з бандитизмом це не відіграє істотної ролі, оскільки верхня межа строкового позбавлення волі і без того максимальна, але як принцип не повинне застосовуватися, оскільки у інших випадках таке обмеження буде створене;

д) у випадку такого тлумачення втрачає сенс положення ст. 30 КК щодо відмінності у відповідальності організатора та інших учасників організованої

групи чи злочинної організації, оскільки всі вони тоді будуть відповідати тільки за ст. 257 КК без диференціації, а це не вірно.

Друге тлумачення видається більш обґрунтованим. Вертаючись до позиції Верховного Суду України, відзначимо у постановках як 1995 р., так і 2005 р. вища судова інстанція пропонувала тлумачити розглядувану ознаку як: «25. Участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу. Проте дії такої особи можна кваліфікувати за ст. 257 КК тільки у тому разі, коли вона усвідомлювала, що є учасником нападу, який вчинює банда».

При такому тлумаченні описані вище проблеми зникають, проте є загроза порушення принципу *non bis in idem*. Цю загрозу легко нейтралізувати, посилаючись у формулюванні обвинувачення тільки на ті форми об'єктивної сторони бандитизму, які не передбачають участь у нападі. Так, наприклад, учасник банди, який вчинив розбій буде нести відповідальність за ст. 257 КК за участь у банді та ч. 4 ст. 187 КК за вчинення розбою організованою групою. Певний період часу мені здавалося, що правильніше буде інкримінувати такій особі не ч. 4 ст. 187 КК, а, за відсутності інших кваліфікуючих ознак, ч. 1 цієї статті задля уникнення подвійного інкримінування організованого характеру злочинної діяльності. Поряд із тим, уявлення про це змінилися з часом із урахуванням того, що обидва ці кримінальні правопорушення вчиняються у різний час, а отже підлягають кваліфікації за правилами реальної сукупності і кримінально значимі ознаки кожного з них повинні бути поставлені у вину особі, яка їх вчинила. Ці міркування, до речі, стали додатковим аргументом на користь другого тлумачення розглядуваної ознаки, адже описані вище питання «поглинання» кримінальних правопорушень або проблеми конкуренції кримінально-правових норм можливі лише у випадку ідеальної сукупності. У разі реальної сукупності – ці питання в принципі не повинні поставати, а все вчинене повинно кваліфікуватися за сукупністю статей, які передбачають цю поведінку.

Ще одним варіантом кваліфікації є застосування двічі (або більше разів) ст. 257 КК. У випадку вчинення учасником банди розбійного нападу у складі цієї банди матимемо сукупність статей 257 КК – перший раз за участь у банді, другий – за участь у нападі, який вчинений бандою. Виходить дещо незвична формула кваліфікації: ст. 257; ст. 257 КК. Із урахуванням того, що Верховний Суд під бандою розуміє не лише злочинну організацію, а й організовану групу, то відмінність між ч. 4 ст. 187 КК та ст. 257 КК у розглядуваній формі полягатиме лише у наявності чи відсутності зброї в розбійників, що не виглядає переконливим і таким, що релевантно відображає дійсність.

(Азаров) Аксіоматично, що застосування норми права є неможливим без з'ясування її змісту. При цьому результати тлумачення норми не можна підлаштовувати під бажаний варіант її застосування. Повинно бути навпаки – виявлений зміст норми власне і визначає, в яких випадках норму слід застосовувати.

Так що ж означають слова «участь у вчинюваному бандою нападі», чи є у них прихований сенс? У тексті ст. 257 КК немає нічого, що дозволяло би обґрунтовано обмежувати або розширювати зміст формулювання «участь у вчинюваних бандою нападах». Не існує підстав стверджувати, що вказане формулювання не охоплює вчинення певного нападу у складі банди. Звісно, тут є певні застереження щодо обсягу поняття «напад» (тобто кола суспільно небезпечних діянь, які охоплюються ст. 257 КК), що впливають на кваліфікацію аналізованого посягання, але про них трохи згодом.

Коли ми говоримо «юрист взяв участь у благодійному марафонському забігу», нам не спадає на думку, що цей правник навіть не почав бігти. Якщо ми говоримо, що «юрист є членом громадської організації, яка проводила марафон», ми не думаємо, що він обов'язково брав участь у самому забігу. Так само і з бандою. Членство у банді не означає участь у нападах, членом банди може бути і лікар, який надає медичну допомогу бандитам, і фінансист, який

веде їхню бухгалтерію тощо. Проте участь у нападі – це ніщо інше як власне участь у нападі, тобто безпосереднє його вчинення, не менше і не більше.

Текст ст. 257 КК як такий не дає жодних підстав сумніватися, що відповідний склад злочину повністю охоплює участь у конкретних нападах, які вчиняє банда, незалежно від того, чи співучасник є членом банди, чи лише долучився до певного нападу, усвідомлюючи, що діє спільно з бандою. Якщо раптом такі сумніви виникають, варто послуговуватись давньою максимомою *in dubio pro reo*, бо інше рішення (тобто кваліфікація нападу одночасно і за ст. 257 і тією статтею КК, яка передбачає відповідальність власне за напад, зокрема, ст. 187 КК), веде до подвійної кримінальної відповідальності за одне те саме діяння, себто до порушення принципу *non bis in idem*. Саме такого порушення припускаються суди, коли кваліфікують бандитизм за сукупністю з розбоєм. Більше того, суди порушують цей принцип двічі, коли кваліфікують розбій як такий, що вчинений у складі організованої групи. Адже у таких випадках існує лише одна організована група – банда, відповідальність за участь у якій настає за ст. 257 КК і вдруге наставати за ч. 4 ст. 187 КК не може.

Отже, тлумачення кримінально-правової заборони передусім залежить від значення слів, за допомоги яких її сформульовано. Якщо у приватному праві до уваги можуть братися навіть наміри та попередні домовленості сторін правочину, то в межах кримінально-правових відносин чіткість і однозначність тлумачення є особливо важливими, оскільки від цього залежить чи буде обмежено фундаментальні, зокрема, природні права людини.

Жодні хиби, яких припустився законодавець при диференціації кримінальної відповідальності, складнощі її індивідуалізації, суб'єктивні переконання у тому, що закон недостатньо суворий, а потенційне покарання зам'яке, прагнення найбільш повно відобразити вчинене у формулі кваліфікації та інші подібні міркування не можуть змінювати зміст кримінально-правової заборони і деформувати результати її тлумачення.

Сутність принципу повноти кваліфікації полягає насамперед у тому, що кримінально-правову оцінку мають отримати всі суспільно небезпечні діяння, вчинені особою, однак це не означає, що все і завжди слід кваліфікувати за сукупністю аби кожне діяння отримало свій числовий відповідник у формулі кваліфікації. «Прагнення повноти кваліфікації не повинно вести до того, що одні й ті ж діяння враховуються при кваліфікації неодноразово»¹⁵, тобто загальні принципи права, зокрема *non bis in idem*, не можуть ставати «жертвами» повноти кваліфікації. Те саме стосується деяких інших, певною мірою похідних галузевих принципів, наприклад точності кримінально-правової кваліфікації та її стабільності, які не можуть мати пріоритет над базовими елементами верховенства права.

Дійсно, кримінальний закон не є досконалим, він наповнений нормами, сформульованими у спосіб, що обумовлює фактичне «поглинення» одного складу іншим (йдеться, зокрема, про так звані складені склади правопорушень). Наприклад, обраний законодавцем спосіб викладу кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень не тільки веде до «поглинення» однієї кваліфікуючої ознаки іншою, а й спричиняє невиправданий дисбаланс санкцій¹⁶. Так, за ч. 4 ст. 187 КК буде кваліфікуватися розбій, вчинений (1) повторно, (2) з проникненням в житло, (3) організованою групою, (4) в особливо великих розмірах, (5) в умовах воєнного стану, (6) поєднаний з тяжкими тілесними ушкодженням. Попри таке «поглинення» нам не спадає на думку кваліфікувати такий розбій за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2, ч. 3 та ч. 4 КК.

¹⁵ Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: монографія. Київ: Атіка, 1999. С. 416.

¹⁶ Наприклад, проникнення у житло, інше приміщення чи сховище при вчиненні розбою майже вдвічі збільшує покарання, адже медіана покарання у виді позбавлення волі, передбаченого ч. 1 ст. 187 КК, становить 5 років, а ч. 3 – 9,5 років. Таким чином, саме пособі проникнення за ст. 187 КК оцінюється у 4,5 років позбавлення волі. Тоді як відповідно до ст. 162 КК проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян взагалі не може потягти покарання у виді позбавлення волі.

Недосконалість закону не може бути виправданням для викривленого тлумачення норм, зміст яких є однозначним та самоочевидним. Не можна стверджувати, що напад не охоплюється ст. 257 КК тоді, коли у статті чітко написано, що нею передбачено відповідальність в тому числі за участь у нападі. Якщо напад повністю охоплюється аналізованою нормою і це визнається у постановках Пленуму та останніх наукових дослідженнях¹⁷, то на виконання принципів точності і повноти¹⁸ кримінально-правової кваліфікації вчинене має оцінюватись лише за ст. 257 КК і не може додатково кваліфікуватись ще за якимись статтями кримінального закону.

Зрештою, нормативне формулювання «участь у вчинюваному бандою нападі» є конкретизацією ознаки загального поняття співучасті, що у ст. 27 КК відображена словами «участь [...] у вчиненні умисного кримінального правопорушення», яка має усталене тлумачення, яке не потребує розкриття у цій статті.

Підхід, який я обстоюю, фактично підтверджується законодавчим рішенням 2020 р. про вилучення зі ст. 255 КК такої форми, як «участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією». Воно загалом видається правильним, хоч і фрагментарним, бо через незрозумілі причини не торкнулося ст. 257 і 260 КК. Настільки масштабна зміна закону, вилучення зі складу правопорушення однієї з форм діяння, неодмінно мала спричинити кардинальну зміну підходів до кваліфікації цих діянь – їх мали би кваліфікувати по-новому, за іншими кримінально-правовими нормами. Однак, «новизни» у кваліфікації не спостерігається, адже ці діяння і раніше кваліфікувалися не лише за ст. 255 КК, а й за іншими статтями, що передбачають відповідальність за окремі злочини, що вчинено у складі чи

¹⁷ Гаврилов Ю. Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2017. С. 126; Марейченко О. М. Кримінальна відповідальність за бандитизм: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дніпропетровський держ. ун-т вн. справ. К., 2021. С. 101–102.

¹⁸ Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: монографія. Київ: Атіка, 1999. С. 395, 416.

спільно зі злочинною організацією. І до зміни ст. 255 КК, і після її зміни, підхід до кваліфікації є незмінним. Це означає, що він або був хибним до змін, або став хибним після змін – іншого вочевидь не дано.

Повторюся, коло конкретних діянь, що повністю охоплюються бандитизмом і не потребуються додаткової кваліфікації напряму залежить від змісту, який вкладається у поняття нападу. Останнє буде розглянуто нижче.

3. Зміст поняття «напад» у складі бандитизму

(Марін) Під нападом у складі бандитизму не варто розуміти тільки ті кримінальні правопорушення, об'єктивна сторона яких сформульована у законі як «напад». Таким шляхом йде і Верховний Суд. У одній зі своїх справ, у якості нападу, з метою якого було організовано банду визначено умисне вбивство¹⁹. Це видається цілком обґрунтованим, адже розуміти під «нападом» лише розбій, або заволодіння таким шляхом специфічними предметами (зброя, наркотики і т.д.) підстав немає. Як аргумент можна навести стабільне розуміння цієї ознаки Верховними Судами, які функціонували в Україні: у Постанові 1995 року – «5. Під нападом слід розуміти дії, спрямовані на досягнення злочинного результату за допомогою насильства над потерпілим або створення реальної загрози його застосування. Разом із тим як бандитизм слід розглядати і дії банди, пов'язані з таємним заволодінням чужим майном, вимаганням, зґвалтуванням, угоном транспортного засобу, пошкодженням шляхів сполучення і транспорту та іншими аналогічними діями». У наступному акті 2005 року Верховний Суд України по суті зберіг підхід, зазначивши: «Нападом озброєної банди є дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства до потерпілого чи створення загрози його застосування. Такий напад вважається здійсненим і в тих випадках, коли члени банди не застосовували зброї, яка перебувала й їх розпорядженні». Інше тлумачення привело би до відсутності можливості

¹⁹ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС Верховного Суду від 26.07.22 року у провадженні № 51-3891км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105505293>.

застосування ч. 4 ст. 187 КК за ознакою «вчинений організованою групою» і перетворення бандитизму на озброєний розбій, вчинений організованою групою, що, певно, не зовсім обґрунтовано.

(*Азаров*). У широкому сенсі поняття «напад» може охоплювати значну кількість злочинів – від зґвалтування та умисного знищення чи пошкодження майна, диверсії і терористичного акту, до нападу на Україну, ведення агресивної війни та порушення законів та звичаїв війни. Власне кажучи, саме у широкому значенні він застосовувався від появи норми про відповідальність за так званий політичний бандитизм у перших актах совітської влади²⁰.

Наразі термін «напад» уживається в семи статтях Особливої частини КК: розбій (ст. 187); бандитизм (ст. 257); участь у складі не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян (ч. 4 ст. 260); напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261); напад на адміністрацію в установах виконання покарань (ст. 392); порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну (ст. 420); напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист (ст. 444).

Відомим є правило, що певний термін має вживатися в одному значенні²¹. Утім, коло діянь, що, на мою думку, охоплюється поняттям «напад» у контексті ст. 257 КК не може бути таким самим, як, наприклад, у ст. 420 або 444 КК, його зміст значно обмежено двома факторами.

По-перше – це спорідненість розбою та бандитизму. Так, у ч. 2 ст. 187 КК передбачено розбій, вчинений особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм. Такий підхід щодо визначення повторності розбою дуже відрізняється від законодавчого рішення щодо повторності всіх інших кримінальних правопорушень пов'язаних із корисливим зверненням чужого

²⁰ Спринцев П. С. Генезис становлення та розвитку кримінальної відповідальності за бандитизм. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 4. С. 150–155. С. 153.

²¹ Загіней З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: АртЕк, 2015. 380 с.

майна на свою користь чи користь третіх осіб (див. примітку 1 до ст. 185 КК). Таким чином, попри розміщення статей 187 і 257 у різних розділах, автори кримінального закону визнали аналізовані злочини *однорідними*, тобто такими, що вчиняються з однаковою формою вини та посягають однакові або подібні безпосередні об'єкти, а за висновком окремих вчених ще й чинять на ці об'єкти однаковий за характером вплив²².

Другий фактор, логічно узгоджується з першим – за вчинення бандитизму передбачено конфіскацію майна як обов'язкове додаткове покарання, що згідно зі ст. 59 КК (у первісній редакції, чинній до 7 жовтня 2014 р.) могло призначатися тільки за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Отже, автори КК розглядали бандитизм виключно як корисливий злочин, бо в іншому разі вони би не встановлювали конфіскацію майна як обов'язкове додаткове покарання за його вчинення²³.

Виходячи з наведеного, на мою думку, термін «напад» у складі бандитизму слід розуміти, як розбійний напад, тобто умисні агресивні дії, спрямовані на негайне вилучення чужого майна із застосуванням насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з

²² Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: Монографія. За заг. ред. Тютюгіна В. І. Харків: «Фінн», 2008. С. 99–100.

²³ Законом України від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII були внесені зміни до ст. 59 КК, якими розширено коло злочинів, за вчинення яких може застосовуватися конфіскація майна, та включено у нього не лише корисливі посягання, а й будь-які злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки. Однак це жодним чином не підриває мого висновку щодо корисливої спрямованості бандитизму, оскільки: 1) в контексті тлумачення ст. 257 КК є важливим, яким був первісний задум авторів КК щодо системи норм про відповідальність за злочини, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями; 2) з пояснювальної записки до відповідного законопроекту [Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини". URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=51914&pf35401=310423>] впливає, що його не було сфокусовано на злочини, передбачені ст. 255 і 257 КК, ці посягання взагалі не згадуються у записці; 3) основною метою законопроекту було удосконалення норм, що регламентують заочне кримінальне провадження, а також забезпечення конфіскації майна осіб, які залишили територію України; 4) цей законопроект має безпосередній зв'язок з Революцією Гідності, втечею з України багатьох функціонерів часів Януковича, агресією Росії проти України, що розпочалася 20 лютого 2014 р.; 5) на мою думку, аналізований Закон (як і багато інших змін до КК) має казуїстичний характер, при його ухваленні навряд чи хтось замислювався, який він чинитиме вплив на систему норм про відповідальність за злочини, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями.

погрозою застосування такого насильства. У цьому плані видається цілком обґрунтованим відносити і розбій, і бандитизм до категорії корисливих насильницьких злочинних²⁴.

Таким чином, на мою думку, ст. 257 КК повністю охоплює розбійні напади, вчинені бандою, включаючи насильство в діапазоні від легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, до тяжких тілесних ушкоджень, погрози таким насильством, а також погрозу вбивством. Всі інші вчинені бандою діяння, що утворюють самостійні склади кримінальних правопорушень, потребують додаткової кваліфікації за сукупністю з бандитизмом²⁵.

4. Висновки

Існування двох протилежних і водночас небезпідставних правових позицій щодо застосування тієї самої кримінально-правової норми саме по собі свідчить про істотні недоліки цієї норми. Проблема кримінально-правової кваліфікації бандитизму та полеміка, яка у зв'язку із цим виникає, пов'язана здебільшого з особливостями конструкції ст. 257 КК, яка прийшла до нас із совітських часів у незміненому вигляді і не вписується у сучасну парадигму кримінального права.

Попри різні позиції щодо кваліфікації бандитизму за теперішнім українським кримінальним законодавством, ми маємо спільний погляд на те, яким чином це законодавство має розвиватися.

Незважаючи на наявні у доктрині погляди, ми не знайшли належного кримінологічного обґрунтування, що опирається на достатні емпіричні дані, яке би доводило доцільність існування окремої кримінально-правової норми про відповідальність за бандитизм. Враховуючи історичний контекст

²⁴ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. С. 20.

²⁵ Всупереч Постанові 2005 р. я погоджуюсь з О. К. Марінім у тому, що незаконне поводження зі зброєю слід, завжди кваліфікувати окремо, оскільки банда може володіти зброєю на цілком законних підставах, а ст. 257 КК не може одночасно охоплювати і законне, і незаконне поводження зі зброєю. Див.: Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. Київ: Атіка, 2003. С. 196.

виникнення цієї норми, вважаємо за доцільне виключити її з кримінального законодавства. Це підтверджує й аналіз зарубіжного досвіду, який у підсумку показує, що кримінальна відповідальність за бандитизм та інші організовані форми співучасті із включенням до відповідних складів форм поведінки, що виявляється у вчиненні інших злочинів (у нашому випадку нападів) – спадок совітського кримінального законодавства.

У зв'язку з цим, слідом за змінами у ст. 255 КК, які вже вніс законодавець, варто також виключити з КК ст. 257 та ч. 4 ст. 260. При цьому зберегти норми про відповідальність за створення, керівництво, участь та сприяння діяльності організованих злочинних співтовариств, кваліфікувати такі діяння за відповідною нормою за сукупністю з посяганнями, передбаченими іншими статтями КК України, вчиненими у складі чи спільно з цими співтовариствами.

Така пропозиція перебуває у контексті загальної наукової тенденції щодо кардинального зменшення кількості складів, що утворюються через поєднання кількох самостійних кримінальних правопорушень (складені склади). Своєю чергою зазначене уможливить адекватне використання правил кваліфікації таких діянь за сукупністю.

Список використаних джерел

1. Гаврилов Ю. Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 221 с.
2. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.
3. Єпринцев П. С. Генезис становлення та розвитку кримінальної відповідальності за бандитизм. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 150–155.
4. Загіней З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: АртЕк, 2015. 380 с.
5. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія / за заг. ред.: В. І. Тютюгіна. Харків: «Фінн», 2008. 336 с.

6. Іваненко І. В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2003. 20 с.
7. Кримський С. «У суперечці ніколи не народжується істина». *Газета «День»*. 30 березня 2001. URL: <https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/serhiy-krumskuu-u-superechtsi-nikoly-ne-narodzhuyetsya-istyna> (дата звернення 11.10.2024).
8. Марейченко О. М. Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2021. 20 с.
9. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. Київ, Атіка, 2003. 224 с.
10. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: монографія. Київ: Атіка, 1999. 464 с.
11. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС Верховного Суду у провадженні № 51-3891км21 від 26.07.22 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105505293> (дата звернення 15.10.2024).
12. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Постанова пленуму Верховного Суду України № 13 від 23.12.2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text> (дата звернення 15.10.2024).
13. Про судову практику в справах про бандитизм. Постанова пленуму Верховного Суду України № 9 від 07.07.1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95#Text> (дата звернення 15.10.2024).
14. Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 18 с.
15. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2019 року у справі № 9901/430/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83821060> (дата звернення 12.08.2024).
16. Чорний Р. Л. Бандитизм за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 22 с.

REFERENCES

1. Havrylov, Y. H. (2017). Bandytyzm: kryminalno-pravova kharakterystyka ta suchasni problemy kvalifikatsii: *PhD thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
2. Holovkin, V. M. (2011). Koryslyva nasylnytska zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Yepintsev, P. S. (2022). Henezys stanovlennia ta rozvytku kryminalnoi vidpovidalnosti za bandytyzm. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 4, 150–155 [in Ukrainian].
4. Zahinei, Z. A. (2015). Kryminalno-pravova hermenevtyka. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].

5. Zinchenko, I. O., Tiutiuhin, V. I. (2008). *Mnozhynnist zlochyniv: poniattia, vydy, pryznachennia pokarannia*. Kharkiv: «Finn» [in Ukrainian].
6. Ivanenko, I. V. (2003). *Bandytyzm: kryminolohichne ta kryminalno-pravove doslidzhennia. PhD thesis*. Odesa [in Ukrainian].
7. Krymskyi, S. (2001). «U superechtsi nikoly ne narodzhuietsia istyna». *Hazeta «Den»*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/serhiy-krymskyu-u-superechtsi-nikoly-ne-narodzhuetsya-istyna> [in Ukrainian].
8. Mareichenko, O. M. (2021). *Kryminalna vidpovidalnist za bandytyzm. PhD thesis*. Dnipro [in Ukrainian].
9. Marin, O. K. (2003). *Kvalifikatsiia zlochyniv pry konkurentsii kryminalno-pravovykh norm*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
10. Navrotskyi, V. O. (1999). *Teoretychni problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
11. *Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty KKS Verkhovnoho Sudu vid 26.07.22 roku u provadzhenni № 51-3891km21*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105505293> [in Ukrainian].
12. *Pro praktyku rozghliadu sudamy kryminalnykh sprav pro zlochyny, vchyneni stiikymy zlochynnymy obiednanniamy. Postanova plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 13 vid 23.12.2005 roku*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text> [in Ukrainian].
13. *Pro sudovu praktyku v spravakh pro bandytyzm. Postanova plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 9 vid 07.07.1995 roku*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95#Text> [in Ukrainian].
14. Radionov, I. I. (2004). *Kryminalna vidpovidalnist za bandytyzm. PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
15. *Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu u spravi № 9901/430/19 vid 22 serpnia 2019 roku*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83821060> [in Ukrainian].
16. Chorny, R. L. (2005). *Bandytyzm za kryminalnym pravom Ukrainy. PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Azarov D., Marin O. How to qualify banditry: Does truth arise from argument?

In the literature and court practice, two opposing viewpoints exist on the qualification of attacks committed as part of a gang or jointly with it. According to the first one, the attacks are fully covered by the elements of banditry and do not require additional qualifications. Proponents of the second approach consider it necessary to qualify all attacks separately and charge banditry itself. The first approach is more common in scientific publications, while the other appears in court practice.

The authors hold different views on the qualification of banditry, which distinguishes this article from other co-authored publications. In a polemical manner, each author presents and justifies his legal position on qualifying banditry

and invites the reader to decide which position deserves to prevail. The relevant issues are examined through the prism of several principles, including the non bis in idem principle, the in dubio pro reo principle, legal certainty, and the completeness and accuracy of criminal qualification. The authors point to the differentiation of responsibility, the multiplicity of crimes, the so-called composite corpus delicti, and the "absorption" of one corpus delicti by another. In addition, the article provides a brief analysis of court verdicts under Article 257 of the Criminal Code of Ukraine, available in the Unified State Register of Court Decisions, and illustrates the significant shortcomings of this register.

The difference in approaches to applying criminal law does not preclude the consensus on the future of criminal law proposed in the conclusions.

Key words: *legal qualification of criminal offenses, law principles, criminal organization, organized group, gang, assault, the multiplicity of criminal offenses.*

УДК 343.3.7

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314980>

І. А. Елізбарян,
аспірантка кафедри кримінально-
правової політики Національного
юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЦИД

У статті проведено детальний аналіз досліджень, присвячених кримінальній відповідальності за екоцид, що є однією з найактуальніших проблем кримінального права. Автором було досліджено різноманітні підходи до поняття «екоциду», аналізуючи його правову природу та розглядаючи чинні законодавчі ініціативи, спрямовані на інтеграцію цього поняття в національні та міжнародні правові системи. В статті також аналізуються сучасні дискусії, які стосуються ефективності міжнародних механізмів контролю за дотриманням екологічної безпеки та притягнення до відповідальності осіб, винних у завданні значної шкоди екосистемам. Дослідження спрямоване на більш глибоке розуміння екоциду як кримінального правопорушення та пропонує напрямки для удосконалення правової бази з метою забезпечення надійного захисту природного середовища на міжнародному рівні.

Дослідження спрямоване на виявлення основних тенденцій та прогалин у законодавстві, оцінку ефективності діючих механізмів правового регулювання, а також на формування рекомендацій щодо вдосконалення правової бази для забезпечення належного захисту екосистем від масового знищення та шкоди. Особлива увага приділяється аналізу практики притягнення до кримінальної відповідальності за екоцид, застосування кримінальної відповідальності за екоцид, визначенню проблемних аспектів та ефективності правоохоронної діяльності в цій сфері. Дослідження також розглядає роль міжнародних організацій та угод у формуванні загальноприйнятих стандартів захисту навколишнього середовища та можливості їх імплементації в національні правові системи з урахуванням сучасних екологічних викликів та загроз.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, екоцид, довілля, воєнний стан, Римський статут.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за екоцид є надзвичайно важливою та актуальною темою сьогодення, яка набуває дедалі більшого значення. Зростаючі екологічні проблеми та загрози для

біорізноманіття, життя і здоров'я людини підкреслюють необхідність захисту навколишнього середовища на правовому рівні. Запровадження кримінальної відповідальності за екоцид, як одного з найсерйозніших правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, має свої історичні передумови. Людство протягом століть стикалося з руйнуванням природних екосистем, наслідками недбалого ставлення до природи, що призводило до катастрофічних наслідків. Саме на тлі цих реалій розвивається правова концепція екоциду, яка покликана забезпечити ефективні інструменти для захисту екологічної безпеки. В сучасному світі спостерігається зростаючий інтерес до цієї теми як з боку науковців, так і з боку громадськості та активістських організацій. Зазначене відображається у збільшенні кількості досліджень, наукових публікацій та правових ініціатив, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері захисту довкілля. Розуміння механізмів кримінальної відповідальності за екоцид є ключовим для формування дієвих правових засобів, спрямованих на збереження природних ресурсів та забезпечення стійкого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики екоциду займалися такі вчені, як Ю. О. Решетов, Ф. І. Кожевников, А. Николаєв, І. І. Карпець, Г. А. Гончаренко, В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, М. П. Куцевич, Ю. А. Краснова, І. Сиводєд, Н. Р. Малишева, Анісімова Г. В., Донець О. В., та Девід Кротт та багато інших. Окремі аспекти, пов'язані з юрисдикцією МКС та практикою притягнення до юридичної відповідальності за такий злочин на національному рівні, досліджувалися у науковій літературі авторами, такими як М. Д. Давитадзе, О. О. Дудоров, В. М. Киричко, С. Г. Геворкян, А. М. Львовчкіна, а також іншими дослідниками¹.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження існуючих наукових підходів та правових норм, що регулюють питання притягнення до

¹ Максакова К. В. Проблеми правової регламентації екоциду: еколого-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Випуск № 1. С. 221.

кримінальної відповідальності кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Екоцид займає особливе місце в системі кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – КК України), екоцид включає масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також інші дії, що можуть призвести до екологічної катастрофи (ст. 441 КК України)². Останнім часом деякі публікації присвячені юридичному аналізу цієї кримінально-правової норми, зокрема, її складу. Однак, на жаль, практичні аспекти реалізації заборон, закріплених у статті 441 КК України, залишаються недостатньо висвітленими. Без глибокого аналізу об'єктивних та суб'єктивних характеристик цієї норми важко говорити про її ефективне застосування на практиці³.

Говорячи про юридичне закріплення поняття екоциду, слід зауважити, що вперше це поняття було офіційно закріплено на міжнародно-правовому рівні у 1991 р. та відображено у статті 26 Проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, яка чітко стверджувала, що особа, яка умисно завдає або наказує завдати шкоди навколишньому середовищу, при визнанні її винною, має бути покарана⁴. Хоча це формулювання не використовувало прямий термін «екоцид», але мала чітку спрямованість на захист навколишнього середовища. Проте, починаючи з 1995 р. після інтенсивних правових дискусій, дана стаття була виключена з Кодексу⁵. Рішення призвело до неможливості притягнення окремих суб'єктів до міжнародно-правової

² Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³ Шульга А.М. Екоцид: проблеми практичного застосування кримінально-правової норми. *Наукові перспективи*. 2024. № 4 (46). С. 1177.

⁴ Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (витяг): Міжнародний документ від 01.01.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_710#Text.

⁵ Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.-com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

відповідальності за вчинення екоциду. Хоча спроба закріпити юридичне поняття екоциду на міжнародному рівні існувала, вона не здобула широкого визнання та була пізніше виключена з законодавства⁶.

Тому, відсутність чіткого міжнародного законодавства щодо екоциду ускладнює притягнення осіб до відповідальності за дії, спрямовані на завдання шкоди навколишньому середовищу.

Наступною спробою міжнародної спільноти стало включення екоциду до Римського статуту Міжнародного кримінального суду у 2002 році. Проте, на відміну від інших злочинів, екоцид не був визначений як окремий злочин, а був розглянутий у контексті воєнних злочинів або злочинів проти людства. У цьому документі екоцид трактується як знищення природного середовища внаслідок масових атак проти населення будь-якого регіону. Такий підхід підкреслює не лише здатність правоохоронних органів реагувати на серйозні порушення екологічних стандартів, але й визнає, що масове руйнування природи може мати такі ж трагічні наслідки, як і інші злочини проти людства. Це спрямовано на захист не лише окремих груп людей, але й національних та глобальних екосистем.

Включення екоциду до Римського статуту в контексті міжнародного права визнає серйозність проблеми, однак також піднімає питання щодо ефективності та повноти захисту природи і екологічних ресурсів. Хоча цей крок є важливим для привернення уваги до масштабних екологічних злочинів, залишається необхідність продовжувати обговорення та розвивати міжнародні механізми, які б дозволяли більш точно визначати та притягати до відповідальності тих, хто завдає шкоди навколишньому середовищу.

На сьогодні Римський Статут не містить чіткої правової норми щодо екоциду. Відповідно до статті 8, екоцид визначається як дії, які є незаконними або необґрунтованими, і здійснюються з усвідомленням значної ймовірності

⁶ Глушко А. Д., Заєка А. Б., Сиротенко Я. В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 323–325.

спричинення серйозної, масштабної або тривалої шкоди навколишньому середовищу. Особа, яка вчиняє екоцид, діє з передбаченням можливих наслідків для природи, проте без належного законного підґрунтя чи дозволу. При цьому, завдана шкода може бути вагомою, охоплювати велику територію або впливати на велику кількість людей чи екосистем, або продовжуватися протягом тривалого періоду часу. Такий підхід до визначення екоциду має на меті захистити навколишнє середовище від неправомірних дій та забезпечити його стабільність для майбутніх поколінь. Формулювання статті 8 відображає важливість проблеми екоциду та підкреслює необхідність притягнення до відповідальності осіб, дії яких призводять до серйозних порушень екологічного балансу довкілля. Дана спроба усунути прогалини в міжнародному праві, пов'язані із захистом природи та екологічних ресурсів, та спрямована на забезпечення більш ефективного контролю за діями, що можуть завдати серйозної шкоди навколишньому середовищу. Однак, досягнення консенсусу щодо включення екоциду до переліку злочинів, які розглядаються Міжнародним кримінальним судом, продовжує бути предметом обговорення та дебатів у міжнародній спільноті⁷.

Відповідно до законодавства України, зокрема зі ст. 441 Розділу XX Кримінального кодексу України (далі – КК України)⁸, що стосується кримінальних правопорушень проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку, впроваджено поняття «екоцид». Злочин «екоциду» визначено як значне порушення, яке може призвести до широкомасштабних екологічних збитків та загрози людському здоров'ю та безпеці людства.

Одним із ключових проблемних питань є визначення поняття екоциду в умовах війни, де стандартні критерії та засоби ведення війни можуть бути суттєво ускладнені через специфіку воєнного середовища та відсутність

⁷ Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. 2021. URL: <https://www.earthlaws.org.au/aclc/ecocide/blogs/stop-ecocide-international-and-the-legal-definition-of-ecocide/>.

⁸ Там само.

ефективних механізмів запобігання. Одним із аспектів цього питання є встановлення меж між правом воїнів на ведення бойових дій та обов'язком дотримання міжнародних норм охорони навколишнього середовища. Дані межі часто стають об'єктом дискусій, оскільки війна створює ситуації, де моральні та правові норми можуть конфліктувати. До того, важливо враховувати вплив екоциду на цивільне населення, зокрема його права на здорове середовище та доступ до життєво необхідних ресурсів. Питання набуває особливої актуальності в контексті воєнних дій, оскільки руйнування екосистем може позбавити людей базових умов для виживання, що додає додаткового виміру до правопорушень, пов'язаних з екоцидом. Дискусії також стосуються механізмів захисту екосистем та видів, що опиняються під загрозою знищення внаслідок екоциду. Виникає необхідність у розробці чітких правових рамок, які б забезпечували ефективний захист природи навіть у таких екстремальних умовах⁹.

У зв'язку з цим, ефективне визначення та удосконалення поняття екоциду є надзвичайно важливою задачею. Питання потребує особливої уваги з боку фахівців у галузі екологічного права та міжнародних відносин, оскільки їхні зусилля спрямовані на забезпечення захисту навколишнього природного середовища і притягнення до відповідальності тих, хто спричиняє його руйнування навіть у найскладніших умовах війни. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених дослідженню екоциду, шляхи вирішення проблеми в умовах воєнного конфлікту ще не були остаточно визначені. Це пояснюється тим, що більшість наукових досліджень у цій галузі не фокусувалися на аспектах війни. Хоча внесок вчених у розвиток цієї теми є безсумнівно важливим, варто зазначити, що проблеми залишаються недостатньо дослідженими і потребують глибокого осмислення та комплексного вивчення, особливо в контексті сучасних воєнних конфліктів¹⁰.

⁹ Пацева І. Г., Алпатова О. М., Демчук Л. І., Кірейцева Г. В., Левицький В. Г. Сучасний стан навколишнього природного середовища в умовах впливу війни. *Екологічні науки*. 2022. № 4 (43). С. 20.

¹⁰ Там само. С. 21.

Слід звернути увагу на те, що дослідницька спрямованість, яка існує у більшості публікацій, не завжди зосереджується на аналізі ситуації в контексті воєнного конфлікту. Часто дослідження сконцентровані на аспектах, які можуть бути важливими у мирний час, проте не враховують унікальних викликів, які виникають у воєнний час.

Розгляд положень щодо такого виду кримінального правопорушення, як екоцид, має вирішальне значення, оскільки його визначення та правове регулювання страждають від прогалин як у національному, так і міжнародному законодавстві.

Важливо зазначити, що відсутність цілеспрямованого вивчення проблем екоциду у контексті воєнного стану може призвести до недоречних чи недостатньо ефективних стратегій реагування на кризові ситуації. Брак комплексного аналізу може призвести до упущень у розробці внутрішньої та зовнішньої політики, стратегій та тактики ведення війни, а також в управлінні кризовими ситуаціями. Проблеми визначення та вдосконалення поняття екоцид насичені рядом дискусійних моментів у галузі кримінального та кримінального процесуального права, які потребують детального розгляду та аналізу¹¹.

Спершу, тривалість та масштаб. Вчинення екоциду відрізняється тривалістю, оскільки часто це не одиночний акт, а процес, який може продовжуватися протягом тривалого проміжку часу. У період війни, коли конфлікт продовжується із певною неперервністю, виникає питання про вчинення великої кількості кримінальних правопорушень екоциду та проблеми у їх кваліфікації, оскільки вони можуть мати різний ступінь важливості та масштаби.

По-друге, формулювання. Визначення екоциду відрізняється від формулювання інших кримінальних правопорушень, оскільки воно не

¹¹ Уколова В.О., Уколова Є.О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Випуск № 10. С. 389–390.

відповідає прийнятому значенню формальних та матеріальних складів. Перш за все, для визнання екоциду необхідне практичне встановлення створення діяння, що створює реальну небезпеку екологічної катастрофи. До того ж, на відміну від звичайних матеріальних складів, необов'язковість настання наслідків для визнання правопорушення може бути відміненою у випадку екоциду, коли його наслідки стають необоротними та важкими для середовища.

Тому, вирішення зазначених проблемних питань вимагає ретельного аналізу та обговорення в рамках кримінального права та кримінального процесу, з метою визначення чітких та об'єктивних критеріїв для ідентифікації екоцидальних дій, а також встановлення ефективних механізмів протидії та звітності за їх вчинення.

Українська практика тлумачення поняття «екоцид» та його нормативне закріплення вимагають особливої уваги, оскільки ст. 441 КК України¹², хоч і містить основні положення про екоцид, проте не дозволяє ефективно застосовувати відповідальність за його вчинення через недосконалість законодавства. Під час подальшого дослідження пропонується розкрити склад такого правопорушення та зупинитися на проблемі кваліфікації¹³.

Висновок. Отже, надзвичайно важливо продовжити реформування міжнародного кримінального права з метою включення злочину «екоцид» до міжнародних угод, керуючись, зокрема, положеннями ст. 441 Кримінального кодексу України. Це не тільки сприятиме підвищенню рівня захисту навколишнього середовища та природних ресурсів на міжнародному рівні, але й забезпечить ефективну відповідь на порушення екологічних стандартів, дозволяючи притягати винних осіб до відповідальності. Включення екоциду

¹² Уколова В. О., Уколова Є. О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Випуск № 10. С. 389–390.

¹³ Сурілова О. О. Злочин екоциду: проблеми міжнародної відповідальності. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 389–390.

до переліку міжнародних злочинів також сприятиме створенню нових механізмів розслідування таких злочинів, що, у свою чергу, дозволить більш ефективно реагувати на екологічні загрози та запобігати подібним інцидентам у майбутньому.

Вирішення проблеми екоциду вимагає не лише загальних досліджень, але й спеціалізованих аналізів, що враховують усі аспекти ситуації, включаючи правові, екологічні та соціальні фактори. Важливо розробити ефективні механізми та стратегії, які дозволять забезпечити належний захист довкілля навіть у надзвичайних умовах воєнного конфлікту. Такі аналізи повинні також передбачати потенційні варіанти вирішення проблеми та розглядати їхні наслідки під час бойових дій, що є надзвичайно важливим для розробки ефективних політик. Без глибокого та комплексного розуміння цієї проблематики, завдання створення дієвих стратегій може стати надзвичайно складним, що підкреслює необхідність проведення подальших досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Максакова К. В. Проблеми правової регламентації екоциду: еколого-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Випуск № 1. С. 220–223.
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Шульга А. М. Екоцид: проблеми практичного застосування кримінально-правової норми. *Наукові перспективи*. 2024. № 4(46). С. 1174–1195.
4. Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (витяг): Міжнародний документ від 01.01.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_710#Text.
5. Глушко А. Д., Зазека А. Б., Сиротенко Я. В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 322–326.
6. Пацева І. Г., Алпатова О. М., Демчук Л. І., Кірейцева Г. В., Левицький В. Г. Сучасний стан навколишнього природного середовища в умовах впливу війни. *Екологічні науки*. 2022. № 4(43). С. 19–22.

7. Уколова В. О., Уколова Є. О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. № 10. С. 354.

8. Сурілова О. О. Злочин екоциду: проблеми міжнародної відповідальності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 388–391.*

9. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.-com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

10. Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. 2021. URL: <https://www.earthlaws.org.au/aclc/ecocide/blogs/stop-ecocide-international-and-the-legal-definition-of-ecocide/>.

REFERENCES

1. Maksakova, K.V. (2023) Problems of legal regulation of ecocide: ecological and legal aspect. *Legal scientific electronic journal*, 1, 220–223 [in Ukrainian].

2. Criminal Code of Ukraine. (2001, April 5). Verkhovna Rada of Ukraine, 131. Kyiv: Verkhovna Rada [in Ukrainian].

3. Shulga, A.M. (2024). Ecocide: problems of practical application of criminal law. *Scientific perspectives*, 4(46), 1174–1195 [in Ukrainian].

4. Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind (excerpt) (1995, January 1). Kyiv: Verkhovna Rada [in Ukrainian].

5. Hlushko, A.D., Zazeka, A.B., Syrotenko, Y.V. (2022). Ecocide as a crime against the natural environment. *Legal scientific electronic journal*, 5, 322–326 [in Ukrainian].

6. Patseva, I.G., Alpatova, O.M., Demchuk, L.I., Kireitseva, G.V., Levitskyi, V.G. (2022) The current state of the natural environment under the influence of war. *Environmental sciences*, 4(43), 19–22 [in Ukrainian].

7. Ukolova, V.O., Ukolova, E.O. (2021). The problem of ecocide as an environmental crime: Ukrainian and international experience. *Legal scientific electronic journal*, 10, 354 [in Ukrainian].

8. Surilova, O.O. (2022). The crime of ecocide: problems of international responsibility. *The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century" (to the 25th anniversary of the National University "Odesa Law Academy" and the 175th anniversary of the Odessa School of Law)*.

Vols. 1–2: materials of International Sciences .-practice conf. (Odesa, June 17, 2022) / edited by S. V. Kivalov. Odesa: "Helvetyka" Publishing House, Vol. 1, 388–391 [in Ukrainian].

9. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

10. Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. 2021. URL: <https://www.earthlaws.org.au/aelc/ecocide/blogs/stop-ecocide-international-and-the-legal-definition-of-ecocide/>.

Elizbarian I. The state of the investigation of criminal liability for ecocide

The article provides a detailed analysis of research on criminal liability for ecocide, which is one of the most pressing problems of criminal law. The author investigated various approaches to the concept of «ecocide», analyzing its legal nature and considering current legislative initiatives aimed at integrating this concept into national and international legal systems. Particular attention is paid to issues related to the criminalization of ecocide in the context of military conflicts, which is complicated by the need to take into account both the right to conduct hostilities and international obligations to protect the environment. The article also analyzes modern discussions related to the effectiveness of international mechanisms for monitoring environmental safety and bringing to justice persons guilty of causing significant damage to ecosystems. The study is aimed at a deeper understanding of ecocide as a criminal offense and offers directions for improving the legal framework in order to ensure reliable protection of the natural environment at the international level.

The research is aimed at identifying the main trends and gaps in the legislation, evaluating the effectiveness of the existing mechanisms of legal regulation, as well as forming recommendations for improving the legal framework to ensure adequate protection of ecosystems from mass destruction and damage. Special attention is paid to the analysis of the practice of bringing criminal responsibility for ecocide, the application of criminal responsibility for ecocide, the determination of problematic aspects and the effectiveness of law enforcement activities in this area. The study also considers the role of international organizations and agreements in the formation of generally accepted standards of environmental protection and the possibility of their implementation in national legal systems, taking into account modern environmental challenges and threats.

Key words: *criminal liability, criminal offenses against peace, human security and international legal order, ecocide, environment, martial law, Rome Statute.*

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314983>

В. В. Голіна,

докт. юрид. наук, проф.,
член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник
кримінологічного відділу НДІ
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН
України

ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ УКРАЇНИ ДО ВПРОВАДЖЕНЬ У ПРАКТИКУ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ¹

У статті досліджується фундаментальна проблема сучасності – підвищення рівня безпеки дорожнього руху. Зарубіжна практика у цій сфері свідчить про те, що досягти мети шведської запобіжної моделі Vision Zero, яка полягає у поступовому скороченні до 2030 р., а до 2050 р. остаточній ліквідації ДТП з тяжкими наслідками, можливо за умови готовності країни, її владних структур, бізнесу, громадян до повноцінного, реального зацікавленого та відповідального відношення до реалізації національної Концепції запобігання транспортним дорожнім правопорушенням. Історія впровадження концептуальних підходів (різних за спрямованістю) в Україні і закладання їх у чергові стратегії та державні програми за останні 15–20 років показують, що жодна з них не була повністю виконана. Робиться акцент на культурологічному напрямі запобігання ДТП, як національно-стратегічній концепції України, що основними ідеями і положеннями пов'язана з глобальною системою Стратегії Vision Zero і з практикою забезпечення дорожнього руху майже у всіх країнах світу. У зв'язку з цим у статті досліджуються такі ознаки готовності до впровадження як можливість і спроможність до реалізації складної інтегрованої за комплексом заходів Концепції культурологічного напрямі запобігання транспортним правопорушенням. Можливість інтерпретується як існування умов, обставин, потенцій, сприятливих для вирішення нагальних суспільних потреб, зокрема підвищення рівня безпеки на дорогах України і при експлуатації наземного транспорту. Спроможність, як ознака готовності, передбачає практичну достатність, енергійну здатність діяльності держави, її інституцій результативно впроваджувати концепцію культурології дорожнього руху. Обґрунтовано, що при розробці стратегії чи програми слід дотримуватись вимоги адекватності: будь-яка концепція, у тому числі культурологічна, що закладається у ці документи,

¹ Стаття підготовлена на виконання теми фундаментального дослідження відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні», номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615.

при її формуванні повинна виходити зі стану домінуючої у структурі ДТП групи деліктів з підвищеною криміногенністю, а також обов'язково урахувати мінливість можливостей та потенціал спроможності держави впровадити науково завершену концепцію у запобіжну практику. Дослідженням підтверджено, що на даний історичний період Україна не готова до її повноцінного, а головне – результативного впровадження. Потрібен час і ресурси. Вносяться пропозиції щодо перспектив у подоланні цих термінових складнощів у післявоєнний час.

Ключові слова: *концептуальний підхід, культурологічний напрям, скорочення смертності і травматизму, впровадження, готовність, можливість і спроможність, ресурсний потенціал.*

Постановка проблеми. За останні 15–20 років в Україні, під стимулюючим впливом зарубіжної позитивної практики запобігання дорожньо-транспортним пригодам, особливо помітної творчої шведської моделі Vision Zero, було схвалено декілька стратегій і програм підвищення рівня безпеки дорожнього руху, в яких закладалася певна концепція вирішення проблеми скорочення ДТП. Однак жодна з них, навіть частково, залишилися не виконаними. Виникає проблема дослідження готовності України до впровадження тієї чи іншої концепції у практику скорочення смертності і травматизму від таких дорожніх пригод. У статті йдеться про впровадження культурологічної концепції убезпечення дорожнього руху. Суть цієї концепції, якщо коротко, полягає у всебічному підвищенні вимог з боку держави до відносин у всіх ланках сфери галузі дорожнього руху та відповідальності за порушення правил дорожнього руху і експлуатації транспорту. Здійснюється цей запобіжний напрям за допомогою складного комплексу заходів, засобів, пристроїв, управлінських, інфраструктурних, конструктивних, техніко-технологічних, нормативно-правових, інформаційних тощо з метою стимулювання, допомоги, примусу, юридичної відповідальності змусити учасників дорожнього руху і причетних до організації управління осіб дотримуватись правомірної поведінки, тобто культури руху. Оцінка готовності країни до впровадження цієї концепції, яка за своєю характеристикою відповідає світовим стандартам, досліджується

через призму можливості і спроможності держави до рішучих дій у транспортній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання готовності результатів наукових досліджень до практичного впровадження і готовність країни їх реально здійснити піднімалися у роботах В. С. Батиргарєєвої, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, О. М. Костенка, М. Г. Колодяжного, В. А. Мисливого, К. О. Полтави та ін., називаються деякі передумови щодо впровадження у перспективі і досягнення мети Vision Zero в Україні, як-от: наявність політичної волі на поступове вирішення цієї соціальної проблеми; безальтернативність європейського майбутнього України; залучення більшого фінансування від західних партнерів у сферу безпеки дорожнього руху, а також більш швидкого і предметного реформування усієї транспортної галузі; належна, постійна вдосконалююча нормативно-правова база у вигляді кількох редакцій державної Стратегії і Програм щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху; достатній науковий потенціал у виді значної кількості фахівців тощо². Можна було б погодитися з цими висновками, якби вони відповідали дійсності. Але нічого з висловленого в Україні не діє через різні обставини. Тому доцільно і конче необхідно дослідити можливості і спроможності країни у відповідних наукових розробках, зокрема, Концепції культурологічного напрямку запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням.

Мета статті. Дослідити і оцінити можливості і спроможності України до впровадження у практику Концепції культурологічного напрямку запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності в Україні, з огляду на практику зарубіжних країн, особливо країн-членів Європейського Союзу (ЄС), складаються різні за замислом, цілеспрямованістю, але з однаковою

² Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків, Право, 2022. 300 с.

назвою Концепції підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на певний, часто короткий (3–4 роки) строк. Наше дослідження у межах фундаментальної теми наукової розвідки «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні», що виконується фахівцями відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, переконують, що ці концепції є неодноразово перероблені, а точніше – перелицьовані – з хаотично набраними підвідомчі інтереси (поліції, медичних установ тощо) так званим комплексом заходів і засобів, що застосовуються у країнах-членах ЄС та інших зарубіжних країнах (США, Канада, Австралія та ін.), виходячи із стану дорожнього руху, економіки, дорожньої інфраструктури, і які впроваджуватися у нас ще завчасно. У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року (зі змінами, внесеними згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 року), схваленій розпорядженням (!?) Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 року, зазначається, між іншим, про неефективність концептуального підходу і практики його розробки до розв'язання проблем високого рівня аварійності та тяжкості її наслідків і створення наукового (*підкреслено автором*) підґрунтя діяльності у сфері дорожнього руху³.

У загальному виді культурологія у сфері транспортної системи, яка сформувалась в Європейському Союзі ще у 70-х роках ХХ століття, є ядро її транспортної політики, що передбачає еволюційне витискування за допомогою різноманітних заходів і засобів, зокрема, широкого кола шкідливих для людства і природи наслідків та втрат, безпосередньо і опосередковано пов'язаних з використанням транспортного сектору економіки. Перспективи такої фундаментальній транспортної трансформації буття і свідомості у зазначеній сфері (і не тільки!) яскраво відобразилися в

³ Офіційний вісник України від 10 липня 2018. № 52. Ст. 184.

амбітній Стратегії сталої та розумної мобільності – європейський транспорт на шляху майбутнього (Європейська Комісія, Брюссель 9 грудня 2020 року)⁴, яка, поруч із іншими резолюціями ООН, є зразком розроблення в Україні національної концепції зміни парадигми запобігання транспортним правопорушенням. Одним з вирішальних складових етапу на шляху досягнення сталої та розумної мобільності, підвищення безпеки на транспорті, скорочення на 50% ДТП до 2030 року і абсолютна безпека Vision Zero – до 2050 року, є культурологічний напрям, що базується на національній Концепції запобігання автотранспортним правопорушенням, яка запропонована нами і викладена в наших публікаціях⁵. Не повторюючись щодо його визначення, котре завжди є не повним і навіть спірним, нагадуємо, що Концепція культурологічного запобіжного напрямку – це науково обґрунтований задум культуризації учасників дорожнього руху, спрямований на придушення їх зухвалої свавілля, недисциплінованості, лихацтва, безвідповідальності, безконтрольності тощо за допомогою комплексу заходів, засобів, приписів, конструктивних технічних та технологічних новел, які, з одного боку, сприяють уникненню створеного небезпечних дорожньо-транспортних ситуацій, а з іншого – погрозою серйозних санкцій і матеріальних втрат для правопорушників, рішучістю їх невідворотності, стимулюють до додержання правил дорожнього руху та інших нормативно-правових приписів.

Культурологічний напрям у концептуальному теоретико-прикладному вимірі являє собою логічно створену структуровану єдність нормативно-правових, соціальних, організаційно-управлінських, культурологічних, техніко-технологічних, віктимологічних, інформаційних та інших за

⁴ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future {SWD(2020) 331 final}. Brussels, 9.12.2020 COM(2020) 789 final. Неофіційний український переклад документу Європейського Союзу. https://visionzero.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/EU_SSMS_Ukrainian-Translation.pdf.

⁵ Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. 184 с.

потребами і характером заходів і засобів, кількісно-якісний склад яких створює органічний їх комплекс⁶, достатній для поступового вирішення і досягнення цілей культурологічного задуму. Саме їх єдність і утворює запобіжний напрям культурної, цивілізованої, розумної мобільної правомірності, який у спеціальній літературі отримав назву культурологічного. Зазначений комплекс його складових, перерахованих вище і конкретизований в наших публікаціях на основі проведеного нами дослідження⁷, відверто кажучи, складний з погляду на їх добросчесне виконання, потребує для цього підвищеної актуалізації (уваги), політичної волі держави, влади щодо впровадження саме культурологічного напрямку, зацікавленості у досягненні цілей скорочення смертності і травматизму від ДТП, постійного моніторингу і звітності за реалізацію запланованих заходів тощо.

Отже, культурологічний напрям:

- національна концепція, образно кажучи, є пробудженням національної свідомості у транспортній (і не тільки!) сфері;
- узгоджений засіб комунікації зусиль держави, суспільства, влади, бізнесу, громадян;
- не довільна сукупність заходів і засобів, а комплекс єдине ціле, їх «дружба», «кулак»;
- з мінливістю стану безпеки у сфері дорожнього руху, про що свідчить структура ДТП, точніше, її детермінуюча частина проявів, можливо вносити корективи щодо тих чи інших складових напрямку (наприклад,

⁶ Голіна В. В. Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика значення. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2023. Вип. 45. С. 58–68.

⁷ Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121; Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. 184 с.; Голіна В. В. Вплив зарубіжних практик забезпечення безпеки дорожнього руху на концепції запобігання транспортним правопорушенням в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареева (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2024. Вип. 47. С. 124–132.

посилити технічні засоби і заходи контролю, збільшити вплив соціальних заходів та ін.);

- загалом відповідає, попри всі можливі заперечення щодо перебільшеної ролі його регулятивності, інтересами усього суспільства, хоча б по собі сам він не є ані прямолінійним, ані легким до впровадження і плідної реалізації.

З погляду на викладене вище, виникає актуальна проблема готовності держави, суспільства, зацікавлених сторін, бізнесу громадян до впровадження завершальних і достатньо обґрунтованих наукових результатів у практику запобігання автотранспортним правопорушенням. У наукових публікаціях ця проблема обговорювалася, але йшлося про вимоги (приписи) щодо готовності самих наукових розробок (концепцій) до впровадження⁸. Нами ж розглядається проблема готовності країни, владних інституцій, бізнесу, елітних прошарків суспільства та її ресурсного потенціалу до впровадження культурологічного запобіжного напрямку.

Готовність, як вольова цільова спрямованість на запровадження і зацікавлене виконання концептуального задуму, слід розглядати щонайменше з двох сторін: по-перше, відповідність за теоретико-прикладною характеристикою концептуальних положень культурологічної концепції нагальним національним потребам сьогодення і світовим стандартам практики забезпечення безпеки дорожнього руху, і, по-друге, наявність реальної можливості і спроможності політичної волі, наукового потенціалу, ресурсів, а взагалі – держави – підтримати і супроводжувати доволі суттєві зміни щодо посилення культурологічних запобіжних вимог, обмежень, відповідальності стосовно саме цієї, а не якоїсь іншої, стратегічної

⁸ Зеленецький В. С. Загальна теорія боротьби зі злочинністю. 1. Концептуальні основи. Харків: Основа, 1994. С. 230–265; Зеленецький В. С. Наукові основи забезпечення діяльності суб'єктів запобігання злочинності та боротьби з нею в Україні: *Правова система в Україні: стан та перспективи*: у 5 т. Харків, Право, 2008. Т. 5. Кримінально-правова наука. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. Харків, Право, 2008. С. 771–784; Голіна В. В. Впровадження культурологічної концепції як напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням. *Проблеми і перспективи поствоєнної розбудови України*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 7 груд. 2023 р.), Київ, МДУ, 2023. С. 137–139.

концепції. Готовність – це інтелектуальна сміливість піти на зважений ризик, прагматизм до розумних компромісів. Готовність, таким чином, до радикальних заходів до отримання позитивних результатів у складній для нас сфері безпеки руху може бути і об'єктивною, і, найчастіше, суб'єктивною (тобто, відомчою або підлаштовуючою під владні інтереси чи європейські вимоги та стандарти, або просто ілюзія, на кшталт зниження смертності і травматизму на 30% за 3 роки (!) від ДТП). Вони не тільки дискредитують наукові розробки і науковців, але змушують виконавців до фальсифікації досягнутого – неможливе зробити можливим...

Відповідність Концепції культурологічного запобіжного напрямку, як, припустимо, ознака готовності її до сприйняття державою у вигляді стратегічного наміру розв'язання проблеми безпеки дорожнього руху, підтверджується: частково – вітчизняним, а більше – зарубіжним досвідом. Культуризація галузі дорожнього руху почалася ще 70-х років ХХ століття запровадженням нових і нестандартних концептуальних підходів, серед яких за глибиною замислу і перспективою отримання упродовж декількох десятиліть амбітних результатів щодо скорочення смертності і травматизму від ДТП з початку на 30%, потім – на 50% і, врешті-решт, досягнути до 2050 року нульового результату, виділяється шведська модель стратегії Vision Zero. Вплив зарубіжних практик убезпечення дорожнього руху на національні стратегічні концепції запобігання транспортним правопорушенням у всьому світі⁹, у тому числі України, очевидний, аналізуючи тексти вітчизняних стратегій і державних програм упродовж 15–20 років. Йдеться про інтерпретацію вже фактично десятиліттями апробованої моделі Vision Zero, тобто створення адекватної часу, стану держави, рівня забезпечення безпеки дорожнього руху з урахуванням ключових вимог і рекомендацій Стратегії Vision Zero. Зарубіжні практики

⁹ Стратегії безпеки дорожнього руху ЄС та зарубіжних країн: Зб. норм. актів: ел. вид. Укладач: М.Г. Колодяжний. Харків: Право, 2023. 182 с.

шляхів і способів забезпечення безпеки дорожнього руху для обґрунтування належної національної концепції мають визначальний характер ще й тому, що вони вже експериментально пройшли апробацію практикою їх здійснення, хоча і не в нас. Однак є можливість дослідити специфіку механізму реалізації подібних проєктів, темпи зміни ставлення громадян до них, суб'єктність виконавців заходів проєкту, їх професіоналізм, спеціалізацію, винахідливість, обсяг ресурсного забезпечення, канали звітності перед суспільством за досягнуті результати та багато інших питань¹⁰.

Отже, культурологічний напрям запобігання ДТП, як національно-стратегічна концепція України, основними ідеями і положеннями пов'язана з глобальною системою Стратегії Vision Zero і з практикою убезпечення дорожнього руху майже у всіх країнах світу. Національна культурологічна концепція запобігання транспортним правопорушенням, що нами рекомендується, має завершений характер і готовність до впровадження при наявності можливості і спроможності нашої країни у найближчий (післявоєнній) перспективі до її реалізації.

Можливість інтерпретується нами як існування умов, обставин, потенцій, сприятливих для вирішення нагальних суспільних потреб¹¹, зокрема підвищення рівня безпеки на дорогах України і при експлуатації наземного транспорту. Потенційна можливість впровадження концепції існує у вигляді:

- теоретико-прикладного досвіду зарубіжних країн у забезпеченні безпеки дорожнього руху, особливо таких країн, як Швеція, Нідерланди, Ірландія та ін. як уроки для України¹²;

¹⁰ Голіна В. В. Вплив зарубіжних практик забезпечення безпеки дорожнього руху на концепції запобігання транспортним правопорушенням в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареева (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2024. Вип. 47. С. 124–132.

¹¹ Є інше тлумачення терміну «можливість». Див.: Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія. За заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2020. С. 69–80.

¹² Наприклад, Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків, Право, 2022. 300 с.; Голіна В. В. Майстерність запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням:

- безальтернативності виконання вимог Європейського Союзу щодо приєднання до процесу стратегії Vision Zero, оскільки з 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС;
- тривалого національного досвіду розробки і, хоча невдалих спроб впровадження відповідних концепцій;
- політичної волі і зацікавленості владних центральних і місцевих органів у розв'язанні проблеми «сталого і розумного мобільності»;
- всебічної ресурсної допомоги зарубіжних країн щодо відновлення і інноваційного вдосконалення транспортної сфери України. Є й інші можливості.

Спроможність, як ознака готовності, передбачає практичну достатність, енергійну здатність діяльності держави, її інституцій результативно впроваджувати концепцію культурології дорожнього руху. Спроможність супроводжується такими її складовими, як, зокрема, достатнє і постійне ресурсне забезпечення; інновації; концентрація запобіжних дій та зусиль відповідних суб'єктів щодо добросовісної ефективної реалізації отриманих завдань, заходів, засобів; вмілого або навіть майстерного¹³ їх виконання фахівцями; додержання вимог колективної зацікавленості та відповідальності за здійснення запланованого; швидкого реагування на зміни ситуації; самоконтроль і контроль за ходом виконання програми; публічної звітності за досягнення чи, навпаки, результатів та подальші дії; реагування на критичні зауваження громадськості та ін. Це є лише частиною ознак спроможності.

Спроможність, таким чином, це наявність у держави, органів влади, зацікавлених сторін, духовних, інтелектуальних, людських, матеріальних

метафора чи вимога до запобіжної діяльності. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 7 лип. 2023 р.). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 63–66.

¹³ Голіна В. В. Безпека дорожнього руху – колективна зацікавленість та відповідальність державних органів влад, бізнесу, суспільства, громадян. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 21 черв. 2024 р.). Дніпро: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024. С. 50–53.

ресурсів, професійних і навіть спеціалізованих суб'єктів запобіжної діяльності саме у сфері безпеки дорожнього руху, рішучості і невідступності у досягненні цілі суттєвого скорочення смертності і травматизму від ДТП.

Однак, висловлені положення щодо понять можливості і спроможності носять теоретичний і подекуди бажаний характер і не відображають дійсність. На практиці справа виглядає дещо інакше, якщо не сказати відверто – гірше. Зупинимось лише на деяких з ознак готовності. Так, наприклад, протягом 15–20 років, а то й більше, в Україні було схвалено Кабінетом Міністрів України десятки концепцій, стратегій, програм підвищення рівня безпеки дорожнього руху, розписані завдання, заходи, засоби, обладнання тощо, але, як показують дослідження і відповіді на запитання керівників відомств, жодна з них або взагалі не виконана, або виконані лише окремі заходи. Причини такого становища різні, але основні – це недофінансування програм, або зовнішні обставини (зміна владних установ, covid-19, воєнна агресія та ін.). У відповіді на запит щодо виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період 2021–2023 років дирекція Департаменту автомобільних доріг Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України зазначила наступне: «... у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України ціль Програми на цей час не досягнута, завдання та заходи Програми у зв'язку з відсутністю фінансування у 2022 році та часткового фінансування у 2023 році не виконані у повному обсязі, у зв'язку з чим неможливо оцінити ефективність та результативність виконаних заходів»¹⁴. Подібні аргументи можна, імовірно, покласти у пояснення певного невиконання попередніх – до діючих на сьогодні – Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. Мимоволі виникає риторичне питання: для кого чи для чого розробляються ці документи, які заздалегідь

¹⁴ Лист Департаменту автомобільних доріг Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України. 08.08.2023 р. (Паперова версія електронного документа) Науково-дослідному інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

приречені залишитися черговими паперовими намірами? Ось чому стверджувати, що в Україні є усі передумови для майбутнього досягнення Vision Zero, а саме: рішучість політичної волі держави досягти поставленої Програмою мети, що повинна постійно відчуватись і суб'єктами її виконання, і суспільством; достатня нормативно-правова база у сфері дорожнього руху; наявність професійно підготовлених суб'єктів і відповідальних кадрів у цій сфері; ресурсні можливості та інше, ще зарано, оскільки або усе це не діє, не спрацьовує, або їх взагалі не має. Як це не звучить парадоксально, але стан можливості і спроможності держави до реалізації будь-якої концепції треба створювати і накопичувати позитивний досвід у процесі виконання задуманого, яким би воно нелегким не було. Ігнорування вимоги створення належних умов і сил для успішного здійснення запобіжної діяльності – неприпустима помилка, бо вона веде, повторюємо, або до чергової мовчазного «поховання програми», або до фальсифікації результату. Діє і тут людський фактор...

У ці складні трагічні для України часи російсько-української війни актуальність проблеми безпеки дорожнього руху і готовності держави підтримати впровадження культурології дорожнього руху у практику запобігання транспортним правопорушенням ситуативно відсовується на вторинний план, хоча повністю вона не зникає з поля зору держави, про що свідчить, наприклад, постійна увага щодо удосконалення нормативно-правових, техніко-технологічного, віктимологічного та іншого забезпечення галузі транспорту. З погляду на це зважуємося на висловлення деяких порад і рекомендацій, які можуть, сподіваємося, бути у майбутньому в нагоді.

1. Стоїть величезне завдання перед державою: консолідувати навколо ідеї культурології дорожнього руху не тільки маси громадян, але вітчизняну еліту суспільства – бізнесменів, підприємців, банкірів, олігархів. Не дарма у 10 флагамані (*мова перекладу*) «Підвищення безпеки на транспорті» «Стратегії сталої та розумної мобільності – європейський транспорт на

шляху майбутнього (Брюссель, 9 грудня 2020 року, Європейська комісія) наголошується, що досягти такої безпечної мобільності можливо, за умови достатньої прихильності всіх зацікавлених сторін, а саме: європейських інституцій, держав-членів та їх органів влади на всіх її рівнях, зацікавлених сторін, бізнесу, а також громадян¹⁵.

2. Існує, як свідчить вітчизняний досвід відношення до запобігання злочинності, досить сильне спрощене уявлення про готовність українських інститутів до впровадження запобіжних стандартів країн-членів ЄС та інших зарубіжних держав. Цьому сприяють висновки деяких вчених, які без належної аналітики стану справ у розглядуваній сфері, подають їх у вже готовому виді на кшталт: в Україні є всі передумови досягти у недалекій перспективі цілей Vision Zero; культурологічний напрям несе репресивний характер і не буде сприйнятий суспільством і зокрема, учасниками дорожнього руху; утопізм напряму; пріоритетність розвитку економіки та дорожньої структури та ін. На це зауважимо, що у тривалій боротьбі зі злочинністю людство вибороло право на її запобігання, на «репресивну оборону», які немислимі без певних репресивних складових.

У сфері безпеки дорожнього руху запобігання правопорушенням повинно стати, використовуючи вдалий вислів зарубіжного кримінолога Н. Крісті, індустрією контролю над злочинністю. Саме у межах її і повинна формуватися готовність держави (тобто можливість і спроможність) до буденної щоденної роботи; можливість і спроможність слід готувати, ресурсно озброювати новітніми технологіями запобігання та протидії людському свавіллю, зухвалості, лихацтву, недисциплінованості тощо. Без такої винахідливої діяльності культурологічний напрям, як авангард культурології руху, не спрацює.

¹⁵ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future {SWD(2020) 331 final}. Brussels, 9.12.2020 COM(2020) 789 final. Неофіційний український переклад документу Європейського Союзу. https://visionzero.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/EU_SSMS_Ukrainian-Translation.pdf.

3. Запровадження, як старт готовності культурологічного напрямку запобігання транспортним правопорушенням, є своєрідним свідоцтвом того, що держава «серйозно і надовго» започатковує в країні культурологію дорожнього руху. Подолання свавільності і зухвалості на дорогах, показники позитивної динаміки рівнів смертності травматизму є пріоритетом держави перед своїми громадянами. А тому хід реалізації культурологічного напрямку логічно повинен відбуватися прозоро з обов'язковим висвітлюванням процесу його виконання у ЗМІ і періодичною публічною звітністю відповідних суб'єктів усіх рівнів про здійснені заходи і засоби та його результати. Доцільно у зв'язку з цим виявлення за різними соціологічними/кримінологічними методиками громадської думки щодо підтримки запровадженого і зміни у настрої громадян, учасників дорожнього руху, причетних до нього осіб.

4. Декілька додаткових зауваг і порад:

- ледве чи необхідно мати у державі два майже однакові, але нерідко суперечливі документи – Стратегію і Державну програму підвищення рівня безпеки дорожнього руху, як зараз. Це вносить плутанину в пріоритетність завдань;

- строки дії програми слід збільшити до 5 років;

- заборонити перерозподіл державного фінансування;

- установити юридичну відповідальність суб'єктів за недбале виконання заходів і витрату коштів;

- всіляко стимулювати інвестиційну політику;

- посилити інформаційно-пропагандистську практику, наглядну агітацію;

- організувати курси підготовки фахівців-кримінологів для роботи у сфері запобігання транспортним правопорушенням.

Висновки дослідження. Дослідженням доведено, перш за все, те, що в основі запропонованого нами культурологічного напрямку забезпечення сфери

дорожнього руху в Україні покладена національна концепція запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням, яка за своїми ціллю, ідеями, положеннями, рекомендаціями являє собою інтерпретовану під нагальні потреби України у цій сфері глобальну шведську модель Стратегії Vision Zero. Її впровадження у ряді країн-членів ЄС і інших країн світу виявило вражаючі позитивні результати суттєвого скорочення смертності і травматизму від ДТП. Крім того, обґрунтовано, що при розробці стратегії чи програми слід дотримуватись вимоги адекватності: будь-яка концепція, у тому числі культурологічна, що закладається у ці документи, при її формуванні повинна виходити зі стану домінуючої у структурі ДТП групи деліктів з підвищеною криміногенністю, а також обов'язково ураховувати мінливість можливостей та потенціал спроможності держави впровадити науково завершену концепцію у запобіжну практику. Не варто орієнтувати владу і суспільство на не здійснену в даний час мету. Ні можливостей, ні спроможностей держави і суспільства на даному історичному етапі значно знизити криміногенний рівень домінуючих деліктів протягом короткого строку не має, однак поступове запровадження складових культурологічного напрямку конче необхідно. Частково це вже відбувається, хоча про суттєвий позитив констатувати ще завчасно. Надається низка рекомендацій стосовно поступового відновлення можливостей спроможності держави подолати кризу у сфері безпеки дорожнього руху.

Список використаних джерел

1. Голіна В. В. Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика, значення. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2023. Вип. 45. С. 58–68.
2. Голіна В. В. Впровадження культурологічної концепції як напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням. *Проблеми і перспективи поствоєнної розбудови України*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 7 груд. 2023 р.). Київ, МДУ, 2023. С. 137–139.

3. Голіна В. В. Вплив зарубіжних практик забезпечення безпеки дорожнього руху на концепції запобігання транспортним правопорушенням в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2024. Вип. 47. С. 124–132.

4. Голіна В. В. Безпека дорожнього руху – колективна зацікавленість та відповідальність державних органів влади, бізнесу, суспільства, громадян. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 21 черв. 2024 р.). Дніпро: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024. С. 50–53.

5. Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. 184 с.

6. Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121.

7. Голіна В. В. Майстерність запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням: метафора чи вимога до запобіжної діяльності. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 7 лип. 2023 р.). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 63–66.

8. Зеленецький В. С. Загальна теорія боротьби зі злочинністю. 1. Концептуальні основи. Харків: Основа, 1994. С. 230–265.

9. Зеленецький В. С. Наукові основи забезпечення діяльності суб'єктів запобігання злочинності та боротьби з нею в Україні: *Правова система в Україні: стан та перспективи*: у 5 т. Харків, Право, 2008. Т. 5. Кримінально-правова наука. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. Харків, Право, 2008. С. 771–784.

10. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія. За заг. ред. В. Голіни. Харків, Право, 2020. 278 с.

11. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків, Право, 2022. 300 с.

12. Офіційний вісник України від 10 липня 2018. № 52. Ст. 184.

13. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future {SWD(2020) 331 final}. Brussels, 9.12.2020 COM(2020) 789 final. Неофіційний український переклад документу Європейського Союзу. https://visionzero.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/EU_SSMS_Ukrainian-Translation.pdf.

14. Стратегії безпеки дорожнього руху ЄС та зарубіжних країн: 36 норм. актів: ел. вид. Укладач: М. Г. Колодяжний. Харків: Право, 2023. 182 с.

REFERENCES

1. Golina, V. V. (2023). Kompleksnyi pidkhid do rozrobky kulturolohichnoho napriamu zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam: poniattia, oznaky, zmistovna kharakterystyka, znachennia [A comprehensive approach to the development of cultural direction of prevention of motor vehicle offences: concepts, signs, substantive characteristics, meaning]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 45, 58–67 [in Ukrainian].

2. Golina, V. V. (2023). Vprovadzhennia kulturolohichnoi kontseptsii yak napriamu zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam [Implementation of the cultural concept as a direction of preventing motor vehicle offences]. *Problemy i perspektyvy postvoiennoi rozbudovy Ukrainy: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, 7 hrudnia 2023 r.), Kyiv, 137–139 [in Ukrainian].

3. Golina, V. V. (2024). Vplyv zarubizhnykh praktyk zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu na kontseptsii zapobihannia transportnym pravoporushenniam v Ukraini [Impact of foreign road safety practices on the concepts of preventing transport offences in Ukraine]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 47, 124–132 [in Ukrainian].

4. Golina, V. V. (2024). Bezpeka dorozhnoho rukhu – kolektyvna zatsikavlenist ta vidpovidalnist derzhavnykh orhaniv vlady, biznesu, suspilstva, hromadian [Road safety is a collective interest and responsibility of public authorities, business, society and citizens]. *Zabezpechennia pravoporiadku ta protydii zlochynnosti v Ukraini ta u sviti: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia: materialy IV mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Dnipro, 21 chervnia 2024), Dnipro, 50–53 [in Ukrainian].

5. Golina, V. V., Shramko, S. S. (2023). Kulturolohiia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini: teoriia ta praktyka zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam [Culturology of road safety in Ukraine: theory and practice of preventing road traffic offences]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 184 [in Ukrainian].

6. Golina, V. V., Shramko, S. S. (2021). Kontseptualni osnovy kulturolohichnoho napriamu pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini [Conceptual foundations of the cultural direction of increasing the level of road safety in Ukraine]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 42, 113–121 [in Ukrainian].

7. Golina, V. V. (2023). Maisternist zapobihannia dorozhno-transportnym pravoporushenniam: metafora chy vymoha do zapobizhnoi diialnosti [Mastery of preventing road traffic offences: a metaphor or a requirement for preventive activity]. *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (Kropyvnytskyi, 7 lyp. 2023). Donetskyi derzhavnyi universytet vnutrishnykh sprav. Kropyvnytskyi, 63–66 [in Ukrainian].

8. Zelenetskyi, V. S. (1994). Zahalna teoriia borotby zi zlochynnistiu. 1. Kontseptualni osnovy [General theory of crime control. 1. Conceptual foundations]. Kharkiv: Osnova, 230–265 [in Ukrainian].
9. Zelenetskyi, V. S. (2008). Naukovi osnovy zabezpechennia diialnosti subiektiv zapobihannia zlochynnosti ta borotby z neiu v Ukraini [Scientific basis for ensuring the activities of subjects of crime prevention and combating in Ukraine]: *Pravova systema v Ukraini: stan ta perspektyvy. Vols. 1–5*. Kharkiv, Pravo. Vol. 5: Kryminalno-pravova nauka. Aktualni problemy borotby zi zlochynnistiu v Ukraini. Kharkiv, Pravo, 771–784 [in Ukrainian].
10. Zmenshennia mozhlyvostei vchynennia zlochyniv: stratehichnyi pidkhid. (2020) [Reducing opportunities to commit crimes: strategic approach] / V. V. Golina (Ed.) [in Ukrainian].
11. Kolodiaznyi, M. H. (2023). Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy [Vision Zero strategy: lessons for Ukraine. Pravo. URL: <http://surl.li/bjrsae> [in Ukrainian].
12. Ofitsiynyi visnyk Ukrainy vid 10 lypnia 2018. № 52. St. 184 [in Ukrainian].
13. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future {SWD(2020) 331 final}. Brussels, 9.12.2020 COM(2020) 789 final. URL: https://visionzero.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/EU_SSMS_Ukrainian-Translation.pdf [in Ukrainian].
14. Stratehii bezpeky dorozhnoho rukhu YeS ta zarubizhnykh krain [Road safety strategies of the EU and foreign countries]. (2023). Zbirnyk normatyvnykh aktiv: elektronne vydannia Ukladach: M. H. Kolodiaznyi. Kharkiv: Pravo. URL: <http://surl.li/ylkzfo> [in Ukrainian].

Golina V. V. The problem of Ukraine's readiness to implement the concept of the cultural direction of road safety

The article examines the fundamental problem of our time – improving road safety. Foreign practice in this area shows that it is possible to achieve the goal of the Swedish prevention model Vision Zero, which is to gradually reduce by 2030 and completely eliminate road accidents with serious consequences by 2050, provided that the country, its authorities, business, and citizens are ready to take a full, real interest and responsibility in implementing the national Concept for the Prevention of Road Traffic Offences. The history of implementation of conceptual approaches of different orientations in Ukraine and their incorporation into successive strategies and state programs over the past 15–20 years shows that none of them has been fully implemented. The emphasis is placed on the culturological aspect of road traffic accident prevention as a national strategic concept of Ukraine, which is linked by its main ideas and provisions to the global Vision Zero strategy system and road safety practices in almost all countries of the

world. Opportunity is interpreted as the existence of conditions, circumstances favourable to addressing urgent social needs, in particular, improving the level of safety on Ukrainian roads. Capability, as a sign of readiness, implies practical sufficiency, vigorous ability of the State and its institutions to effectively implement the concept of traffic culturology studies. It is substantiated that when developing a strategy or a programme, one should comply with the requirement of adequacy: any concept, including the culturological one, which is incorporated into these documents, when forming it, should proceed from the state of the group of torts with high criminality dominating in the structure of road accidents, and also take into account the variability of opportunities and the potential of the State's ability to implement a scientifically completed concept into preventive practice. In this regard, the article examines such signs of readiness for implementation as the possibility and ability to implement a complex integrated concept of the cultural direction of transport offenses prevention. The study confirms that at this historical period, Ukraine is not ready for its full and, most importantly, effective implementation. It takes time and resources. Proposals are made regarding the prospects for overcoming these urgent difficulties in the post-war period.

Key words: *conceptual approach, cultural approach, reduction of mortality and injuries, implementation, readiness, possibility and capacity, resource potential.*

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315949>

С. С. Шрамко,

канд. юрид. наук, ст. дослідник,
старший науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень НДІ
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН
України

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ¹

У статті здійснено аналіз стану безпеки дорожнього руху в Україні. Наводяться статистичні дані щодо смертності та травматизму внаслідок ДТП за 2021–2023 роки та робиться висновок, що в умовах правового режиму воєнного стану питання безпеки дорожнього руху не втратило своєї актуальності оскільки рівень дорожньо-транспортного травматизму в Україні залишається стабільно високим. Так, у 2023 році кількість ДТП із постраждалими в Україні сягнула показників до повномасштабного вторгнення рф: у 2023 р. в Україні сталося 23 642 ДТП із загиблими та/або травмованими, що на 26,9 % більше, ніж у 2022 р. Загинуло у 2023 р. більше на 9,4 %, аніж у 2022 р., а травмовано більше на 27,5 %. Зазначається, що у перший рік повномасштабного вторгнення рф в Україну додалися нові чинники небезпеки на дорогах. Приводяться результати проведеного опитування про стан дотримання ПДР в Україні, в якому взяли участь понад 2 тис. громадян. Отримані відповіді переконливо вказують на домінуючу детермінанту ДТП – свідомість, волю, емоції водіїв, криміногенним проявам яких сприяють, зокрема, низька культура поведінки, нехтування дотримання ПДР, відсутність сприйняття ними невідворотності наступу юридичної відповідальності. Робиться висновок, що амбітної мети, визначеної у Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року щодо зниження рівня смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод щонайменше на 30 % до 2024 року, а також зниження ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод для учасників дорожнього руху та зменшення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортного травматизму досягти не вдасться. У зв'язку з цим, акцентовано увагу на тому, що досягнення запланованої мети зниження рівня смертності внаслідок ДТП можливе за умови підвищення рівня правосвідомості всіх учасників дорожнього руху шляхом упровадження у практику запобіжної діяльності культурологічного напрямку (концепції).

¹ Примітка. Стаття підготовлена на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації 0120U105615).

Ключові слова: безпека дорожнього руху, правопорушення, автотранспортна злочинність, ДТП, культурологічний напрям.

Постановка проблеми. Резолюцією ООН від 31 серпня 2020 року «Підвищення безпеки дорожнього руху у всьому світі» друге Десятиліття дій із забезпечення безпеки дорожнього руху (2021–2030 роки) оголошено періодом досягнення скорочення смертності і травматизму від дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) на 50 %. За оцінкою експертів ООН, це стане можливим за дотримання таких умов: реалізація національних концепцій підвищення рівня безпеки дорожнього руху; комплексного підходу під час розробки заходів вирішення проблем безпеки дорожнього руху; поступове запровадження безпілотного транспорту; удосконалення управління і контролю у сфері дорожнього руху.

Водночас, важливим аспектом для забезпечення ефективного функціонування дорожньо-транспортної системи та зниження рівня аварійності на автошляхах є і оцінка стану безпеки дорожнього руху. Цей процес передбачає системний підхід та охоплює низку напрямів, а саме: збирання інформації про ДТП, включаючи місця аварій, їх причини, кількість постраждалих, типи транспортних засобів та інші релевантні дані; аналіз обсягів руху транспортних засобів, пішоходів та велосипедистів на різних ділянках дороги; оцінка стану автодоріг, включаючи їх якість, освітлення, наявність дорожніх знаків та розмітки, а також інфраструктурні особливості; аналіз тенденцій та закономірностей ДТП; визначення рівня ризику для різних категорій учасників дорожнього руху (водії, пішоходи, велосипедисти) та різних типів доріг (міські, заміські); розробка на основі проведеного аналізу рекомендацій щодо напрямів убезпечення дорожнього руху; оцінка ефективності впроваджених заходів, що включає моніторинг змін кількості ДТП та тяжкості наслідків.

Ефективна оцінка стану безпеки дорожнього руху вимагає міждисциплінарного підходу, координації зусиль різних зацікавлених сторін і використання різних систем збору та аналізу даних. Одним із таких напрямів є

проведення опитувань серед учасників дорожнього руху для оцінки їх ставлення до дотримання правил дорожнього руху (далі – ПДР) та визначення рівня обізнаності про наслідки ДТП.

Метою статті є здійснення аналізу стану безпеки дорожнього руху в Україні на підставі офіційних статистичних відомостей про ДТП з загиблими та/або травмованими та результатів проведеного опитування громадян про стан дотримання ПДР для визначення основних напрямів зниження тяжких наслідків від ДТП.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ґрунтовно проблема безпеки дорожнього руху та шляхи її вирішення в Україні вивчається науковцями відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Дослідниками здійснено аналіз: теоретико-методологічних засад дослідження правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху²; кримінологічної характеристики ситуації із безпекою дорожнього руху, а саме смертності і травматизму від ДТП до і під час воєнного стану³; детермінаційного комплексу правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту⁴; показників вимірювання кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а також географії таких правопорушень у 2013–2020 роки⁵; соціально-економічних втрат від ДТП з тяжкими наслідками; досвіду запобігання правопорушенням у сфері безпеки

² Батиргарєєва В. С. Методологія кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 44. С. 18–29. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-18; Батиргарєєва В.С. Убезпечення учасників дорожнього руху в Україні: до методології створення сучасної правової платформи в умовах євроінтеграції. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2023. Вип. 45. С. 68–80.

³ Калініна А. В. Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2022. Вип. 44. С. 107–114; Головкін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 52–75.

⁴ Данильченко Ю. Б. Система детермінації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху в Україні. *Альманах наукових праць фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за результатами досліджень у 2022 р.* / редкол.: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтєєва та ін. Харків: Право, 2022. 116 с

⁵ Новіков О. В. Регіональні особливості розподілу порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України). *Journal «ScienceRise: JuridicalScience»*. 2022. № 2 (20). С. 50–58. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/259681/256535.

дорожнього руху та експлуатації транспорту в зарубіжних країнах⁶; віктимної поведінки учасників дорожнього руху⁷; державної політики у сфері убезпечення дорожнього руху⁸; культурологічного запобіжного напрямку автотранспортним правопорушенням⁹ тощо.

Виклад основного матеріалу. В умовах правового режиму воєнного стану питання безпеки дорожнього руху не втрачає своєї актуальності, а навпаки, набуває ще більшої гостроти, адже рівень дорожньо-транспортного травматизму в Україні залишається стабільно високим.

За даними Департаменту патрульної поліції України динаміка ДТП в Україні з загиблими та/або травмованими за 2020–2023 роки виглядає так:

Рік	2021	2022	2023
Кількість ДТП	24 521	18 628	23 642
Загинуло	3 238	2 790	3 053
Травмовано	29 738	23 145	29 502

Як ми бачимо, у 2022 році зареєстровано на 24 % менше дорожньо-транспортних пригод із загиблими та/або травмованими ніж у 2021 році, також на 25 % знизився і рівень злочинів, передбачених статтею 286 КК України («Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами»). Ураховуючи стан, у якому перебувала країна перші місяці після повномасштабного вторгнення і той факт, що частина території України була окупована, наведене у відсотках зниження видається лише абстрактною цифрою.

⁶ Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.

⁷ Головін Б. М. Віктимна поведінка учасників дорожнього руху. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2023. Вип. 46. С. 78–86. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/304791>.

⁸ Шрамко С. С. Впровадження в Україні державної політики щодо зниження тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод. *Вісник Асоціації кримінального права*, 2022. Вип. 2(18). С. 172–185. <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/268272>.

⁹ Голіна В. В. Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика значення. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2023. Вип. 45. С. 58–68. URL: <http://surl.li/lurvz>; Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121.

У перший рік повномасштабного вторгнення РФ в Україну додалися нові чинники небезпеки на дорогах. По-перше, переїзд людей в інші регіони через воєнні дії, що спричинило зростання ДТП на трасах державного значення та у західних областях України через скупчення людей і автотранспорту. На це вплинув і людський фактор, адже люди не знали місцевості, внутрішніх «традицій» водіння у конкретному регіоні. По-друге, відключення систем автоматичного регулювання дорожнього руху, зокрема камер відеоспостереження для контролю за швидкістю у регіонах, близько розташованих до лінії зіткнення. Відсутність вагового запобіжника у безпеці дорожнього руху, одразу відобразилася на дотриманні ПДР, точніше його повному ігноруванні. По-третє, тимчасова зміна деяких правил дорожнього руху, а саме: заборона використання на всій території України відеореєстраторів у транспортних засобах із метою нерозголошення відомостей про переміщення та хід виконання завдань сил оборони, витік яких може допомогти ворогу, а так само фото- і відеозйомки доріг загального користування; об'єктів загального призначення; об'єктів інфраструктури; блокпостів; укріплень; розташування, зосередження чи переміщення військових частин (підрозділів) сил оборони; можливість керувати транспортними засобами категорії С, С1 на території України особами, які мають посвідчення водія категорії В; дозвіл використовувати протерміновані права як у паперовому, так і в електронному вигляді. По-четверте, відсутність зовнішнього освітлення у прифронтових регіонах, а також відключення вуличного освітлення в інших регіонах країни з метою заощадження електроенергії через обстріли енергетичної інфраструктури. Внаслідок цього суттєво зросла кількість летальних ДТП із пішоходами: лише з 10 по 23 жовтня 2022 року на вулицях українських міст загинув 51 пішохід, з них 38 – у темний час доби. Загалом кількість ДТП із загиблими пішоходами в цей період зросла на 25 %¹⁰.

¹⁰ Безпека дорожнього руху в Україні під час війни: перемоги та нові виклики. URL: <https://u-cycle.org.ua/news/bezpeka-dorozhn-oho-rukhu-v-ukraini-pid-chas-viyny-peremohy-ta-novi-vyklyky/>.

Так, війна внесла свої корективи у стан безпеки дорожнього руху. З одного боку, у перші місяці війни, посилювався превентивний контроль, наприклад, це: 1) посилення контрольно-пропускного режиму на автошляхах населених пунктів, зокрема, тих, що межують з районами бойових дій шляхом розміщення блокпостів; 2) установлення додаткових загороджувальних конструкцій на окремих ділянках автомобільних доріг у населених пунктах, що межують із районами бойових дій (у першу чергу з превентивною метою блокування (уповільнення) руху військової техніки держави-агресора, що вплинуло й на дотримання вимог допустимої швидкості водіями автотранспорту); 3) скорочення часу перебування на дорогах цивільного транспорту через введення комендантської години¹¹. З іншого – знизився запобіжний контроль, безпосередньо пов'язаний з техніко-технологічною складовою культурологічного напрямку. Від початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України з метою приховування пересування Збройних сил України було вимкнено більшість систем фіксації порушень ПДР. Деякий час патрульною поліцією обмежено використовувалися засоби із інтегрованою системою контролю швидкості транспортних засобів. Про те як впливає на поведінку учасників дорожнього руху відсутність запобіжного контролю безсумнівно знають усі¹².

Висловлене міркування підтверджуються тим, що у 2023 році кількість ДТП із постраждалими в Україні сягнула показників до повномасштабного вторгнення. Так, за перші три місяці 2023 року було зафіксовано 4 538 аварій, що співвідносно з аналогічним періодом 2021 року, коли сталося 4 457 аварій із постраждалими. За наведеними вище даними, всього у 2023 р. в Україні сталося 23 642 ДТП із загиблими та/або травмованими, що на 26,9 % більше, ніж у 2022 р. Загинуло у 2023 р. більше на 9,4 %, аніж у 2022 р. (3053 та 2791 відповідно), а травмовано більше на 27,5 % (29 502 проти 23 145)¹³.

¹¹ Шрамко С. С., Калініна А. В. Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час. *Питання боротьби зі злочинністю*. зб. наук.пр. Харків: Право, 2022. Вип. 44. С. 103.

¹² Див. Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. С.

¹³ Статистика ДТП в Україні. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>.

Розглянемо яким став розподіл ДТП в регіонах України після 24.02.2022 р. Загалом серед регіонів по кількості ДТП з постраждалими у 2022 році лідирувала Львівська область, де у 2022 році сталося 1 797 ДТП. До першої п'ятірки регіонів та міст, де трапилося найбільше ДТП увійшли: Дніпропетровська область (1 737), місто Київ (1487), Київська (1 267) та Одеська (1 157) області. Лідером антирейтингу за кількістю ДТП за період сім місяців 2023 року стала Дніпропетровська область. Там було зареєстровано майже 1,2 тис. ДТП. Загалом, за вказаний період на Дніпропетровщину припадає 9 % від загальної кількості таких дорожньо-транспортних пригод. Друге місце у цьому рейтингу посідає Львівщина (трохи менше 1,1 тис.), третє – Київ (1045 ДТП з постраждалими)¹⁴. Почасті, наведена географія пов'язана із переміщенням осіб всередині країни.

Перейдемо до результатів проведеного опитування про стан дотримання ПДР в Україні, в якому взяли участь понад 2 тис. громадян¹⁵. Категорія учасників дорожнього руху виглядала так: 44,8 % – пішоходи; 48,6 % – особи, які керують механічними транспортними засобами; 4,9 % – особи, які керують іншими транспортними засобами (велосипед, скутер, самокат).

На думку респондентів, найбільш актуальним на теперішній час питанням у сфері безпеки дорожнього руху є: обізнаність про ПДР (76 %); якість автошляхів (70 %); дотримання законності працівниками патрульної поліції (31 %); організація транспортних розв'язок (31,5 %). Стосовно власної оцінки щодо стану безпеки дорожнього руху у регіоні проживання, відповіді розподілили рівномірно (50 % – задовільно, 50 % – незадовільно).

Респондентам, що вважають незадовільним стан безпеки дорожнього руху, ми запропонували пояснити причину такої відповіді. Такими виявилися результати: недисциплінованість пішоходів – 57,5 %; недотримання ПДР водіями

¹⁴ 12,6 тис. ДТП з травмованими і загиблими за неповний 2023 рік. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/dtp-causes-7-2023>.

¹⁵ Опитування проводилося фахівцями відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України із грудня 2022 року по листопад 2023 р. за допомогою програмного забезпечення «Google Forms». Статус опитування: всеукраїнський (представлені всі регіони держави, крім тимчасово окупованих територій).

автотранспортних засобів – 67,2 %; незадовільна дорожня інфраструктура – 43,9 %; уникнення порушниками покарання – 32,7 %; недостатній рівень підготовки водіїв – 26,2 %; слабкі санкції до порушників – 25,8 %; незадовільна організація дорожнього руху – 20,2 %; незадовільна робота патрульної поліції – 13,4 %¹⁶.

Опитувані найчастіше помічають або вважають найбільше поширеними такі порушення ПДР: перевищення швидкості – 71,5 %; порушення ПДР пішоходами – 56,3 %; порушення правил проїзду перехрестя, пішохідних переходів – 43,5 %; порушення правил маневрування – 43,1 %; керування транспортними засобами у стані сп'яніння – 29,7 %. До речі, статистичний розподіл найбільш поширених проявів порушень правил дорожнього руху з загиблими та травмованими учасниками дорожнього руху у 2022 році виглядає так: із 18 628 зареєстрованих випадків найбільша питома вага припадає на перевищення безпечної швидкості руху (40,5 %), порушення правил маневрування (20,6 %), порушення правил проїзду перехресть (7,9 %), порушення правил проїзду пішохідних переходів (7,7 %), керування транспортними засобами у стані сп'яніння (4,2 %). Що стосується 2023 року, то розподіл 23 642 ДТП із загиблими та/або травмованими виглядає так: перевищення безпечної швидкості руху (38,9 %), порушення правил маневрування (21,9 %), порушення правил проїзду перехресть (8,5 %), порушення правил проїзду пішохідних переходів (6,9 %), недотримання дистанції (4,8 %), керування транспортними засобами у стані сп'яніння (4 %) ¹⁷. Тобто респонденти вказали на топ-причини смертності та травматизму на дорогах.

В опитуванні ми поцікавилися думкою громадян щодо причин порушення ПДР пішоходами та водіями. Так, респонденти вважають, що причинами порушення ПДР пішоходами, зокрема, є: низька культура поведінки (49,5 % респондентів); відчуття безкарності (51,5 %); на легковажність (50,9 %); неуважність (40,6 %). Щодо причин порушення ПДР водіями, то вказали та такі:

¹⁶ Опитуваним було запропоновано надати декілька варіантів відповідей.

¹⁷ Статистика ДТП в Україні. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>.

нехтування дотримання ПДР (67,4 %); низька культура поведінки (46,3 %); відчуття безкарності (47,3 %); легковажність (38,4 %).

Наведені цифри переконливо вказують на щорічно сталий для нашої країни характер, що свідчить про домінуючу детермінанту цих ДТП – свідомість, волю, емоції водіїв, криміногенним проявам яких сприяють, зокрема, відсутність сприйняття ними невідворотності наступу юридичної відповідальності. Тобто домінуючим чинником вчинених ДТП є людський фактор. На думку В. В. Голіни, «людський фактор» на рівні наукового узагальнення – не конкретна особа (водій, пішохід), а сукупність властивостей людської свідомості, волі, інтелекту, емоцій, інтересів що типово відіграють рішучу роль у вчиненні ДТП. Ці властивості притаманні всім людям, але для деяких з них у поєднанні з управлінням транспортним засобом вони стають домінуючим фактором вчинення автотранспортного правопорушення. Прояв цих властивостей відбувається, як правило, свідомо і свідчить перш за все про слабкість або взагалі відсутність належного контролю¹⁸.

Повернемося до опису результатів опитування. Серед респондентів 73 % не ставали учасниками ДТП, а інші 27 % опитуваних під час ДТП перебували у статусі: особа, що керує механічним транспортним засобом (автомобіль, мотоцикл, тощо) – 47 %; пішохід – 30 %; пасажир – 18 %; особа, що керує велосипедом, скутером, електросамокатом та ін. – 5 %. З власної вини ставали учасниками ДТП 89 % осіб.

В анкеті ставилися питання про особисте дотримання заходів безпеки. Так, 96 % респондентів дотримуються ПДР коли перебувають у статусі пішохода; 84 % – використовують ремені безпеки під час руху, коли перебувають у статусі пасажир легкового автотранспорту; 69,2 % – використовують у темний час доби світловідбиваючі елементи, а 34,2 % забезпечили такими наліпками дитину.

¹⁸ Голіна В. В. Кримінологічний підхід до запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням в Україні. *Забезпечення безпеки дорожнього руху: глобальні та локальні рішення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Кривий Ріг, 17 листоп. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 27. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk-materialiv-mnppk-17.11.2023.pdf>.

Стосовно обізнаності респондентів про рівень смертності та травматизму на дорогах, то 68 % відповіли що обізнані. Крім того, 66,2 % громадян вважають, що поінформованість населення про реальні показники смертності та травматизму на дорогах (білборди, соціальна реклама, оприлюднення в ЗМІ) сприятимуть зниженню ДТП.

На думку опитуваних, загрозу на дорозі становлять дії інших учасників дорожнього руху, а саме: перевищення безпечної швидкості – 68,1 %; керування транспортними засобами у стані сп'яніння – 63,5 %; порушення правил проїзду перехрестя, пішохідних переходів – 47,4 %; порушення правил маневрування – 41,8 %; відволікаючі фактори для водіїв (мобільні пристрої, реклама на дорогах тощо) – 38,8 %; недостатній рівень підготовки водіїв транспортних засобів – 25,5 %; нехтування водіями правилами експлуатації транспортного засобу – 20,8 %; незадовільний технічний стан транспортного засобу – 17,3 %.

Все наведене вище ще більше актуалізує питання формування культури поведінки на дорогах та підвищення рівня правосвідомості всіх учасників дорожнього руху. Це можливе шляхом упровадження культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. Він полягає у посиленні правового тиску (стягнень, санкцій, конфіскації тощо) на правосвідомість і на культуру поведінки учасників дорожнього руху. Усвідомлення суттєвих втрат матеріального і нематеріального характеру при порушенні ПДР, невідворотність покарання, суспільний осуд та виключення за порушення нормативних заборон і приписів здатні підвищити відповідальність та переглянути учасників дорожнього руху свій «модус необережності»¹⁹. Зазначимо, що одним із основних аспектів у сфері безпеки дорожнього руху, якому приділяється прискіплива увага в розвинутих країнах світу, є формування свідомості безпеки дорожнього руху у кожного громадянина.

Враховуючи наведену вище динаміку ДТП в Україні, амбітної мети, визначеної у Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на

¹⁹ Див.: Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху... С. 53.

період до 2024 року, – зниження рівня смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод щонайменше на 30 % до 2024 року, а також зниження ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод для учасників дорожнього руху та зменшення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортного травматизму – досягти не вдасться. Це підтверджується і відповіддю Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України щодо стану виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні за період до 2023 року, що у 2022 році, у зв'язку з обмеженням фінансування, військовою агресією та інших об'єктивних обставин, заходи, розпочаті у 2021 році, були не завершені. У 2023 році заходи і засоби, заплановані Державною програмою, не фінансувалися і не виконувалися²⁰. Вочевидь, культурологічний напрям підвищення рівня безпеки дорожнього руху є на теперішній час найбільш реальним напрямом.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у порівнянні з показниками 2020 року, у 2023 році сталося лише на 9,5 % менше ДТП із загиблими та/або травмованими. На пресконференції в Женеві 22 жовтня 2024 року голова Східної Європи Фонду народонаселення ООН Френсіс Бауер повідомила, що населення України скоротилося на 10 мільйонів осіб, або приблизно на чверть від початку повномасштабного вторгнення росії. Нескладні підрахунки підтверджують, що смертність та травматизм на дорогах України стали без перебільшення другим фронтом. І досягнення запланованої мети зниження рівня смертності внаслідок ДТП можливе за умови підвищення рівня правосвідомості всіх учасників дорожнього руху шляхом упровадження у практику запобіжної діяльності культуролого-правового напрямку (концепції). Така концепція розроблена науковцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у межах виконання фундаментальної теми

²⁰ Див.: Там само.

дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації 0120U105615).

Список використаних джерел

1. Батиргареева В. С. Методологія кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 44. С. 18–29. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-18.
2. Батиргареева В. С. Убезпечення учасників дорожнього руху в Україні: до методології створення сучасної правової платформи в умовах євроінтеграції. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2023. Вип. 45. С. 68–80.
3. Безпека дорожнього руху в Україні під час війни: перемоги та нові виклики. URL: <https://u-cycle.org.ua/news/bezpeka-dorozhn-oho-rukhu-v-ukraini-pid-chas-viynu-peremohy-ta-novi-vyklyky/>
4. Головкін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 52–75.
5. Головкін Б. М. Віктимна поведінка учасників дорожнього руху. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2023. Вип. 46. С. 78–86. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/304791>.
6. Голіна В. В. Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика значення. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2023. Вип. 45. С. 58–68. URL: <http://surl.li/lurvz>.
7. Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121.
8. Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. 184 с.
9. Голіна В. В. Кримінологічний підхід до запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням в Україні. *Забезпечення безпеки дорожнього руху: глобальні та локальні рішення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17 листоп. 2023 р.)*. Кривий Ріг, 2023. С. 26–28 URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk-materialiv-mnprk-17.11.2023.pdf>.
10. Данильченко Ю. Б. Система детермінації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху в Україні. *Альманах наукових праць фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за результатами досліджень у 2022 р.* / редкол.: В. С. Батиргареева, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. Харків: Право, 2022. 116 с

11. Калініна А. В. Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2022. Вип. 44. С. 107–114.
12. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.
13. Новіков О. В. Регіональні особливості розподілу порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України). *Journal «ScienceRise: JuridicalScience»*. 2022. № 2 (20). С. 50–58. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/259681/256535.
14. Статистика ДТП в Україні. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>.
15. Шрамко С. С. Впровадження в Україні державної політики щодо зниження тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод. *Вісник Асоціації кримінального права*, 2022. Вип. 2(18). С. 172–185. URL: <http://vapk.nlu.edu.ua/article/view/268272>
16. Шрамко С. С., Калініна А. В. Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час. *Питання боротьби зі злочинністю*. зб. наук.пр. Харків: Право, 2022. Вип. 44. С. 103.
17. 12,6 тис. ДТП з травмованими і загиблими за неповний 2023 рік. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/dtp-causes-7-2023>

REFERENCES

1. Batyrhareieva, V. S. (2022). Metodolohiia kryminolohichnoho vuvchennia pravoporushen u sferi dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu v Ukraini [Methodology of Criminological Study of Offences in the Field of Road Traffic in Ukraine] *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 44, 18–29 [in Ukrainian].
2. Batyrhareieva, V. S. (2023). Ubezpechennia uchasykiv dorozhnoho rukhu v Ukraini: do metodolohii stvorennia suchasnoi pravovoi platformy v umovakh yevrointehratsii [Safety of road users in Ukraine: Towards a methodology for creating a modern legal platform in the context of European integration]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 45, 68–80 [in Ukrainian].
3. Bezpeka dorozhnoho rukhu v Ukraini pid chas viiny: peremohy ta novi vyklyky. URL: <https://u-cycle.org.ua/news/bezpeka-dorozhn-oho-rukhu-v-ukraini-pid-chas-viyny-peremohy-ta-novi-vyklyky/> [in Ukrainian].
4. Holovkin, B. M. (2022). Otsinka dorozhno-transportnoi avariinosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini [Assessment of road traffic accidents and the severity of their consequences in Ukraine] 156. *Problemy zakonnosti*, 52–75 [in Ukrainian].
5. Holovkin, B. M. (2023). Viktymna povedinka uchasykiv dorozhnoho rukhu [Victim behaviour of road users]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, Вип. 46, 78–86. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/304791> [in Ukrainian].
6. Golina, V. V. (2023). Kompleksnyi pidkhid do rozrobky kulturolohichnoho napriamu zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam: poniattia, oznaky, zmistovna kharakterystyka, znachennia [A comprehensive approach to the development

of cultural direction of prevention of motor vehicle offences: concepts, signs, substantive characteristics, meaning] *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 45, 58–67 [in Ukrainian].

7. Golina, V. V., Shramko, S. S. (2021). Kontseptualni osnovy kulturolohichnoho napriamu pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini [Conceptual foundations of the cultural direction of increasing the level of road safety in Ukraine]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 42, 113–121 [in Ukrainian].

8. Golina, V. V., Shramko, S. S. (2023). Kulturolohiia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini: teoriia ta praktyka zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam [Culturology of road safety in Ukraine: theory and practice of preventing road traffic offences]. Kharkiv: Pravo, 184 [in Ukrainian].

9. Golina, V. V. (2023). Kryminolohichniy pidkhid do zapobihannia dorozhno-transportnym pravoporushenniam v Ukraini [Criminological Approach to Preventing Road Traffic Offences in Ukraine]. *Zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu: hlobalni ta lokalni rishennia: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kryvyi Rih, 17 lystop. 2023)*. Kryvyi Rih, 26–28. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk-materialiv-mnpk-17.11.2023.pdf> [in Ukrainian].

10. Danylchenko, Yu. B. (2022) Systema determinatsii pravoporushen u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini [The system of determination of offences in the field of road safety in Ukraine]. *Almanakh naukovykh prats fakhivtsiv Naukovodozlidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy za rezultatamy doslidzhen u 2022 r. / redkol.: V. S. Batoryhareieva, V. I. Borysov, D. P. Yevtieieva ta in.* Kharkiv: Pravo, 116 [in Ukrainian].

11. Kalinina, A. V. (2022). Zapobihannia dorozhno-transportnym pryhodam v umovakh voiennoho stanu [Prevention of road accidents under martial law] 44 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 107–114 [in Ukrainian].

12. Kolodiaznyi, M. H. (2022). Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy [Vision Zero strategy: lessons for Ukraine]. Kharkiv: Pravo, 300 [in Ukrainian].

13. Novikov, O. V. (2022). Rehionalni osoblyvosti rozpodilu porushen pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu abo ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy (st. 286 KK Ukrainy) [Regional peculiarities of distribution of violations of the rules of road safety or operation of transport by persons driving vehicles (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine)]. № 2 (20) *Journal «ScienceRise: JuridicalScience»*, 50–58. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/259681/256535 [in Ukrainian].

14. Statystyka DTP v Ukraini. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> [in Ukrainian].

15. Shramko, S. S. (2022) Vprovadzhennia v Ukraini derzhavnoi polityky shchodo znyzhennia tiazhkosti naslidkiv dorozhno-transportnykh pryhod [Implementation of state policy in Ukraine to reduce road accidents]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava*, 2(18), 172–185. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/268272> [in Ukrainian].

16. Shramko S. S., Kalinina A. V. (2022) Zlochynnist v Ukraini: yaka vona ye pid chas viiny i yakoiu mozhe buty u pisliavoiennyi chas [Crime in Ukraine: what it is during the war and what it can be in the post-war period] 44. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 98–106 [in Ukrainian].

17. 12,6 tys. DTP z travmovanymy i zahyblymy za nepovnyi 2023 rik. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/dtp-causes-7-2023> [in Ukrainian].

Shramko S. S. Assessment of the current state of road traffic safety in Ukraine

The article analyses the state of road safety in Ukraine. The author provides statistics on deaths and injuries due to road accidents for 2021-2023 and concludes that under the legal regime of martial law, the issue of road safety has not lost its relevance, as the level of road traffic injuries in Ukraine remains consistently high. Thus, in 2023, the number of road accidents with victims in Ukraine reached the levels before russia's full-scale invasion: in 2023, 23,642 road accidents with fatalities and/or injuries occurred in Ukraine, which is 26.9 % more than in 2022. It is noted that in the first year of russia's full-scale invasion of Ukraine, new dangers on the roads were added. The article presents the results of a survey on the state of compliance with traffic rules in Ukraine, in which more than 2 thousand citizens took part. The answers obtained convincingly indicate that the dominant determinant of road accidents is the consciousness, will, and emotions of drivers, whose criminogenic manifestations are facilitated, in particular, by a low culture of behaviour, neglect of compliance with traffic rules, and the lack of perception of the inevitability of legal liability. The author concludes that the ambitious goal set out in the Strategy for Improving Road Safety in Ukraine for the period up to 2024 to reduce the road traffic death rate by at least 30 % by 2024, as well as to reduce the severity of road traffic accidents for road users and to reduce socio-economic losses from road traffic injuries will not be achieved. In this context, the author emphasises that achieving the planned goal of reducing the death rate as a result of road accidents is possible only if the level of legal awareness of all road users is increased by introducing a culturological concept into the practice of preventive activities.

Key words: road safety, offences, motor vehicle crime, road accidents, culturological direction.

УДК 343.9 (477)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.316185>

А. В. Калініна,

к.ю.н., старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ЗА СТАТТЕЮ 286 КК УКРАЇНИ¹

У статті здійснюється аналіз «людського фактору», що має місце у кримінальних правопорушеннях за статтею 286 КК України. Водії є головними учасниками дорожнього руху, суб'єктами, на які покладається відповідальність за його забезпечення.

Відповідно до статистичних звітів Офісу Генерального прокурора протягом у 2023 році кримінально-караних порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, зафіксовано 10 % більше, ніж у 2022 році.

Одним із способів виявлення проблем у сфері безпеки дорожнього руху та пошуку їх вирішення є вдавання до дослідження думки населення. Цей підхід широко застосовується як в Україні, так і за кордоном.

За результатами проведеного опитування біля 3 тис. респондентів – водіїв транспортних засобів, 50,8 % з них оцінюють стан безпеки дорожнього руху у своєму регіоні як незадовільний.

Серед причин надання незадовільної оцінки стану безпеки дорожнього руху водії-респонденти виокремлюють: недотримання ПДР водіями автотранспортних засобів (63,8 % респондентів), недисциплінованість пішоходів (55,9 %), незадовільна дорожня інфраструктура (44,1 %), уникнення порушниками ПДР покарання (28,8 %), недостатній рівень підготовки водіїв (23,3 %), недостатньо суворі санкції для порушників ПДР (20,7 %), незадовільна організація дорожнього руху (18,4 %), незадовільна робота патрульної поліції (10,4 %) та ін.

За результатами узагальнення матеріалів судової практики ігнорування водіями обережності (тобто порушення ПДР у тому місці і в той час, коли вони вважають це за потрібне) – головна причина вчинення кримінальних правопорушень за статтею 286 КК України.

Визначено, що «людський фактор» пов'язаний із водієм транспортного засобу, є найбільш уразливим серед факторів, котрі впливають на виникнення ДТП. Одним із термінів, яким може описуватися

¹ Наукову статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615).

потенційно криміногенна поведінка водія у науковій та публіцистичній літературі, є «агресивне водіння».

Констатовано, що «агресивне водіння» водіями розуміється скоріше як активні дії з боку особи, яка керує транспортним засобом, аніж суб'єктивні якості водія (його темперамент чи виховання), головною причиною якого є потреба у самоствердженні. «Агресивне водіння» як одну із найбільших загроз для безпеки з боку інших осіб визначають 7 % водіїв.

«Людський фактор» проявляється не лише в манері керування транспортним засобом. До нього відноситься й вплив на поведінку водія навколишніх факторів, що проявляється у особливостях його психологічної та фізіологічної реакції на них. Дисбаланс у психологічний стан водія можуть вносити не лише складні психологічні процеси (збудження, нестабільний емоційний стан чи навіть депресія), а й ситуативні випадки на дорозі. Найпоширенішим джерелом вказаних ситуацій як для водіїв-початківців, так і для досвідчених може бути страх і паніка, через що «провокується» їх неправильна поведінка на дорозі.

Із початком воєнного стану, окрім «звичних» стресових факторів на дорозі – страху, роздратування, паніки, неправильної поведінки на дорозі – з'явилося кілька додаткових (не типових) причин стресового характеру для водіїв, які здатні впливати на людину, підвищуючи у неї стресовий стан, у тому числі й виді реакції – перевищення допустимої швидкості руху. Такими стресовими ситуаціями є: 1) повідомлення про повітряні тривоги; 2) загроза потрапити під обстріл, зокрема на прифронтових територіях; 3) не прогнозовані екстремальні ситуації, пов'язані із обстрілом цивільної інфраструктури ворогом; 4) загроза постраждати після закінчення обстрілу; 5) гнітюче візуальне сприйняття розбитих внаслідок обстрілів доріг, населених пунктів, військової техніки тощо; 6) відсутність освітлення проїжджої частини в темну пору доби; 7) складнощі адаптації в умовах міста для водіїв, які повернулися із бойових дій і тривалий час, виконуючи свої обов'язки, бойові завдання тощо, використовували інший, більш агресивний спосіб їзди; 8) стресові ситуації, пов'язані із вимушеним через різні обставини рухом у комендантську годину без належного дозволу місцевої влади та ін.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, кримінальне правопорушення, «людський фактор», «агресивне водіння», психологічний стан водія, стресові фактори.

Постановка проблеми. Відповідно до Правил дорожнього руху в Україні (далі – ПДР) вирізняють шість видів учасників дорожнього руху: пішоходи, водії, погоничі тварин, велосипедисти та особи, які рухаються в кріслі колісному (п. 1.10 ПДР). Взаємодія між ними формує унікальний

симбіоз – процес дорожнього руху, головною характеристикою якого у цивілізованих країнах є стан безпеки.

Найчисленнішими групами учасників дорожнього руху є пішоходи та водії. Однак беззаперечним є те, що саме водії є головними учасниками дорожнього руху, а звідси – й суб'єктами, на які покладається відповідальність за його убезпечення. Зазначимо, що згідно зі статистикою Патрульної поліції, у 2023 році в Україні було зареєстровано 23 642 дорожньо-транспортні пригоди (далі – ДТП)². Підкреслимо, що лише 698 з них було вчинено з вини пішоходів, а 3 – з вини погоничів тварин³. Порухення ПДР пішоходами у стані сп'яніння стало причиною у 31 ДТП, порушення техніки безпеки пасажиром – у 84 ДТП, порушення правил утримання автодоріг та вулиць у 5 ДТП⁴. Щодо ДТП, що сталися з вини велосипедистів, статистика відсутня. Отже, центральним учасником дорожнього руху, від якого найбільше залежить його безпека, є водій. Відповідно і вивчення людського фактору у кримінальних правопорушеннях за статтею 286 КК України набуває додаткової актуальності. Особливо важливим є розкриття такого фактору в умовах воєнного стану, коли на поведінку водія, окрім ординарних, впливає й низка специфічних умов. Ще однією особливістю, на яку необхідно звернути увагу при аналізі людського фактору, є поява у значній кількості на дорогах України військової техніки і транспортних засобів, на яких переміщуються військовослужбовці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем дорожньо-транспортної аварійності, травматизму і смертності є предметом наукових пошуків багатьох вчених, що представляють різні галузі науки: інженерію, психологію, соціологію, медицину, експертологію тощо. Всебічному висвітленню цієї проблематики, а головне – пошукам способів

² Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2023 по 31.12.2023. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>

³ Там само.

⁴ Там само.

нейтралізації перелічених загроз для безпеки дорожнього руху та шляхам зменшення їх негативних наслідків, присвячені у юридичній науці роботи фахівців з адміністративного та кримінального права, кримінології.

Людський фактор у контексті культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням детально аналізується авторами монографії «Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія і практика запобігання автотранспортним правопорушенням» В. В. Голіною та С. С. Шрамко⁵ (Харків, 2023).

Увагу «людському фактору» приділяє у своїх роботах і В. А. Мисливий, зокрема, розглядаючи штучний інтелект як фактор запобігання дорожньо-транспортної злочинності⁶ (В. А. Мисливий, 2020). На людський фактор як одну із детермінант дорожньо-транспортної аварійності вказують М. Ю. Веселов, Ю. І. Марценишин та А. О. Приходько під час здійснення аналізу стану дорожньо-транспортної аварійності за участю військовослужбовців України⁷.

Протягом останніх років на дисертаційному рівні у межах своїх наукових досліджень людський фактор досліджували С. В. Маслянко у дисертаційній роботі «Адміністративно-правовий статус особи, яка керує транспортним засобом» (2024)⁸, Є. Ю. Жученко у дисертації «Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху»⁹ та ін.

⁵ Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. 184 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986870>.

⁶ Мисливий В. А. Штучний інтелект як фактор запобігання дорожньо-транспортної злочинності. Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 55-60. URL: <http://surl.li/dtdyma> (дата звернення: 06.11.2024).

⁷ Веселов М. Ю., Марценишин Ю. І., Приходько А. О. Аналіз стану дорожньо-транспортної аварійності за участю військовослужбовців України. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 2 (87). С. 14–20. DOI 10.32782/2523-4269-2024-87-14-20.

⁸ Маслянко С. В. Адміністративно-правовий статус особи, яка керує транспортним засобом: дис. ... д-ра філос.: 081 / Дон. держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2024. 269 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/08/dysertacziya-maslyanko.pdf> (дата звернення: 10.11.2024).

⁹ Жученко Є. Ю. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху: дис. ... д-ра філос.: 081 / Дон. держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький,

Статистичні дані Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації та Департаменту патрульної поліції щодо безпеки дорожнього руху в Україні у 2018–2022 рр., у тому числі й щодо особи правопорушника, було узагальнено фахівцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у збірнику статистичних даних щодо стану безпеки дорожнього руху в Україні за вказаний період¹⁰.

Мета і завдання. Метою статті є розкриття людського фактору, що має місце у кримінальних правопорушеннях за статтею 286 КК України. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: 1) визначити зміст поняття «людський фактор» у кримінальних правопорушеннях за статтею 286 КК України та розкрити його можливі компоненти; 2) сформулювати поняття «агресивне водіння» та ідентифікувати таке явище на дорогах України; 3) визначити головні фактори впливу на психологічний стан водія під час керування ним транспортним засобом, які можуть призводити до вчинення ДТП, особливо в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено статтею 286 КК України, визначається як порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження (частина 1 вказаної статті), смерть або заподіяло тяжке тілесне ушкодження (частина 2) чи спричинило загибель кількох осіб (частина 3). Отже, вузловим моментом кримінально караного діяння є перш за все факт порушення ПДР, що, по суті,

2023. 281 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/zhuchenko-dysertacziya.pdf> (дата звернення: 10.11.2024).

¹⁰ Збірник статистичних даних щодо стану безпеки дорожнього руху в Україні у 2018–2022 роках: електрон. вид. / уклад. І. О. Христич ; за ред. М. Г. Колодяжного ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В.Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2023. 144 с. URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-2018-2022.pdf>.

належить до адміністративно-караних діянь. До речі, адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху створюють специфічне «підґрунття» для діянь, передбачених статтею 286 КК України, і є для них фоновим явищем. Про це неодноразово наголошували у своїх роботах дослідники кримінальних правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні (Батиргарєєва В. С., 2022¹¹, Новіков О. В., 2022¹² та ін.).

Згідно зі статистикою Офісу Генерального прокурора в Україні у 2022 році за статтею 286 КК України було обліковано 6 366 кримінальних правопорушень, з яких 1 270 діянь – за частинами 2, 3 статті 286 КК України, а в 2023 році – 7 017 кримінальних правопорушень, 1 243 з яких – за частинами 2 і 3 статті 286 КК України¹³. Таким чином, протягом періоду воєнного стану можна констатувати не лише сам факт статистичної фіксації кримінально-караних порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, а й зростання їх кількості: у 2023 році таких кримінальних правопорушень зафіксовано 10 % більше, ніж у 2022 році.

Але статистичні дані – не єдине джерело інформації щодо стану дорожнього руху. Одним із способів виявлення проблем у цій сфері та пошуку їх вирішення є вдавання до дослідження думки населення. Цей підхід широко застосовується як в Україні, так і за кордоном¹⁴. У межах

¹¹ Батиргарєєва В. С. Методологія кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 44. С. 22. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-44-18>.

¹² Новіков О. В. Статистичне співвідношення між облікованими дорожньо-транспортними пригодами, адміністративними правопорушеннями у сфері дорожнього руху та кримінальними правопорушеннями проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, 2022. № 1(19). С. 58. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.254297>.

¹³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 11.11.2024).

¹⁴ Див., наприклад: Калініна А., Колодяжний М., Шрамко С. Український барометр безпеки дорожнього руху: звіт про результати анкетування щодо стану безпеки дорожнього руху: електрон. наук. вид. / Харків: Право, 2023. 55 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178411558>; Arumugam S., Bhargavi R. A survey on driving behavior analysis in usage based insurance using big data. *Journal of Big Data*. 2019. № 6:86.

розроблення теми фундаментального наукового дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» колектив науковців НДІ ВПЗ провів всеукраїнське опитування чотирьох груп респондентів щодо проблеми дорожньо-транспортної безпеки на автошляхах України: громадськості, водіїв, офіцерів поліції та членів громадських організацій, які опікуються питаннями безпеки дорожнього руху у загальній кількості 8 305 осіб. Опитування проводилося із грудня 2022 року по листопад 2023 р. за допомогою програмного забезпечення «Google Forms». Так, серед майже 3 тис. респондентів – водіїв транспортних засобів, 50,8 % з них оцінюють стан безпеки дорожнього руху у своєму регіоні як незадовільний. Водночас 49,2 % вважають його задовільним.

Причинність вказаних кримінальних правопорушень глибока, різноманітна за своїм характером та не є предметом нашого дослідження. Тому розглянемо лише загальний вектор цієї проблеми. Так, серед причин надання незадовільної оцінки стану безпеки дорожнього руху водії-респонденти виокремлюють: недотримання ПДР водіями автотransпортних засобів (63,8 % респондентів), недисциплінованість пішоходів (55,9 %), незадовільна дорожня інфраструктура (44,1 %), уникнення порушниками ПДР покарання (28,8 %), недостатній рівень підготовки водіїв (23,3 %), недостатньо суворі санкції для порушників ПДР (20,7 %), незадовільна організація дорожнього руху (18,4 %), незадовільна робота патрульної поліції (10,4 %) тощо¹⁵. Також вважаємо за доречне підкреслити, що найбільш актуальними питаннями у сфері безпеки дорожнього руху водії вважають:

- 1) рівень обізнаності про ПДР (72,3 % респондентів);
- 2) якість автошляхів (68,5 %);
- 3) організація транспортних розв'язок (23,1 %);

<https://doi.org/10.1186/s40537-019-0249-5> ; E-Survey of Road Users' Attitudes. URL: <https://www.esranet.eu/en/> (дата звернення: 01.11.2024).

¹⁵ Сума показника перевищує 100 % через надання респондентами кількох варіантів відповідей.

- 4) дотримання законності працівниками патрульної поліції (22,2 %);
 5) достатність кількості працівників патрульної поліції на автошляхах (13,0 %) тощо¹⁶.

Отже, проведене нами опитування підтвердило тезу про те, що апріорі порушення ПДР – це явище, що спричиняється, в першу чергу, через особистісні якості людини. Подібні результати маємо і у судовій практиці. За результатами проведеного колективом науковців НДІ ВПЗ у межах виконання вказаної теми фундаментального наукового дослідження узагальнення матеріалів судової практики, що полягало в опрацюванні 810 обвинувальних вироків за статтею 286 КК України, винесених судами України у період з 2018 по 2020 роки мотивами (наразі в значенні причин) вчинення кримінального правопорушення були (таблиця 1):

Таблиця 1

Мотиви вчинення кримінального правопорушення за статтею 286 КК України за результатами узагальнення матеріалів судової практики¹⁷

№	Вид мотиву	Частина 1 статті 286 КК України (%)	Частина 2 статті 286 КК України (%)	Частина 3 статті 286 КК України (%)
	Побутовий	–	0,5	–
	Бравада	4,2	5,3	16,7
	Схильність до ризику	2,6	3,4	8,3
	Ігнорування обережності	90,6	87,0	83,3
	Навмання	2,6	2,4	16,7
	Інше	3,9	5,3	–

Таким чином, ігнорування водіями обережності (тобто порушення ПДР у тому місці і в той час, коли вони вважають це за потрібне) – головна причина вчинення кримінальних правопорушень за статтею 286 КК України. У цьому контексті цілком влучною є теза Є. Ю. Жученка про те, що людський фактор більше, ніж технічний впливає на вчинення ДТП, а

¹⁶ Сума показника перевищує 100 % через надання респондентами кількох варіантів відповідей.

¹⁷ Сума показника перевищує 100 % через надання респондентами кількох варіантів відповідей.

важливість його підкреслюється тим, що від правомірної поведінки на дорозі водія залежить не тільки його життя, а й життя інших учасників дорожнього руху¹⁸. Отже, дослідження так званого «людського фактору» є вкрай актуальним під час вивчення кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена статтею 286 КК України.

«Людський фактор» на індивідуальному рівні дослідження може розглядатися як конкретна кримінологічна характеристика безпосереднього учасника дорожнього руху (в основному водія транспортного засобу і пішохода), риса або їх певна сукупність – не обов'язково криміногенного характеру – яка стала рушійною силою порушення ПДР, що й обумовило виникнення в конкретній ситуації ДТП. До кримінологічної характеристики «людського фактору» входять індикатори стану людини, її соціально-демографічні, кримінально-правові й морально-психологічні властивості. В. В. Голіна підкреслює, що часто певний набір таких властивостей набирає криміногенної якості, що проявляється у зухвалому свавіллі, агресивності, недисциплінованості, усталеній протиправній поведінці у сфері дорожнього руху. Прояв цих властивостей відбувається, як правило, свідомо і свідчить, перш за все, про слабкість або взагалі відсутність належного внутрішнього і зовнішнього контролю¹⁹.

В. А. Мисливий також підкреслює, що саме «людський фактор», пов'язаний із водієм транспортного засобу, є найбільш уразливим серед причинних факторів, котрі впливають на виникнення ДТП, адже протиправна поведінка людини стає вирішальною причиною кримінального правопорушення²⁰. Одним із термінів, яким може описуватися потенційно криміногенна поведінка водія у науковій та публіцистичній літературі, є «агресивне водіння». Агресивне водіння передбачає керування транспортним засобом без поваги до інших, що проявляється у небезпечній поведінці на

¹⁸ Жученко Є. Ю. Там само. С. 116.

¹⁹ Голіна В. В., Шрамко С. С. Там само. С. 129. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986870>.

²⁰ Мисливий В. А. Там само. С. 55. URL: <http://surl.li/dtdyma>).

дорозі, частій або небезпечній зміні смуги руху, проїзді на червоне світло та знаки зупинки, русі у попутному напрямку, виконанні поворотів та інших маневрів з порушенням ПДР, недотриманні дистанції, неповазі до регулювальників тощо²¹.

У контексті опису поведінки водія за кермом окрім терміну «агресивне водіння» у зарубіжній літературі, наприклад, виокремлюють ще такий термін як «дорожня лють» («road rage»). Дорожня лють – це агресивна поведінка водія за кермом, яка включає грубі жести, фізичні та словесні погрози, а також небезпечні методи водіння, спрямовані на іншого водія з метою залякати або виплеснути роздратування²².

За результатами вже вказаного проведеного нами опитування водіїв було визначено, що водії у переважній більшості розуміють агресивне водіння як²³: різкі та часті перестроювання, у т. ч. без дотримання безпечної дистанції (80,5 % респондентів), перевищення максимально дозволеної швидкості (57,2 %), проїзд на червоний сигнал світлофора, небажання враховувати дорожні знаки (55,8 %), їзда по смузі зустрічного руху (40,1 %). Цікаво, що запропонований нами опис агресивного водіння, схожий на термін «дорожня лють» (здійснення непристойних жестів, вигуки, словесні образи, подача звукових сигналів іншим учасникам дорожнього руху) відгукнувся у відповідях лише 29,5 % опитаних.

Таким чином, «агресивне водіння» водіями розуміється скоріше як активні дії з боку особи, яка керує транспортним засобом, аніж суб'єктивні якості водія (його темперамент чи виховання).

Намагаючись з'ясувати причини такого негативного явища, як «агресивне водіння», ми ставили перед респондентами відповідне запитання²⁴. Так, головною причиною вказаного явища вони визначили

²¹ Arumugam S., Bhargavi R. Там само. Р. 3. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40537-019-0249-5>.

²² Arumugam S., Bhargavi R. Там само. Р. 3. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40537-019-0249-5>.

²³ Сума показника перевищує 100 % через надання респондентами кількох варіантів відповідей.

²⁴ Сума показника перевищує 100 % через надання респондентами кількох варіантів відповідей.

потребу у самоствердженні (54,0 % опитаних). Також серед причин «агресивного водіння» було зазначено: бажання ризикувати, отримувати гострі відчуття за кермом (21,7 %) бажання ризикувати, отримувати гострі відчуття за кермом (20,3 %), вимушена поведінка через необхідність (15,6 %), агресивна поведінка інших водіїв (14,6 %), низький рівень правової культури (12,3 %).

Отже, ключовою причиною обрання водіями агресивної манери водіння респонденти однозначно визначили потребу у самоствердженні.

«Агресивне водіння» як одну із найбільших загроз для безпеки з боку інших осіб визначають 7 % водіїв.

Однак «людський фактор» проявляється не лише в манері керування транспортним засобом. До нього відноситься й вплив на поведінку водія навколишніх факторів, що проявляється у особливостях його психологічної та фізіологічної реакції на них. Як слушно зазначив О. В. Степанов, на психологічному стані водія й ступені його емоційної напруженості негайно відбиваються як зміни умов проїзду на різних ділянках дороги або їхнє ускладнення, в тому числі у зв'язку зі збільшенням інтенсивності руху, так і неправильні дії учасників дорожнього руху. Це викликається необхідністю подолання «психологічної інерції» при зміні стереотипу ритму руху, що виробився на попередніх ділянках, впливом несподіваних маневрів інших автомобілів, зменшенням відстані видимості. Особливо небезпечним можна визначити перехідний період, коли водій змінює швидкість свого автомобіля, пристосовуючись до умов руху на новій ділянці²⁵. Адже саме в цей момент виникає ризик дорожньо-транспортної пригоди, що полягає у виході за допустимі межі – порушенні ПДР, що може тягнути за собою адміністративно-правові або кримінально-правові наслідки.

²⁵ Степанов О. В. Вплив психологічного чинника людини на безпеку системи «Водій – автомобіль – дорога – середовище». *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2015. № 4. С. 85–93.

Важливість аналізу психологічного стану водія під час керування ним транспортним засобом полягає в першу чергу в його стресостійкості та швидкості прийняття рішень у стресових (аварійних) ситуаціях. Адже особа, яка керує транспортним засобом, повинна перебувати в оптимальному психічному стані, саме від цього залежить її безпека та безпека оточуючих. Дисбаланс у такий стан можуть вносити не лише складні психологічні процеси (збудження, нестабільний емоційний стан чи навіть депресія), а й ситуативні випадки на дорозі. Найпоширенішим джерелом вказаних ситуацій як для водіїв-початківців, так і для досвідчених може бути страх і паніка, через що «провокується» їх неправильна поведінка на дорозі.

Із початком воєнного стану, окрім «звичних» стресових факторів на дорозі – страху, роздратування, паніки, неправильної поведінки на дорозі – з'явилося кілька додаткових (не типових) причин стресового характеру для водіїв, які здатні впливати на людину, підвищуючи у неї стресовий стан, у тому числі й види реакції – перевищення допустимої швидкості руху.

Такими стресовими ситуаціями є:

1) повідомлення про повітряні тривоги (адже звук сигналу повітряної тривоги є специфічним та досить гучним і може бути для водія несподіваним, фізіологічною реакцією на що можуть стати випадкові рухи, ситуативне прийняття рішення перевищити допустимий поріг швидкості та ін.);

2) загроза потрапити під обстріл, зокрема на прифронтових територіях (цей ризик є постійним для всієї держави, в першу чергу до нього мають бути готові водії, що перебувають на цих територіях через професійну зайнятість – військові, працівники поліції, цивільного захисту, а також волонтери);

3) не прогнозовані екстремальні ситуації, пов'язані із обстрілом цивільної інфраструктури ворогом (навіть сам звук вибуху на рівні інфразвуку, незалежно від відстані від водія, формує страх постраждати від

кожного можливого наступного – інстинкт самозбереження в цьому випадку може бути неконтрольованим особою, внаслідок чого підвищується можливість виникнення аварійних ситуацій через перевищення швидкості, порушення правил маневрування тощо);

4) загроза постраждати після закінчення обстрілу (наприклад, від уламків зруйнованих будівель, пошкоджених електромереж, дерев тощо);

5) гнітюче візуальне сприйняття розбитих внаслідок обстрілів доріг, населених пунктів, військової техніки тощо;

6) відсутність освітлення проїжджої частини в темну пору доби (через безпекову обстановку та дефіцит енергопостачання або у випадку blackout проїжджа частина населених пунктів не освітлюється, що створює дискомфорт для водія, бажання швидше подолати необхідну відстань та ін.);

7) складнощі адаптації в умовах міста для водіїв, які повернулися із бойових дій і тривалий час, виконуючи свої обов'язки, бойові завдання тощо, використовували інший, більш агресивний спосіб їзди;

8) стресові ситуації, пов'язані із вимушеним через різні обставини рухом у комендантську годину без належного дозволу місцевої влади та ін.

Сукупність дії указаних факторів (які у своїй більшості є не традиційним набором стресогенних причин) здатна призводити до не передбачуваних наслідків (рухи, поведінка тощо) як для конкретної людини – водій, пішохід, так і для невизначеної кількості людей, виступати продукуючим кримінально карану поведінку джерелом. Акцентним моментом є те, що ці фактори мають темпоральну дію – більшість із них повинна нівелюватися із закінченням воєнного стану.

Висновки. Таким чином, «людський фактор» у спричиненні кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена статтею 286 КК України, характеризується не лише таким вкрай негативним явищем, як низький рівень правової культури та правової свідомості, що проявляється, в першу чергу в агресивному водінні. Іншим проявом цього

фактору є реакція водія на стресогенні обставини, кількість яких із початком повномасштабної російської агресії значно збільшилася не лише кількісно, а й якісно, ставши додатковим продукуючим кримінально карану поведінку джерелом.

Список використаних джерел

1. Arumugam S., Bhargavi R. A survey on driving behavior analysis in usage based insurance using big data. *Journal of Big Data*. 2019. № 6:86. <https://doi.org/10.1186/s40537-019-0249-5>.
2. E-Survey of Road Users' Attitudes. URL: <https://www.esranet.eu/en/>.
3. Батиргарєєва В. С. Методологія кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 44. С. 22. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-44-18>.
4. Веселов М. Ю., Марценишин Ю. І., Приходько А. О. Аналіз стану дорожньо-транспортної аварійності за участю військовослужбовців України. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 2 (87). С. 14–20. DOI 10.32782/2523-4269-2024-87-14-20.
5. Голіна В. В, Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. 184 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986870>.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 11.11.2024).
7. Жученко Є. Ю. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху: дис. ... д-ра філос.: 081 / Дон. держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2023. 281 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/zhuchenko-dysertacziya.pdf> (дата звернення: 10.11.2024).
8. Збірник статистичних даних щодо стану безпеки дорожнього руху в Україні у 2018–2022 роках: електрон. вид. / уклад. І. О. Христич; за ред. М. Г. Колодяжного; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2023. 144 с. URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-2018-2022.pdf>.

9. Калініна А., Колодяжний М., Шрамко С. Український барометр безпеки дорожнього руху: звіт про результати анкетування щодо стану безпеки дорожнього руху: електрон. наук. вид. / Харків: Право, 2023. 55 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178411558>.

10. Маслянюк С. В. Адміністративно-правовий статус особи, яка керує транспортним засобом: дис. ... д-ра філос.: 081 / Дон. держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2024. 269 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/08/dysertacziya-maslyanko.pdf> (дата звернення: 10.11.2024).

11. Мисливий В. А. Штучний інтелект як фактор запобігання дорожньо-транспортної злочинності. Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 55–60. URL: <http://surl.li/dtdyma> (дата звернення: 06.11.2024).

12. Новіков О. В. Статистичне співвідношення між облікованими дорожньо-транспортними пригодами, адміністративними правопорушеннями у сфері дорожнього руху та кримінальними правопорушеннями проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, 2022. № 1(19). С. 58. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.254297>.

13. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2023 по 31.12.2023. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 06.11.2024).

14. Степанов О. В. Вплив психологічного чинника людини на безпеку системи «Водій – автомобіль – дорога – середовище». *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2015. № 4. С. 85–93.

REFERENCES

1. Arumugam, S., Bhargavi, R. (2019). A survey on driving behavior analysis in usage based insurance using big data. *Journal of Big Data*, 6:86. <https://doi.org/10.1186/s40537-019-0249-5>.

2. E-Survey of Road Users' Attitudes. URL: <https://www.esranet.eu/en/>.

3. Batyrhareieva, V. S. (2022). Metodolohiia kryminolohichnoho vyvchennia pravoporushen u sferi dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu v Ukraini [Methodology of Criminological Study of Offences in the Field of Road Traffic in Ukraine] 44 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 18–29. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-44-18> [in Ukrainian].

4. Veselov, M. Yu., Martsenyshyn, Yu. I., Prykhodko, A. O. (2024). Analiz stanu dorozhno-transportnoi avariinosti za uchastiu viiskovosluzhbovtsiv Ukrainy [Analysis of the state of road traffic accidents involving Ukrainian military personnel]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, 2 (87), 14–20. DOI 10.32782/2523-4269-2024-87-14-20 [in Ukrainian].

5. Golina, V. V., Shramko, S. S. (2023). Kulturolohiia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini: teoriia ta praktyka zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam [Culturology of road safety in Ukraine: theory and practice of preventing road traffic offences]. Kharkiv: Pravo, 184. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986870> [in Ukrainian].
6. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2022 roku. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
7. Zhuchenko, Ye. Yu. (2023). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu [Criminological Characteristics and Prevention of Criminal Offences in the Field of Road Safety]. PhD Thesis. Don. derzh. un-t vnutr. sprav. Kropyvnytskyi, 281. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/zhuchenko-dysertacziya.pdf> [in Ukrainian].
8. Zbirnyk statystychnykh danykh shchodo stanu bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini u 2018–2022 rokakh (2023) [Collection of statistical data on the state of road safety in Ukraine in 2018–2022] / uklad. I. O. Khrystych; NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V.V.Stashysa NAPrN Ukrainy. Kharkiv, Pravo, 144. URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-2018-2022.pdf> [in Ukrainian].
9. Kalinina, A., Kolodiaznyi, M., Shramko, S. (2023). Ukrainyskyi barometr bezpeky dorozhnoho rukhu: zvit pro rezultaty anketuvannia shchodo stanu bezpeky dorozhnoho rukhu [Ukrainian road safety barometer: report on the results of the road safety survey]. Kharkiv, Pravo, 55. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178411558> [in Ukrainian].
10. Maslianko, S. V. (2024). Administratyvno-pravovyi status osoby, yaka keruie transportnym zasobom [Administrative and legal status of the person driving the vehicle]. PhD Thesis. Don. derzh. un-t vnutr. sprav. Kropyvnytskyi, 269. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/08/dysertacziya-maslyanko.pdf> [in Ukrainian].
11. Myslyvyi, V. A. (2020). Shtuchnyi intelekt yak faktor zapobihannia dorozhno-transportnoi zlochynnosti [AI as a factor in preventing road traffic crime]. *Vykorystannia tekhnologii shtuchnoho intelektu u protydii zlochynnosti: materialy nauk.-prakt. onlain-seminaru (m. Kharkiv, 5 lystop. 2020 r.)*. Kharkiv, Pravo, 55–60. URL: <http://surl.li/dtdyma> [in Ukrainian].
12. Novikov, O. V. (2022). Statystyчне spivvidnoshennia mizh oblikovany my dorozhno-transportny my pryhodamy, administratyvnymy pravoporushenniamy u sferi dorozhnoho rukhu ta kryminalnymy pravoporushenniamy proty bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu

[Statistical correlation between recorded road traffic accidents, administrative offences in the field of road traffic and criminal offences against road safety and transport operation]. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, 1(19), 58. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.254297> [in Ukrainian].

13. Statystyka DTP v Ukraini (2023). URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> [in Ukrainian].

14. Stepanov, O. V. (2015). Vplyv psykholohichnoho chynnyka liudyny na bezpeku systemy «Vodii – avtomobil – doroha – seredovyshe» [The impact of the human mental factor on the safety of the system ‘Driver - car - road - environment’]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filozofia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia*, 4, 85–93 [in Ukrainian].

Kalinina A. V. Human factor in criminal offences under article 286 of the Criminal Code of Ukraine

The article analyses the ‘human factor’ which takes place in criminal offences under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine. Drivers are the main participants in road traffic and the entities responsible for its safety.

According to the statistical reports of the Prosecutor General's Office, in 2023, criminal violations of road safety or transport operation rules by persons driving vehicles were recorded by 10% more than in 2022.

One of the ways to identify road safety problems and find solutions is to conduct public opinion surveys. This approach is widely used both in Ukraine and abroad.

According to the results of a survey of about 3,000 respondents - vehicle drivers - 50.8% of them assessed the state of road safety in their region as unsatisfactory. Among the reasons for giving an unsatisfactory assessment of the state of road safety, respondents highlighted non-compliance with traffic rules by vehicle drivers (63.8 per cent of respondents), indiscipline of pedestrians (55.9 per cent), poor road infrastructure (44.1 per cent), and avoidance of punishment by traffic offenders (28.8 per cent), insufficient level of driver training (23.3%), insufficiently severe sanctions for traffic offenders (20.7%), poor traffic management (18.4%), poor performance of patrol police (10.4%), etc.

Based on the results of generalisation of case law materials, the disregard of caution by drivers (i.e., violation of traffic rules in the place and at the time when they consider it necessary) is the main factor causing criminal offences under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine.

It is determined that the ‘human factor’ associated with the driver of a vehicle is the most vulnerable among the factors that influence the occurrence of road accidents. One of the terms which can be used to describe potentially criminogenic driver behaviour in scientific and journalistic literature is ‘aggressive driving’.

It is stated that ‘aggressive driving’ is understood by drivers as active actions on the part of the person driving the vehicle rather than the subjective

qualities of the driver (his or her temperament or upbringing), the main reason for which is the need for self-assertion. 'Aggressive driving' is identified by 7% of drivers as one of the biggest threats to safety from other people.

'The human factor is not only manifested in the way a vehicle is driven. It also includes the influence of environmental factors on driver behaviour, which is manifested in the peculiarities of their psychological and physiological reactions to them. The driver's psychological state can be imbalanced not only by complex psychological processes (excitement, unstable emotional state or even depression), but also by situational incidents on the road. The most common source of these situations for both novice and experienced drivers may be fear and panic, which 'provokes' their misbehaviour on the road.

Since the beginning of martial law, in addition to the 'usual' stress factors on the road - fear, irritation, panic, improper behaviour on the road - several additional (non-typical) causes of stress for drivers have emerged that can affect a person, increasing their stress state, including the type of reaction - exceeding the permissible speed limit. Such stressful situations are: 1) air raid alerts; 2) the threat of coming under fire, particularly in frontline areas; 3) unpredictable extreme situations related to enemy shelling of civilian infrastructure; 4) the threat of being injured after the shelling ends; 5) depressing visual perception of roads, settlements, military equipment, etc. damaged by shelling 6) lack of roadway lighting in the dark; 7) difficulties in adapting to urban conditions for drivers who have returned from combat and have been using a different, more aggressive way of driving for a long time while performing their duties, combat missions, etc.; 8) stressful situations related to driving during curfews without proper permission from local authorities, etc.

Key words: *road safety, criminal offence, human factor, aggressive driving, driver's psychological state, stress factors.*

УДК 343.8

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315981>

С. Ф. Денисов,

докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Класичного приватного
університету;

Д. Є. Заїка,

доктор філософії в галузі права,
адвокат, керуючий партнер АО
«Офіс законності»

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання процесу визначення ступеня виправлення засуджених в Україні. Автори поставили за мету на основі аналізу положень кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, що регулює проблематику, згрупувати та окреслити пропозиції провідних вчених та практиків України, виявити колізії, прогалини та інші недоліки Методики визначення ступеня виправлення засуджених, провести порівняльно-правовий аналіз, та надати науково обґрунтовані висновки щодо вдосконалення чинної редакції нормативно-правового акту. Методика визначення ступеня виправлення засуджених покликана запровадити більш прозору систему оцінювання, засновану на кількісних та якісних показниках, які могли б відображати справжню мотивацію та прогрес засуджених у процесі відбування покарання. Проте аналіз судової практики та тексту методики свідчить про наявність певних проблем, пов'язаних із реалізацією її положень на практиці. За результатами проведеного дослідження з метою вдосконалення правового регулювання проблематики авторами запропоновано внесення змін до чинної редакції Методики визначення ступеня виправлення засуджених.

Ключові слова: методика; виправлення засуджених; ступінь виправлення; методика визначення ступеня, виправлення та ресоціалізація, правова характеристика.

Постановка проблеми й актуальність теми. Визначення ступеня виправлення засудженого є важливим процесом, що дозволяє знайти баланс між карою, соціальною справедливістю та громадською безпекою. Недосконалість процедури може мати наслідком формалізацію та бюрократизацію процесу звільнення засуджених від відбування покарання

та/або заміну покарання більш м'яким, збільшення рівня злочинності в Україні та створення корупційних ризиків. Тривалий час визначення ступеню виправлення засудженого здійснювалось виключно на основі таких критеріїв як «сумлінна поведінка, «став на шлях виправлення», сумлінне ставлення до праці» тощо. Відсутність зрозумілих та передбачуваних процедур ставила засудженого у залежність від суб'єктивних оціночних рішень працівників установ виконання покарань, що неодноразово критикувалось і мало наслідком прийняття Методики визначення ступеня виправлення засудженого.

За останні роки дослідженню окремих аспектів визначення ступеня виправлення засудженого присвятили свої праці К. А. Автухов, О. П. Горох, Т. А. Денисова, В. Я. Конопельський, О. П. Рябчинська, А. Х. Степанюк, О. В. Таволжанський, І. С. Яковець та ін. Проте, хоча положення методики і мають важливе значення для організації таких процесів, як умовно-дострокове звільнення засуджених або ж заміна покарання більш м'яким та були прийняті ще на початку 2023 року, вона все ще залишається малодослідженою, що і зумовлює актуальність вибору теми.

Згідно Кримінального кодексу (далі – КК) України аналіз ступеня виправлення засудженого є процесом встановлення відповідності поведінки особи засудженого таким критеріям, як-от «сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення» (ст. 81 КК України), «став на шлях виправлення» (ст. 82 КК України), «зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довів своє виправлення» (ст. 91 КК України), «сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення» (ст. 107 КК України) тощо¹. Відсутність єдиного розуміння та чітких критеріїв

¹ Кримінальний кодекс України: закон, кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 01.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.11.2023).

неодноразово критикувались провідними вченими країни та знайшла своє відображення у судовій практиці².

Варто відзначити, що згідно п.п. 18, 20 розділу IV Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Res (2003)22 «Про умовно-дострокове звільнення» критерії, якими повинні керуватися ув'язнені, щоб перейти до статусу умовно звільненої особи, мусять бути чіткими та конкретними³. Так, під час розгляду клопотання про умовно-дострокове звільнення засудженого, суд в ухвалі по справі № 191/3485/20 зазначив: «Законодавець не надає чітких визначень таких понять як «сумлінна поведінка» та «сумлінне ставлення до праці». Більше того важко зрозуміти, наскільки високим має бути рівень «сумлінної поведінки» та «сумлінного ставлення до праці», щоб це підтверджувало факт доведення засудженим свого виправлення. Однак ні Кримінальний кодекс України, ні Кримінально-виконавчий кодекс України, ні будь який інший нормативний акт не надає того правового «мірила», який би надав змогу визначати ступінь виправлення засудженого, та наявності у нього «сумлінної поведінки» та «сумлінного ставлення до праці»⁴.

Проблематику минулих років частково було вирішено завдяки прийняттю Порядку визначення ступеня виправлення засуджених та Методики визначення ступеня виправлення засуджених від 19.01.2023 № 294/5 (далі – Методика).

Поза тим, аналіз судової практики у кримінальних провадженнях за 2024 рік з використанням Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить, що попри набуття чинності Методики, суди одночасно вимагають

² Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків, 2011. С. 9–10; Яковець І. С., Автухов К. А., Таволжанський О. В. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв, 2016. С. 130.

³ Комітет міністрів державам-членам про умовно-дострокове звільнення: Рекомендація від 24.09.2003 р. № Res (2003) 22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_665 (дата звернення: 09.11.2024).

⁴ Ухвала Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11.03.2021, справа № 191/3485/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95568877>.

від засуджених «сумлінної поведінки» та «сумлінного ставлення до праці» і відповідність вимогам Методики. Для прикладу, в ухвалі по справі № 210/1155/24 Дніпровський апеляційний суд встановив, що засуджений «набрав 80 балів з мінімально необхідних 65, тому вважається таким, що довів своє виправлення», проте у подальшому вказав, що «на думку суду апеляційної інстанції, відсутність у засудженого стягнень за час відбування покарання, та наявність трьох заохочень, звісно свідчать про позитивну динаміку на шляху до його виправлення за вчинення тяжкого злочину, проте, на думку суду апеляційної інстанції, такі відомості не є істотними та системними, мають одиничний характер... Враховуючи викладене вище, суд апеляційної інстанції дійшов висновку про відсутність достатніх підстав для застосування умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення волі»⁵.

Такі вимоги є наслідком того, що КК України, як нормативно-правовий акт, що має вищу юридичну силу, ніж наказ Міністерства юстиції України, яким затверджено Методику, не містить жодного посилання на процедуру, що була передбачена такою Методикою⁶. Мінімальні згадування наявні лише у ч. 12 ст. 154 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, проте і вони не дозволяють судам належним чином застосувати Методику як правовий механізм визначення ступеня виправлення засудженого⁷. Так само, не узгодженим із Методикою є і механізм, передбачений постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким»⁸.

⁵ Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 12.06.2024, справа № 210/1155/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119850718>.

⁶ Кримінальний кодекс України: закон, кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 01.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.11.2023).

⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України: закон, кодекс від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 11.11.2024).

⁸ Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Верховного суду України від 26.04.2002 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02> (дата звернення: 05.11.2024).

Варто відзначити, що остання редакція тексту проєкту нового КК України від 01.08.2024 також не містить жодних згадувань Методики попри наявність правового регулювання видів та підстав звільнення від покарання та зміни призначеного покарання (розділ 3.4.)⁹.

Окрім проблематики правового статусу Методики у системі кримінального та кримінально-виконавчого права, окремої уваги заслуговує і текст Методики, оскільки вона, попри очевидні переваги, має недоліки, що потребують доопрацювання¹⁰.

Спершу варто відмітити, що КВК висуває ряд вимог, які мали б бути враховані при визначенні ступеня виправлення засудженого. Так, згідно ч. 2 ст. 65 та ч. 2 ст. 123 КВК участь засуджених у виховних заходах враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення, згідно ч. 4 ст. 126 КВК загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення, згідно ч. 2 ст. 127 КВК участь у самодіяльних організаціях враховується при визначенні ступеня його виправлення. Поза тим, Методика не враховує вказані критерії, натомість враховує ставлення до безоплатної праці, ставлення до праці, ставлення до режиму тощо¹¹. Таким чином, пропонується доповнити Розділ II «Критерії оцінки виправлення засудженого» підпунктами 10–12 для подальшого врахування участі засудженого у виховних заходах, навчанні та самодіяльних організаціях. За аналогією до інших пунктів, засудженому пропонується отримати від 0 до 2 балів, де 0 балів – повне ігнорування, а 2 бали – активна участь. З огляду на необхідність розширення кількості критеріїв, доцільним видається збільшення загальної кількості балів, що можуть бути набрані

⁹ Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту від 01.08.2024. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 08.11.2024).

¹⁰ Про визначення ступеня виправлення засудженого: наказ Міністерства юстиції України від 19.01.2023 № 294/5. Дата оновлення 18.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23> (дата звернення: 12.11.2024).

¹¹ Кримінально-виконавчий кодекс України: закон, кодекс від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 11.11.2024).

засудженим, зі 103 до 109 відповідно¹². Важливим також є врахування досягнень засудженого щодо виконання програм диференційованого виховного впливу. Згідно п. 3 Програми диференційованого виховного впливу поділяються за своєю спрямованістю на загальновиховні та корекційні. Програми загальновиховного впливу охоплюють теми освіти (у тому числі професійної (професійно-технічної)), правової просвіти, духовного відродження, творчості, фізкультури і спорту, підготовки до звільнення тощо. Натомість метою реалізації корекційних програм є мінімізація виявлених на основі оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення криміногенних потреб засуджених, корекція негативних поведінкових проявів та формування у засуджених навичок, необхідних для успішної ресоціалізації, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, а також підготовки до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві¹³.

Слушною видається позиція О. П. Рябчинської, яка вказує на недосконалість кількісних і якісних критеріїв Методики. Дійсно, окремі твердження потребують апробації та вдосконалення. Автор вказує, що відсутність друзів чи рідних часто зумовлена як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами, що не можуть ставитись у вину, а іноді, навіть є позитивним прагненням засудженого диференціюватись від негативного впливу його колишнього оточення. Також справедливою є позиція щодо критерію «ставлення до вживання наркотичних речовин / алкоголю». Поза тим, окремі з наведених тверджень не вбачаються дискусійними. Для прикладу, вказується, що «готовність відшкодування збитків, як показник, може бути оцінений в обмеженій ситуації правозастосування, коли мова йде,

¹² Заїка Д. Є. Виправлення та ресоціалізація осіб, засуджених за злочини проти громадського порядку та моральності, в Україні: дис. ... д-ра філософії : 081 Право / Заїка Д. Є.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2024. С. 160–162.

¹³ Бочелюк Й. В., Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Зміст та особливості проведення корекційної роботи із засудженими за злочини проти громадського порядку та моральності. Вісник кримінологічної асоціації України, 2023. № 2 (29). С. 150.

скажімо, про вирішення судом питання можливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, тобто коли оцінюється можливість виправлення засудженого без відбування покарання, і фактично нівелюється при вирішенні питань, скажімо, заміни покарань на підставі ч. 3 ст. 81 або чч. 4 та 5 ст. 82 КК України»¹⁴. З цього приводу справедливою є позиція О. П. Гороха, що «факт невідшкодування засудженим за час відбування покарання завданої злочином шкоди потребує належної уваги суду» при визначенні ступеня виправлення засудженого¹⁵. Вважаємо цілком правильним урахування можливості не лише звільнення від відбування покарання з випробуванням на момент судового розгляду, але і умовно-дострокового звільнення або заміни покарання більш м'яким у разі готовності засудженого, що відбуває покарання, до відшкодування завданих збитків.

Варто також відзначити, що попри розуміння обставин за яких у засудженого може, для прикладу, не бути рідних, близьких чи друзів або ж за яких така особа не усвідомлює вплив вживання наркотичних речовин/алкоголю на життя і здоров'я, немає сумніву, що такі фактори не можуть бути підставою для отримання додаткових балів і не сприяють (хоча часто і не погіршують) можливості виправлення засудженого. Також, не зважаючи на наявну дискусію щодо необхідності пошуку об'єктивних та чітко виражених критеріїв, слушною є позиція І. С. Яковець, К. А. Автухова та О. В. Таволжанського, що «не існує в сучасних умовах чіткої процедури та критеріїв оцінки виправлення засуджених. Оцінка ступеня виправлення засуджених є відображенням аксіологічних поглядів у кримінально-виконавчому та інших галузях права, на основі яких пізнання спрямованості особистості засудженого можна вважати таким, що будується на системі

¹⁴ Рябчинська О. П. Щодо вдосконалення методики оцінювання ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі. Пенітенціарна система у глобальному вимірі: матеріали III Міжнародного пенітенціарного форуму, (м. Київ, 3 листопада 2023 р.) Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 109–110; Рябчинська О. П., Дьоменко С. В. Новітні методики оцінювання виправлення засудженої особи в процесі відбування покарання. Юридичний науковий електронний журнал, 2023. № 8. С. 351–353.

¹⁵ Горох О. П. Виправлення засудженого як підстава заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Наукові записки, 2014. Вип. 168. С. 147.

соціально значимих цінностей, тобто на певній сукупності критеріїв»¹⁶. Дійсно, запропоновані у Методиці критерії не є ідеальними і за будь-яких обставин будуть сприйматись через суб'єктивну призму оцінювача, що створює ризики викривлення сприйняття дійсності, але оцінювання засудженого за усіма критеріями у своїй сукупності дозволяє з більшою вірогідністю стверджувати про комплексну позитивну або негативну динаміку процесу виправлення.

Важливо врахувати і те, що згідно п. 1 Методики, вона може бути застосована лише у разі реалізації положень ст. 81, 82 КК України, натомість законодавцем не було враховано, що положення ст. 107 КК України також передбачають можливість застосування умовно-дострокового звільнення, але по відношенню до неповнолітніх «якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення», теж саме стосується і положень ч. 1 ст. 91 КК України у випадку зняття судимості. Отже чинна редакція Методики не дозволяє визначити наявність підстав для умовно-дострокового звільнення неповнолітніх та зняття судимості. У зв'язку з цим пропонується, перелік статей п. 1 доповнити статтями 91 та 107 КК України¹⁷.

Крім того, критерій ч. 3 ст. 82 КК України «став на шлях виправлення», як підстава для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким пропонується диференціювати від критерію, що передбачений ч. 2 ст. 81 КК України незважаючи на те, що Методика їх об'єднує. Така думка видається логічною, оскільки звільнення від покарання більш вагома подія ніж заміна покарання більш м'яким, та і сам КК України розділяє їх і містить дві окремі підстави: «став на шлях» та «довів» виправлення¹⁸. Очевидно, що спочатку

¹⁶ Яковець І. С., Автухов К. А., Таволжанський О. В. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв, 2016. С. 129.

¹⁷ Про визначення ступеня виправлення засудженого: наказ Міністерства юстиції України від 19.01.2023 № 294/5. Дата оновлення 18.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23> (дата звернення: 12.11.2024).

¹⁸ Кримінальний кодекс України: закон, кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 01.11.2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.11.2023).

засуджений має «стати на шлях» і лише потім можна казати про те, що він «довів» своє виправлення.

З урахуванням вищевказаного, з метою диференціювати критерії для умовно-дострокового звільнення, заміни покарання більш м'яким та зняття судимості, пропонується п. 10 Методики розширити і надати засудженому можливість отримати різні висновки залежно від кількості отриманих балів, за якого для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким засудженому треба менше балів, ніж для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Як приклад, п. 10 Методики може містити такі критерії: 1) якщо бал варіюється від «0» до «54» включно, то засуджений не може бути представлений до заміни покарання, умовно-дострокового звільнення або зняття судимості; 2) якщо бал варіюється від «55» та вище, то засуджений може бути представлений до заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким; 3) якщо бал варіюється від «75» та вище, то засуджений може бути представлений до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або зняття судимості. Конкретна кількість балів, яка би відповідала соціальному та правовому запиту, наведена орієнтовно та потребує додаткового обговорення і апробації.

Висновки.

Методика визначення ступеня виправлення засудженого є важливим кроком уперед у правовому регулюванні виправлення та ресоціалізації засуджених в Україні, оскільки дозволяє змінити оціночні поняття як-от «сумлінна поведінка» та «сумлінне ставлення до праці» на чітко визначені та зрозумілі критерії. Поза тим, Методика була прийнята лише у 2023 році і потребує подальшої апробації, вдосконалення та приведення у відповідність до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України.

З огляду на результати проведеного дослідження пропонується:

У Методиці визначення ступеня виправлення засудженого, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 19 січня 2023 року № 294/5, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 19 січня 2023 року за № 117/39173:

1) пункт 1 викласти у такій редакції:

«Ця Методика визначає єдині підходи до визначення ступеня виправлення засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (далі – заміна покарання) або зняття судимості відповідно до статей 81, 82, 91, 107 Кримінального кодексу України, та в інших випадках, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, для визначення ступеня виправлення засудженого.»;

2) пункт 4 розділу II доповнити підпунктами 10–12 такого змісту:

10) «ставлення до виховних заходів», у якому описується ставлення засудженого до виконання заходів індивідуального плану роботи із засудженими особами, аналізується успішність виконання засудженою особою обов'язків, покладених на неї судом та відповідно до закону, враховується участь у заходах з морального, правового, трудового, естетичного, фізичного, санітарно-гігієнічного виховання. За цей критерій виставляються такі бали:

0 – не виявляє бажання та не бере участь у виховних заходах, не виконує положення індивідуального плану роботи із засудженим;

1 – періодично (несистемно) залучається та бере участь у виховних заходах, виконує окремі положення індивідуального плану роботи із засудженим та ігнорує виконання інших;

2 – виявляє бажання та активно бере участь у виховних заходах, виконує у повному обсязі положення індивідуального плану роботи із засудженим;

11) «ставлення до навчання», у якому описується ставлення засудженого до підвищення свого рівня освіти, участь у позапрограмних освітніх заходах, курсах професійного навчання робітників на виробництві (для засуджених, які не мають робітничої професії). За цей критерій виставляються такі бали:

0 – не виявляє бажання підвищувати свій рівень освіти, не бере участь у позапрограмних освітніх заходах, курсах професійного навчання робітників на виробництві (для засуджених, які не мають робітничої професії);

1 – бере участь у окремих програмних та позапрограмних освітніх заходах, курсах професійного навчання робітників на виробництві (для засуджених, які не мають робітничої професії);

2 – виявляє бажання та активно підвищує свій рівень освіти, бере участь у позапрограмних освітніх заходах, курсах професійного навчання робітників на виробництві (для засуджених, які не мають робітничої професії);

12) «ставлення до участі у самодіяльних організаціях», у якому описується ставлення засудженого до участі у самодіяльних організаціях та гуртках соціально корисної спрямованості. За цей критерій виставляються такі бали:

0 – не виявляє бажання брати участь у самодіяльних організаціях та гуртках соціально корисної спрямованості;

1 – періодично залучається та бере участь самодіяльних організаціях та гуртках соціально корисної спрямованості;

2 – виявляє бажання та активно бере участь у самодіяльних організаціях та гуртках соціально корисної спрямованості.

За результатами цього розділу фіксується підсумок (загальний бал) оцінювання, який варіюється від «0» до «24».

3) пункт 10 викласти у такій редакції:

«Після обговорення результатів інформації, наведеної у проєкті висновку, комісією підсумовується загальний бал розділів II-VI та визначається відповідний ступінь соціальної реабілітації засудженого, а саме:

– якщо бал варіюється від «0» до «54» включно, то засуджений не може бути представлений до заміни покарання, умовно-дострокового звільнення або зняття судимості на підставі статей 81, 82, 91, 107 Кримінального кодексу України;

– якщо бал варіюється від «55» та вище, то засуджений може бути представлений до заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким на підставі статті 82 Кримінального кодексу України;

– якщо бал варіюється від «75» та вище, то засуджений може бути представлений до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або зняття судимості на підставі статей 81, 91, 107 Кримінального кодексу України».

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: закон, кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 01.11.2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.11.2023).
2. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків, 2011. 323 с.
3. Яковець І. С., Автухов К. А., Таволжанський О. В. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв, 2016. С. 126–162.
4. Комітет міністрів державам-членам про умовно-дострокове звільнення: Рекомендація від 24.09.2003 р. № Rec (2003) 22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_665 (дата звернення: 09.11.2024).
5. Ухвала Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11.03.2021, справа № 191/3485/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95568877>.
6. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 12.06.2024, справа № 210/1155/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119850718>.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України: закон, кодекс від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 11.11.2024).
8. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Верховного

суду України від 26.04.2002 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02> (дата звернення: 05.11.2024).

9. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту від 01.08.2024. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 08.11.2024).

10. Про визначення ступеня виправлення засудженого: наказ Міністерства юстиції України від 19.01.2023 № 294/5. Дата оновлення 18.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23> (дата звернення: 12.11.2024).

11. Заїка Д. Є. Виправлення та ресоціалізація осіб, засуджених за злочини проти громадського порядку та моральності, в Україні: дис. ... д-ра філософії : 081 Право / Заїка Д. Є.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. 309 с.

12. Бочелюк Й. В., Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Зміст та особливості проведення корекційної роботи із засудженими за злочини проти громадського порядку та моральності. *Вісник кримінологічної асоціації України*, 2023. № 2 (29). С. 145–167.

13. Рябчинська О. П. Щодо вдосконалення методики оцінювання ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі: матеріали III Міжнародного пенітенціарного форуму, (м. Київ, 3 листопада 2023 р.)* Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 107–112.

14. Рябчинська О. П., Дьоменко С. В. Новітні методики оцінювання виправлення засудженої особи в процесі відбування покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 8. С. 349–354.

15. Горох О. П. Виправлення засудженого як підстава заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. *Наукові записки*, 2014. Вип. 168. С. 146–150.

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Data onovlennia: 01.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

2. Zasoby vypravlennia i resotsializatsii zasudzhenykh do pozbavlennia voli (2011). A. H. Stepaniuk (Ed.). Kharkiv [in Ukrainian].

3. Yakovets, I. S., Avtukhov, K. A., Tavolzhansky, O. V (2016). Vypravlennia zasudzhenykh cherez zastosuvannia kryminalnykh pokaran: realii ta perspektyvy. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Komitet ministriv derzhavam-chlenam pro umovno-dostrokovoe zvilnennia: Rekomendatsiia vid 24.09.2003 r. № Rec (2003) 22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_665 [in Ukrainian].

5. Ukhvala Synelnykivskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 11.03.2021, sprava № 191/3485/20. Yedynyi derzhavnyi reiestr

sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95568877> [in Ukrainian].

6. Ukhvala Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 12.06.2024, sprava № 210/1155/24. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119850718>. [in Ukrainian].

7. Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV. Data onovlennia: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].

8. Pro umovno-dostrokove zvilnennia vid vidbuvannia pokarannia i zaminu nevidbutoi chastyny pokarannia bilsh miakym: Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 26.04.2002 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02> [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu vid 01.08.2024. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukrainian].

10. Pro vyznachennia stupenia vypravlennia zasudzhenoho: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 19.01.2023 № 294/5. Data onovlennia 18.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23> [in Ukrainian].

11. Zaika, D. Ye. (2024). Vypravlennia ta resotsializatsiia osib, zasudzhenykh za zlochyny proty hromadskoho poriadku ta moralnosti, v Ukraini: *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

12. Bocheliuk, Y. V., Denysov, S. F., Zaika, D. Ye. (2023). Zmist ta osoblyvosti provedennia korektsiinoi roboty iz zasudzhenymy za zlochyny proty hromadskoho poriadku ta moralnosti. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, № 2 (29), 145–167 [in Ukrainian].

13. Riabchynska, O. P. (2023). Shchodo vdoskonalennia metodyky otsiniuvannia stupenia vypravlennia zasudzhenykh do pozbavlennia voli. *Penitentsiarna systema u hlobalnomu vymiri: materialy III Mizhnarodnoho penitentsiarnoho forumu – The penitentiary system in a global dimension: materials of the 3rd International Penitentiary Forum*, Lviv – Torun: Liha-Pres, 107–112 [in Ukrainian].

14. Riabchynska, O. P., Domenko, S. V. (2023). Novitni metodyky otsiniuvannia vypravlennia zasudzhenoi osoby v protsesi vidbuvannia pokarannia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 2023. № 8, 349–354. [in Ukrainian].

15. Horokh, O. P. (2014). Vypravlennia zasudzhenoho yak pidstava zaminy nevidbutoi chastyny pokarannia bilsh miakym. *Naukovi zapysky*, Vol. 168, 146–150 [in Ukrainian].

Denysov S. F., Zaika D. Ye. Legal Characteristics of the Methodology for Assessing the Degree of Correction of Convicted Persons

This article is devoted to the problem of legal regulation of the process of assessing the degree of correction of convicts, which is an important element of the legal system responsible for maintaining a balance between the possibility of social rehabilitation of a person and the need to ensure public safety. For a long time, the

assessment of the degree of correction was carried out on the basis of evaluative concepts such as "honest behavior" and "attitude to work". The lack of clear and understandable criteria called into question the objectivity of decisions, which affected the rights of convicts and created risks of abuse or erroneous decisions.

Recently, the Ministry of Justice of Ukraine adopted a new Methodology for determining the degree of correction of convicts. This document is intended to introduce a more transparent evaluation system, based on quantitative and qualitative indicators that could reflect the true motivation and progress of convicts in the process of serving their sentence. However, the analysis of court practice shows the existence of certain problems related to the implementation of this Methodology in practice. In particular, the courts sometimes simultaneously demand from the convicts both compliance with the new criteria and compliance with the traditional concepts of "honest behavior" and "attitude towards work". Separate court decisions illustrate the difficulty of determining a person's actual compliance with the criteria, which, on the one hand, are subjective (for example, attitude to education or participation in self-employed organizations), and on the other hand, are formally defined in the methodology and have limited legal force in comparison with the provisions of the Criminal Code of Ukraine.

The conclusion of the article is a statement about the importance of introducing objective, clear and predictable criteria into the legal system in order to maintain a balance between the rights of convicts and public safety. The adopted Methodology has significant potential, but it needs further refinement and improvement in accordance with the norms of the Criminal and Criminal Enforcement Codes of Ukraine to ensure its effective implementation in judicial practice.

Key words: *methodology; correction of convicts; degree of correction; method of determining the degree, correction and resocialization, legal characteristics.*

УДК 343.85

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314982>

В. В. Ворожбіт-Горбатюк,
докт. пед. наук, проф., головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права, здобувачка третього освітньо-наукового рівня вищої освіти, ОНП «081 – Право/Law», поза аспірантурою, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ІДЕЯ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ

У статті автор акцентував увагу на тому, що вид покарання за кримінальне правопорушення пробаційний нагляд має виразне соціогуманітарне, виховуюче, ресоціалізуюче спрямування. Методологія дослідження передбачала: комплексний підхід під час критичного аналізу інформації у відкритому просторі; комплементарність у розумінні взаємодоповнення задля стійкості системи, що досліджується, у відкритих динамічних зв'язках дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні в реаліях воєнного стану і на етапі відновлення України під час опрацювання нормативно-правових актів і судових рішень з використанням інтелектуально-пошукової системи ЗаконOn-line, системний підхід під час аналізу матеріалів наукових праць, публіцистичних видань, медіа, запитів системи Gemini, анкетного опитування фахівців-практиків центрів пробації і фахівців у галузі підготовки кураторів пробаційних програм з використанням сервісу Google Форми. Автором визначені умови індивідуалізації заходів запобігання злочинності для забезпечення ефективності пробаційних програм: опора на аналітику; однозначність розуміння термінів; стратегічна відповідність; системний характер запобіжних інструментів і ресурсів виконання пробаційного нагляду, що передбачає внутрішню систему якості. Ці умови передбачають моніторинг, оцінку якості, підзвітність і навчання персоналу і волонтерів пробації, екологію відносин на суспільному, корпоративному, індивідуальному рівнях, розроблення програм з урахуванням сфери застосування пробаційного нагляду, розуміння можливостей і вразливості, розуміння оперативної обстановки. Результати емпіричної розвідки дали змогу визначити комплементарність як базис концептуалізації пробаційного нагляду через гуманізацію системи виконання кримінальних покарань, менеджмент та процедури економії коштів, забезпечення безпеки

суспільства. Конкретизовано перспективу: диверсифікація елементів пробаційного нагляду з метою зниження ризиків формального підходу в індивідуалізації впливів на виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: пробація, пробаційні програми, запобігання злочинності, критичне мислення, види покарань, пробаційний нагляд, пробація, куратор пробаційної програми, соціально-виховна робота.

Постановка проблеми. Пробаційний нагляд, як уже неодноразово акцентовано увагу академічною спільнотою і фахівцями центрів пробації, має задовольнити право людини на соціальну реінтеграцію. Цим обумовлено доцільність такого виду покарання. Актуальність і доцільність розроблення проблеми, заявленої у назві статті підтверджується приписами Кіотської декларації щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року¹, вимогою дотримання Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, що не пов'язані з позбавленням волі (Токійські правила)². Пробаційний нагляд має втілювати надскладне завдання: спонукати людину виправитися, утвердитися в доцільності законослухняної поведінки і повернутися до нормального життя з достатнім рівнем правосвідомості і громадянської ідентичності.

Аналіз джерел свідчить про те, що дослідження кримінально-виконавчого потенціалу пробаційного нагляду перебуває у площині первинних наукових розвідок. Загальні підходи, методологія і структурування результатів емпіричного етапу дослідження визначено з опорою на висновки і міркування В. Голіни, В. Батиргарєєвої, О. Богатирьової, В. Борисова, Ю. Орлова, О. Пащенко, В. Сокурєнєкєкє, інших

¹ Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року. 2021. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/17_Kyoto_Declaration_V2102815-Ukr-PravoJustice.pdf.

² Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. Документ 995_212, редакція від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.

науковців. Терміни у цій статті вживаються відповідно до Закону України «Про пробацію», постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства юстиції України, дотичних заявлених темі. Зазначену у темі проблему започатковано авторкою через призму реалізації прав людини та проблематики ефективності соціально-виховних впливів на повнолітніх суб'єктів пробації. Доволі цікавою видається пропозиція Н.Перепічки, викладеної в авторському дослідженні щодо «ресторативної юстиції, як одного із напрямів пробаційної діяльності, сутність якого виявляється у спільному проведенні пробаційних заходів між потерпілим та правопорушником»³. Перебіг цієї наукової розвідки корельовано з даними, наведеними у офіційних статистичних даних⁴.

Мета статті: визначення елементів концептуалізації кримінально-виконавчої ідеї пробаційного нагляду.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-виконавча ідея пробаційного нагляду у чинному нормативно-правовому полі визначається метою пробації відповідно до статті 4 Закону України «Про пробацію»: «... є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності»⁵. Статтею 10 цього ж Закону України визначено сутність і порядок здійснення наглядової пробації, реалізації пробаційних програм⁶.

³ Перепічка Н. Г. Запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2023. С. 24.

⁴ Статистичні дані про заходи здійснені уповноваженими органами з питань пробації в процесі підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення (2024). URL: <https://www.probatation.gov.ua/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%96-2/> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

⁵ Закон України «Про пробацію». Документ 160-VIII, чинний, поточна редакція від 28.03.2024, підстава - 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

⁶ Там само.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» передбачено новели: стаття 59-1 Кримінального кодексу України: «1. Покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства»⁷.

Главою 11¹ Кримінально-виконавчого кодексу України⁸ передбачено виконання покарання у вигляді пробаційного нагляду. У п. 4 ст. 49-1 Кримінально-виконавчого кодексу України визначено зобов'язання засуджених до цього виду покарання, а саме: «1) виконувати визначені законом та покладені судом обов'язки; 2) з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації»⁹.

Як відомо, «...покарання – захід державного реагування на осіб, котрі вчинили кримінальне правопорушення, ключовою і найпоширенішою формою реалізації кримінальної відповідальності. Роль покарання визначається обґрунтованістю його призначення і реалізації. Застосування покарання є одним із завершальних етапів кримінальної відповідальності, на якому суд вирішує питання, визначені на підставі ... статей КПК України, та яке виступає правовим критерієм, показником негативної оцінки як самого правопорушення, так і особи, котра його вчинила. Покарання має особистий, індивідуалізований характер, а його призначення і виконання можливе тільки щодо особи, визнаної винуватою у вчиненні кримінального правопорушення.

⁷ Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань». Документ 3342-IX, чинний. Прийняття від 23.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>.

⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України. Документ 1129-IV, чинний, поточна редакція від 19.05.2024, підстава - 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

⁹ Там само.

Призначення необхідного і достатнього покарання певною мірою забезпечує відчуття справедливості як у потерпілого, так і суспільства»¹⁰.

Деякі новели Кримінального кодексу України (*стосовно повнолітніх осіб – прим. автора*)¹¹. Розділ X Покарання та його види: п. 7-1 ст. 51 КК: вид покарання: пробаційний нагляд. П. 4 ч. 3 ст. 59-1 КК: суд може покласти на засудженого до пробаційного нагляду обов'язки виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою. П. 4 ч. 3 ст. 76 КК: на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти такі обов'язки: виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою.

Перелік статей Кримінального кодексу України, за якими може бути призначено покарання у виді пробаційного нагляду, вражає обсягом:

розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» КК: статті 124, 125, 126 (побої і мордування), 126¹ (домашнє насильство), 129, 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби), 132, 133, 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані), 139, 144;

розділ III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»: статті 150 (експлуатація дітей), 151, 151²;

розділ IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»: стаття 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок);

розділ V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»: статті 159¹, 163, 164, 165, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 180, 182, 183, 184;

розділ VI «Кримінальні правопорушення проти власності»: статті 185, 186, 188¹, 190, 192, 193, 197¹, 198;

¹⁰ Вирок у справі № 756/11074/22, номер провадження № 1-кп/756/630/24 від 16 квітня 2024 року, місто Київ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118757329> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

¹¹ Кримінальний кодекс України. Документ 2341-III, чинний, поточна редакція від 07.09.2024, підстава - 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності»: статті 201², 205¹, 209¹, 213, 232;

розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля»: статті 239¹, 239², 244, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254;

розділ IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки»: статті 258², 263, 268;

розділ X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва»: статті 271, 272, 275;

розділ XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту»: статті 279, 280, 281, 283, 284, 285, 290;

розділ XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності»: статті 293, 295, 296, 297, 298, 298¹, 300, 301, 301¹, 302;

розділ XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення»: статті 309, 310, 311, 312, 313, 319, 320, 322, 325, 327;

розділ XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів»: статті 338, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 345¹, 347, 347¹, 350, 351, 351¹, 351², 352, 353, 355, 356, 357, 358, 360;

розділ XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку»: статті 361, 363;

розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»: статті 364, 364¹, 368, 368³, 368⁴;

розділ XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя»: статті 371, 374, 376, 377, 378, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 389¹, 390¹, 394, 396, 397, 398, 399, 400¹;

розділ XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)»: стаття 435;

розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»: статті 436 (пропаганда війни), 436-2 (глюорифікація учасників збройної агресії рф проти України), 344, 345.

Аналітика нормативно-правових актів і судових рішень (судів першої інстанції, апеляційного і касаційного судів) з використанням інтелектуально-пошукової системи *ZakonOn-line*¹² свідчить, що станом на 11.00 3 жовтня 2024 р. проходження пробаційної програми визначено у 8.462 вироків суду (першої інстанції, апеляційного, касаційного): ст. 124 – 13 рішень, ст. 125 – 21 рішення, ст. 126¹ – 56 рішень (програма для кривдника), ст. 129 – 4 рішення, ст. 136 – 2 рішення, ст. 185 – 32 рішення (програма «Зміна прокримінального мислення»), ст. 186 – 22 рішення, ст. 190 – 13 рішень, ст. 198 – 12 рішень, ст. 213 – 12 рішень, ст. 246 – 23 рішення, ст. 249 – 9 рішень, ст. 263 – 18 рішень, ст. 296 – 18 рішень, ст. 297 – 14 рішень, ст. 302 – 12 рішень, ст. 309 – 49 рішень, ст. 310 – 17 рішень, ст. 313 – 12 рішень, ст. 342 – 10 рішень, ст. 345 – 13 рішень, ст. 357 – 11 рішень, ст. 389 – 29 рішень, ст. 389¹ – 15 рішень, ст. 390¹ – 23 рішення (порушення приписів програм для кривдників), ст. 436² – 10 рішень про призначення проходження пробаційної програми. Низка рішень (1 чи кілька) у справах за іншими статтями не зазначена у цьому переліку, оскільки поодинокі випадки не дають на теперішній час чіткого уявлення про ефективність такого виду покарання на системному рівні.

¹² Інтелектуально-пошукова система *ZakonOn-line*: <https://zakononline.com.ua/>.

На запит щодо кримінально-виконавчої ідеї пробаційного нагляду системою Gemini надано відповідь на запити щодо ефективності пробаційних програм, про те, що ефективність залежить від індивідуальних характеристик засудженого, якості роботи пробаційної служби, характеру пробаційних програм, законодавчої бази і судової практики, суспільної думки та державної підтримки¹³. Як можна прослідкувати на підставі проаналізованих баз даних систем штучного інтелекту у відкритому доступі, вільних для користування, відповіді на запит не містять необхідної систематики, структуровані відповіді за допомогою стереотипних алгоритмів, без урахування аксіологічного, системного та інших підходів.

На підставі вивчення матеріалів справ ЄДРСР, наукових джерел, аналітичних даних з офіційного сайту ДУ «Центр пробації України» можна резюмувати наступне. Індивідуалізація заходів запобігання злочинності для забезпечення ефективності можлива за таких умов.

А) Опори на аналітику. Ця умова передбачає оцінку ризиків і потреб суб'єкта пробації, розробку на цій підставі заходів і засобів попередження злочинності; вивчення ефекту пробаційного нагляду в довгостроковій перспективі.

Б) Однозначності розуміння термінів. Варто, на наш погляд, чітко розмежувати на рівні підзаконних актів і регуляторних документів терміни «перевиховання», «виправлення», «соціально-виховна робота», «реалізація пробаційної програми», оскільки це – не тотожні поняття, кожне з них має особливості навіть у межах одного критерію диференціації – повнолітні суб'єкти пробації. Аксіоматично, що повнолітні суб'єкти пробації навіть у межах різного віку, наприклад, 27–30, 40–45, 50–60 років, потребують різних інструментів і ресурсів для конструктивної реалізації пробаційної програми, різних форм соціально-виховної роботи, різних акцентуацій у засобах і

¹³ Запит «Від чого залежить ефективність пробаційного нагляду?»; «Як забезпечити ефективність пробаційної програми?» та ін. URL: <https://gemini.google.com/> (дата звернення: 7 жовтня 2024 р., час: 12.23).

заходах запобігання повторного вчинення кримінальних правопорушень такими особами. У зв'язку з вказаною диференціацією термінології, як наслідок, виникає потреба відповідного уточнення повноважень і відповідальності персоналу органів пробації, волонтерів, фахівців соціальних служб.

В) Стратегічної відповідності. Ця умова передбачає узгодження чітко визначених цілей пробаційного нагляду, очікуваних результатів з урахуванням реальних соціокультурних, економічних та інших чинників і національно обумовлених стратегій запобігання злочинності. Це актуалізує гармонізацію грантових новацій і державної політики в сфері кримінально-виконавчого права.

Г) Системного характеру запобіжних інструментів і ресурсів виконання пробаційного нагляду, що передбачає внутрішню систему якості. Така система може містити організаційний, управлінський, змістовно-методичний, інформаційно-аналітичний, оцінно-контрольний і моніторинговий аспекти. Також цією умовою обумовлено доцільність практик реалізації соціальних проєктів, змістове забезпечення заходів, спрямованих на утвердження національної і громадянської ідентичності суб'єктів пробації, їх абілітацію).

Станом на липень 2024 р. розроблено і реалізується п'ять пробаційних програм (диференціація за критерієм «повнолітні і неповнолітні суб'єкти пробації»¹⁴. Порядок розроблення і реалізації пробаційних програм визначено постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 24. «Попередження вживання психоактивних речовин» (2018), «Подолання агресивної поведінки» (2018), «Зміна прокримінального мислення» (2018), «Формування життєвих навичок» для повнолітніх суб'єктів пробації» (2018), «Подолання домашнього насильства» (2023). Реалізацію заходів, передбачених пробаційною програмою здійснюють 1668 кураторів, які

¹⁴ Пробаційні програми. URL: <https://www.probation.gov.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

пройшли спеціальне навчання та отримали відповідний сертифікат (довідку) із 536 уповноважених органів з питань пробації¹⁵.

Визначені умови індивідуалізації заходів запобігання злочинності у процесі виконання покарання – пробаційного нагляду також передбачають моніторинг, оцінку якості, підзвітність і навчання персоналу і волонтерів пробації, екологію відносин на суспільному, корпоративному, індивідуальному рівнях, розроблення програм з урахуванням сфери застосування пробаційного нагляду, розуміння можливостей і вразливості, розуміння оперативної обстановки.

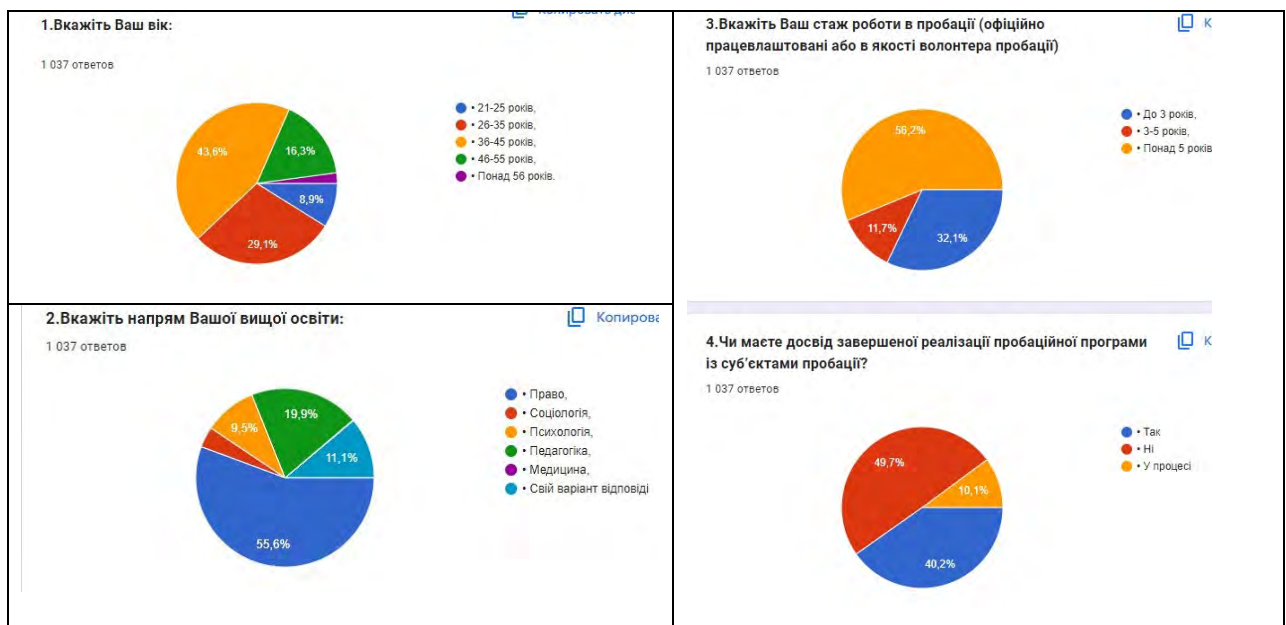
Емпіричний етап дослідження передбачав вивчення позиції кураторів пробаційних програм щодо досяжності цілей, узгоджуваності змісту і шляхів використання пробаційних програм для запобігання кримінальним правопорушенням, удосконалення шляхів реалізації чинних пробаційних програм, вивчення стану готовності кураторів пробаційних програм, інших учасників (волонтерів, соціальних працівників, педагогічних працівників, психологів, які залучаються до реалізації пробаційних програм відповідно до Закону України «Про пробацію» до організації і здійснення пробаційних програм із суб'єктами пробації. Опитувальник мав назву «Готовність куратора пробаційної програми до реалізації завдань запобігання кримінальних правопорушень». Опитувальник містив 14 запитань з варіантами відповідей, передбачено вибір однієї відповіді, вибір кількох варіантів відповідей з ранжуванням, вибір одного з двох варіантів відповідей, усі судження сформульовано відповідно до чинних приписів рівності, інклюзивності, недискримінації¹⁶. Було охоплено респондентів: 1037, опитування тривало 27 днів, серед респондентів: фахівці ДУ «Центр

¹⁵ Пробація України. (2024). URL: <https://www.probation.gov.ua/> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

¹⁶ Опитувальник «Готовність куратора пробаційної програми до реалізації завдань запобігання кримінальних правопорушень». 2024. URL: <https://docs.google.com/forms/d/1ysbsRscIR5upOt5fvrXIQ3qjemm8QjWl4mZDgu59b1Y/edit#responses>

пробації», науково-педагогічні, педагогічні працівники і здобувачі/слухачі Інституту професійного розвитку Державної пенітенціарної академії.

Уявлення про портрет куратора пробаційних програм можна сформулювати на основі візуального контенту у медіа, новинних стрічок на офіційних сторінках центрів пробації у соціальних мережах (офіційна сторінка Фейсбук, телеграм канал «Пробація України», «Вимоги до фахового рівня»¹⁷, малюнок 1.

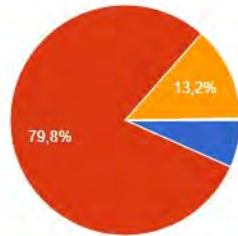
Малюнок 1 Портрет куратора пробаційної програми

З матеріалів, отриманих в результаті огляду інформації з відкритих джерел, можна зробити висновок про те, що кримінально-виконавча ідея пробаційного нагляду наразі трансформується в супервізію, консультування, наставництво. Це припущення певною мірою підтверджено і результатами опитування кураторів пробаційних програм (малюнок 2).

¹⁷ Вимоги до професії. Пробація України. URL: <https://www.probation.gov.ua/%d0%b2%d0%b8%d0%bc%d0%be%d0%b3%d0%b8-%d0%b4%d0%be-%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%84%d0%b5%d1%81%d1%96%d1%97/> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

5. Виберіть одне, на Ваш погляд головне, трактування ролі пробаційної програми у системі запобігання кримінально-правових порушень, або вкажіть своє бачення.

1 037 ответов

- Вивчення причин і умов злочинів у конкретний момент дійсності.
- Зміна соціальної поведінки суб'єкта пробації, його реінтеграція у різних...
- Профілактика кримінально-правових порушень.
- запобігання вчиненню ним повторних кримінальних правопорушень
- нема досвіду
- спосіб особи зрозуміти що її поведінк...

Малюнок 2. Візуалізація супервізійної спрямованості пробаційного нагляду.

Наприклад, на питання «Якими уміннями, на Ваш погляд у першу чергу має володіти куратор пробаційної програми?» було отримано відповіді: 87,4% – мотивувати і спонукати суб'єкта пробації до позитивних змін в соціальній поведінці, 56,7% – уміти планувати і виконувати заплановані пробаційною програмою заходи, 63,9% – уміти добирати зміст і методи соціально-виховного і соціально-психологічного впливу з огляду на індивідуальні характеристики суб'єкта пробації. Успіх реалізації пробаційної програми залежить, на думку 61,5% опитаних, від уміння куратора пробаційної програми працювати в команді і автономно. 67,3% респондентів вказали, що успіх також залежить від соціально-виховних заходів з корекції та/або формування загальних життєвих компетентностей суб'єкта пробації. Така позиція на теперішній час визначена виправданою. Відповідно до оприлюдненої аналітичної інформації «середній показник вчинення нових кримінальних правопорушень по Україні у 2023 р. становить 1,4% (1462 особи) від кількості засуджених, що пройшли по обліку. У 2022 р цей показник становив 1,1% (1122 особи)»¹⁸.

¹⁸ Огляд результатів діяльності ДУ «Центр пробації» за 2023 р. URL: <https://www.probation.gov.ua/%d0%b0%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d1%87%d0%bd%0%b0-%d1%96%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f/> Рис. 1.2.13 (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

Виразною прослідковується позиція кураторів пробаційних програм щодо реалізації індивідуального підходу як засадничого в гуманізації системи виконання покарань через пробаційний нагляд. Разом з тим, у ході опитування виявлено, що з наведених груп методів, найменш дієва в роботі із повнолітніми суб'єктами пробації визначена група методів самовиховання (71,4% опитаних), тоді як методи індивідуального виховного впливу і моделювання позитивної ідентифікації – 28,6%. У цьому вбачаємо перспективний виклик для спільної роботи науковців і фахівців-практиків. Крім визначених умов ефективності індивідуалізації заходів запобігання злочинності у процесі виконання покарання – пробаційного нагляду контекстно викликів провадженого воєнного стану – відповіді опитаних розподілено між трьома вузловими проблемами: матеріально-технічне забезпечення – 53,9%, фізична безпека персоналу і суб'єктів пробації – 52,5%, відсутність алгоритмів імплементаційних практик – 33,5%.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Викладене вище обумовило розроблення аспектів теми фундаментального дослідження відділу у 2025 році «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні», зокрема: вивчення, аналіз успішних практик виконання кримінальних покарань у виді пробаційного нагляду і соціальної відповідальності фахівців, які долучаються до розроблення і реалізації пробаційних програм, відповідної імплементації досвіду в українських реаліях, дослідження можливостей підвищення зацікавленості українського суспільства в результатах відповідної кримінально-виконавчої діяльності. Результати емпіричної розвідки також визначили комплементарність як базис концептуалізації пробаційного нагляду через гуманізацію системи виконання кримінальних покарань, менеджмент та процедури економії коштів, забезпечення безпеки суспільства.

Перспектива подальшої наукової розвідки може передбачати такі напрями. Диверсифікація елементів пробаційного нагляду з метою зниження ризиків формального підходу в індивідуалізації впливів на виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Розроблення алгоритмів систематичного перегляду і оновлення змісту пробаційних програм, конкретизація інших критеріїв диференціації пробаційних програм, крім одного на теперішній час – повноліття особи, міжгалузеве дослідження ресурсів андрагогіки для пробації, удосконалення систем нагляду і контролю. Наукове забезпечення і методологія формування соціальної відповідальності волонтерів, ГО, інших учасників, які долучаються до практик соціально-психологічних обстежень, пробаційного нагляду у частині надання допомоги, державної підтримки дослідницьких ініціатив у єдності науково-дослідних установ і центрів пробації, соціальних служб, які забезпечують працевлаштування і моніторинг поведінки суб'єкта пробації (наприклад, імплементація позитивного світового досвіду в українському контексті). Організаційно-методичний супровід пробаційного нагляду військовослужбовців, ветеранів війни, УДЗ осіб, які виконують військовий обов'язок у спеціалізованих військових новоутвореннях. Розроблення пробаційних програм формування свідомого материнства засуджених вагітних жінок, жінок, які мають дітей до трьох років. Алгоритмізація ефективності ресоціалізуючих заходів і впливів на суб'єктів пробації в обсягах новел КК України, зокрема практик використання систем штучного інтелекту, методів психотерапії з доведеною ефективністю¹⁹. Запровадження підзвітності реалізованих проєктів співпраці із зарубіжними партнерами (життя проєкту після проєкту) у системі професійної підготовки і підвищення кваліфікації фахівців пробації.

¹⁹ ПЕРЕЛІК методів психотерапії з доведеною ефективністю. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13 грудня 2023 року № 2118. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0129-24#Text> (дата звернення: 16 жовтня 2024 р.).

Список використаних джерел

1. Вимоги до професії. Пробація України. URL: <https://www.probation.gov.ua/%d0%b2%d0%b8%d0%bc%d0%be%d0%b3%d0%b8-%d0%b4%d0%be-%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%84%d0%b5%d1%81%d1%96%d1%97/> (дата звернення: 16.10.2024 р.).
2. Вирок у справі № 756/11074/22, номер провадження № 1-кп/756/630/24 від 16 квітня 2024 року, місто Київ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118757329> (дата звернення: 16.10.2024 р.).
3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань». Документ 3342-IX, чинний, поточна редакція Прийняття від 23.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>.
4. Закон України «Про пробацію». Документ 160-VIII, чинний, поточна редакція від 28.03.2024, підстава – 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 16.10.2024 р.).
5. Запити «Від чого залежить ефективність пробаційного нагляду?»; «Як забезпечити ефективність пробаційної програми?» та ін. : <https://gemini.google.com/> (дата звернення: 07.10.2024 р., час: 12.23).
6. Інтелектуально-пошукова система: <https://zakononline.com.ua/> (дата звернення: 09.10.2024 р., час: 11.10).
7. Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року. 2021. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/17_Kyoto_Declaration_V2102815-Ukr-PravoJustice.pdf.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України. Документ 1129-IV, чинний, поточна редакція від 19.05.2024, підстава – 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 16.10.2024 р.).
9. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. Документ 995_212, редакція від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.
10. Новели Кримінального кодексу України (Документ 2341-III, чинний, поточна редакція від 07.09.2024, підстава – 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.10.2024 р.).
11. Огляд результатів діяльності ДУ «Центр пробації» за 2023 р. (2024). Рис. 1.2.13. URL: <https://www.probation.gov.ua/%d0%b0%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%b0->

%d1%96%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f/ (дата звернення: 16.10.2024 р.).

12. Перепічка Н. Г. Запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації в Україні: дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2023. С. 24.

13. Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм: Наказ Міністерства юстиції України № 926/5 від 28.03.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18#Text>.

14. Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text>.

15. Про затвердження пробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації: Наказ Міністерства юстиції України № 1798/5 від 11.06.2018. URL: <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019.pdf>.

16. Пробаційні програми. URL: <https://www.probation.gov.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/> (дата звернення: 16.10.2024 р.).

17. Пробація України. (2024). URL: <https://www.probation.gov.ua/> (дата звернення: 16.10.2024 р.).

18. Статистичні дані про заходи здійснені уповноваженими органами з питань пробації в процесі підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення (2024). URL: <https://www.probation.gov.ua/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%96-2/> (дата звернення: 16.10.2024 р.).

REFERENCES

1. Vymohy do profesii. Probatsiia Ukrainy [Requirements for the profession. Probation of Ukraine]. URL: <https://www.probation.gov.ua/%d0%b2%d0%b8%d0%bc%d0%be%d0%b3%d0%b8-%d0%b4%d0%be-%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%84%d0%b5%d1%81%d1%96%d1%97/> (data zvernennia: 16.10.2024) [in Ukrainian].

2. Vyroky u spravi № 756/11074/22, nomer provadzhennia № 1-kp/756/630/24 vid 16 kvitnia 2024 roku, misto Kyiv. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118757329> (data zvernennia: 16.10.2024) [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vydiv kryminalnykh pokaran». Legislative Acts of Ukraine on Improving the Types of Criminal Punishment».]. Dokument 3342-IX,

chynnyi, potochna redaktsiia Pryiniattia vid 23.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro probatsiiu». Dokument 160-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia vid 28.03.2024, pidstava – 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (data zvernennia: 16.10.2024) [in Ukrainian].

5. Zapyty «Vid choho zalezhyt efektyvnist probatsiinoho nahliadu?»; «Iak zabezpechyty efektyvnist aprobatyinoi prohramy?» ta in. [Inquiries «What determines the effectiveness of probation supervision?»; «How to ensure the effectiveness of the probation program?», etc.] : <https://gemini.google.com/> (data zvernennia: 7 zhovtnia 2024 r., chas: 12.23) [in Ukrainian].

6. Intelktualno-poshukova systema [Intelligent search engine]: <https://zakononline.com.ua/> (data zvernennia: 9 zhovtnia 2024 r., chas: 11.10) ([in Ukrainian].

7. Kiotska deklaratsiia shchodo rozshyrennia mozhyvostei poperedzhennia zlochyniv, kryminalnogo pravosuddia ta verkhovenstva prava: na shliakhu do vykonannia Prohramy staloho rozvytku do 2030 roku (2021). [The Kyoto Declaration on the Strengthening of Crime Prevention, Criminal Justice and the Rule of Law: Towards the Implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development] URL: https://www.probatyion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/17_Kyoto_Declaration_V2102815-Ukr-PravoJustice.pdf [in Ukrainian].

8. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy. Dokument 1129-IV, chynnyi, potochna redaktsiia vid 19.05.2024, pidstava – 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (data zvernennia: 16.10.2024) [in Ukrainian].

9. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z viazniamy. Dokument 995_212, redaktsiia vid 30.08.(1955) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text [in Ukrainian].

10. Novely Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Novelties of the Criminal Code of Ukraine.]. (Dokument 2341-III, chynnyi, potochna redaktsiia vid 07.09.2024, pidstava – 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 16.10.2024) [in Ukrainian].

11. Ohliad rezultatyv diialnosti DU «Tsentr probatsii» za 2023 r. (2024) [Review of the performance of the State Institution «Probation Center» for 2023.] Rys. 1.2.13 URL: <https://www.probatyion.gov.ua/%d0%b0%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%b0-%d1%96%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f/> (data zvernennia: 16.10.2024) [in Ukrainian].

12. Perepichka, N. H. (2023). Zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam orhanamy probatsii v Ukraini. [Prevention of criminal offenses by probation authorities in Ukraine]. Kvalifikatsiina naukova pratsia na

pravakh rukopysu. PhD Thesis. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv, 24 [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Pereliku zakhodiv shchodo realizatsii probatsiinykh proham. Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy № 926/5 vid 28.03.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18#Text> [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia ta realizatsii probatsiinykh proham. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.01.2017 r. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia probatsiinykh proham dlia povnolitnikh subiektiv probatsii. Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy № 1798/5 vid 11.06.2018. URL: <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019.pdf> [in Ukrainian].

16. Probatsiini prohamy. [Probation programs.]. URL: <https://www.probation.gov.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/> (data zvernennia: 16 zhovtnia 2024 r.) [in Ukrainian].

17. Probatsiia Ukrainy. [Probation of Ukraine.]. (2024). URL: <https://www.probation.gov.ua/> (data zvernennia: 16.10.2024) [in Ukrainian].

18. Statystychni dani pro zakhody zdiisneni upovnovazhenymy orhanamy z pytan probatsii v protsesi pidhotovky osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhenia voli abo pozbavlenia voli na pevnyi strok, do zvilnennia (2024) URL:

<https://www.probation.gov.ua/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%96-2/> (data zvernennia: 16.10.2024) [in Ukrainian].

Vorozhbit-Gorbatyuk V. V. Penal idea of probation supervision

In the article, the author emphasizes that the type of punishment for a crime, probation supervision, has a distinct socio-humanitarian, educational, and resocializing focus. The research methodology included: an integrated approach to the critical analysis of information in the open space; complementarity in the sense of complementarity for the sustainability of the system under study in open dynamic relations of human rights observance in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine in the realities of martial law and at the stage of Ukraine's recovery when processing regulations and court decisions using the intellectual search system ZakonOn-line, a systematic approach to the analysis of scientific and technical materials. The author identifies the conditions for individualization of crime prevention measures to ensure the effectiveness of probation programs: reliance on analytics; unambiguous understanding of terms; strategic relevance; systemic nature of preventive tools and resources for probation supervision, which provides for an internal quality system. These conditions include monitoring, quality assessment, accountability and training of

probation staff and volunteers, ecology of relations at the social, corporate, and individual levels, program development taking into account the scope of probation supervision, understanding of opportunities and vulnerabilities, and understanding of the operational environment. The results of the empirical research made it possible to define complementarity as the basis for the conceptualization of probation supervision through the humanization of the system of execution of criminal sentences, management and procedures for saving money, and ensuring public safety. The author specifies the perspective: diversification of elements of probation supervision with the aim of reducing the risks of a formal approach in individualizing the impact on the correction of convicts, preventing them from committing repeated criminal offenses.

Key words: *probation, probation programs, crime prevention, critical thinking, types of punishment, probation supervision, probation, probation curator, social and educational work.*

УДК 342.3

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315978>

О. Г. Ткаченко,

канд. юрид. наук, доц.,
начальник кафедри формування та
розвитку професійної
компетентності персоналу ДКВС
України

Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна;

Н. С. Разумейко,

канд. пед. наук, доц.,
начальник кафедри педагогіки та
гуманітарних дисциплін,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна;

Л. І. Олефір,

канд. юрид. наук, доц.,
заступник начальника кафедри
формування та розвитку професійної
компетентності персоналу ДКВС
України Інституту професійного
розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ХАРЧУВАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Ця стаття присвячена аналізу питання забезпечення належного харчування військовополонених в умовах збройного конфлікту на території України. Дотримання міжнародних гуманітарних стандартів, зокрема Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року, є важливим аспектом для гуманного ставлення до осіб, що перебувають у полоні. Забезпечення військовополонених достатнім, якісним і різноманітним харчуванням має на меті підтримку їхнього здоров'я та запобігання розвитку захворювань, пов'язаних із дефіцитом поживних речовин. У статті розглянуто нормативно-правові аспекти організації харчування військовополонених в Україні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 413, яка встановлює чіткі правила тримання військовополонених, включаючи їхній раціон.

Окрему увагу приділено аналізу норм харчування для різних категорій військовополонених, залежно від їхнього фізичного стану та навантаження, включаючи осіб, зайнятих на важких роботах і тих, хто перебуває на

лікуванні. Розглядаються також норми забезпечення військовополонених питною водою та питання організації триразового гарячого харчування. Вивчено особливості забезпечення спеціальними дієтичними раціонами військовополонених з медичними показаннями. Стаття також аналізує практичні аспекти залучення військовополонених до приготування їжі як елементу підтримки соціальних контактів і адаптації до умов утримання.

Метою дослідження є визначення ефективності існуючої системи харчування військовополонених в Україні та її відповідності міжнародним стандартам гуманітарного права. Автори підкреслюють необхідність вдосконалення нормативної бази та інфраструктурних умов для забезпечення гуманного поводження з військовополоненими, відповідно до вимог Женевської конвенції та рекомендацій міжнародних організацій.

Ключові слова: норми харчування; військовополонених; Женевська конвенція; правовий статус військовополонених; збройний конфлікт; міжнародні стандарти; правила поводження з військовополоненими; залучення військовополонених до приготування їжі.

Постановка проблеми. Питання забезпечення належного харчування військовополонених під час збройних конфліктів має надзвичайне значення для дотримання стандартів гуманного поводження, передбачених міжнародним гуманітарним правом, зокрема Женевською конвенцією 1949 року. Однак в умовах сучасного конфлікту в Україні забезпечення цих стандартів зіштовхується з викликами, що пов'язані як з особливостями національного законодавства, так і з інфраструктурними обмеженнями, які впливають на дотримання норм харчування військовополонених. Особливої актуальності проблема набула через різноманітні повідомлення та відеоматеріали, що збурили суспільство і вказали на можливі випадки невдоволення військовополонених.

Забезпечення належного раціону військовополоненим є не лише міжнародним обов'язком України, але й етичним та правовим імперативом. У зв'язку з цим виникає потреба в аналізі сучасної системи забезпечення харчування військовополонених, її відповідності міжнародним вимогам і національним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних з правовим положенням військовополонених, присвячено праці таких науковців, як: А. Галай, Т. Короткий, О. Мицька, В. Пузирний. Незважаючи на вагомі наукові напрацювання з цієї проблематики, питання забезпечення належного харчування військовополонених під час збройних конфліктів залишаються маловивченими та потребують подальших дослідницьких розвідок, особливо в умовах російсько-українського конфлікту та протидії агресору в площині міжнародного гуманітарного права.

Формулювання мети. Метою статті є проаналізувати забезпечення належного харчування військовополонених в Україні у контексті дотримання міжнародних стандартів гуманітарного права, визначити відповідність національного законодавства Женевській конвенції та оцінити ефективність заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня харчування.

Виклад основного матеріалу. Не аби яке обурення у суспільстві викликало відео яке було показано в телемарафоні «Єдині новини» про небачене нахабство військовополонених які жалілися на клімат і відсутність салату «Олів'є»¹.

Військовополонені є спеціальними суб'єктами права, оскільки перебувають під міжнародним правовим захистом і наділені спеціальним правовим статусом, який регулюється як національним законодавством, так і нормативно-правовими актами міжнародного гуманітарного права². Питання забезпечення належного харчування військовополонених є одним із основних міжнародних стандартів, які регулюють поведження з особами, що перебувають у полоні під час збройних конфліктів. Харчування повинно забезпечувати підтримку здоров'я, запобігати втраті ваги та розвитку

¹ «Факти ICTV». YouTube.com
URL: https://www.youtube.com/watch?v=ugAR0CMJjUA&ab_channel=%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8ICTV (дата звернення: 17.10.2024).

² Мицька О. І. Правовий статус військовополонених в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 2. С. 128.

захворювань, пов'язаних із недоїданням або дефіцитом поживних речовин. Важливою складовою цієї проблематики є дотримання стандартів харчування відповідно до міжнародного гуманітарного права, зокрема норм Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року (ЖК III)³. Конкретні положення щодо харчування військовополонених закріплені у статті 26 цієї Конвенції, де підкреслюється важливість достатньої кількості, якості та різноманітності продуктів, а також врахування звичного режиму харчування військовополонених.

У контексті збройного конфлікту в Україні, організація харчування військовополонених, зокрема російських військових, проводиться відповідно до вимог національного законодавства України. Це законодавство базується на міжнародних нормах і націлене на забезпечення гуманного поводження з полоненими. Важливим документом, який регулює ці питання, є Порядок тримання військовополонених, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413⁴.

Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, яке встановлює правила поводження з військовополоненими, країна, що тримає військовополонених у полоні, зобов'язана забезпечувати їх достатньою кількістю та якістю їжі. Основні принципи, які регулюють харчування військовополонених, викладені у статті 26 ЖК III. Вони включають такі вимоги: достатність раціону: харчування повинно бути достатнім за кількістю, щоб підтримувати нормальний стан здоров'я військовополонених; різноманітність продуктів: раціон повинен включати основні групи продуктів: білки, жири, вуглеводи, вітаміни та мінерали; рівний доступ до харчування: усі військовополонені повинні мати однаковий доступ до їжі без будь-якої дискримінації; міжнародні стандарти передбачають також

³ Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 17.10.2024).

⁴ Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1649.

забезпечення питною водою, яка є важливою складовою підтримки здоров'я військовополонених.

Харчування російських військовополонених на території України організовано відповідно до вимог вищезазначеного Порядку тримання військовополонених, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413. Відповідно до цього документа, харчування військовополонених у таборах здійснюється за чітко визначеними нормами, що враховують кількість, якість і калорійність продуктів.

Порядок тримання військовополонених передбачає декілька категорій норм харчування, що адаптовані до фізичного стану й навантажень військовополонених. До основних норм належать: загальна норма харчування: призначена для військовополонених, які тримаються в таборах або дільницях для тримання військовополонених. Раціон базується на різноманітності продуктів, що включають хліб, різні каші, бобові, білкові продукти (м'ясо, риба, яйця), а також овочі й фрукти; норма харчування для військовополонених, зайнятих на важких роботах або роботах із шкідливими умовами праці: ця норма передбачає збільшену калорійність раціону, що враховує підвищені фізичні витрати під час роботи. Наприклад, військовополонені, зайняті на важких або шкідливих роботах, додатково отримують до 671,35 кілокалорій⁵.

Норма харчування для хворих військовополонених: військовополонені, які перебувають на лікуванні в медичних закладах, отримують спеціальний дієтичний раціон, адаптований до їхнього стану здоров'я. Наприклад, хворі на дистрофію, виразкову хворобу або інші захворювання отримують раціони, збагачені вітамінами та мінералами.

⁵ Міжнародне гуманітарне право: посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. Київ; Одеса: Фенікс, 2023. С. 144.

Норма харчування для військовополонених, які переміщуються передбачає раціон, адаптований до фізичних потреб під час переміщення військовополонених між місцями утримання.

Згідно з Порядком тримання військовополонених, у таборах забезпечується триразове гаряче харчування у разі неможливості організувати триразове харчування з певних причин, передбачено приготування гарячої їжі двічі на добу, а між прийомами їжі – забезпечення проміжного харчування. Це гарантує, що військовополонені отримують необхідні поживні речовини навіть у разі тимчасових труднощів із організацією харчування.

Для певних категорій військовополонених, наприклад, хворих на діабет або авітаміноз, передбачено спеціальні дієтичні раціони. Ці раціони мають на меті забезпечити баланс поживних речовин відповідно до медичних показань. Норми для таких військовополонених поділяються на категорії «А», «Б» та «В» відповідно до стану здоров'я й фізичних потреб. «А» – для осіб із загальними хворобами, «Б» – для осіб хворих на дистрофію, виразкову хворобу, авітаміноз, злоякісні новоутворення, «В» – для хворих на цукровий діабет. Таким чином, система харчування враховує не лише фізичні, але й медичні потреби військовополонених.

Забезпечення військовополонених питною водою є ще одним важливим аспектом їхнього утримання. Військовополонені повинні мати постійний доступ до питної води, яка відповідає стандартам якості та є безпечною для вживання. Згідно з рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), кожній людині необхідно споживати від 2,5 до 3 літрів води на добу для підтримки нормального функціонування організму⁶. Відповідно до українського законодавства, військовополонені

⁶ Міжнародне гуманітарне право: посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. Київ; Одеса: Фенікс, 2023. С. 145.

забезпечуються достатньою кількістю питної води на регулярній основі, що відповідає міжнародним стандартам.

Важливою складовою процесу харчування є залучення військовополонених до приготування їжі. Це включає їх участь у роботах на кухні таборів, а також можливість самостійного приготування їжі в спеціально облаштованих приміщеннях. У житлових приміщеннях таборів передбачено кухонні куточки, де військовополонені можуть готувати додаткові страви або гарячі напої.

Харчування військовополонених проводиться у спеціально відведених приміщеннях, які повинні відповідати гігієнічним стандартам і бути захищеними від зовнішніх впливів. Їдальні у таборах призначені для спільного прийому їжі, що сприяє підтримці належної атмосфери під час харчування.

Висновки. Забезпечення належного харчування військовополонених є однією з ключових умов гуманного поводження з ними, що закріплено міжнародними нормами. Україна, як держава, що дотримується міжнародного гуманітарного права, забезпечує військовополонених харчуванням відповідно до вимог Женевської конвенції та національного законодавства. Раціон військовополонених є збалансованим і різноманітним, враховує фізичні й медичні потреби, забезпечується постійний доступ до питної води, а також можливість самостійного приготування їжі.

Список використаних джерел

1. «Факти ICTV» YouTube.com URL: https://www.youtube.com/watch?v=ugAR0CMJjUA&ab_channel=%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8ICTV (дата звернення: 17.10.2024).
2. Мицька О. І. Правовий статус військовополонених в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра.* 2023. № 2. С. 120–131.
3. Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 17.10.2024).

4. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1649.

5. Міжнародне гуманітарне право: посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. Київ; Одеса: Фенікс, 2023. 236 с.

REFERENCES

1. YouTube.com (2024). «Факти ICTV». available at: https://www.youtube.com/watch?v=ugAR0CMJjUA&ab_channel=%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8ICTV [in Ukrainian].

2. Mytska, O. (2023). «Legal Status of Prisoners of War in Ukraine». *Penal and Correctional System: Yesterday. Today. Tomorrow*. No. 2, 120–131 [in Ukrainian].

3. Geneva Convention «Relative to the Treatment of Prisoners of War» (1949). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian].

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022). «On Approval of the Procedure for Detention of Prisoners of War». Resolution No. 413 dated 5 April 2022. *Official Bulletin of Ukraine*. No. 31, Article 1649 [in Ukrainian].

5. Korotkyi, T., Halai, A., Yelihulashvili, M., Zavorotko, I., Pashkovskiy, M., Puzyrnyi, V., & Khendel, N. (2023), «International Humanitarian Law», in Korotkyi T. (Ed.). Handbook for Employees of the State Penitentiary Service of Ukraine, Penitentiary Academy of Ukraine, UGSPL, Phoenix, Kyiv and Odesa, 236 [in Ukrainian].

Tkachenko O., Razumeyko N., Olefir L. Provision of proper nutrition for prisoners of war

This article focuses on analyzing the issue of ensuring adequate nutrition for prisoners of war amid the armed conflict on the territory of Ukraine. Compliance with international humanitarian standards, particularly the 1949 Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War, is a critical aspect of humane treatment for individuals held in captivity. Providing prisoners of war with sufficient, high-quality, and diverse nutrition aims to support their health and prevent diseases associated with nutrient deficiencies. The article examines the regulatory and legal aspects of organizing nutrition for prisoners of war in Ukraine according to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 413, which establishes clear rules for the detention of prisoners of war, including their diet.

Special attention is given to analyzing nutrition standards for different categories of prisoners of war based on their physical condition and workload, including those engaged in heavy labor and those undergoing medical treatment. The article also addresses standards for providing prisoners with drinking water and the organization of three hot meals per day. It explores the specifics of supplying special dietary meals to prisoners with medical needs. Additionally, the article analyzes practical aspects of involving prisoners of war in meal preparation as a means of supporting social connections and adapting to detention conditions.

The purpose of this study is to assess the effectiveness of the existing nutrition system for prisoners of war in Ukraine and its compliance with international humanitarian law standards. The authors emphasize the need to improve the regulatory framework and infrastructural conditions to ensure humane treatment of prisoners of war in accordance with the requirements of the Geneva Convention and recommendations of international organizations.

Key words: *nutrition standards; prisoner of war; Geneva Convention; legal status of prisoners of war; armed conflict; international standards; rules for the treatment of prisoners of war; involvement of prisoners of war in meal preparation.*

УДК 343.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.317129>

Ю. В. Гродецький,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого;

О. В. Зайцев,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПОНЯТТЯ НЕОСУДНОСТІ ТА ОБМЕЖЕНОЇ ОСУДНОСТІ

Поняття неосудності

Поняття неосудності та обмеженої осудності грають важливу роль при вирішенні питання про кримінальну відповідальність суб'єкта кримінального правопорушення. Вони мають міждисциплінарний характер і їх аналіз зобов'язує звертатися до кримінально-процесуального законодавства, психології та судової психіатрії.

Поняття неосудності є похідним від поняття осудності¹, бо воно є його антиподом. Слід зауважити, що спочатку у кримінальному законодавстві з'явилося поняття неосудності, а тільки згодом і набагато пізніше визначення осудності. Це можна пояснити історичними особливостями формування цих понять. Знайомство людства із психічними розладами має давні корені і вперше медична оцінка психічних захворювань була висловлена ще Гіппократом у Древній Греції. Він стверджував, що психічні розлади є хворобами мозку, які розвиваються у зв'язку із розладом харчування і соків організму. Надалі таке тлумачення психічних розладів підтвердилось науковими розробками Цельза і Галена, а потім у IV і V століттях працями Целія Авреліана. У той час терапія психічних захворювань наближалася до

¹ Детальніше про поняття осудності див.: Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків, 2024. Вип. 1 (21). С. 255–281. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.308048>.

сучасної: водолікування, праця, музика, психотерапія тощо. Ізоляція хворих в особливих лікарнях не застосовувалась. Однак, подальший розвиток науки у монастирях суттєво змінив ставлення до психічних захворювань. Зокрема, у період із XV по XVIII століття всі психічно хворі визнавалися «бісоодержимими» і за рішенням інквізиції підлягали спаленню. Деякі місцевості у Німеччині під час інквізиції втратили до 1/5 населення, а у Франції загинули десятки тисяч людей.

У першій половині XIX століття психічно хворі в Європі утримувалися у звичайних в'язницях або в установах, які нічим від них не відрізнялися. Так, у Відні для душевнохворих виділялася спеціальна в'язниця, так звана «дурна вежа». У Берліні побудували спеціальні психіатричні будинки, іменовані «божевільними ящиками». Вони являли собою одиночні кам'яні камери із ґратами на вікнах, що виходять на кам'яний дворик. І у Відні, і в Берліні режим для душевнохворих у цих установах нічим не відрізнявся від тюремного. Хворих тримали закованими в ланцюгах та приборкували кийовими ударами. У Франції душевнохворі поміщувались у старовинний паризький замок Бисетр, який використовувався і як виправний дім та в'язниця. У ньому на одне ліжко доводилось по 4–5 хворих, яких сковували ланцюгами та били ціпками. Через нестачу вільного місця хворі відпочивали на ліжку по черзі. В Англії, у Лондоні знаходився спеціальний «божевільний будинок», названий «Бедлам», що дотепер символізує хаос і плутанину. Це був своєрідний «зоологічний сад», у який пускали публіку за 2 пенси подивитися на хворих².

До початку XIX століття в Західній Європі психічно хворі засуджувалися та каралися так само, як і здорові особи. Тільки в 1794 році французький лікар-психіатр Пилип Пінель, завдяки своїй науковій і практичній діяльності домігся від Національного Конвенту Французької

² Зайцев О. В. Виникнення проблеми неосудності в кримінальному праві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. № 1. С. 37–42.

Республіки дозволу про зняття ланцюгів із психічно хворих. Саме у КК Франції 1810 року вперше була передбачена стаття про неосудність. Стаття 64 КК Франції, зокрема, проголошувала: «Немає ні кримінального правопорушення, ні проступку, якщо під час вчинення дії обвинувачений перебував у стані божевілля». Пояснювальна записка до кодексу, касаційний суд і доктрина тлумачили вступні слова ст. 64 КК Франції у тому розумінні, що божевілля є обставиною, яка усуває винність, а осудність є умовою (передумовою) вини і кримінальної відповідальності³. Незважаючи на те, що в ст. 64 цього кодексу був передбачений лише медичний критерій формули неосудності, значення закріплення цієї статті в кримінальному законі дійсно стало революційним і було сприйняте у переважній більшості країн різних правових систем.

Чинний КК України 2001 р. відмовився від використання у назві ст. 19 терміну «неосудність», закріпивши у ч. 2 цієї статті таке визначення: *«Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки»*.

У науці кримінального права наведену в законі сукупність ознак неосудності, що її характеризують, розглядають як її формулу⁴. За допомогою цих ознак закон обмежив поняття неосудності визначеними межами. Кількість критеріїв є предметом наукових дискусій⁵, водночас харківська кримінально-правова школа дотримується позиції, що ця формула

³ Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк). Харьков: Украинская юридическая академия, 1992. С. 44.

⁴ Трахтеров В. С. Формула невменяемости в советском уголовном праве. *Уч. зап. Харьковського юрид. ин-та*. 1939. Вып. 1. С. 26–47.

⁵ Зайцев О. В. Проблема неосудності в дисертаційних дослідженнях з кримінального права України 2001–2011 років. *Збірник наукових праць «Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності» Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. № 2 (49). С. 115–119.

включає як *медичні*, так і *юридичні* ознаки. Така позиція знайшла своє відображення і у рішеннях Верховного Суду⁶.

Зі змісту ч. 2 ст. 19 КК можна зробити висновок, що неосудність визначається тільки стосовно *часу* (на час) вчинення особою суспільно небезпечного діяння і тільки у зв'язку з ним. Неприпустимо за межами такого діяння порушувати питання про неосудність особи.

Поняття неосудності розкривається за допомогою *двох* критеріїв: а) медичного (біологічного) і б) юридичного (психологічного).

Законодавець вказав у *медичному* критерії на чотири групи психічних розладів, а саме: *хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство або інший хворобливий стан психіки*. Для констатації медичного критерію неосудності достатньо встановити, що на час вчинення суспільно небезпечного діяння особа мала хоча б один із наведених розладів психіки. Водночас, цей поділ є умовним і на сьогодні в повній мірі не відображає сучасний стан визначення і класифікації психічних розладів. Наука психіатрії не стоїть на місці і за десятиріччя змінилися не тільки підходи у діагностиці психічних розладів, а навіть і їх назви. Вирішення цього питання можливе на підставі спеціальних знань у галузі психіатрії.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III⁷ психічні розлади – це розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті. Застосування ж поняття «психічний розлад» не передбачає обов'язкового виокремлення конкретних видів захворювання, відображаючи всі види можливої психічної патології. Чинною класифікацією є Міжнародна статистична класифікація

⁶ Див., наприклад: постанова Верховного Суду від 6 лютого 2020 року у справі № 234/18511/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87527892> (дата звернення: 15.11.2024).

⁷ Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 15.11.2024).

хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду (далі за текстом – МКХ-10)⁸.

Зауважимо, що в попередній МКХ-9 всі психічні розлади поділялися на чотири групи: 1) органічні психози; 2) інші психози; 3) неврози, розлади особистості (психопатії) та інші непсихотичні ролади; 4) олігофренії.

Із чинною МКХ-10 пов'язана широка ревізія, яка полягала у тому, що система МКХ стосовно психічних розладів багато в чому стала близькою до системи DSM (система класифікації Американської психіатричної асоціації). У частині V (F) МКХ-10 психічні розлади поділяються на 10 головних груп (F0 – органічні, включаючи симптоматичні психічні розлади; F1 – психічні та поведінкові розлади внаслідок зловживання психоактивними речовинами; F2 – шизофренія, шизотипічні та бредові розлади; F3 – афективні розлади настрою; F4 – невротичні, стресові та соматофорійні розлади; F5 – поведінкові синдроми, пов'язані з фізіологічними порушеннями та фізичними факторами; F6 – розлади зрілої особистості та поведінки у дорослих; F7 – розумова відсталість; F8 – порушення психологічного розвитку; F9 – поведінкові та емоційні розлади, які зазвичай починаються в дитячому та підлітковому віці)⁹.

Результати проведення судово-психіатричних експертиз в Україні свідчать, що клінічними варіантами психічних розладів, за яких особа визнавалась судом неосудною, частіше за все є: *шизофренія, розумова відсталість, органічні розлади психіки, психози та слабоумство органічного походження, розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, шизотопові розлади, афективні розлади та інші розлади.*

Очевидним є те, що термінологія, яка застосовується в ч. 2 ст. 19 КК України, та найменування психічних розладів у МКХ-10 суттєво різняться.

⁸ Про перехід органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду: наказ МОЗ України від 08.10.1998 р. № 297. URL: <https://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=1443> (дата звернення: 15.11.2024).

⁹ Петрюк П. Т., Шевелёв В. Н., Емельянов В. П., Петрюк А. П. МКБ-9 и МКБ-10: сходство, различие и трудности понимания. *Таврический журнал психиатрии*. 2005. Т. 9. № 3. С. 84–87. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper253.htm> (дата звернення: 15.11.2024).

Перш за все, необхідно вказати на відсутність поняття «психічне захворювання», яке використовується законодавцем. МКХ-10 та Закон України «Про психіатричну допомогу» оперує виключно терміном «психічний розлад».

По-друге, очевидною є невідповідність найменувань психічних розладів у ч. 2 ст. 19 КК та у МКХ-10. Зокрема, термін «недоумство» взагалі відсутній у МКХ-10, де окремою групою визначено такий розлад психіки, як «розумова відсталість».

По-третє, вказівка у ч. 2 ст. 19 КК на хронічний або тимчасовий характер психічних розладів не вирішує завдання повноцінної характеристики медичного критерію у зв'язку зі зміною класифікації у психіатрії, яка регулярно переглядається, вдосконалюється і змінюється Всесвітньою організацією охорони здоров'я. У той самий час можна погодитися, що кримінальне законодавство не може і не повинно містити найменувань всіх психічних розладів, які характеризують медичний критерій неосудності, а також їх класифікацію. Ці терміни є спеціальними і застосовуються тільки фахівцями у галузі психіатрії. Тим більше, що класифікація регулярно переглядається, вдосконалюється і змінюється Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Так, на 144-му засіданні Виконавчої ради у січні 2019 року була представлена і затверджена в рамках 72 сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я (ВАОЗ) у травні 2019 року МКХ-11. Перехід на нову класифікацію буде тривати до 2027 року, хоча на думку ВООЗ країни не відразу перейдуть на МКХ-11 через необхідність підготовки фахівців і тому, що деякі країни досі використовують ще МКХ-9.

Слід зауважити, що інші можливі психічні стани, які негативно впливають на поведінку особи, наприклад, соматичні захворювання¹⁰, не виключають осудності. Це пов'язано із тим, що надавати однакове

¹⁰ Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. С. 366.

юридичне значення у формулі неосудності причинам психічної нестабільності, не пов'язаним із психічним захворюванням, і психічним розладам не є достатньо обґрунтованим. Зазначені фактори характеризуються якісно різним впливом на усвідомлену регуляцію поведінки. Пов'язано це з тими особливостями, які виокремлюють ці захворювання серед всіх причин, що викликають зазначений вплив. Розлад є настільки розвиненим, що позбавляє особу повноцінності психічних здатностей, причому ця повнота, у більшості випадків, не може бути якось компенсована або поповнена без проведення спеціалізованого лікування. До того ж, конструювання формули неосудності, медичним критерієм якої є психічний розлад, ураховує також історичні традиції виникнення і розвитку поняття неосудності. І на сьогодні саме такий підхід у визначенні причини неосудності визнається переважною більшістю законодавств країн різних правових систем¹¹.

Встановлення медичного критерію ще не дає підстав для висновку про неосудність особи, але є підставою для встановлення критерію *юридичного (психологічного)*, який визначає наявність неосудності.

Внаслідок наявності психічного розладу у особи виникає *нездатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність)* або *нездатність керувати ними*, що свідчить про наявність юридичного (психологічного) критерію неосудності.

Юридичний критерій неосудності характеризується двома ознаками: а) *інтелектуальною* – особа не могла усвідомлювати свої дії чи бездіяльність; б) *вольовою* особа не могла керувати своїми діями (бездіяльністю). Під «своїми діями» слід розуміти не будь-яку поведінку особи, а тільки те її суспільно небезпечне діяння, яке передбачено у конкретній статті Особливої частини КК.

¹¹ Зайцев О. В., Маслова О. О. Неосудність у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1062. С. 174–178.

Інтелектуальна ознака означає, що особа не розуміє *фактичну сторону* свого діяння, тобто не розуміє дійсного змісту своєї поведінки. Так, мати, яка вирішила позбавити життя свою малолітню дитину, без жодних вагань ударила її клинком ножа в ділянку розташування життєво важливого органу у праву половину грудної клітки, заподіявши їй тяжке тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння¹².

Традиційно вважається, що інтелектуальна ознака знаходить свій вияв ще й у тому, що особа не здатна усвідомлювати того, що її діяння має *суспільно небезпечний характер*. В окремих випадках це не виключає того, що особа при цьому розуміє фактичну сторону своєї поведінки. Так, хворий, який страждав на олігофренію, підпалив взимку сарай з дровами сусіда для того, щоб погрітися. При цьому, він розумів фактичну сторону своїх дій, однак внаслідок психічного захворювання не усвідомлював їх суспільної небезпечності.

Вольова ознака юридичного критерію неосудності свідчить про такий ступінь руйнування психічним розладом вольової сфери людини, що *вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю)*.

Відповідно, юридичний критерій містить у собі ознаки, що визначають тяжкість психічного розладу, глибину ураження психіки, ступінь впливу психічного розладу на здатність усвідомлювати характер вчинюваного діяння і керувати ним. Саме у цьому виявляється нерозривний зв'язок медичного та юридичного критеріїв формули неосудності.

Юридичний (психологічний) критерій неосудності відіграє подвійну роль: а) визначає справжній зміст неосудності, бо тільки він дозволяє встановити, чи усвідомлювала особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння свої дії (бездіяльність) і чи могла вона в цей момент

¹² Постанова Верховного Суду від 6 лютого 2020 року у справі № 234/18511/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87527892> (дата звернення: 15.11.2024).

керувати ними; б) закріплює межі дії медичного критерію і тим самим визначає межу між осудністю та неосудністю¹³.

Визначені особливості інтелектуальної і вольової ознак зумовили те, що у ч. 2 ст. 19 КК вони розділені сполучником «або». Тим самим законодавець не тільки підкреслює їх відносну самостійність, а й закріплює їх рівнозначність при визначенні поняття неосудності. Таким чином, особа може бути визнана неосудною тоді, коли встановлено *одну* із ознак юридичного критерію на підставі хоча б *однієї* з ознак критерію медичного.

Наведені ознаки є «мірилами» ступеню тяжкості психічного розладу. Можна стверджувати, що ці критерії є передусім експертними. Встановити їх можна тільки за допомогою спеціальних знань у галузі психіатрії на підставі оцінки конкретних проявів психічного розладу. З приводу правильного їх розуміння слід зазначити таке.

У ч. 2 ст. 19 КК України інтелектуальна та вольова ознаки юридичного критерію неосудності поєднуються за допомогою сполучника «або». Так законодавець підкреслив їх відносну самостійність та закріпив їх рівне значення при визначенні поняття неосудності, тобто особа може бути визнана неосудною, коли встановлено *одну* із ознак юридичного критерію за наявності хоча б *однієї* з ознак критерію медичного. Таке поєднання у літературі тривалий час пояснюється тим, що можливі ситуації, коли особа усвідомлює фактичну сторону свого діяння, може усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій, але не може керувати своєю поведінкою.

У той же час сучасна психіатрія не поділяє такого підходу. Ще у 60-ті роки минулого століття Д. Р. Лунц наголошував на необґрунтованості окремого розгляду інтелектуальної і вольової ознак неосудності, оскільки порушення психічних функцій існують, як правило, нероздільно, і мова йде тільки про переважне ураження тієї чи іншої сторони психічної діяльності. Ґрунтуючись на дослідженнях лікаря, фізіолога І. Г. Павлова, відповідно до

¹³ Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть. Днепропетровск: Пороги, 1992. С. 44.

яких психічна діяльність є віддзеркаленою діяльністю головного мозку, а також враховуючи досвід проведення судово-психіатричних експертиз, встановлено, що в патологічних умовах складно уявити ізольоване, викликане психічним розладом порушення волі, що залишало б абсолютно не ураженими інші сторони психічної діяльності, у першу чергу, мислення. Саме хворобливі розлади регуляції поведінки, які виключають осудність, є виразом тяжких патологічних порушень усієї психічної діяльності, що свідчить про тяжкість психічного розладу та дозволяють зробити висновок про неосудність¹⁴.

Розлад свідомості як найбільш суттєва ознака психічного розладу обов'язково супроводжується розладом критичного ставлення не лише до оточуючих, а й до себе. Саме тому зовнішній прояв «усвідомлення» своїх дій психічно хворими не може сприйматися як збережена здатність керувати своїми діями. Сучасна психіатрія не надає доказів існування психічних розладів, за яких зберігається здатність особи усвідомлювати свої дії, але втрачається здатність ними керувати. Заперечення цієї тези можливе лише шляхом доведення самостійності існування вольової сфери незалежно від свідомості. Але таких доказів немає ані в психіатрії, ані в інших науках, які вивчають проблеми психіки та свідомості.

У зв'язку з цим слід звернути увагу на судову практику, зокрема Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. В ухвалах судів у кримінальних провадженнях при застосуванні примусових заходів медичного характеру стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані неосудності, інтелектуальна та вольова ознаки психологічного критерію неосудності часто поєднуються сполучником «та» («і»)¹⁵.

¹⁴ Лунц Д. Р. Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии. Москва: Медицина, 1966. С. 68–69.

¹⁵ Постанова Верховного Суду від 19.11.2019 р. у справі № 130/2612/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85869081> (дата звернення: 15.11.2024); постанова Верховного Суду від 30.05.2019 у справі 243/4632/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82246896> (дата звернення: 15.11.2024); постанова Верховного Суду від 26.06.2019 р. у справі № 202/5997/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82769692> (дата звернення: 15.11.2024); постанова Верховного Суду від

Визнання особи неосудною належить виключно до компетенції суду. Окрім ч. 2 ст. 19 КК, про це прямо вказано у ч. 6 ст. 101 КПК. Зокрема, експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

Кримінально-правові наслідки визнання особи неосудною зводяться до того, що ця особа не підлягає кримінальній відповідальності незалежно від тяжкості вчиненого нею суспільно небезпечного діяння. До такої особи на підставі ч. 3 ст. 19 КК можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, що передбачені у ст. 94 КК. Такі заходи є *примусовими* і спрямовані як на лікування особи, так і на охорону суспільства і держави від можливого повторного вчинення ним суспільно небезпечних діянь.

Відповідно до п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 3 червня 2005 року № 7, для об'єктивної оцінки ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших суд має спочатку з'ясувати думку експертів-психіатрів стосовно виду примусових заходів медичного характеру, які можуть бути призначені психічно хворій особі в разі визнання її неосудною, а потім, з урахуванням висновків експертів і характеру вчиненого цією особою суспільно небезпечного діяння, ухвалити рішення про вибраний ним вид примусових заходів суспільно небезпечного діяння, ухвалити рішення про вибраний ним вид примусових заходів медичного характеру (тип психіатричного закладу, який його здійснюватиме).

Статтею 94 КК визначено три критерії, які суд має враховувати при призначенні певного виду примусових заходів медичного характеру: медичний (характер та тяжкість захворювання), юридичний (тяжкість вчиненого діяння) та соціальний (ступінь небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб). При цьому, як звернув увагу Верховний Суд, ступінь небезпечності психічно хворого містить оцінку: суспільної безпеки вчиненого діяння, характеру вчиненого, можливих або тих, що настали, суспільно небезпечних наслідків та інших подібних обставин; психічного стану особи на момент розгляду справи судом і небезпечності цього хворого для оточуючих, що впливає з характеру захворювання. Відповідно до положень п. 5 ч. 1 ст. 513 КПК під час постановлення ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру саме суд, у разі застосування таких заходів, має визначити їх вид¹⁶.

Водночас, у рішенні Європейського суду з прав людини від 03.09.2015 р. у справі «Берланд проти Франції» щодо природи та мети примусової госпіталізації високий суд зауважив, що такий захід медичного характеру може бути призначений лише у випадку, коли висновком психіатра встановлено наявність у особи психічного розладу, що свідчить про її неосудність та становить ризик для безпеки людей чи дотримання громадського порядку. Слід зауважити, що визнання особи неосудною з підстав наявності психічного розладу та вжиття пов'язаних з цим заходів процесуального примусу не є «покаранням» у розумінні п. 1 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, проте розглядається як запобіжний (превентивний) захід¹⁷.

Необхідно звернути увагу на те, що застосування норм КК України при виключенні кримінальної відповідальності через неосудність особи виявило низку помилок у правозастосовній практиці.

¹⁶ Постанова Верховного Суду від 30.05.2019 р. у справі 243/4632/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82246896> (дата звернення: 15.11.2024).

¹⁷ Case of Berland v. France (Application no. 42875/10). 3 September 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157286> (дата звернення: 15.11.2024).

По-перше, Верховний Суд наголошує у своїх рішеннях, що обов'язковими обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні при застосуванні примусових заходів медичного характеру, у т. ч. у разі виключення кримінальної відповідальності через неосудність особи є: час, місце, спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння та вчинення цього суспільно небезпечного діяння цією особою, при цьому враховуються й інші обставини (інформація про психічні розлади, поведінка, небезпечність особи, розмір завданої шкоди) (ст. 505 КПК України).

Відповідно, предмет доказування у такому кримінальному провадженні має низку особливостей, де не ставиться питання про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а йдеться про вчинення певною особою суспільно небезпечного діяння, а умисел, мета і мотив є елементами суб'єктивної сторони саме кримінального правопорушення та встановлюються лише щодо осудної особи, на що суди нижчих інстанцій увагу не звертають. Таким, чином, посилення на спрямованість умислу, мету і мотив дій, як на складові кримінального правопорушення, у той час коли вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, є проявом неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність¹⁸.

По-друге, стан неосудності пов'язаний із відсутністю у особи інтелектуальної та вольової ознак вини. Відповідно, із ним несумісні наявність у свідомості особи чітко сформованих мети й мотиву як ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, тому встановлення будь-якої форми вини (умислу чи необережності) у діях неосудної особи об'єктивно є неможливим. Юридичну оцінку суспільно небезпечного діяння в такому випадку слід надавати виходячи з фактичних обставин скоєного та наслідків, що настали. Зокрема, місцевий суд, установивши, що суспільно

¹⁸ Постанова Верховного Суду від 26.06.2019 р. у справі № 202/5997/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82769692> (дата звернення: 15.11.2024).

небезпечне діяння особа вчинила в стані неосудності, вказав в ухвалі про наявність умислу в останньої на вбивство двох осіб, а також малолітньої дитини, та оцінив учинене за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, пунктами 1, 2 ч. 2 ст. 115 КК України, допустивши таким чином неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, на що і вказав Верховний Суд¹⁹.

По-третє, Верховний Суд, звернув увагу на порушення вимог закону про кримінальну відповідальність у частині кваліфікації діянь особи, визнаною неосудною. Зокрема, у одній із справ прокурор звернувся до місцевого суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, що вчинене повторно. Касаційний суд, згадавши сутність поняття повторності кримінальних правопорушень, вказав, що у разі вчинення суспільно небезпечного діяння особою у стані неосудності відповідне діяння не може бути кваліфіковане за ознакою повторності²⁰.

По-четверте, у Верховному Суді сформована практика про те, що у разі вчинення неосудною особою незакінченого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, воно не втрачає своєї суспільної небезпеки для суспільних відносин, які були об'єктом посягання, а його наслідки самі по собі в повній мірі не відображають суспільну небезпеку.

Суспільна небезпека діяння, вчиненого в стані неосудності, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, має також оцінюватись за загальними критеріями – характером і ступенем з урахуваннях всіх вищезазначених елементів, які їх визначають (характером суспільних відносин, на які діяння посягає, об'єктивними ознаками діяння,

¹⁹ Постанова Верховного Суду від 06.02.2020 р. у справі № 234/18511/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87527892> (дата звернення: 15.11.2024).

²⁰ Постанова Верховного Суду від 17.03. 2020 р. у справі № 127/23789/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88376273> (дата звернення: 15.11.2024).

саме місцем, часом, обстановкою, способами й засобами його вчинення, знаряддям, кількістю осіб, характером суспільно-небезпечних наслідків, інтенсивністю посягання, видом і розміром шкоди, яка заподіюється діянням охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам чи ставить їх під загрозу реального заподіяння такої шкоди).

При кримінально-правовій оцінці суспільно небезпечного діяння, вчиненого особою в стані неосудності, суд має виходити із об'єкта посягання та об'єктивної сторони вчиненого діяння з урахуванням всіх фактичних обставин і зовнішнього прояву дій особи. Юридична оцінка такого діяння за наявності до того підстав може здійснюватися із застосуванням ст. 15 КК. Правильна кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого особою в стані неосудності, впливає на обрання виду примусових заходів медичного характеру та на правильну кваліфікацію дій особи, яка є суб'єктом кримінального правопорушення і вчинила кримінальне правопорушення спільно з неосудною особою, обрання їй правильної форми та міри кримінальної відповідальності.

Отже, при розгляді кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого в стані неосудності, повинна ґрунтуватись лише на відомостях, які характеризують суспільну небезпеку вчинених дій, при цьому суд має виходити із об'єкта посягання та об'єктивної сторони вчиненого діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, з урахуванням всіх фактичних обставин і зовнішнього прояву дій особи, з огляду на те, що встановлення будь-якої форми вини (умислу чи необережності) у діях неосудної особи об'єктивно неможливим. Юридична оцінка такого діяння за наявності до того підстав може здійснюватися із застосуванням ст. 15 КК²¹.

²¹ Постанова Об'єднаної палати ККС Верховного Суду від 16.01.2023 р. у справі № 761/37225/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/108526617> (дата звернення: 15.11.2024).

По-п'яте, одним з кримінально-правових заходів при визнанні особи неосудною є застосування спеціальної конфіскації (ч. 3 ст. 96-2 КК). Водночас, судова практика виявила інший підхід. Так, апеляційна палата Вищого антикорупційного суду скасувала спеціальну конфіскацію особі, що визнана судом неосудною, вказавши, що при застосуванні спеціальної конфіскації у кожному конкретному випадку суд має не тільки послатися на наявність для цього формальних підстав, передбачених КК України, але й переконатися, що таке застосування не порушуватиме «справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб», покладаючи на особу «надмірний індивідуальний тягар». За стандартами Європейського суду з прав людини, під час розгляду питань можливості застосування спеціальної конфіскації судом має бути встановлено та враховано принцип «пропорційності», оскільки втручання держави в право особи на мирне володіння своїм майном повинно здійснюватися з дотриманням «справедливої рівноваги (балансу)» між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від втручання. «Справедлива рівновага» не означає обов'язкового досягнення соціальної справедливості в кожній конкретній справі, а передбачає наявність розумного співвідношення (обґрунтованої пропорційності) між метою, що передбачається для досягнення, та засобами, які використовуються. Необхідний баланс не буде дотриманий, якщо особа несе «індивідуальний і надмірний тягар».

У практиці Європейського суду з прав людини напрацьовано три головні критерії, за якими слід оцінювати на предмет відповідності втручання в право особи на мирне володіння своїм майном принципу правомірного втручання, сумісного з гарантіями ст. 1 Першого протоколу до Конвенції з прав людини і основоположних свобод, а саме: (а) чи є втручання законним; (б) чи переслідує воно «суспільний інтерес»; (в) чи є такий захід (втручання в право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним

цілям. ЄСПЛ констатує порушення державою ст. 1 Першого протоколу, якщо хоча б одного критерію не буде додержано.

Зокрема, у одній зі справ обвинувачений був особою похилого віку, пенсіонером, розмір його пенсійного забезпечення становив 1900 грн на місяць. Згідно із висновком судово-психіатричної експертизи він страждає недоумством у формі судинної деменції та потребує стаціонарного лікування і, відповідно, витрат на це. За вказаних обставин застосування судом до належних особі грошових коштів спеціальної конфіскації, не може вважатися пропорційним визначеним цілям та буде неспівмірним, оскільки покладає на нього надмірний тягар²². Таким чином, у випадку, що піддано аналізу, застосування спеціальної конфіскації передбачено КК України, тобто таке втручання є законним. Водночас, врахування практики ЄСПЛ і факту неосудності особи, може призвести до виключення як кримінальної відповідальності, так і підстав застосування спеціальної конфіскації.

Поняття обмеженої осудності

Поряд із поняттям осудності і неосудності слід розглядати проблему *обмеженої осудності*, яка виникла у кримінальному праві внаслідок розвитку судової психіатрії на етапі вдосконалення криміналістами понять неосудності і осудності. Судово-психіатричною практикою була виявлена група злочинців, які, хоча і визнавалися осудними, але мали психічні розлади, що суттєво впливали на їх психічний стан під час вчинення злочину. До цієї проблеми вперше звернулося німецьке законодавство ще у ХІХ столітті. У подальшому положення про обмежену осудність знайшли своє закріплення у законодавстві інших європейських країн.

Поняття обмеженої осудності наводиться у ч. 1 ст. 20 КК України. Йдеться про особу, яка під час вчинення кримінального правопорушення, *через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою*

²² Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 30.07.2021 р. у справі № 991/2164/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98752554> (дата звернення: 15.11.2024).

усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. За допомогою поняття «обмежена осудність» визначається вид осудності, який, перебуваючи в межах роду, має особливості у конструкції формули та кримінально-правових наслідках.

Обмежену осудність характеризує формула, яка містить, як і неосудність, два критерії: *медичний* і *юридичний (психологічний)*. Юридичний (психологічний) критерій характеризує ступінь прояву психічних порушень, клінічну форму яких відображає критерій медичний. Обов'язковим при вирішенні питання про обмежену осудність конкретної особи є встановлення сукупності медичного та одного (чи обох) ознак юридичного (психологічного) критерію. З тексту ст. 20 КК випливає, що обмежена осудність (як і осудність та неосудність) визначається тільки щодо часу (моменту) вчинення особою кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння) і тільки у зв'язку з ним.

Медичний критерій обмеженої осудності визначений у ст. 20 КК України як «*психічний розлад*». Тобто для наявності медичного критерію обмеженої осудності досить встановити, що на час вчинення кримінального правопорушення особа страждала на психічний розлад. Вплив психічних розладів на особу кримінальне правопорушення в ст. 20 КК України підкреслено словами «*через наявний у неї психічний розлад*».

Застосування поняття «психічний розлад» не виділяє конкретні види захворювання, відображаючи всі види можливої психічної патології. Таке виділення можливе на підставі спеціальних знань у галузі психіатрії. Результати проведення судово-психіатричних експертиз в Україні свідчать, що клінічними варіантами психічних розладів, за яких судом застосовувалась ст. 20 КК України, частіше за все є: *органічні розлади психіки, шизофренія, шизотопові розлади, розлади особистості та поведінки в зрілому віці, розумова відсталість, розлади психологічного розвитку, поведінки та емоцій дитячого і підліткового віку та інші розлади*.

Слід зауважити, що у науці неодноразово пропонувалось розширити медичний критерій обмеженої осудності шляхом включення інших станів людини. Йшлося, наприклад, про «холеричні і меланхолійні типи нервової системи, різного роду акцентуації характеру», «триваючі депресивні стани і залежність від азартних ігор», «надмірний страх», «аномалії, які виникають у результаті атмосферних коливань, нехворобливих соматичних явищ (вагітність, менструації, клімакс)», «неадекватні порушення у поведінці конкретної особи». Включення до медичного критерію обмеженої осудності будь-яких інших психічних станів, окрім психічного розладу, є спробою його вивести за межі психіатричної діагностики. Внаслідок різної природи і ступеня впливу на людину психічні розлади, на відміну від непатологічних розладів психіки, можуть не тільки обмежити інтелектуально-вольові здатності особи під час вчинення кримінального правопорушення (при обмеженій осудності), а й позбавити її такої здатності при досягненні ступеня тяжкого розладу (при неосудності). Таким чином, інші психічні стани, що впливають на поведінку особи, але не є психічними розладами, у т. ч. фізіологічне сп'яніння чи фізіологічний афект, не включаються до медичного критерію обмеженої осудності.

Відповідно, психічні розлади можуть бути встановлені у особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (суспільно небезпечне діяння), і залежно від здійсненого ними впливу на свідомість людини під час вчинення діяння, вона може бути визнана осудною (обмежено осудною) або неосудною. У зв'язку з цим, основним у формулі, що аналізується, є критерій юридичний (психологічний).

Юридичний (психологічний) критерій обмеженої осудності у 1 ст. 20 КК описаний такими словами «особа... під час вчинення кримінального правопорушення... не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними». Тобто йдеться про те, що здатність

особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними була обмежена.

Юридичний (психологічний) критерій обмеженої осудності характеризується двома ознаками: 1) інтелектуальною – особа не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) вольовою – особа не була здатна повною мірою керувати своїми діями (бездіяльністю). Під «своїми діями (бездіяльністю)» розуміється не будь-яка поведінка особи, а тільки її кримінальне правопорушення.

Інтелектуальна та вольова ознаки юридичного (психологічного) критерію характеризують ступінь тяжкості психічного розладу. У ст. 20 КК України інтелектуальна та вольова ознаки юридичного (психологічного) критерію поєднуються за допомогою двох сполучників «та» і «або». Подібне альтернативне поєднання інтелектуальної і вольової ознак у юридичному (психологічному) критерії обмеженої осудності не можна визнати вдалим. На сьогодні навряд чи можна навести приклад таких психічних розладів, які б характеризувалися вибіркоvim порушенням усвідомлення оточуючого світу при повністю збереженій здатності керувати своїми діями або навпаки. Сучасний рівень досліджень у психіатрії дозволяє стверджувати: ознаки юридичного (психологічного) критерію не є повністю самостійними та відокремленими, навпроти, вони перебувають у системному зв'язку. Це твердження підтримується й судовою практикою, зокрема, Верховного Суду. У судових рішеннях ознаки юридичного критерію поєднані сполучником «та»²³.

Для опису юридичного (психологічного) критерію обмеженої осудності у тексті ст. 20 КК вказується на відсутність у особи здатності «повною мірою» усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Під

²³ Ухвала Верховного Суду від 04.10.2024 р. у справі № 369/2786/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122118234> (дата звернення: 15.11.2024); постанова Верховного Суду від 21 квітня 2022 р. у справі № 489/1764/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105372111> (дата звернення: 15.11.2024); постанова Верховного Суду від 29.07.2021 р. у справі № 755/5059/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728750> (дата звернення: 15.11.2024).

мірою (ступенем) усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення своїх дій та (або) керування ними слід розуміти ступінь прояву розладу психіки. Ступеню обмеження здатності до усвідомлено-вольової поведінки особи неможливо дати точну кількісну оцінку.

Слід визнати, що вказане поняття не має й не може мати чітко фіксованого основного змісту, внаслідок того, що належить до кола оціночних. Зазначимо, що у романо-германській і англо-саксонській правових системах законодавець зарубіжних країн також використовує різні оціночні формулювання у частині характеристики юридичного (психологічного) критерію обмеженої осудності у статтях про кримінальну відповідальність осіб із психічними розладами. Наприклад, *«істотно обмежила»* (ст. 2 Закону Англії «Про вбивство»), *«позбавлена можливості повною мірою»* (ст. 22 § 1 КК Бразилії), *«значно зменшена»* (ст. 89 КК Італії), *«не втратили повністю»* (ч. 3 ст. 18 КК КНР), *«значною мірою»* (§ 2 ст. 31 КК Польщі), *«значно зменшило»* (ст. 47 КК Туреччини), *«суттєво зменшена»* (§ 21 КК ФРН), *«знижену здатність»* (ст. 11 КК Швейцарії)²⁴.

Таким чином, при обмеженій осудності внаслідок психічного розладу здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, обмежена. Обмежені здатності усвідомлення дій (бездіяльності) або керівництва ними неможливо виразити в абсолютних цифрах або у процентному співвідношенні. Вираз же «неповна міра», який використаний у ст. 20 КК України, щодо інтелектуальних і вольових здатностей суб'єкта кримінального правопорушення надає можливість для різних інтерпретацій. Ступінь виразності психічного розладу і пов'язане з ним обмеження інтелектуально-вольових здатностей суб'єкта кримінального правопорушення можуть бути різними: від незначно зміненого (несуттєвого) до значно вираженого (істотного). Як в одному, так і в іншому випадку має

²⁴ Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Кримінальне право України: теорія і практика*. 2007. № 1. С. 41–53.

місце неповна міра усвідомлення своїх дій (бездіяльності) або керівництва ними. У той же час сучасна судово-психіатрична експертиза допускає можливість принципової якісної оцінки здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Таким чином, коли у справі наявні дані, що можуть свідчити про обмежену осудність обвинуваченого, необхідно призначати судово-психіатричну експертизу з метою визначення психічного стану особи у певні юридично значимі проміжки часу. Це передбачено ч. 2 ст. 242 КПК України, а також п. 10 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 травня 2018 року № 865²⁵.

Виключно до компетенції суду належить визнання особи обмежено осудною, на що прямо вказується у ч. 1 ст. 20 КК України. На цьому ж наголошує і Пленум Верховного Суду України у п. 3 постанови від 3 червня 2005 р. № 7 «Про судову практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування».

Визнання судом особи обмежено осудною згідно із ч. 2 ст. 20 КК *«враховується судом при призначенні покарання»*. Однак як саме враховується обмежена осудність вказівок закон не містить. Обмежена осудність не може обтяжувати покарання у зв'язку з тим, що відповідно до ч. 3 ст. 67 КК України при призначенні покарання суд не має права визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 67 КК України.

Це необхідно враховувати і при призначенні покарання відповідно до загальних засад, визначених ст. 65 КК, зокрема врахування характеристики особи винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). Справа в тому, що у багатьох психічних розладах можна виділити риси, які не є соціально схвалюваними. Насамперед, це схильність до агресії, дратівливість, нестійкість. Така особа

²⁵ Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08 травня 2018 року № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення: 15.11.2024).

може вчинити будь-який кримінальне правопорушення, передбачене Особливою частиною КК України, і залежно від обставин справи особа і вчинене нею діяння можуть характеризуватися різним ступенем суспільної небезпеки. У той же час ці розлади одночасно характеризуються рисами, що дозволяють розраховувати на поблажливе ставлення суспільства, наприклад, нездатність до прогнозу, недостатнє врахування ситуації. Тому певні асоціальні характеристики, які є симптомом психічного розладу, не можуть свідчити про негативну характеристику особи винного. Таким чином, обмежена осудність підлягає врахуванню при призначенні покарання тільки в бік його пом'якшення, про що буде докладніше зазначено нижче.

Згідно із ч. 2 ст. 20 КК України наслідком визнання судом особи обмежено осудною, є також можливість призначення їй судом примусових заходів медичного характеру (ст. 94 КК України). Відповідно до ч. 2 ст. 504 КПК України досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими КПК. Водночас, суд, ухвалюючи вирок, *може врахувати стан обмеженої осудності як підставу для застосування примусових заходів медичного характеру.*

Необхідно мати на увазі, що у справі про застосування примусових заходів медичного характеру, що може мати місце при встановленні обмеженої осудності особи, участь захисника є обов'язковою з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності) (п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК).

Відповідно до ч. 2 ст. 20 КК особам, визнаним обмежено осудними, примусові заходи медичного характеру можуть призначатися поряд із призначенням покарання. КК України не містить прямих вказівок про те, які саме види примусових заходів медичного характеру, передбачених в ст. 94 КК, можуть застосовуватися до обмежено осудних осіб. Вперше цю

проблему спробував вирішити Пленум Верховного Суду України у п. 7 своєї постанови від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування», де зазначено, що до осіб, визнаних обмежено осудними, за наявності відповідних підстав може застосовуватися тільки амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку.

Пізніше КПК України закріпив це правило у п. 9 ч. 1 ст. 368, прямо вказавши, що ухвалюючи вирок, суд повинен вирішити, зокрема, питання: чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності та чи є підстави для застосування до обвинуваченого, який вчинив кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру, передбаченого ч. 2 ст. 94 КК, тобто амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. Цей підхід підтверджує і стала практика Верховного Суду²⁶.

Слід враховувати, що цей примусовий захід медичного характеру може бути застосований до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, лише за наявності акта психіатричної експертизи та висновку лікувальної установи (ч. 4 ст. 368 КПК). При цьому, у разі визнання особи винуватою суд повинен у кожному випадку мотивувати застосування примусових заходів медичного характеру при встановленні стану обмеженої осудності обвинуваченого (ч. 3 ст. 374 КПК).

Водночас, застосування ст. 20 КК України виявило низку проблем у судовій та експертній діяльності. По-перше, виникла проблема співвідношення понять обмеженої осудності та неосудності. Зокрема, медичний критерій обмеженої осудності і неосудності фактично однаковий – ним виступає тільки психічний розлад. Поділ у ч. 2 ст. 19 КК психічних розладів на групи не дозволяє відмежувати їх від тих, що характеризують

²⁶ Постанова Верховного Суду від 21.10.2021 р. у справі № 443/1562/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100579445> (дата звернення: 15.11.2024); постанова Верховного Суду від 21.04.2022 р. у справі № 489/1764/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105372111> (дата звернення: 15.11.2024).

обмежену осудність. Підтверджують це результати проведення судово-психіатричних експертиз, які ілюструють, що більшість психічних розладів, котрі були виявлені в осіб, визнаних судом неосудними, були встановлені й у тих, хто визнавався обмежено осудними. Це, наприклад, *органічні розлади психіки, шизофренія, шизотопові розлади, розумова відсталість*.

Отже, за описом медичного критерію в КК України або конкретним найменуванням психічного розладу в МКХ-10 провести чітке відмежування медичних критеріїв неосудності та обмеженої осудності достатньо складно. Це зумовлюється тим, що єдиною причиною, яка враховується в їх формулах є розлад психічної діяльності. Психічні розлади можуть бути встановлені в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (суспільно небезпечне діяння), і залежно від здійсненого ними впливу на психіку людини під час вчинення діяння ця особа вона може бути визнана осудною (обмежено осудною) або неосудною.

Відповідно, основним для розмежування цих понять є критерій юридичний (психологічний), який характеризують інтелектуальна та волева ознаки. У формулі неосудності юридичний критерій виражається у нездатності особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними саме внаслідок психічного розладу. У формулі обмеженої осудності мова йде не про знищення, руйнування тієї або іншої психічної здатності, а тільки про її обмеження.

На принципову різницю обмеженої осудності та неосудності вказав і Верховний Суд, звертаючи увагу правозастосувачів на тому, що сам законодавець чітко відокремлює ці поняття, посилаючись на те, що встановлення такої обставини в подальшому тягне за собою різні правові наслідки. Неосудність або обмежена осудність є юридичними поняттями, тому висновок про можливість застосування до особи положень ч. 2 ст. 19

або ст. 20 КК України у конкретному провадженні робить суд, спираючись на результати судово-психіатричної експертизи²⁷.

По-друге, слід звернути увагу на правильне і однакове врахування обмеженої осудності при призначенні покаранні. Зокрема, Верховний Суд у розвиток згаданих роз'яснень Пленуму Верховного Суду України зауважив, що при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не зазначені у ст. 66 КК. Водночас, трапляються випадки, коли суди помилково не враховують як пом'якшуючу покарання обставину психічний стан засудженого, зокрема його обмежену осудність²⁸.

У іншому рішенні Верховний Суд окремо зауважив, що обмежена осудність хоч і враховується при призначенні покарання, однак не може бути визнана обставиною, що істотно знижує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення²⁹. Судова практика наводить переконливі приклади такого підходу, зокрема, коли особі, яка на момент вчинення інкримінованого йому кримінального правопорушення передбаченого ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК України за своїм психічним станом не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними призначається покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки 6 місяців³⁰.

Водночас, є випадки незрозумілої і очевидно необґрунтованої практики, коли на думку суду наявність у обвинуваченого в умисному вбивстві наслідків перенесеної важкої черепно-мозкової травми та стану обмеженої осудності не є пом'якшуючими покарання обставинами, а є можливою підставою для застосування щодо нього примусових заходів

²⁷ Ухвала Верховного Суду від 04.10.2024 р. у справі № 369/2786/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122118234> (дата звернення: 15.11.2024).

²⁸ Постанова Верховного Суду від 25.07.2019 р. у справі № 156/98/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83272707> (дата звернення: 15.11.2024).

²⁹ Постанова Верховного Суду від 01.11.2023 р. у справі № 206/1744/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757663> (дата звернення: 15.11.2024).

³⁰ Постанова Верховного Суду від 29 липня 2021 р. у справі № 755/5059/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728750#> (дата звернення: 15.11.2024).

медичного характеру у вигляді надання амбулаторної допомоги у психіатра за місцем перебування³¹.

По-третє, Верховний Суд справедливо звернув увагу, що законодавча конструкція передбачає, що сам факт визнання особи обмежено осудною обов'язково враховується при призначенні покарання, проте використання формулювання «може бути...» вказує, що вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру віднесено на розсуд суду і не становить для суду обов'язку³².

Водночас, грубою помилкою є застосування до особи, яка визнана судом обмежено осудною, примусових заходів медичного характеру не поряд із покаранням, а замість нього, як це було здійснено у справі проти особи, яка страждала в період інкримінованих йому дій та страждає в теперішній час на легку розумову відсталість у формі олігофренії в ступеню помірно вираженої дебільності (МКХ-10, F70.1). У період інкримінованих йому діянь правопорушник міг і може, але не в повній мірі усвідомлювати свої дії та керувати ними. Враховуючи це, суд вважає, що до нього слід застосувати примусовий захід медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. Покарання не було призначене³³, а примусові заходи медичного характеру застосовувались до особи тривалий час.

По-четверте, сама концепція застосування примусових заходів медичного характеру до обмежено осудних має істотні та принципові недоліки. Необхідно враховувати, що обмежено осудні є суб'єктами кримінального правопорушення та підлягають кримінальній відповідальності, на відміну від інших груп осіб, зазначених у ст. 93 КК України, зокрема тих, хто не визнається суб'єктом кримінального

³¹ Вирок апеляційного суду Київської області від 19.03.2018 р. у справі № 355/20/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72800669> (дата звернення: 15.11.2024).

³² Ухвала Верховного Суду від 25.08.2021 р. у справі № 165/2365/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99202753> (дата звернення: 15.11.2024).

³³ Ухвала Ставищенського районного суду Київської області від 20.11.2017 р. у справі № 378/885/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/review/70333649#> (дата звернення: 15.11.2024).

правопорушення через неосудність, та осіб, котрі вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання. Таким чином, закон про кримінальну відповідальність надає можливість суду застосувати до особи, визнаної обмежено осудною, примусові заходи медичного характеру поряд із притягненням до кримінальної відповідальності. Це свідчить про подвійний державний вплив на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, що викликає сумнів у своїй обґрунтованості.

Слід зауважити, що обмеження інтелектуально-вольових здатностей особи під час вчинення кримінального правопорушення через психічний розлад і ступінь тяжкості вчиненого такою особою кримінального правопорушення належать до різних сфер. Перша обставина повинна враховуватися при встановленні осудності (обмеженої осудності), а друга — при реалізації кримінальної відповідальності, зокрема індивідуалізації покарання, виходячи із загальних засад його призначення, але в жодному разі не у призначенні правопорушнику примусових заходів медичного характеру.

Відповідно до Закону України «Про психіатричну допомогу» поза кримінально-правовим полем надання особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку можливе без усвідомленої письмової згоди особи або без письмової згоди її законного представника тільки в разі встановлення в неї тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю через погіршення психічного стану в разі ненадання їй психіатричної допомоги. Тобто, однією із обов'язкових підстав для примусової психіатричної допомоги є наявність у особи тяжкого психічного розладу – розладу психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку.

Слід нагадати, що рішення про застосування до особи примусових заходів медичного характеру повинно ґрунтуватися на встановленні суспільної небезпеки особи за її психічним станом. Про це йдеться і в ч. 4 ст. 503 КПК України: примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними. Традиційне розуміння змісту, цілей та завдань примусових заходів медичного характеру пов'язано з їх застосуванням виключно до осіб із тяжкими психічними розладами. У кримінально-правовому контексті оцінка суспільної небезпеки особи через її психічний стан є можливою або у випадку визнання її неосудною, або у випадку психічного розладу, який виник після вчинення кримінального правопорушення³⁴.

Важливим є врахування Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» від 27 грудня 2017 р. № 1018-р, згідно із яким «зменшення дискримінації та порушень прав людей з проблемами психічного здоров'я передбачається за рахунок приведення національного законодавства у відповідність з вимогами міжнародних документів з прав людини».

Вивчення та аналіз системи цих документів заслуговує окремого дослідження, хоча достатнім було б врахування хоча б рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 22.09.2004 р. № REC (2004)10 щодо захисту прав і гідності осіб, які страждають на психічні розлади. Ч. 1 ст. 34 цієї рекомендації вказує, що в рамках кримінального права судові інстанції можуть ухвалювати рішення про поміщення до психіатричного закладу або лікування психічного розладу незалежно від наявності згоди зацікавленої особи. Однак, при тому слід брати до уваги наведені у ст. 18 рекомендації про загальні критерії примусового лікування, які передбачають, зокрема,

³⁴ Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2017. 20 с.

наявність психічного розладу, який являє собою серйозну загрозу для самої особи або для оточуючих³⁵.

Таким чином, у той час як поза кримінально-правовим полем примусове психіатричне лікування осіб, у яких немає тяжкого психічного розладу, є забороненим, до категорії обмежено осудних КК передбачає можливість застосування таких недобровільних психіатричних заходів. Це суперечить підставам призначення, сутності та завданням цих заходів, та ставить під сумнів дотримання прав осіб із психічними розладами³⁶.

Загалом застосування ст. 20 КК України дозволяє індивідуалізувати кримінальну відповідальність особи, враховуючи її особливий психічний стан під час вчинення кримінального правопорушення. Це відображається при призначенні покарання, що відповідає принципам справедливості та гуманності, а також сприяє вирішенню завдань закону про кримінальну відповідальність. Рекомендація ж щодо застосування примусових заходів медичного характеру до обмежено осудних не має на сьогодні чіткого наукового обґрунтування і залишається дискусійним питанням у науці.

Список літератури

1. Case of Berland v. France (Application no. 42875/10). 3 September 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157286> (дата звернення: 15.11.2024).
2. Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть. Днепропетровск: Пороги, 1992. 168 с.
3. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2017. 20 с.
4. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 780 с.

³⁵ Рекомендація № REC(2004)10. URL: https://rm.coe.int/rec-2004-10-psy-ru/168066caa8#_ftn1 (дата звернення: 15.11.2024).

³⁶ Канищев А. В., Зайцев А. В. Проблемы применения принудительных мер медицинского характера к лицам, признанным ограниченно вменяемыми. *Психиатрия, психотерапия и клиническая психология*. 2020. Том 11. № 4. С. 821–832.

5. Вирок апеляційного суду Київської області від 19.03.2018 р. у справі № 355/20/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72800669> (дата звернення: 15.11.2024).

6. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків, 2024. Вип. 1 (21). С. 255–281. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.308048>.

7. Зайцев О. В. Виникнення проблеми неосудності в кримінальному праві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. № 1. С. 37–42.

8. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Кримінальне право України: теорія і практика*. 2007. № 1. С. 41–53.

9. Зайцев О. В. Проблема неосудності в дисертаційних дослідженнях з кримінального права України 2001–2011 років. *Збірник наукових праць «Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності» Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. № 2 (49). С. 115–119.

10. Зайцев О. В., Маслова О. О. Неосудність у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1062. С. 174–178.

11. Канищев А. В., Зайцев А. В. Проблемы применения принудительных мер медицинского характера к лицам, признанным ограниченно вменяемыми. *Психиатрия, психотерапия и клиническая психология*. 2020. Том 11. № 4. С. 821–832.

12. Лунц Д. Р. Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии. Москва: Медицина, 1966. 236 с

13. Петрюк П. Т., Шевелёв В. Н., Емельянов В. П., Петрюк А. П. МКБ-9 и МКБ-10: сходство, различие и трудности понимания. *Таврический журнал психиатрии*. 2005. Т. 9. № 3. С. 84–87. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper253.htm> (дата звернення: 15.11.2024).

14. Постанова Верховного Суду від 06.02.2020 р. у справі № 234/18511/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87527892> (дата звернення: 15.11.2024).

15. Постанова Верховного Суду від 19.11.2019 р. у справі № 130/2612/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85869081> (дата звернення: 15.11.2024).

16. Постанова Верховного Суду від 21.04.2022 р. у справі № 489/1764/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105372111> (дата звернення: 15.11.2024).

17. Постанова Верховного Суду від 21.10.2021 р. у справі № 443/1562/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100579445> (дата звернення: 15.11.2024).

18. Постанова Верховного Суду від 25.07.2019 р. у справі № 156/98/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83272707> (дата звернення: 15.11.2024).

19. Постанова Верховного Суду від 26.06.2019 р. у справі № 202/5997/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82769692> (дата звернення: 15.11.2024).

20. Постанова Верховного Суду від 29.07.2021 р. у справі № 755/5059/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728750> (дата звернення: 15.11.2024).

21. Постанова Верховного Суду від 30.05.2019 у справі 243/4632/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82246896> (дата звернення: 15.11.2024).

22. Постанова Верховного Суду від 01.11.2023 р. у справі № 206/1744/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757663> (дата звернення: 15.11.2024).

23. Постанова Верховного Суду від 17.03.2020 р. у справі № 127/23789/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88376273> (дата звернення: 15.11.2024).

24. Постанова Верховного Суду від 30.05.2019 р. у справі 243/4632/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82246896> (дата звернення: 15.11.2024).

25. Постанова Об'єднаної палати ККС Верховного Суду від 16.01.2023 р. у справі № 761/37225/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/108526617> (дата звернення: 15.11.2024).

26. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08 травня 2018 року № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення: 15.11.2024).

27. Про перехід органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду: наказ МОЗ України від 08.10.1998 р. № 297. URL: <https://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=1443> (дата звернення: 15.11.2024).

28. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 15.11.2024).

29. Рекомендація № REC(2004)10. URL: https://rm.coe.int/rec-2004-10-psy-ru/168066саа8#_ftn1 (дата звернення: 15.11.2024).

30. Трахтеров В. С. Формула невменяемости в советском уголовном праве. *Уч. зап. Харьковського юрид. ин-та.* 1939. Вып. 1. С. 26–47.

31. Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк). Харьков: Украинская юридическая академия, 1992. 83 с.

32. Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 30.07.2021 р. у справі № 991/2164/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98752554> (дата звернення: 15.11.2024).

33. Ухвала Верховного Суду від 04.10.2024 р. у справі № 369/2786/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122118234> (дата звернення: 15.11.2024).

34. Ухвала Верховного Суду від 04.10.2024 р. у справі № 369/2786/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122118234> (дата звернення: 15.11.2024).

35. Ухвала Верховного Суду від 25.08.2021 р. у справі № 165/2365/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99202753> (дата звернення: 15.11.2024).

36. Ухвала Ставищенського районного суду Київської області від 20.11.2017 р. у справі № 378/885/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/review/70333649#> (дата звернення: 15.11.2024).